

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ADMIRALEN

Admiralen

Andreas de Richelieu

Forretningsmand og politiker i Siam og Danmark

af

Tage Kaarsted

Odense Universitetsforlag 1990

Indhold

Forord	7
1. Reserveløjtnanten	9
2. I Siam	14
3. Jagtkaptajn hos kongen	23
4. I Danmark 1883	29
5. Andre danske	34
6. Richelieus stjerne i fortsat stigen	40
7. H. N. Andersen og Richelieu	46
8. I Europa 1891-92	54
9. Konflikten med Frankrig i 1893	62
10. H. N. Andersens hemmelige mission og Paknam-affæren	68
11. Kongelig mægling	76
12. H. N. Andersen under mistanke	88
13. Jorden gødes for ØK	91
14. Walter Christmas	94
15. Injuriesagen i Nyborg	104
16. Rejserne til Java 1896 og Europa 1897	109
17. ØK	114
18. ØK konsolideres	120
19. Den russiske malkeko	125
20. Investeringer i Siam	135
21. ”Valkyrien” i Siam	140
22. Familieliv i Siam	144
23. Marineminister	152
24. Siamesisk eftermæle	160
25. Fortsat forbindelse med Siam	165
26. Konseilpræsident?	175
27. I dansk erhvervsliv	188
28. En rig mand	208
29. Landstingsmand	212
30. Sønderjylland	225
31. Landmandsbanken	229
32. Slutning	242
Om kildematerialet	247
Noter	253
Summary in English	265
Personindeks	267

Kort over Siam. Dets grænser før 1893 er skraverede. Sammenlign med kortet s. 84. Tegning af Inger Bjerg Poulsen.

Forord

Gang på gang møder man i historiske fremstillinger og i de samtidige kilder fra 1890'erne og et par årtier frem fænomenet ”siameserne”, en enkelt gang lige-frem kaldt ”den gule fare”. ØKs direktør, etatsråd H.N. Andersen træder med rette klart frem som den mest dominerende skikkelse i denne kreds. De andre blegner, H.N. Andersen gjorde sit til, at han alene fyldte hele billedet. Hensigten med denne fremstilling har været at klarlægge det netværk, der i tiden op mod århundredskiftet opbyggedes af danske i Siam, og som kom til at øve en betydelig indflydelse i Danmark.

I de samtidige akter optræder hele tiden ved siden af den store Andersen, en af vækst lille, men ikke desto mindre betydningsfuld person, nemlig Andreas du Plessis de Richelieu. I Siam var han større end Andersen, for hvem han blev en døråbner og kompagnon. Fremstillingen samler sig om ham på baggrund af nyfundne kilder i form af ca. 100 breve fra H.N. Andersen samt Richelieus og hans hustrus optegnelser og dagbøger (se sidste afsnit om bogens kildemateriale). Desværre standser disse kilder stort set, da Richelieu efter 27 år i Siam i 1902 vendte hjem og gik centralt ind i erhvervslivet og perifert i politik.

Forholdsvis megen plads er anvendt på ØKs opbygningsfase, hvor H.N. Andersen var i København, Richelieu i Siam – ikke kun fordi kilderne her er fyldige, men også fordi man får et ret præcist indblik i ØK-kredsens arbejdsform, merkantilt og politisk. En detaljeret beskrivelse af de exotiske sider af de danskes liv i Siam kunne godt gives. Men det er gjort før. Et gammelt ord siger: Wenn jemand eine Reise tut, dann hat er was zu erzählen. Det gælder også hovedpersonen i denne bog. Men med al respekt for admiral Richelieu kan man læse herom i adskillige andre bøger.

Betegnelsen Siam er anvendt, fordi den var samtidens og først i 1939 af landet selv blev ændret til Thailand.

Jeg vil gerne takke admiral Richelieus dattersøn, hofjægermester Allan Hastrup og hans hustru Elisabeth for utrættelig bistand med at opstøve kilderne og for at stille dem til min rådighed uden klausuler.

Man skal øse vand, mens vandet stiger, siger et siamesisk ordsprog. Vandet steg, og admiralen (og H.N. Andersen) øste. Herom handler bogen.

Tage Kaarsted

Viceadmiral Andreas du Plessis de Richelieu. Foto Hohlenberg. 1900. Privateje.

1. Reserveløjtnanten

En dag i 1869 sejlede en 17 års dansk matros op ad den smukke og venlige Menamflod, Chow Pya, ”Hendes Excellence Vandenes Moder”. På floden ved Bangkok lå for anker et 220 fod langt smukt hvidmalet siamesisk krigsskib med hvide solsejl spændt ud over hele dækket, gul skorsten, tre master og blankpudsede kanoner, der skinnede ud gennem portene i skibssiden. På dækket myldrede brune matroser i hvide uniformer med blå krave. Da det danske koffardifartøj hilste med flaget, kvitterede den siamesiske orlogsmand ved også at kippe med det røde flag med den hvide elefant. Den unge matros iagttog alt dette med undrende øjne og et higende sind, og han besluttede sig for at vende tilbage så hurtigt som muligt, træde i Kongen af Siams tjeneste og bane sig en vej op.¹

Den unge sømand var Andreas du Plessis de Richelieu, som på trods af sit franske navn var pæredansk. Det er uvist, om der er tale om samme slægt som den berømte kardinals. Der har været ymtet om, at en af Andreas’ forfædre skulle have ændret sit navn fra Richel til Richelieu, men det afvises af genealogen Th. Hauch-Fausbøll. Andreas’ forfædre kom til Norge omkring 1670 og forgrenede sig til Danmark. Den bestod fortrinsvis af embedsmænd og officerer. Andreas’ farfar Johan Christopher de Richelieu (1789-1858) var således guvernør i Guinea og hans morfar Regnar Christopher Ulstrup (1798-1836) landfoged på Island; Andreas’ far hed Louis Armand Immanuel Septimanie du Plessis de Richelieu (1821-59), moderen Frederikke Karen Elisabeth Christiane Ulstrup (1829-1910). Hun fødte fra 1849 til 1856 et barn om året, ialt otte, hvoraf en var dødfødt og to døde som spæde. Andreas blev født 24. februar 1852, mens faderen var sognepræst i Løjt ved Aabenraa. I 1858 tog han imod et præsteembede i Dansk Vestindien i håb om, at klimaet kunne kurere hans tuberkulose, men sygdommen forværredes, og han døde derude i 1859, kun 38 år gammel. Moderen, der nu kun 30 år gammel var enke med fem små børn, tog hjem til Danmark og bosatte sig i København. Hun nåede at leve i enkestand i over 50 år.²

Andreas kom efter børneskolen i Roskilde Katedralskole, idet han i 1862 var blevet optaget i hjemmet hos læge Peter Hegelund Dorph (1822-83) og dennes hustru Georgia f. Schultz. Dorph var på dette tidspunkt praktiserende læge i Roskilde. Det gik ikke Andreas særlig godt. Ved 4. latinskoleklasses eksamen i 1865 blev han ikke rykket op i 5. klasse. Han delte skæbne med fem andre,

Andreas du Plessis de Richelieu forældre. Faderen, Louis, var sognepræst i Løjt ved Aabenraa, hvorfra så mange Kinafarere kom. Han døde allerede i 1859, mens hans hustru, Frederikke, levede til 1910. Hendes tre sønner stak alle til søs, og den ældste druknede. Det er forståeligt, at hun var fortvivlet over, at de to næste også var sømænd. Men hun nåede at se dem som henholdsvis viceadmiral og kommandør. Foto N.E. Sinding, København. Privateje.

mens 13 kom i 5. klasse. Andreas' bundnotering var slet i skriftlig latin, mdl. i aritmetik og tg? i skriftlig dansk, mundtlig latin og græsk. Resten var heller ikke for godt, bortset fra at han var eneste elev med ug i religion. Ifølge skolens vidnesbyrd kneb det både med evner og flid.³

22. august 1865 blev Dorph imidlertid udnævnt til stadslæge og sygehuslæge i Århus, og Andreas flyttede med. Han kom nu i Aarhus Katedralskole, hvis protokol anfører ham som stedsøn af stadslæge Dorph. Andreas følte sig hele sit liv knyttet til familien Dorph, der havde været i forældres sted. Dr. Dorph døde af tuberkulose i 1883,⁴ men hans enke blev plejemor for Andreas' to sønner, da de i slutningen af 1890'erne måtte efterlades i Danmark. Med sin mor havde

Richelieu ikke megen kontakt. Når han var i Danmark sås de vel i ny og næ, men skønt moderen var alene, tilbragte hun end ikke juleaften hos sin søn, hvis hustru ikke brød sig meget om sin evigt pludrende svigermor.⁵

Andreas blev altså oversidder i 4. klasse i Aarhus Katedralskole. I klassen var 24 elever, og han blev meget hurtigt nr. 10. Han fik øjensynlig udbytte af at gå om. Hans bedste fag var aritmetik, naturhistorie, geografi, historie og religion (ug-ug?), hans opførsel bortset fra en enkelt gang til ug. Efter blot et par måneder var hans samlede pointsum 76, klassens fuks havde 56, dens duks 87, det var den senere så berømte købmand Hans Broge, som stort set havde ug i alle fag. Følger man klassens skæbne gennem karakterprotokollerne, ser man, hvordan alle efter fjerde klasses eksamen fik nogle svære hug, dels røg fire helt ud, dels skærpedes kravene i latin og græsk. Andreas gik fra nr. 15 ned til nr. 17, kom så op igen til nr. 12 i marts 1867, men da var der kun 17 elever tilbage. Latin og græsk synes fortsat at have voldt ham og de fleste øvrige disciple besvær.⁶

En af Andreas' skolekammerater, forfatteren, oberstløjtnant, kammerherre Ernst Bodenhoff har i bogen "Lyse Minder" (1915) givet denne skildring af ham som discipel i Aarhus Katedralskole:

"Der henne tæt ved indgangsdøren står en temmelig lille stærkt bygget dreng i en grå trøje og med en lav, stiv kasket på hovedet. Han holder sig mest for sig selv og tumler aldrig vildt.

Men det er jo "admiral" Richelieu. Det var en rolig, lidet talende og fredelig dreng. Jeg mindes aldrig at have set ham i strid eller skændsmål med nogen. Han var temmelig langt nede i sin klasse, det tør jeg påstå, for vi var slet ikke så kort en tid sidekammerater.

Allerede som dreng viste han stor udholdenhed og mod, når det gjaldt om at udvikle en færdighed eller nå et mål. Således gjorde han sig store anstrengelser for at fremme sin svømmefærdighed, måske med sin fremtid som sømand for øje...

Ved undervisningen viste Richelieu ingen overdreven flid. Han gjorde, hvad han skulle, men heller ikke mere.

"Husk på lille Andreas", sagde hr. (Edvard) Erslev til ham, "at du har et stort navn at svare til". Han har jo da heller ikke gjort det skam".

Det er svært at se noget særligt afvigende i Andreas' forhold i skolen, men i maj 1867 havde han åbenbart fået nok af bøgerne. Ifølge familietraditionen stak han simpelthen af fra skolen. I protokollen har rektor dog noteret, at han var blevet udmeldt, hvad der jo ikke udelukker, at han først havde absenteret sig. Rektor udfærdigede et testimonium for ham, hvori han blev karakteriseret som en godmodig og meget sædelig – dvs. velopdragen – dreng. Han havde vist jævn god flid, men da hans evner ikke svarede ganske til kravene, blev hans

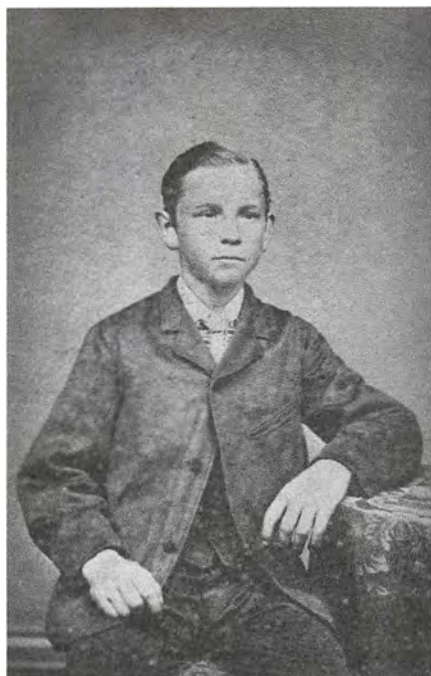
fremgang noget langsom og besværlig, og han ønskede derfor at slå ind på en anden og mere praktisk vej, skrev rektor.⁷

Til sin mors fortvivelse stod Andreas til søs. En ældre bror, Johannes, var allerede sømand. Han omkom i januar 1882 som styrmand på dampskibet ”Cleveland”. Sådan gik det ikke Andreas – og ej heller hans yngre bror Louis (f. 1856), der også ville være sømand, og som 14 årig blev frivillig lærling i søværnet.

Andreas’ matrostitid bragte ham på den tremastede skonnert ”Odense” som nævnt til Østen (Bombay, Bangkok, Kina, Japan, Australien), men så såre han havde tilstrækkelig sejltid og var blevet helbefaren, meldte han sig på Københavns Navigationsskole. Her bestod han i 1871 styrmandseksamen med det højest opnåelige pointtal, nemlig 48, 24 var nok til at bestå. Året efter tog han skibsførereksamen ligeledes med maksimum. Det samme var tilfældet, da han aflagde en særlig prøve i maskinlære.⁸

Det var flot. Uden midler, som Andreas de Richelieu var, så han en genvej til den sociale placering, som han attråede. Han meldte sig straks efter sin sidste eksamen hos søværnet, bestod prøven ved uddannelsesskolen for reserveløjtnanter som nr. 1 af 20 og blev i marts 1872 i henhold til søværnsordningen af 1868 efter at have aflagt ed til Kongen udnævnt til reserveløjtnant i flådens officerskorps sammen med de 19 andre unge mænd. Udnævnelsen var underskrevet af marineminister W. Haffner.⁹ Lige fyldt 20 år var Richelieu altså allerede officer, omend kun med én beskeden snor om ærmet og uden udsigt til at blive meget mere i den danske marine. Reserveløjtnanterne gik nemlig sædvanligvis tilbage til koffardisejlads, bæltoverfarer el. lign. Han forrettede derefter tjeneste dels hos chefen for søtransportvæsnet dels ved orlogsværftet som vagtofficer i logiskibet. I 1873 gennemgik han et kursus i søartilleri og fik af chefen det vidnesbyrd, at han var en af de dygtigste og intelligenteste elever, som havde været ved skolen. Også chefen for søtransportvæsnet medgav på fransk Richelieu sin bedste anbefaling, idet han roste ham bl.a. for nidkærhed og forudseenhed.¹⁰ Han sejlede derpå en tid som styrmand på dampskibe i Østersøen og Nordsøen.

Efter at være afmønstret i slutningen af 1874 bad Richelieu marineministeren, der nu hed N.F. Ravn, om en anbefaling, og en sådan fik han også, dateret 18. januar 1875 og på fransk. Andreas var fast besluttet på at nå sine ønskers mål, og han søgte også foretræde for udenrigsminister Otto Rosenørn-Lehn, fra hvem han i lukket kuvert fik endnu en anbefaling eller introduktion. Ikke nok med det: Den unge løjtnant trak i tjenestefrakken, greb sabelen og blev modtaget af Kong Christian IX under en mandagsaudiens 21. januar 1875. Kongen medgav i forståelse med udenrigsministeriet Richelieu et privat brev til Kongen af Siam. Kong Christian var overrasket, ikke over at se en ung løjtnant, som for en tid ville i udenlandsk tjeneste, men en, der af alle steder ville til Siam.¹¹

Andreas de Richelieu til venstre 17 år gammel med letmatrosens arbejdsføre hænder og til højre tre år senere som nyudnævnt reserveløjtnant i den kongelige danske marine. Foto Central Atelieret, København. Privateje.

Således solidt udrustet med anbefalinger og en lys fremtidsoptimisme tog Richelieu 26. januar 1875 med toget til Antwerpen og derfra med dampren "Fyen" til Singapore. Med en lille kystdamper gik så turen til rejsens mål: Bangkok.¹²

2. I Siam

Hvor præcist et kendskab til Siam, Richelieu havde, ved vi ikke. Han havde som omtalt været der som ung sømand, mens hans skib lossede og lastede, og han har utvivlsomt haft ørene åbne, når gamle siamfarere på frivagterne spandt en ende. Men han kan også have studeret, hvad det i 1863 udkomne Nordisk Conversations-Lexicon skrev. Det understregede flodernes, især Menams betydning og beskrev floddalenes frugtbare marskland med yppig plantevækst, mod nord de store bjergkæder, som sluttede sig til det sydlige Kinas alpeland. Klimaet kendte man kun i Bangkok, hvor der i regntiden var en gennemsnits-temperatur på 26 graders Celcius. Leksikonet oplyste ikke, at dagtemperaturen i april og maj kunne stige til 40 grader.

Om plantevæksten hed det, at Siam var ”rigt på en mængde herlige produkter”, især ris, men også majs, kartofler, jordnødder, meloner, bønner, alle slags frugter, sukker, sort peber, bomuld, yams og kokus. Teaktræ, som især voksede mod nord, var udmærket skibs- og gavntømmer, andre træer var rige på farvestoffer, vellugtende olie, gummi, guttaperka osv. Dyrelivet omfattede elefanter, tigere, næsehorn, leoparder og vildt hornkvæg. Slinger og myg omtaltes ikke. Bøfler og okser anvendtes som trækdyr. Der ud over var svin de almindeligste husdyr. Af mineraler fandtes guld og tin på Malaccahalvøen, jern i store mængder, bly og kobber i de indre bjergegne og ædelstene i lavlandet.

Befolkningen var på 6 millioner, men dette tal omfattede muligvis kun mændene. De 6 mill. fordelte sig på 2 mill. siamesere, 1 mill. laoter, 1 mill. malayer, 1½ mill. indvandrede kinsere samt nogle burmesere, hinduer og europæere.

Om siameserne skrev det udmærkede leksikon: ”Skønt begærlige efter vinding har de ingen lyst til arbejde, og de anses i almindelighed for falske og upålidelige. De fleste kan læse og skrive, men deres litteratur er af ringe omfang”. Kineserne tog sig af industrien, siameserne af landbruget. Bortset fra malayerne, der var muslimer, bekendte befolkningen sig til den buddistiske religion.

Siams ældre historie kendte man ikke, og ikke før året 1502 hørtes navnet Siam for første gang i Europa. I de følgende århundreder rivaliserede portugiserne, hollænderne, franskmændene og burmeserne om at dominere landet, men med dynastiet Chakri fra 1782 lykkedes det Siam at opnå en vis selvstændighed – i perioder præget af fjendtlighed mod alle fremmede, de såkaldte

faranger. Meget mere har den unge reserveløjtnant formentlig ikke vidst, da han forlod Danmark i 1875.

Richelieu har selv berettet, at han følte sig en smule knuget, da han omtrent på sin 23 års fødselsdag gik i land i Bangkok. Før en tilværelse uden selvstændigt ansvar, nu i et vildfremmed land med et sprog, han ikke forstod et ord af, og hvor han ikke kendte ét menneske.¹

Men Richelieu kom ikke bare med de egenskaber, som var påkrævet, han indfandt sig også på det rigtige tidspunkt. Bortset fra Japan var Siam det eneste land i Østen, som ikke var domineret af en europæisk stat. Men øst fra pressede Frankrig på gennem Indokina mod Laos og Cambodia, som Siam regnede for sine, og syd fra var briterne nærgående på Malaccahalvøen. Nord på var der usikkerhed omkring grænsen til Burma. Siam havde indrømmet briterne særlige rettigheder således egen jurisdiktion, dvs. at den britiske konsul var dommer i sager, hvori britiske statsborgere var indblandet. I 1856 fik Frankrig tilsvarende rettigheder, i 1858 Danmark.

Styreformen var enevældigt monarki. 1851-68 regerede Kong Mongkut, og under ham begyndte Siam at åbne sig for Europa både i form af forbindelse med de europæiske stater, med hvilke samhandelen, der fortrinsvis var på engelske hænder, øgedes, og tillige ved en langsomt stigende europæisk påvirkning af forholdene i Siam. Richelieus hustru beretter, at omkring det tidspunkt, hvor hendes mand kom til Bangkok, styrtede en soldat fra murkronen ned i det kongelige harems have. Inden dagen var omme, blev han halshugget. I 1896 fik, hvad fru Richelieu kalder en ballonprofessor, af hofmarskallen lov til at foretage en opstigning fra kasernepladsen ved kongeslottet. Uheldigvis gik gasen af ballonen, og den dalede ned i... haremets have. ”Der blev en grulig hylen og skrigen mellem alle gigakkerne (haremskvinderne) ved at se en mandsperson komme dumpende ned til dem fra skyerne.” Hofmarskallen ilede med tungen ud af halsen og i stor skræk for sit hoved til Kongen i sommerslottet Bangpain nord for Bangkok for at bede om godt vejr. Heldigvis var europæiseringen nu så fremskredet, at der intet skete hverken ham eller ballonskipperen. ”Nu, siameserne agerer civiliserede, kunne det jo næppe gå at gøre videre ud af sligt”, skriver fru Richelieu, hvis beretning i et glimt viser udviklingen.²

Kong Mongkut fulgtes af sin ældste søn, Chulalongkorn (1868-1910), der fortsatte sin fars politik i et næsten forceret tempo, men under store vanskeligheder, fordi kun ganske få siamesere var i stand til at deltage i udviklingsprocessen på grund af manglende uddannelse og motivation. Netop da Richelieu kom til Siam, havde Chulalongkorn afværget en paladsrevolution. Han sad derefter uantastet på tronen, men hele tiden i en balancegang mellem de indflydelsesrige familier. Kongens intentioner betød indførelse af en række institutioner efter europæisk forbillede og til dels bemandede med europæere. De fleste var briter, men den mest indflydelsesrige rådgiver for Kongen var fra 1892 belgier-

en Gustave Rolin-Jacquemyns, som Richelieu også skulle komme til at stifte bekendtskab med. Landets økonomi søgtes fremmet ved tildeling af koncessioner ofte på europæiske hænder.³

Frem til 1875 havde adskillige danske base i Siam, de var stort set alle skibskaptajner eller styrmænd, Andreas Richelieu var den første danske søofficer, som kom til Siam, og også den første dansker, der trådte i regeringens tjeneste.⁴

Indtil begyndelsen af 1870'erne var Siams forsvar med et moderne udtryk et enhedsværn. Der var nu – selv ud fra den tids forudsætninger – ikke meget værn i det, og ej heller i flåden, som nærmest var ikke eksisterende. Men nu blev den udskilt af det såkaldte Arsenal Department, og langsomt udbyggedes den med større skibe, artilleri, kystforter og orlogsværft. Richelieu kunne ikke komme på noget bedre tidspunkt, og han kom da også til at tage del i denne udvikling, i et vist omfang til at forestå den omend ikke med det samme. Iøvrigt lod forsvarsudbygningen stadig meget tilbage at ønske. Krigsskibene var således mere beregnet på at tjene Kongefamiliens behov end krigsformål.⁵

Richelieu blev vel modtaget af den danske konsul Frederik Købke (1837-1881), købmand og skibsreder, en farverig skikkelse og med en ikke utypisk siamesisk tilværelse. Således nåede hans unge danske hustru kun lige akkurat at være et halvt år i Bangkok, før hun døde. Købke selv døde af dysenteri 44 år gammel.⁶ Konsulen lod Richelieu bo i sit hus og præsenterede ham for udenrigsministeren, der formidlede en audiens hos Kong Chulalongkorn 3. april 1875 kl. 16. Eventyret kunne begynde.

Kong Chulalongkorn læste Kong Christians brev og samtalede nådigt gennem tolk med Richelieu. Kongen vidste godt, at en af Kong Christians døtre var gift med Prinsen af Wales, en anden med den russiske tronfølger, mens en søn var Konge af Grækenland. Kong Chulalongkorn lovede at ansætte Richelieu i sin marine. Richelieu var – i al fald 50 år senere – fascineret af den kun 21 årige Konges hjertensgode og kloge udtryk, af hans store kønne, næsten kulsorte øjne og af hans slanke og højt elegante person.

Kongens modtagelse åbnede dørene for Richelieu, der nu aflagde visit hos ministrene, som stort set alle tilhørte den kongelige familie. Den indflydelsesrige premierminister, Samdech Chao Phya Suriwongse – kaldet Regenten, fordi han kort forinden havde været formynder for den mindreårige Konge⁷ – var gnaven over, at Richelieu havde talt med Kongen, men med lidt smiger formildedes han tilsyneladende. Premierministerens søn var marineminister og dennes 26-årige søn flådechef. Gennem den sidste fik Richelieu tilbud om at blive næstkommanderende på et krigsskib, hvad han dog sagde nej tak til. Han ville være chef på sit eget skib.⁸

Richelieus fasthed gav resultat. Han udnævntes i april 1875 til kaptajnløjt-

nant og chef for "Regent", der som stationsskib skulle gå til Puket på Malacca-halvøens vestkyst. Det var netop dette fartøj, der havde bjergtaget Richelieu som ung sømand seks år før. Skibet afgik straks og medførte til Singapore den berømte franske astronom P. Jules Janssen, der studerede en solformørkelse og den magnetiske ækvator.

Besætningen på "Regent" bestod yderligere af 4 officerer (1 engelsk), 4 maskinister (2 engelske) og 160 siamesiske underofficerer og menige. Det var med andre ord et ganske stort ansvar, der nu var betroet den kun 23 år gamle danske reserveløjtnant.

En af de første, der kom til Siam fra Danmark efter indgåelsen af venskabs-, handels- og skibsfartstraktaten af 1858 mellem de to lande, var Frederik Købke (1837-81). Han havde forgæves forsøgt at bestå dansk søofficerseksamen og kom i 1860 til Bangkok, hvor han blev skibskaptajn, senere reder for egne skibe. Dansk konsul var han 1868-79. Hans kone døde få måneder efter sin ankomst til Bangkok, men både før og efter sit ægteskab levede Købke sammen med og fik børn med siameserinder, hvad han til forargelse for nogle europæere ikke søgte at skjule. Han var Købke-familiens sorte får. En bror blev generalintendant, en søster gift med maleren Constantin Hansen, en anden med hedeopdyrkeren Enrico Dalgas. Richelieu satte pris på Købke for hans store hjælpesomhed. Foto i Scandinavians in Siam, 1980.

Her har den lille løjtnant lagt nogle tommer til sin vækst. Andreas de Richelieu fotograferet i Bangkok efter sin første udnævnelse i Siams flåde 1875. Schiøpffes samling, Rigsarkivet.

Med base i Puket på øen Thalang skulle stationsskibet dels markere Siams suverænitet over 400 miles af Malaccas vestkyst, dels støtte de stedlige autoriteter overfor de 30.000 undertiden urolige kineserkulier, der arbejdede i tinminerne på Thalang og andre steder langs kysten. Med det samme var Richelieu konfronteret med sprogproblemet. Om dette har den engelske chef for minedepartementet Warington Smyth fra et besøg det samme sted en snes år senere givet en rammende beskrivelse: chefen for stationsskibet, der lå i bugten, var – også dengang – en dansker, der endnu ikke talte siamesisk og kun meget dårligt engelsk, som han måtte anvende, når han kommunikerede med den siamesiske sarang (skipperen). Hyppigt måtte da næstkommanderende, som havde været underofficer i den britiske flåde, oversætte kaptajnens engelsk for skipperen. Første maskinmester var østriger, han måtte give alle sine ordrer i maskinrummet via kaptajnen og skipperen. Ikke én af de tre officerer kunne så meget som seks ord på siamesisk.⁹

I 1875 kunne kun få af de siamesere, Richelieu skulle samarbejde med, tale engelsk, men resolut gik han nu igang med at lære thai, dvs. også hofthai, der var den variant, Kongen og ministrene og hele det øverste magtapparat talte. Det var svært, men det lykkedes ved flid og koncentration. Hofthai kaldtes også

rajasabd. I virkeligheden var der som antydte mange slags thai: Kongen og prinsernes, ypperstepræsternes, de overordnede embedsmænds, almindelige, dannede menneskers og endelig det store proletariats, der talte gammelthai. Jo højere op man kom i de sociale lag, desto mere sanskritpåvirket blev sproget. Det er forståeligt, at mange europæere gav op og kun talte engelsk og ellers brugte tolk.

Richelieu var kun glad for at være på vestkysten og få tjenesten forlænget. Så ville hans thai-sprog være bedre, når han kom tilbage til Bangkok, og "den egentlige kamp for tilværelsen ville begynde og måtte udkæmpes" som han skrev som gammel.¹⁰ "Regent" blev senere afløst af korvetten "Siam Mongkut", marinens største skib med 200 mands besætning. Det var en smuk karriere på halvandet år. Fartøjet var dog næppe meget værd krigsmæssigt. Ikke

Da Richelieu var stationeret ved Puket, kom ved midnat 24. februar 1877 en hæsblesende kurér ombord med nedenstående brev. I dansk oversættelse lyder det: "Stor uro i Puket. Mange siamesere er blevet dræbt af kineserne. Kom over hurtigt, bring alle Deres mænd med våben, geværer og ammunition. Vær hurtig, vi er alle i livsfare". Det var underskrevet af den stedlige guvernørs sekretær. Der var til stadighed optøjer blandt kulierne i tinminerne. Opstanden i 1877 var dog særligt omfattende, og Richelieu måtte have hjælp fra Sultanen af Keda. (Brev i Richelieus arkiv).

No 2
 Puket 24th Feby 1877
 Midnight
 Sir,
 Great disturbance in Puket.
 Many Siamese have been killed
 by the Chinese. Come over quick
 bring all your men with arms
 guns & ammunition. - Be
 quick we are all in danger
 of our lives. -
 By Order of the
 Commissioner
 J. A. R. M. T. S.

desto mindre måtte Richelieu lade det ligge en del af tiden helt oppe ved Siams nordvestgrænse på grund af skærmydslerne mellem England og Burma. Ellers gik tiden med søopmåling og afhentning af skatter (i sølvdollars) til regeringen i Bangkok.

Lige inden Richelieu efter tre perioder à 8 måneder skulle afgå til Bangkok, udbrød der 10. februar til 31. marts 1877 en opstand blandt kineserne i Puket. Richelieu måtte i hast indsætte et landgangskorps på 100 mand. Der forefaldt flere træfninger, og situationen var så faretruende, at Richelieu efterladende sit landgangskorps i største hast sejlede ned til Sultanen af Keda nær Penang. Han var forpligtet til at støtte Siam og leverede da også Richelieu 700 malayer af søøverudseende og -bevæbning ombord. Med et billede af Kong Chulalongkorn hævet over sit hoved holdt Sultanen en opildnende tale til de knælende malayer, som derefter ved ankomsten til Puket blev indsat mod de oprørske kinesere. Opstanden, der havde sin rod i de hårde arbejdsvilkår og den lave løn og var organiseret af de frimureragtige og ofte rivaliserende kinesiske sammenslutninger, blev nedkæmpet. Antallet af oprørere blev anslået til ca. 8.-10.000. 600 huse i Puket nedbrændte. Flere hundrede blev dræbt i forholdet en siameser for hver ti kinesere. Malayerne rejste tilbage med deres Sultan, men Richelieu måtte blive liggende endnu en tid med ”Siam Mongkut”. Richelieu kom under pres fra guvernøren for at blive, men nu – i juni 1877 – ville han tilbage til Bangkok. Hans thai var godt, og han ville ikke trænges tilbage af de engelske kolleger. Richelieu ønskede ikke at blive glemt af Kongen og hans ministre. På vejen hjem blev Richelieu i Malaccastrædet mødt af skypumper, men han fyrede med en af de store kanoner løst krudt imod dem, og vibrationerne fik dem til at kollapse, inden de nåede ”Siam Mongkut”. Det var i al fald Richelieus vurdering, om den er rigtig, er vel tvivlsomt, men heldet var i al fald med ham også her.¹¹

Richelieu var næppe nogen stor begavelse, hans 1152 sider lange levnedsskrivelse giver i al fald ikke holdepunkter for at antage dette. Men han var snusfornuftig og beleven, skabte sig gode venner og var vaks i alle praktiske anliggender, reel og med en naturlig myndighed, der hurtigt udvikledes under det betydelige ansvar, han som ganske ung fik. På vejen hjem fra Puket fik han således i Penang en aftale i stand, så at et engelsk damskibsrederi, der sejlede til Rangoon, regelmæssigt lagde til ved Puket. Og da han måtte ankre op foran Barren ved Menamflodens munding for at afvente tidevandet, roede han ind og hilste på fyrmesteren på Siams dengang eneste fyrtårn og fik ham overtalt til gennem en årrække hver time at måle vandstanden, så at en pålidelig tidevandstabel kunne udarbejdes. En sådan eksisterede faktisk ikke, skønt vandstanden kun holdt 14 fod ved lavvande, og Barren derfor var til stor gene for sejladsen – men på den anden side også en forsvarsforanstaltning. Der var ca. 30 km fra Barren op til Bangkok ad den snoede flod.

Da Richelieu kom til Siam, foregik al samfærdsel ad floderne og de mange gravede kanaler (klonger), som gennemskar ikke mindst området ved Bangkok. Kun langsomt kom der veje og jernbaner. Privateje.

Tilbage i hovedstaden spildte Richelieu ikke tiden. Han fortsatte som chef på ”Siam Mongkut”, der nu lå som vagtskib i Bangkok. Han aflagde visitter hos alle de indflydelsesrige siamesere ikke mindst den gamle regent, som eksamine-rede ham i og på siamesisk. Richelieu bestod prøven, men han var af Suriwongse-familiens medlemmer stadig under mistanke, fordi ikke den, men Kongen havde ansat ham. Richelieu var den eneste officer, som var ansat uden om Suriwongserne, der mente at have monopol på officersudnævnelserne. Richelieu besøgte også europæerne – inklusive den udsendte britiske generalkonsul. Ingen kunne ved udgangen af 1877 være i tvivl om, hvem den unge, energiske søofficer med det franske navn var. 1. april 1877 var han blevet udnævnt til Commander (kaptajn).

Med nogen hovedrysten kunne Richelieu konstatere, at Siam ikke havde eget postvæsen, men brugte det britiske generalkonsulat, og at post- og passagerforbindelsen varetoges af en eneste lille engelsk damper, der frem og tilbage var 14 dage om turen til Singapore. Risudførslen, som var betydelig, skete stadig overvejende på siamesiske sejskibe, der med monsunen gik ud med risen og

kom tilbage med kinesere. I Siam arbejdede kineserne merkantilt og industrielt, mens siameserne selv dyrkede ris. Det gav stof til eftertanke.

Blandt dem, Richelieu blev gode venner med, var Kongens helbror, Prins Bhanupantuwongse, og Kongens halvbrødre Prinserne Damrong (1862-1943) og Devawongse (1858-1923). Den første blev senere indenrigsminister, den anden udenrigsminister. Når Devawongse så Richelieu sejle forbi i sin robåd, prajede han ham ofte, og så fik de sig et parti skak. Det venskab, der herved opstod, blev af uvurderlig betydning for Richelieu. Prinsens ældste søster var Kong Chulalongkorns Dronning. Kongen var således gift med sin halvsøster. Et dér, men ikke i Europa anerkendt princip. To andre af Devawongses søstre blev senere begge Dronninger. Siams Dronninger skulle være Kongedøtre, hvad der begrænsede udvalget, Kong Chulalongkorn havde iøvrigt 92 hustruer og 76 børn, hans far 35 hustruer og 82 børn. Så der var ingen mangel på Prinsesser og Prinser, som ikke havde noget fornuftigt at tage sig til og derfor på livet løs intrigerede mod hinanden og europæerne, de fleste engelske, som de var afhængige af.¹²

Kong Chulalongkorn med tre af sine sønner. Foto i H. Rosenberg: Siam, 1900.

3. Jagtkaptajn hos Kongen

Da Kongen i august 1877 kom tilbage til Bangkok, modtog han Richelieu, roste hans arbejde, derunder opmålingerne på Puket-kysten, og beordrede ham til bl.a. at opmåle Menamflodens udmunding med henblik på anlæg af nye forter. Regeringen var bekymret over briternes fremfærd i Burma. Richelieu undgik en konflikt med Regenten ved straks at gå til ham, som da også stillede de nødvendige instrumenter m.v. til rådighed. Arbejdet var færdigt i januar 1878, Kongen priste det og gav Richelieu en lommebog med sit billede i emalje. Samtidig tilbød Kongen Richelieu stillingen som jagtkaptajn på det nye kongeskib "Vesatri", der fra England ville komme til Bangkok i løbet af 1878. Skibet skulle holdes uden for flådens tal – og Regentens indflydelse. Men da det var landets skik, at der altid skulle være en minister eller en prins mellem Kongen og europæerne i hans tjeneste, og da konge jagten som nævnt ikke skulle sortere under marineministeriet, havde Kongen besluttet sig for at bruge Prins Phra Ong Chao Sai, søn af en af de fornemste Prinser, som mellemed. Richelieu, der samtidig udnævntes til kaptajn, var straks på det rene med, at denne ordning kunne blive til hans fordel, da han måtte regne med muligheden af at få hele familien Suriwongse på nakken, når det bekræftedes, at han var Kongens yndling. Det holdt stik. Trods en i formen venskabelig omgangsform kom de interesser, Richelieu og familien Suriwongse repræsenterede, i diamentral mod-sætning til hinanden.¹

Da "Vesatri" ankom i maj 1878, blev Richelieu da også udsat for et pres for at blive under marineministeriet og familien Suriwongse. Men Richelieu erklærede, at han var kommet med et brev fra Danmarks Konge til Siams Konge og derfor betragtede dennes ønske som en befaling. Richelieu havde altså truffet et politisk valg, og det skulle vise sig at være et fornuftigt valg, da Kongens autoritet og indflydelse voksede med årene, mens Suriwongses elimineredes. "Vesatri", der var 200 fod langt, var beregnet såvel til sejlføring som til damp og var flot udhalet, som det sømmede sig for et kongeskib.

Lige så snart, som skibet med kongen ombord var indviet af de buddistiske præster, begyndte den første af mange og lange samtaler mellem de to unge, jævnaldrende mænd, Kongen 25, Richelieu 26 år. Mange år efter vidnede Kongen om, hvor vanskelige hans første kongear havde været. Hans mødrene slægtninge var enten upålidelige eller ubetydelige, hans fædrene kujonerede af

Regenten, som også styrede embedsapparatet. Hans søskende var mindreårige. Han havde ingen, han helt kunne støtte sig til. Han var også fysisk svagelig og ind imellem deprimeret.² Det er psykologisk forståeligt, at han kunne se en ven i den ukomplicerede og ligevægtige dansker.

Kongen var ikke uden grund yderst foruroliget over briternes fremfærd i Burma, hvor de havde arresteret Kongen og var i færd med at gøre landet til en britisk koloni. Richelieu havde i to år sejlet vandet tyndt på Malaccahalvøens vestkyst og kendte formentlig forholdene bedre end nogen anden. Ingen siamesisk Konge havde endnu besøgt området, om hvilket Richelieu nu gav Kongen alle de oplysninger, som han ønskede. Richelieu bestyrkede Kongen i at besøge vestkysten derunder navnlig Sultanen af Keda, som det måtte være af betydning for Siam at fastholde ved den positive holdning, han hidtil havde vist. Richelieu var med andre ord på vej ind i en rolle som politisk rådgiver.

Da Dronningen kort efter nedkom med en Kronprins, og store festligheder afholdtes, blev Richelieu udnævnt til "Luang", dvs. Sir. Insignierne var ikke kun et pergamentdokument, men også fire sølvskåle og opsatser med indlagt guld. Titlen havde den fordel, at den gav direkte adgang til Kongen. Richelieu skulle i hurtig rækkefølge blive udnævnt til "Phrà" (baron), "Phya" (greve) og "Phya Phran Thong" – en endnu finere greve, over hvilken kun fandtes rangen "Chao Phya", som gehejmekonferensrådstitlen i Danmark stort set forbeholdt tidligere mangeårige ministre. Disse titler var forbundet med gaver i form af skåle af det pureste guld. Titlerne var ikke arvelige. Prinserne havde et lignende rigt varieret titelsystem afhængig af slægtskabsforholdet til Kongen og bortfaldende ved fjerde generation.

Skæbnen ville, at Richelieus første søtur blev med Regenten, som bad om at blive sejlet til Bandon på Malaccahalvøen, hvorfra han agtede at rejse over land til provinsen Trang på vestkysten, hvor der var problemer med guvernøren. Kongen ville ikke nægte den gamle mand dette privilegium, så Richelieu dampede afsted med "Vesatri" og satte Regenten i land på det ønskede sted. Han var i godt humør og diverterede sig ved på bestemmelsesstedet at hugge hovedet af guvernøren, hvad der selvfølgelig også var lettere end en egentlig rettergang. Det var en sanktion, kun Kongen havde ret til at udøve, men denne måtte lade det have sin forbliven ved det skete, thi, som Richelieu tørt bemærker, "hovedet var jo afhugget".³

I de følgende måneder gik tiden for "Vesatri" og dets besætning med bl.a. at føre den britiske Singaporeguvernør under kanonsalutters bragen over Barren til officielt besøg, som denne fandt for godt at aflægge for at mildne indtrykket af briternes imperialistiske politik i Asien, og med at recognoscere øerne i Siambugten, som Majestæten ville besøge.

Da julen 1878 nærmede sig, måtte Richelieu en anelse sørgmodigt konstatere, at der ikke var en eneste dansk mand i Bangkok, som han kunne eller ville

tilbringe juleaften sammen med, så han måtte tage til takke med navnlig englændere, som han inviterede 24. december til en for dem usædvanlig juletræsmiddag på "Vesatri", hvor han stadig havde sit kvarter. Blandt gæsterne var Mr. Alabaster, der var udenrigsministeriets forbindelse til de fremmede diplomater. Han gjorde gengæld med en returmiddag 1. juledag, og atter scorede Richelieu, thi her fik han "en udmærket lejlighed til at gøre en mængde nyttige bekendtskaber, og til at komme på en mere fortrolig fod med dem, end man kunne komme ved blot officielle visitter".⁴

I 1879 gjorde Richelieu flere rejser med Kongen, ikke mindst til hans lystslot Bangpain, hvor Kongen byggede et tempel, der ganske lignede en kristen kirke, men til missionærernes sorg på altrets sted havde anbragt en Buddah.

Blandt prominente gæster var USA's tidligere præsident, general Ulysses Grant, Nordstaternes hærfører under borgerkrigen. Hans entré var ikke venlig. USA's generalkonsul ville hente ham ved Barren i en fladbundet hjuldamper, men på grund af dårligt, usigtbart vejr ventede de på hinanden et døgnstid. Da den søsyge generalkonsul gik ombord i postdamperen fra Singapore, blev han mødt af en ildsprudende general med ordene: "I should like to know, where to

Kong Chulalongkorn (1853-1910) blev Konge i 1868. De første fem år styrede et regentskabsråd, men Kongen havde i den følgende tid stort mæje med at hævde sin stilling overfor den mægtige leder af regentskabsrådet. Kongen fandte straks tillid til Richelieu, fordi denne ganske ureflekteret fra første færd opfattede sig som Kongens tjener, selv om det i begyndelsen kunne være usikkert, hvorledes Kongen ville klare sig. Et varmt venskab opstod mellem de to jævnaldrende mænd. Foto i Walter Christmas: Et Aar i Si-am, 1894.

hell you have been the last 24 hours". Og da Kongen gav bal, som trak ud, gik en af Grant's ledsagere, hen til Kongen og forkyndte med høj røst: "King, it is time to go to bed". Hertil svarede Kongen: "I will go to bed, when I like; but if you are tired I will have you carried home". Kort efter gav Kongen dog tegn til opbrud. Han havde forstået den diskrete antydning. For Richelieu var det en spændende oplevelse. På en sejltur fik han af Grant's egen mund hele generalens og præsidentens levnedsløb. For en sikkerheds skyld var det "Vesatri", som ved hjemrejsen afleverede ekspræsidenten uden for Barren.

Dette hørte til de harmløse begivenheder, andre var farligere. En provinsguvernør ved navn Phra Pricha, der var kendt for sin brutalitet, var uvenner med Regenten og dennes parti, som rettede beskyldninger mod ham bl.a. for drab. Sagen kompliceredes af, at guvernøren forlovede sig med den britiske generalkonsuls halvt siamesiske datter. Da det ikke desto mindre lykkedes Regenten at få påbegyndt en undersøgelse, som godtgjorde beskyldningerne, hidkaldte generalkonsulen et britisk krigsskib fra Singapore for at redde sin svigersøn. Men skibet medbragte også en britisk dommer, der hurtigt konstaterede, at der var tale om et rent siamesisk anliggende. Phra Pricha blev halshugget og generalkonsulen tilbagekaldt, men slået til Ridder af Dronning Victoria. Nu havde Regenten fået blod på sine gamle tænder og ville også ramme Phra Prichas to brødre, hvor af den ene var adjudant hos Kongen, den anden assisterende møntmester hos faderen (et indbringende job). Regenten fik dem afskediget på grund af broderens henrettelse, men han ville også gøre dem et hoved kortere.⁵

En nat blev Richelieu vækket på "Vesatri" af Prins Phra Ong Chao Sai, som åbenbart kom fra Kongen, selv om han benægtede det. Regenten havde lige været hos Kongen og fået dennes tilladelse til at undersøge de to brødres hus, idet Regenten hævdede, at de uden Kongens tilladelse havde indført en 5 tons riflet bagladekanon med tilhørende ammunition, underforstået: de gik med kupplaner. Befandtes kanonen i deres hjem, ventede døden dem. Kongen satte pris på de to brødre og lod nu gennem Sai antyde, at det var ønskeligt, at de blev reddet. Da de også var Richelieus venner, gik han straks med på tanken, satte "Vesatri"s største båd i vandet, roede i den mørke tropenat op til brødrene, vækkede dem og fik kanonen, som dog kun var på 1 ton, i båden og tilbage til "Vesatri", hvor den blev opstillet sammen med de andre kanoner. Regenten var rasende, da husundersøgelsen gav et negativt resultat. Han lugtede lunt og aflagde visit hos Richelieu, som med sandhed kunne sige, at en fem tons kanon havde han ikke fået for nylic. De to brødre glemte aldrig, at Richelieu havde reddet deres liv, Kongen heller ikke, og da Regenten døde, fik de deres rang og stillinger igen.

Richelieu var vel ingen spillernatur, men her bevægede han sig på kollisionskurs med den mægtigste familie, der selvfølgelig var fuldt ud klar over, at han stod bag. Han gjorde det antagelig, dels fordi han nu engang var Kongens

Allerede 1883 var Richelieu avanceret til kommandør. Han er her fotograferet med to siamesiske Prinser, i midten Prins Damrong (1862-1943), Kong Mongkuts 57. søn og dermed halvbror til Kong Chulalongkorn. Prins Damrong var uden tvivl den betydeligste af Kongehusets medlemmer i hele perioden. Foto Bangkok 1883. Privateje.

mand, og dels ud fra en forvisning om, at denne i det lange løb ville sejre over den gamle Regent – og vel også i tillid til, at mens siameserne kunne blive et hoved kortere fra den ene dag til den anden, var han som dansk undersåt underkastet dansk jurisdiktion. At han så kunne blive afskediget og sat i den førstafgående postbåd til Singapore, var en anden sag.

Konfrontationen med Regentfamilien nåede kort efter klimaks. Kongen udnævnte Richelieu til chef for arsenalet og det nyligt kraftigt udvidede orlogsværft med maskinværksteder, tørdok og kaserner til en 3.000 mand stor militærstyrke af Kongens livgarde, som Richelieu skulle søge at uddanne til søfolk, marineinfanteri, marineartilleri og maskinister. Selv om Prins Chao Sai stadig havde en svævende rolle som forbindelsesled, gav Kongen Richelieu tilladelse til uden forud anmeldelse at opsøge sig, når og hvor han ville. Der var ingen tvivl om, hvad Kongens hensigt var. Han ønskede søværnet under en pålidelig mand, og her var arsenal og værft af afgørende betydning, thi uden dem ville de siamesiske krigsskibe hurtigt gå til, og han ønskede at bruge den under Richelieu henlagte militærstyrke som et led i et udviklingsprogram, som den gamle overklasse med Regenten som den mest fremtrædende repræsentant bekæmpede.

Der var øvrigt fra det 18.  r almindelig værnepligt i Siam med to måneders tjeneste om året. Alle afdelinger, "krom", stod under Kongen som øverste krigsherre, mens den daglige tjeneste lå under betroede embedsmænd, civile eller militære, og som, i al fald f r Kong Chulalongkorn fik magt, var både grusomme og vilkårlige overfor deres folk. Men reelt gav systemet alligevel Kongen en ikke ringe indflydelse. Hertil kom, at alle, der var underkastet værnepligten, havde adgang til at aflevere eller indgive klager og b nskrifter direkte til Kong Chulalongkorn ved offentlige audienser, helt som i Danmark på Frederik VI's tid. Klagerne synes på grund af Kongens holdning at være blevet behandlet seriøst. Milit ruddannelsen var dog ikke alt for effektiv på grund af sin kortvarighed, for få veluddannede instruktører og de siamesiske naturb rns mangel på forkundskaber og disciplin. En egentlig værnepligt efter europæisk skik fik man først i 1904, da den i Danmark uddannede Prins Chira blev krigsminister.⁶

Under sit ophold i Danmark i 1883 aflagde Richelieu et besøg i sin kusine Dagmar Theresse Louise Lerches hjem. Han fattede allerede da godhed for den 12 årige k nne og altid glade pige. Foto 1883. Privateje.

4. I Danmark 1883

I samme periode droges Richelieu ind i en stadig mere omfattende og alsidig virksomhed for Kongen, der således i 1880 betroede ham opmåling og opkøb af store arealer syd og øst for Bangkok, som Kongen ønskede udvidet i disse retninger i stedet for som hidtil langs floden.

Ind imellem sejlede Richelieu med Kongen, bl.a. til Øen Koh- si-Chang nær Menams udmunding, hvor Kongen besluttede at bygge et sommerpalads, og til Bangpain oppe ad Menamfloden, hvor Kongen som nævnt i forvejen havde en sommerbolig. Til det sidste sted bragtes hele hofholdningen på et par tusinde mennesker ombord på 20 dampskibe, hele Siams flåde, der trak husbåde i mængde. På den sidstnævnte tur stødte Dronningens fartøj sammen med et andet, hvorved hun, der var syv måneder henne, druknede sammen med sin syvårige søn. Richelieu var helt uden skyld i denne ulykke, da Regenten havde overtalt Kongen til at benytte sin nyanskaffede dampchalup og Dronningen et andet fartøj, mens "Vesatri" sejlede bagefter med Kongeparrets bagage.

Efter en overlevering omkom Dronningen, fordi de kongelige var så ophøjede, at ingen almindelige måtte røre dem. Ifølge Richelieu er det dog næppe sandt. Der var tale om en kombination af manglende konduite og et helt usigtbart mørke. Ligene blev bragt ombord i "Vesatri" i nattens mulm og mørke og med Kongen og den øvrige familie sejlet til Bangkok, hvor ligene blev balsamerede ombord og nedsat siddende i de guldurner, hvori de opbevarede til brændingen fandt sted et halvt år senere. Én ulykke kommer sjældent alene, siges det. I 1881 hærgede således en koleraepidemi, der alene i Bangkok krævede 500 ofre om dagen.

For Richelieu fik drukneulykken den følge, at de skibe, som var indblandet i ulykken, og hvis chef blev lagt i lænker og kastet i fængsel, nu kom under hans kommando, og ikke længere under marineministeriet, hvad der yderligere vendte Regentfamilien mod Richelieu. Endnu værre blev det, da Kongen i begyndelsen af 1882 henlagde alle forterne i den nederste del af Menamfloden til Prins Phra Ong Sai og Richelieu. De havde hidtil været så forsømte, at junglen efterhånden dækkede dem, og ingen vidste, hvor de lå. Med forterne fulgte et stort antal soldater. Iøvrigt viste det sig, at kun ét fort lod sig redde. Det lå på en lille ø midt i floden og var forsynet med otte store 10-tommers kanoner, der blev sat istand.

Forholdet til Regenten nåede endnu et dramatisk højdepunkt. En nat i 1882 blev Richelieu vækket af en ven, der var amerikansk missionær, og som under en rejse i den nordlige del af Malaccahalvøen, en dagsrejse fra Bangkok, havde bragt i erfaring, at Regenten var ved at samle folk for at gå til Bangkok og afsætte Kongen, samt at Richelieus kok var udset til at ombringe ham med gift i maden! Richelieu foranstaltede da en mindre demonstration med kanoneksercits og forhøjet beredskab på et tidspunkt, hvor Regenten passerede forbi på vej til Kongen. Signalet blev efter Richelieus fremstilling forstået, og Regenten opgav sit kupforsøg, hvis det hele ikke var en velmenende amerikaners misforståelse. Kort efter døde Regenten, dog af naturlig årsager. Det betød en styrkelse af Kongens magt og dermed af Richelieus indflydelse.

Med kongeskibet sejlede Richelieu i marts 1884 med Hertugen af Genua, den italienske Dronnings bror og med Sandwichøernes, dvs. Hawaiis, Konge Kalakua, der i Siam forgæves søgte at skabe tilvandring til sine øer, hvis oprindelige befolkning var trængt af japanere og hvide. Da det i maj 1882 forlød, at Prinsen af Wales' og Prinsesse Alexandras to sønner Albert Victor og Georg var med et krigsskib i Singapore, gik Richelieu straks derned på "Vesatri" med en indbydelse. Men prinserne, der var kadetter, lempede kul og havde ikke tid til at tage til Bangkok.

På et almindeligt orlogsfartøj undersøgte Richelieu hele Malaccahalvøens østkyst og opnåede både et stort farvandskendskab og en betydelig viden om landet. I Bangkok foretog han afmærkninger og opmåling af nye kanaler – og endelig opnåede han at få sit første alvorlige anfald af malaria. Han var opgivet af Kongens livlæge, men lod sig sejle ud på en af de små øer i Siam-bugten, og her kom han sig.

Hans utrættelige og mangesidede virksomhed belønnedes i september 1882 med udnævnelsen til captain, dvs. kommandør og til Phra, som anført det næste trin på rangstigen, ligesom han fik tilladelse til i april 1883 at rejse en tur til Europa. 1. april 1883 blev han udnævnt til generaladjutant og chef for Kongens adjutantstab, en stilling han bevarede, så længe han var i Siam.

På denne medbragte han Prins Sais to sønner Klang og Pheen, der skulle gennemgå en officersuddannelse i Danmark. Rejsen gik denne gang med tog tværs over Indien til Bombay, hvor Richelieu med vrede måtte se de to Prinser bortvist fra et hotel, der ikke serverede for farvede. Med skib kom man til Triest og derpå til Paris og London, hvor Richelieu indkøbte våben og ammunition til Siam. Fra Kongen af Siam havde Richelieu gaver med til Prinsen af Wales og de to sønner, der havde været i Singapore. Det indebar en audiens hos Prinsen og Prinsessen af Wales. Bekendtskabskredsen udvidedes og gik stadig højere op. I Southampton forhandlede Richelieu med Day og Summers om mulig kontrahering af skibe til Siams marine og i New Castle-on-Tyne med Armstrong & Co om våbenleverancer.¹

Dronning Louise (1817-98) og Kong Christian IX (1818-1906) var Danmarks kongepar fra 1863. Richelieu blev hurtigt accepteret af dem begge, og fra 1893 fulgte H.N. Andersen med. Kongen ville gerne støtte både Siams og ØKs sag. Radering af Ingeborg Rode (1865-1932) i Fredensborg – Det danske Kongehus og dets Slægt, u.å. (1897).

Fra London gik turen med de to prinser over Hamborg til Århus, hvortil det lille selskab ankom to måneder efter afrejse fra Bangkok. Her besøgte de overlæge Dorph og hans kone, hvor Richelieu som nævnt havde boet en del af sin skoletid. I København kom Klang og Pheen i huset hos overlærer Poul Dorph, en fordreven sønderjyde, hvis familie med stor omsorg tog sig af de to siamesere. Det samme gjorde Kong Christian. I de 7-8 år, de tilbragte i Danmark, var de så at sige hver søndag til taffel hos Kongen.

Kong Christian og Dronning Louise modtog Richelieu, og Kongen sagde, at Richelieu havde gjort det brev ære, som han havde fået med til Kongen af Siam. Kongen udspurgte Richelieu om forholdene og hans arbejde. Audiensen sluttede med, at Richelieu, 31 år gammel, af Kongens hånd modtog Kommandørkorset af Dannebrog for sit arbejde i Siam og blev tilsagt til taffel. For kun otte år siden havde han været supplikant, nu var han blevet en bekendt af Kongehuset. Med til Kong Chulalongkorn fik Richelieu et formfuldendt brev på fransk, hvori Kong Christian roste Richelieu og lovede at passe godt på de to siamesiske Prinser.²

Under sit korte ophold nåede Richelieu at stifte bekendtskab med dansk politik, som det udartede i provisorietidens værste fase: ”Jeg lagde stadig mær-

ke til den stærke bevægelse, der var i de politiske forhold, og som syntes at have sin grund i, at Venstrepartiet søgte at komme til magten for at kunne danne regering i stedet for den daværende regering med Estrup som konseilspræsident. Og en gang, da jeg var i Hillerød, og der blev holdt et stort konservativt møde dér, hvorved kaptajn Chr. Jagd skulle tale, gik jeg derud for at se, hvorledes mødet ville forløbe, da stemningen syntes at være meget høj.

Mødet blev afholdt ved pavillonen udenfor Frederiksborg Slotspark, og da jeg kom derud, stod kaptajn Jagd på talerstolen ombrust af et sådant spektakel fra Venstrepartiets side, at man dårligt kunne høre, hvad han sagde. Og oppe i et træ lige over for talerstolen sad lensgreve Holstein-Ledreborg og svingede med sin stråhat og råbte: ”Ned med Estrup”.

Jeg fandt det forargeligt, at man kunne optræde således over for en af Kongen lovlige valgt regering, og jeg tænkte på, hvor hurtigt og eftertrykkeligt jeg med mine folk kunne have bragt orden tilveje, om sligt var sket i Siam. Og jeg tænkte også på, om Nemesis ikke engang ville indhente greve Holstein-Ledreborg og hans slægt, hvis overhoved nu var med til at søge at bryde den regering og de skranker ned, som havde skabt og værnet forfædres magt og anseelse, og som endnu beskyttede ham og hans slægt.

Et lignende støjende møde oplevede jeg senere under et ophold i Aalborg, hvor der var et stort landbrugsmøde. Kongen og Kronprins Frederik var kommet tilstede dér, men den uro og det spektakel, der herskede dér, var ganske ubeskriveligt – og uforståeligt – i det mindste for mig. For medens man dog skulle synes, at både Aalborg og dens borgere burde have modtaget deres Konge og Kronprinsen med sømmelig ro, orden og højtidelighed, som almindelig høflighed kræver, så hørte man overalt, hvor Kongen og Kronprinsen kom frem, kun råbene: ”Ned med Estrup.” At det kun var et mindretal, der råbte, og et stort flertal, der taug stille, var indlysende; men som sædvanlig hører man kun dem, der råber, og ikke dem, der tier stille; men det hele gjorde et overordentlig dårligt indtryk på mig, og jeg tænkte, er dette et udtryk for den lovpriste frihed, så er forholdene i Siam langt at foretrække”.

26 år senere krydsede Richelieus vej atter den hattesvingende og råbende grev Holsteins. Hvor Nemesis lagde sit lod, skal ikke afgøres her, men det var Holstein, som blev konseilspræsident, ikke Richelieu.

For en eftertid kan det virke ejendommeligt, at Richelieu ikke reflekterede over, at i Siam brugte ”oppositionen”, Regentens parti, helt andre metoder, såsom halshugning, og i det hele anstillede betragtninger over et asiatisk despotis vilkårlighed, som han i de mange år derude stedse var konfronteret med. Mærkeligt kan det også forekomme, at Richelieu i sin gerning i Siam viste social forståelse, men i Danmark ikke fattede bondealmuens ønske om andel i magten. Dog, det var en holdning, han delte med mange, og som en enevældig fyrstes tjener er det vel for meget forlangt, at han skulle forstå angreb på

Kongelig Majestæts regering. Sociale forbedringer burde alene ske på Kongens foranledning. Den umådelige ødselhed, Kongefamilien i Siam udviste, og den stedvise korruption var Richelieu også parat til at tage med.

I begyndelsen af oktober 1883 måtte Richelieu tilbage. Han lagde turen over Wien, hvor han så på en af de første motorbåde, der var bygget. 1. december var Richelieu atter i Bangkok. Her genoptog han straks sit arbejde som jagt-kaptajn og gjorde flere togter med Kongen, der var ledsaget af sine halvbrødre Prinserne Devawongse og Damrong, de var dygtige og energiske og nød Kongens bevågenhed. Allerede dengang havde de stor indflydelse. Devawongse var chef for Kongens kabinetsekretariat, gennem hvilket flere og flere dispositioner blev truffet for at komme uden om de konservative kræfter i det almindelige regeringsapparat. Damrong var chef for paladsgarden. Richelieu fremhæver om ham, at han besad en betydelig indsigt i den eksisterende administration og i landets historie. Richelieu blev nær ven med begge Prinser, der som allerede nævnt snart efter blev ministre.

I København havde Richelieu hos den berømte instrumentmager C.P. Jürgensen indkøbt en dynamo og en installation til buelamper. Det var dengang ganske nyt og yderst avanceret, og Richelieu gik resolut i lære på fabrikken, så at han kunne opstille og betjene anlæggene i Bangkok. Hjemkommen til Bangkok fik Richelieu installeret dynamoen i en lægter med en dampmaskine, der kunne trække dynamoen, og nu kunne han oplyse det kongelige palads med glødelamper og buelamper. Det blev en stor succes. Det elektriske lys havde holdt sit indtog i Siam. Kongen var begejstret.³ Richelieu var nu både sø-, hof- og troldmand.

5. Andre danske

I årene efter Richelieus ankomst ændrede den danske koloni karakter. Hvor den hidtil stort set havde bestået af kaptajner og styrmænd mere eller mindre på konstant langfart, kom der nu et tilskud af en helt anden karakter. Takket været A. Kann Rasmussens håndbog: Danske i Siam 1858-1942 (1986) kan man uden besvær år for år følge tilvæksten til den danske koloni.

Den første, som ankom umiddelbart efter Richelieu, men ikke på dennes initiativ var i 1876 den 26 år gamle læge Sophus Deuntzer (1849-1927), der blev en meget anvendt praktiserende læge i Bangkok i over 30 år, og som tjente en formue på tillige at drive et apotek med medicinfabrik. Deuntzer var vanskelig, ja krakilsk, og skønt konsul Købke havde hjulpet ham i den første svære tid, klagede denne over ham til udenrigsministeriet i København. Købke var ofte fuld, og "han spiller sjavs", skrev Deuntzer, der selv ville være konsul. Richelieu tog initiativ til en forsvarskrivelse for Købke. Den fik denne salut fra Deuntzer: "Dette er skrevet af en i henseende til dannelse yderligt lavt stillet klasse. Jeg er selv den eneste med akademisk uddannelse af danskerne her, og desuden den, der tjener mest, så jeg mener, at mine synspunkter bør høres".¹

Deuntzer havde altså penge og kom derfor også som en besværlig partner til at deltage i H.N. Andersens og Richelieus forretninger. Konsul blev han dog aldrig. Købke blev ganske vist afskediget i 1879, men 1884-99 afløst af en englænder, C.S. Leckie, som Richelieu straks kom på en venskabelig fod med, et venskab, der holdt, skønt Leckie var chef for et handelshus, ØK var i konkurrenceforhold til. Andre danske tog fast ophold i Bangkok alene af merkantile grunde som, i 1877 H.N. Andersens senere kompagnon Peter Andersen (1854-1894), i 1879 H.N. Andersen selv, i 1882 kaptajn Vilhelm Guldberg (1859-1911), de tre brødre Kinch, i 1886 Peter (1853-1907), i 1887 Frederik (1863-1926) og i 1889 Emanuel (1862-1934). De blev alle partnere i Andersens og Richelieus forehavender.

En særlig, talrig gruppe udgjordes af de unge danske søofficerer, hvor først Richelieu, siden H.N. Andersen var rekrutteringsagenter. Det var et ikke særlig nemt eller taknemligt hverv. Richelieu beretter, at da han i 1883 var i Danmark, fik han mange henvendelser fra danske officerer om at komme til Siam, men alle ville have fri rejse, høj løn og ditto pension efter få års tjenste. Richelieu lufter sin forargelse – han var jo selv taget ud på egen regning og risiko –

To Siam-danskere, der begge kom i et konfliktfyldt samarbejde med Richelieu og H.N. Andersen. T.v. læge Sophus Deuntzer (1849-1927), t.h. ingeniør Chr. Rovsing (1858-1930). Begge var dog nyttige. Sophus Deuntzer kunne pege på sin bror Johan Henrik i København som næstformand i ØKs bestyrelse (og dermed senere konseilspræsident), og ved protektion af Chr. Rovsing skabtes forbindelsen til Viggo Hørup og *Politiken*. Maleriet af Rovsing er signeret E.A. 82. Begge efter fotos i Schiøppfes samling, Rigsarkivet.

men i grunden er det vel forståeligt, at man søgte at sikre sig bedst muligt, inden man gav sig et liv i troperne i vold. Det lykkedes dog Richelieu at finde nogle, der ikke stillede krav, men nok havde forventninger. Den første gruppe unge, der kom ud nu i 1884, var Andreas' bror Louis August du Plessis de Richelieu (1856-1910), som havde samme uddannelse som sin bror. Han fik en smuk karriere i Siams søværn, hvor han i 1902 sluttede som kommandør og souschef (Deputy Chief Commander) for flåden. Samme år drog han som broderen hjem til Danmark. Han blev i Siam-årene aktiv deltager i dennes forretninger.

I 1884 kom tillige løjtnant i infanteriet Gustav Schau (1859-1919). Efter en kort ansættelse i marineinfanteriet, blev han placeret under Prins Damrong i Kongens livgarde. Også han gjorde karriere, idet han oprettede og organiserede provinsgendarmeriet, hvis chef og generalinspektør han var 1897-1915. 1884 kom også ingeniør Albert de Linde (1857-1934), der arbejdede med bro- og vejbygning og siden gik i kinesisk tjeneste, året efter kom ingeniør Aage We-

En af de danskere, som næst efter Richelieu nåede højest op i Siam, var Gustav Schau (1859-1919). Han var sekondløjtnant i det danske infanteri og rejste til Siam i 1884. Han avancerede i Kongens livgarde over kaptajn til major. I 1897 organiserede han det nyoprettede provinsgendarmeri, hvis generalinspektør han blev. Det talte 10.000 mand. Schau gik ud og ind hos Richelieus, men de var forbeholdne over for ham. Han kom nemlig også sammen med oppositionen mod dem. Schau søgte i det hele at hævde en uafhængig stilling, og han nød stor anseelse for sit uselviske virke. Da han i 1915 vendte hjem til Danmark, blev han medlem af ØKs bestyrelse. Foto ca. 1895. F. Chit & Son, Bangkok, Privateje.

stenholz (1859-1935), i begyndelsen som direktør for et teglværk, snart efter i et kontroversielt samarbejde med Richelieu og H.N. Andersen. 1885 kom sekondløjtnant Jørgen Castenskiold (1861-1895), søn af hofchefen hos Dronning Louise. Han blev ansat i Siams hær, men gik senere over i tømmerhandel. 1886 bosatte premierløjtnant i artilleriet Carl von Holck (1854-1934) sig i Bangkok. Han blev major i Siams marineartilleri og var 1909-20 udsendt dansk general-konsul og chargé d'affaires i Bangkok.

Nogle søgte ud, fordi de var eventyrere, andre fordi de måske ikke kunne falde til herhjemme. En urolig eventyrer var således Christian Rovsing (1858-1930). Han var uddannet som bygningsingeniør og landmåler og var i 1884 formidlet af Richelieu blevet privatsekretær hos Siams gesandt i London. Med denne kom han i 1887 til Bangkok. Han blev her ansat som ingeniør i marine-ministeriet og ved orlogsværftet, hvor han fik et samarbejde med Richelieu. Han havde ingen penge, men en vis ingeniørmæssig viden, som kunne være til gavn for Andersens og Richelieus planer, og så var han søn af den radikale militærskribent, kaptajn Michael Rovsing, hvad der skulle vise sig at få betydning.

Charles Sveistrup (1861-1939) kom ud i 1890, blev først bibliotekar ved Det kgl. Bibliotek i Bangkok for 1891-99 at fungere som sekretær i det siamesiske

udenrigsministerium. Det gik jævnlgt hedt til. En aften i september 1893 kom Sveistrup i skænderi med en anden dansker Johan Silldorff Jensen (1865-97). Silldorff havde med basis i en farmaceutisk medhjælpereksamen, som han havde taget i Danmark i en alder af 20 år, i Panama svunget sig op til apoteker og skibslæge. I 1892 åbnede han i Bangkok en bar og billard-salon. Under skærmydslerne med Frankrig i juli 1893 havde han meldt sig som frivillig og var blevet løjtnant. Nu i september 1893 kom han for skade at tale nedsættende om en siamesisk kvinde, og Sveistrup udfordrede ham. Det kom den danske generalkonsul, englænderen C.S. Leckie, for øre, og han fik i første omgang politiet til at forpurre duellen. De to kamphaner og deres sekondanter Westenholtz, Castenschiold, Holck og den senere omtalte Walter Christmas sneg sig imidlertid ved daggry den næste dag ombord i en lejet dampbåd og sejlede til

To medlemmer af Richelieus familie, der begge gjorde tjeneste i Siams forsvar. T.h. Louis de Richelieu (1856-1910). Som sin bror var han reserveløjtnant i den danske marine. Han kom til Siam i 1884, hvor han avancerede pænt i kraft af sin bror, som han stod i skyggen af. Han var sin brors modsætning, skrev lyriske digte og kunne ikke sige nej. Her er han fotograferet i Bangkok i 1886 som nyudnævnt premierløjtnant ved den siamesiske søopmåling. T.v. Dagmar de Richelieu bror, Kay Lerche (1873-1955). Han kom ud i 1896 og sluttede som kaptajn i det siamesiske marineartilleri. Han er her fotograferet år 1900 i Singapore. For begge var eventyret forbi, da Andreas de Richelieu tog sin afsked fra Siams flåde i 1902. Også de vendte da hjem. Fotos i privateje.

Paklat. Bivånet af den danske læge Hans Adamsen (1857-1923) skød hver af duellanterne tre skud, men uden at ramme.

Affæren vakte stor opsigt og blev udførlig omtalt i den stedlige presse. Det var en skærpande omstændighed, at selskabet havde trodset både politiet og generalkonsulen. Denne indberettede sagen til det danske udenrigsministerium, der efter at have hørt justitsministeriet gav generalkonsulen bemyndigelse til at udvise kommende danske duellanter. Det danske marineministerium noterede sig Walter Christmas' medvirken. Silldorff blev kort efter marinelæge i Siams flåde og direktør for Zoologisk Museum. Hans Adamsen blev hoflæge, og H.N. Andersen ansatte i 1899 Sveistrup som sin personlige sekretær i København, hvor han også blev siamesisk vicekonsul. Selv om dueller var ved at gå af mode, var det dog kun gentlemen, som deltog i dem.²

Et decideret sort får var Georg Blechingberg (1870-1900), der blev smidt ud af kadetskolen, fordi han havde mobbet en kadetkammerat så meget, at denne begik selvmord. Blechingbergs far var departementschef i finansministeriet og generaldirektør for skattevæsenet. Andersen og Richelieu tog sig af drengen af opportunitetshensyn. Et andet navn, man støder på i 1893, er Philip Rosenstand (1868-1896), søn af borgmesteren i Helsingør, hvis bror, F.B.F. Rosenstand, var kabinetssekretær hos Kong Christian IX. Philip Rosenstands søster blev senere gift med en søn af justitsminister J. Nellemann.

I 1896 sørgede Richelieu for at få sin hustrus bror, Kay Lerche (1873-1955), anbragt i Siam. Kay var gået ud af Sorø Akademi i utide, var blevet sekondløjtnant i artilleriet og ansattes nu som premierløjtnant i det siamesiske marineartilleri og chef for Paknam fortet ved indsejlingen til Bangkok. Han nåede at blive kaptajn, men da søsteren og svogeren i 1902 rejste hjem til Danmark, blev han assistent i ØK og klasselotterikollektør, siden fuldmægtig i Landmandsbanken før efter dens sammenbrud påny at blive assistent i ØK. Det var langt fra alle karrierer i Siam, der førte til de højeste poster.

Blechingberg og Philip Rosenstand døde begge, inden de var 30, af henholdsvis dysenteri og kolera. Overhovedet var tilværelsen i Siam ikke for svage konstitutioner. Den fugtige hede gik på nerverne, tropesygdomme florerede. Moskitoerne var generende, og alle europæerne syntes at blive ramt i det mindste af malaria, men slangebid og spedalskhed forekom også. Nogle nåede som konsul Købke at hente en purung brud i Danmark for blot at se hende dø efter få måneders ophold. Selv blev Richelieu tre gange ramt alvorligt af malaria og en gang af kolera. Hertil kom hyppige tilfælde af ildebefindende. Skønt hverken Richelieu eller hans hustru var hypokondre, er deres optegnelser ofte rene sygejournaler.

Richelieu indtog fra første færd en central placering i den europæiske koloni, og alle danskere syntes at have holdt sig til ham, så meget mere som han var arbejdsgiver for et stort antal af dem. Der opstod i Siam et netværk, som også rakte sine tråde ud til Danmark.³

I slutningen af 1880'erne var Richelieus glansfulde karriere en etableret kendsgerning også i Danmark. Det fik den danske konsul i Bangkok til i 1890 i en indberetning at henstille til det danske udenrigsministerium at advare unge danskere mod på lykke og fromme at rejse til Siam i håb om, at de kunne få en lige så hurtig og stor succes som Richelieu. De burde sikre sig en kontrakt på forhånd, da udsigterne generelt ikke var gode. Udenrigsministeriet tilstillede da også *Berlingske Tidende* og *Nationaltidende* en notits herom.⁴

Man kan spørge, om der ud over Richelieus målbevidste ønske om at placere danskere i Siams flåde var andre grunde til, at der faktisk blev ansat så mange af dem. En siamesisk marinehistoriker har formentlig med rette fremført, at medvirkende var også mistilliden til Storbritannien og Frankrig, og da først en dansker havde ledelsen fortsatte man med danskere ud fra deisen kun én nationalitet i hver etat for at undgå nationale uoverensstemmelser, og fordi man da fik ens læremetoder.⁵ Således var f.eks. offentlig bygge- og anlægsvirksomhed for en stor del på tyske hænder. I Bangkoks vejviser kan man derfor finde en "Royal Baurat".⁶

Richelieu fotograferet hos E. Hohlenberg i København 1883. Privateje.

6. Richelieus stjerne i fortsat stigen

Hidtil havde udenrigsministeriet ligget uden for paladsmurene og tildels også uden for Kongens indflydelse, men da den gamle udenrigsminister, Chao Phya Bhanuwongse, døde, flyttede Kongen ministeriet indenfor paladsmuren og udpegede i 1884 sin nævnte bror Prins Devawongse til udenrigsminister. Han var som også omtalt gode venner med Richelieu, hvis position hermed befæstedes.

Udenrigsministerens død medførte også på anden måde øget indflydelse for Richelieu. Udskrivningsvæsnet for hele Siams østkyst havde nemlig hørt under udenrigsministeren, men henførtes nu til Prins Sais og Richelieus departement ud fra den logiske betragtning at de udskrevne – alle mænd mellem 18 og 50 år – skulle gøre tjeneste som matroser, marineinfanteri og kystartilleri. I første række måtte Richelieu selv besejle hele østkysten for at få de pågældende registreret. Systemet virkede på den måde, at de 18 til 21 årige indkaldtes til oplæring og rekruttjeneste, hvorefter de i et år blev sendt på efterskole i de siamesiske klostre. Derefter havde de på skift rådighedstjeneste i skibene eller forterne. Det resulterede som berørt næppe i særlig effektive, militsprægede enheder.

I 1887 nedlagde den gamle marineminister sit embede. Prins Chao Sai udnævntes til hans efterfølger, mens Richelieu 1. december 1887 modtog udnævnelse til Commodore, dvs. han fik overkommandoen over hele flåden, orlogsværftet m.v., mens han fortsatte som Kongens jagtkaptajn. Han var tillige fra 1886 Superintendent of Marine-Forces, dvs. marineartilleriet og -infanteriet. Efterhånden som Kongens magt steg, fulgte Richelieu med. Antallet af danske officerer øgedes, således at balancen mellem dem og de ellers dominerende englændere forbedredes til danskernes – og dermed Richelieus – fordel. Kongens ønske om total kontrol over statens styrelse kulminerede i 1892, hvor han dannede en regering med ressortfordeling efter vesteuropæisk forbillede, men uden at opgive absolutismen. Det er formentlig ikke uden en vis sandhed, når Richelieu hævder, at dette passede udmærket til Siams forhold, og at der nu skabtes ro, orden og tilfredshed i landet – i modsætning til før, hvor de mere eller mindre feudale forhold forårsagede vilkårlighed præget af grusomhed. Heraf tør man dog ikke slutte, at Siam blev en velfærdsstat. Hoffets ødselhed modvirkede moderniseringsbestræbelserne. Kong Chulalongkorn var derudover oppe mod den vanskelighed, der lå i, at hans ordrer stadig ikke altid blev

Menamfloden med to af kongens yachter. Til højre den gamle hjuldampner "Akaret", som Richelieu også brugte, når han drog ud på kystinspektion. Til venstre "Maha Chakri" bygget i 1892. Foto ca. 1900. Privateje.

adlydt, bl.a. gjorde provinsguvernørerne, der ofte var af kongelig æt, jævnligt, som det passede dem.¹

Prins Devawongse tog kort efter sin udnævnelse på en good-will-rejse til Europa. Den betød gensidig oprettelse af legationer i stedet for konsulater. Siam fik i 1887 eget postvæsen, og en engelsksproget avis *The Bangkok Times* så dagens lys. Telefoner begyndte så småt at holde deres indtog.

Medens siameserne selv forholdt sig fredeligt, var der af og til etnisk betinget uro mellem de forskellige grupper af kinesere. Sædvanligvis kunne politiet håndtere urolighederne, men i juli 1887 antog de et sådant omfang, at Kongen bad Richelieu komme politiet til undsætning med nogle hundrede mand marineinfanteri. Det lykkedes at få opstanden slået ned, endda uden at der blev skudt. Det medførte, at der fremtidig i arsenalet var kasereret et halvt hundrede marineinfanterister, som af og til måtte rykke ud. Bl.a. i 1889 kom det til en voldsom opstand blandt kineserne i rismøllerne. 900 blev taget til fange af Richelieu og kaptajn Schau. Ved denne lejlighed samlede man kineserne i bundter på 2-5 stykker ved at binde deres hårpiske sammen, inden de førtes over floden til arsenalet. Der er nogen uenighed om, hvor hårdt det gik til; men der er ingen tvivl om, at det var en hård konfrontation med mange dræbte og efterfølgende strenge straffe.²

Samme år erobrede en ikke-siamesisk stamme Nordøstsiam's provinshoved-

stad Luang Phrabang og nedbrændte den. Richelieu måtte da skaffe så stor en transportflåde, som det var muligt for at sejle en hærafdeling op ad Menamfloden så nær Mekongfloden, man kunne komme. Det lykkedes at få de fjendtlige stammer drevet ud af Luang Phrabang.

Ved siden af disse rent militære opgaver havde Richelieu en tidkrævende høftjeneste. Netop i disse år kom der en del officielle gæster som Prins Oscar af Sverige (Oscar II's søn), Prins Henri af Bourbon-Parma, Ærkehertug Leopold af Østrig og andre. Så måtte Richelieu ud over Barren og under kanoners torden med "Vesatri" hente de fornemme gæster ind til gallatafler og omfattende udflugter. Også med Kongen måtte han jævnligt sejle ikke mindst efter, at Chulalongkorn i 1888 havde fået et nyt endnu mere luksuriøst Kongeskib "Ubon Buratit". Med dette aflagde han således i efteråret 1888 besøg på Malakya-kysten ledsaget af "Vesatri" som reservekongeskib, 7 krigsskibe og 12 transportdampere, der dels skulle sejle forud og bebude Kongens komme overfor diverse Rajaher og guvernører, dels sejle bagud til Bangkok for at holde løbende forbindelse med regeringen. Det var et stort – og bekosteligt – arbejde at få hele denne flåde bemanded, udprovianteret og fyldt med kul. På rejsen, der varede tre uger, anløb man alle de større eller smukke steder på Malaccahalvøens østkyst, og overalt var ceremoniellet det samme: Modtagelse ved guvernøren, tafler, buddhistiske ceremonier og sightseeing. Ingen af stederne havde man før set den siamesiske Konge, så turen havde formentlig politisk betydning for de statstanker, Kongen gjorde sig.

Mens Richelieu havde været borte, var der spundet rænker imod ham. Prins Sai havde – på trods af venskabs maske - svært ved at acceptere "denne europæers" store indflydelse, så han lod nu forlyde, at hans to sønner, Klang og Pheen skulle dele Richelieus embeder, når de kom hjem fra den uddannelse i Danmark, som Richelieu havde formidlet. Hvis disse rygter ikke blev standset, ville de undergrave Richelieus autoritet, og han gik derfor straks til Kongen, der på stedet fyrede Prins Sai som marineminister og på Richelieus forslag udnævnte Prins Kachon, en fætter til Kongen. Med Kachon fik Richelieu et udmærket samarbejde til Prinsens død i 1898. Richelieu oplyser ikke, hvorfor han pegede på Kachon, men man kan gætte på, at det dels skyldtes Prinsens nære forhold til Kongen, dels at Prinsen ikke var særlig velbegavet og derfor kunne blive Richelieu følgagtig.

Foruden Klang og Pheen sendtes nu fire kongesønner til Europa: Pravit, Rabi, Kidiakorn og Chira. Efter mangeårigt ophold i Europa kom de alle fire hjem til store embeder. Pravit, der døde tidligt, blev chef for Kongens private sekretariat, Rabi blev justitsminister og Kidiakorn mangeårig finansminister. Chira uddannede sig i Danmark og blev krigsminister og kommanderende general over Siams hær. Han skulle komme til at volde H.N. Andersen og Richelieu problemer.

Kongens residens i Bangkok, Maha Chakri paladset, hvor Richelieu tilbragte dage – og ofte nætter på grund af heden – med møder og referater og med at vente. Foto ca. 1900. Privateje.

Kongen var på færde alle vegne. I begyndelsen af 1889 ønskede han at besøge Chai Yoke, en strategisk vigtig position helt oppe ved grænsen til Burma. Denne tur foregik pr. robåd ad Mekongfloden og stillede orlogsværftet overfor en kæmpe udfordring. Alle de steder, hvor Kongen skulle overnatte, blev der opført pavilloner, og til Kongefamiliens brug blev bygget 12 store husbåde à 60 fod og 10 fod brede med et stort hus inddelt i flere værelser på midten og plads til 8 roere foran og 8 bag ved dette. Efter hver båd fulgte en køkkenbåd og en båd med betjening. Hertil kom så soldatereskortens fartøjer osv. Det blev til flere hundrede både, der over de mest lavvandede strækninger blev trukket af mennesker og bøfler. Men turen forløb uden uheld, og Kongen havde atter afmærket en del af sit udstrakte, men skrøbelige rige – og Richelieu havde igen vist, at han kunne løse enhver opgave. Han var dygtig, men han var også heldig.³ Både Østens natur og dens mennesker lurede på europæerne.

I de følgende år foretog Richelieu flere andre rejser både sydpå til Singora på østkysten af Malaccahalvøen, til dels af hensyn til Kongens helbred, og til de østlige provinser nær grænsen til Cambodja for at markere sig overfor de påtrængende franskmænd. Siam var under et stigende pres fra den franske guver-

nør i Saigon, der krævede territorium, som siameserne betragtede som deres, selvom der nogle steder kunne være uklarheder m.h.t. grænsens forløb. Siam måtte acceptere anlægget af en telegraflinje fra Bangkok til Saigon. Den onde ånd var Frankrigs konsul i Siam, senere gesandt, Auguste Pavie, oprindelig underofficer og telegrafist på linjen Saigon-Bangkok. Den franske Saigon-guvernør brugte ham som agent og spion med henblik på at annektere de østlige dele af Siam.⁴

Og mærkeligt kan det synes, at flåden stort set brugte alle sine ressourcer på at betjene Kongens udflugter, der krævede snesevis af dampere og tusinder af tropper samt en betydelig byggevirkksomhed. Man indhuggede Kongens monogram i klippevæggene, hvor han kom, men ikke ét sted i sine omfattende optegnelser omtaler Richelieu krigsmæssige øvelser. Regeringen tog ikke varsel af den påfaldende interesse, Frankrig viste Østsiam og den arrogante holdning, det franske Bangkok-konsulat udviste overfor de siamesiske myndigheder.

Frøde Fredes mentaliteten kom også til udtryk, da Kongen i foråret 1890 besluttede sig for at besøge Puket på vestsiden af Malacca. Den større del af flåden blev sendt i forvejen syd om Singapore for at ligge parat på vestkysten, den mindre del gik med Kongen og hans enorme følge til Malaccahalvøens smalleste sted, hvorfra det kongelige selskab båret af hundreder af elefanter og i bærestole fragtedes over på den anden side til den ventende flåde. Overalt var der langs bjergvejen opført pavilloner. Selvom Bangkoks søforsvar var blottet, havde denne kostbare ekspedition dog et fornuftigt formål. Guvernørerne på vestkysten med de givtige tinminer havde aldrig været generet af Kongemagten og var derfor små despoter. De blev nu tilsyneladende sat på plads, og befolkningens stilling forbedret – i al fald ifølge Richelieu. Men hvad der skete, da Kongen og indenrigsminister Damrong forlod området, er ikke godt at vide.

Hjemvejen gik til søs med visitter hos sultaner og andet godtfolk. Nær Penang blev den siamesiske flotille mødt af udenrigsminister Devawongse, der kom for at underrette Kongen om de franske grænsechikanerier ved Cambodja og Annam. Men Kongen gav sig umådelig god tid til besøg i Penang og omegn, i Singapore og andre steder. På vejen gennem strædetes smalleste sted totalforliste "Vesatri" på grund af den engelske kaptajns dårlige sømandskab. Under opholdet i Singapore besøgte Kongen Sultanen af Johore gift med en datter af den langelandske købmand Mads Lange fra Bali. 22. juni 1890 var Kongen efter 68 dages fravær tilbage i Bangkok. Kort efter udnævntes Richelieu til Deputy-Superintendent of the Navy (marinens stabschef).

Da han fik at vide, at "Vesatris" måtte opgives, og at der var medgået, hvad der svarede til 70.000 danske kroner til de forgæves bjærgningsforsøg, var hans eneste kommentar, at han syntes, at dette var et meget passende beløb at anvende på en standsmæssig begravelse af et skib, der havde været ham til så megen gavn og glæde.⁵

Visse forsvarsforbedringer fandt dog sted. I 1891 blev en på Richelieus initiativ anlagt tørdok taget i brug, ligesom man af spanierne købte en rigtig krydser med 8 bagladekanoner. Den fik navnet ”Makut Rachakumar”. Spanierne havde fundet den uegnet til de philipinske farvande, Richelieu mente derimod, at den var velegnet i Siambugten.⁶ Kaptajn V. Guldberg blev chef, og alle øvrige officerer var også danske. I første omgang blev skibet brugt til at sejle til Singapore og dér invitere den russiske tronfølger, Storfyrst Nicolai (Christian IXs barnebarn) til et besøg i Bangkok med hele den russiske eskadre. Med storfyrst Nicolai var Prins Georg af Grækenland og til Danmark. De morede sig kongeligt. Måske ikke så meget under de ceremonielle tafler hos Kongen, som når de sejlede med Richelieu og spiste under solsejlet siddende på hver sin side af bordet, idet de prøvede, om de kunne kaste et stykke sukker ind i munden på hinanden. Men Singapores politi havde meddelt, at to russiske nihilister var på vej for at myrde Storfyrsten, som derfor diskret var overvåget af en mur af Richelieus marineinfanterister. Der skete intet. De to Prinser så alt, hvad der var værd at se, var på elefantjagt, og Nicolai fik to små elefanter med hjem til Sankt Petersborg.

Ikke med ét ord nævner Richelieu i sin detaljerede redegørelse for besøget H.N. Andersen, der ellers selv har oplyst, at han var prinsernes cicerone.⁷

Mens der ikke hændte de to europæiske Prinser noget, udbrød der kort efter igen en koleraepidimi, som heller ikke skåned Kongehuset. Kongens yngste søn blev syg, og Richelieu fik befaling til på øen Koh-si-Chang uden for Barren at opføre en mindre pavillonby, hvor Kongefamilien med den syge Prins kunne tage ophold under sundere klimatiske forhold end dem, det overophedede Bangkok bød. Her kom den lille prins til kræfter. Som tak for sine anstrengelser – bl.a. med den kongelige ølejr – udnævntes Richelieu nu til Phya, den næsthøjeste adelstitel.⁸

7. H.N. Andersen og Richelieu

Netop på det tidspunkt i 1879, hvor Richelieu opnåede en reelt indflydelsesrig stilling, gik en anden dansker i land i Bangkok for at bosætte sig dér. Også han havde før været i Siam og var blevet bjergtaget af de muligheder, som det syntes at byde en vindskibelig europæer. Det var Hans Niels Andersen, som Richelieu en ung mand, et halvt år yngre end denne. Meget i deres udviklingshistorie kan synes identisk. Begge kom fra handelsflåden, begge var lige ærgerlige og målrettede, energiske og med orden i deres sager. Men forskellene var i øjnefaldende. Andersens historie er modsat Richelieus rimelig velbelyst, senest i Ole Lange: Den hvide Elefant. H.N. Andersens eventyr og ØK 1852-1914 (1986). Andersen kom i modsætning til Richelieu fra et decideret proletarisk miljø, blev sat i lære som skibstømmer på Nakskov værft og gik bag efter til søs, men han fik aldrig nogen regulær navigatøruddannelse eller en uddannelse overhovedet. Han var i decideret grad selvlært og tjente sig uden eksamen og beviser op til at blive styrmand og skibsfører.

Da Andersen slog sig ned i Bangkok, kendte han fra tidligere ophold Richelieu. Hver for sig var de udmærkede anlægspapirer, men sammen var de meget bedre. Richelieu var en fin mand, med en høj social placering, gode venner med Kongen og det meste af 'the establishment', også med dem, der havde kapital. Om han selv på dette tidspunkt havde kapital, foreligger der intet om. Andersen havde en veludviklet forretningsmæssig sans, som han havde dyrket, mens Richelieu sled de bonede gulve og Kongeskibets velpolerede dæk. Andersen var en usleben, lollandsk talende sømand, men han var perfektibel, og han havde visioner. Richelieu og Andersen supplerede hinanden, og de fandt da også hurtigt sammen i et fællesvirke, der kom til at vare i henved fyrretyve år.

Foreløbig passede de hver sit, men så hinanden, når de begge var i Bangkok. Andersen blev styrmand, snart efter kaptajn på teaktræsbåden "Thoon Kramon", som ejedes af Kong Chulalongkorn. I 1882 blev den tidligere omtalte danske styrmand Vilhelm Guldberg forhyret på "Thoon Kramon", Andersen og Guldberg giftede sig senere med to søstre. Kendt er deres heldige sejlads til England med en ladning teaktræ 1883-84. Den gav en fortjeneste til H.N. Andersen på 100%.¹ Kendt og klarlagt er også H.N. Andersens grundlæggelse af Andersen & Co.s købmands- og skibsprovanteringshandel i 1884, hans virksomhed som hotelejer og trælastgrosserer m.v. og hans samarbejde med de tre brødre Kinch.

Richelieu i østerlandsk antræk. Fotograferet i Bangpain 1890. Privateje.

Da H.N. Andersen i 1884 kom tilbage fra sin skelsættende teaktræssejls til England, medbragte han en ladning kul til flåden, dvs. til Richelieu. Samtidig overtog Siams Konge det af Andersen førte skib "Thoon Kramon" og to andre fartøjer af samme art, som nu blev henlagt under Richelieus bestyrelse. Det var ved denne lejlighed, Andersen ophørte med selv at føre skib og begyndte sin egentlige handelsvirksomhed. Det er kendt, at det skete i samarbejde med den daværende udenrigsminister, Kromatah, sammen med hvem Andersen opfyldte, byggemodnede og med stor fortjeneste solgte en række grunde i Bangkok. Kendt er det også, at Andersen nedrev det gamle "Hotel Oriental", byggede et nyt og med Richelieus ord åbnede "en forretning med alle slags skibsfornødenheder". Dette firma, "Andersen & Co", fik på et eller andet tidspunkt mellem 1884 og 1887 leverancerne til Siams flåde, hvis ekvipagemester just var Richelieu, som da også udtrykkelig anfører, at Andersens firma "blev støttet ved forsyninger til flåden". Hermed var grunden lagt til et forretningsmæssigt samarbejde, som fører direkte frem til stiftelsen af ØK 27. marts 1897.

Korruption var som omtalt ikke ukendt i Siam, og Richelieu og Andersen slap da heller ikke for at komme under mistanke. Richelieu gav gode priser,

Hans Niels Andersen (1852-1937). Sådan må han have set ud, da han som ung mand begyndte sine aktiviteter i Siam, fra 1879 med fast bopæl i Bangkok. Det kgl. Bibliotek.

men Andersen var også leveringspræcis, og Richelieu var forsigtig nok til at indhente sin tilfornødne Prins, Chao Sais accept af leveringsaftalerne, og der er heller ikke kildemateriale, som tyder på, at Richelieu modtog returkommission, hvilket også ville have bragt ham i et afhængighedsforhold til Andersen.² Derimod opbyggedes et venskab, der hvilede på ubetinget gensidig tillid. Richelieu var ungarl og levede et ingetogent liv, selv om også han nok som vel de fleste enlige hvide mænd havde sig en siamesisk ”kone”. Hans løn var god, og gradvis begyndte Richelieu at investere både i Andersens foretagender og i den udvikling, som var igang især i Bangkok.

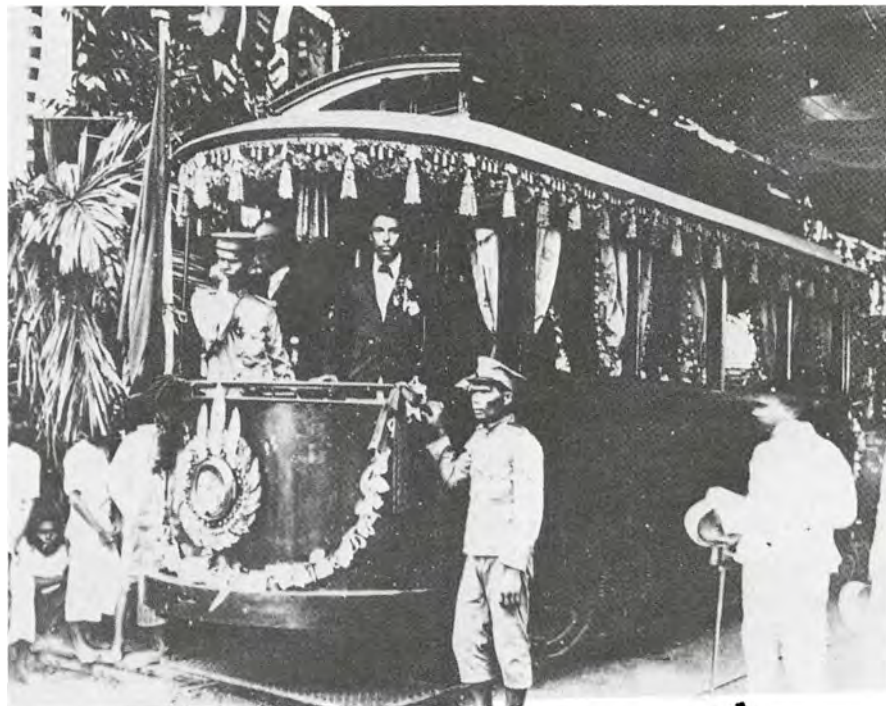
Da Kong Chulalongkorn i 1886 overfor Richelieu udtrykte ønsket om, at Bangkok fik sporveje, greb Richelieu straks til og bad om at få koncessionen sammen med en englænder, kaptajn Kenneth Loftus, der var chef for landmålingsdepartementet. Indenrigsministeren fik besked på at ordne det fornødne. Da han var vrangvillig, appellerede Richelieu til Kongen, hvem han gav udkastet til koncessionen. Richelieu fortæller: ”Kongen puttede udkastet til koncessionen i lommen, og da jeg mødte ham næste dag ved en tempelfest, sagde han til mig: ”Da jeg kom hjem, satte jeg mine briller på min næse, og jeg tog dem

ikke af, før jeg havde gennemlæst koncessionen; jeg har gjort nogle bemærkninger med blyant i den, læs dem, og dersom De kan acceptere dem, så er sagen i orden". Da Richelieu sagtens kunne godtage Kongens bemærkninger, måtte indenrigsministeren 5. maj 1887 makke ret og sætte sin underskrift på koncessionen, der ifølge Richelieu var den første, som en siamesisk Konge havde givet. Men lige så godt var det, at Kongen efterhånden overtog halvdelen af aktierne, som han fordelte mellem sine børn. Selskabet blev dannet som et aktieselskab under britisk jurisdiktion, da der ikke var nogen siamesisk aktieselskabslov. Richelieu blev bestyrelsens formand.³

Aktiebrevene fordelte sig ved stiftelsen med 976 på engelske hænder, 944 siamesiske, 639 danske, 500 schweiziske, 56 amerikanske, 50 italienske, 20 tyske og 15 franske. Aktiekapitalen var på 300.000 kr.

I juni 1887 blev Aage Westenholz ansat som direktør for The Bangkok Tramways Company Ltd., og i september 1888 kunne driften på de 6 km, kort efter 9 km lange sporveje begynde med ponyer som trækraft. Allerede 1889

Bangkoks hestetrukne sporveje påbegyndte driften i 1888, Richelieu var drivkraften bag oprettelsen. Direktør var en anden dansker, ingeniør Aage Westenholz. Han tog i 1893 initiativet til at overgå til eldrift. Billedet viser fra indvielsen den særligt flot udrustede kongesporvogn. Scandinavians in Siam.

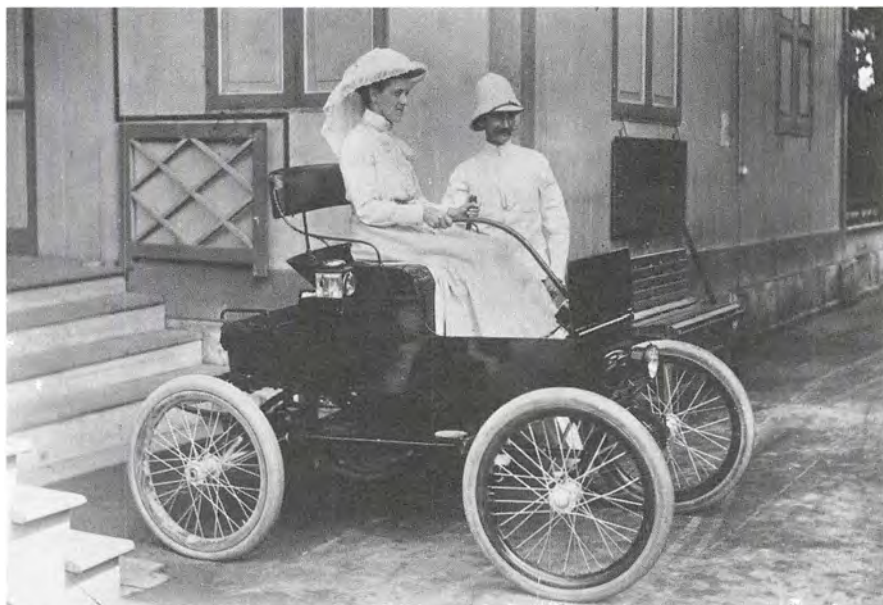
udbetaltes der 11% i dividende.⁴ Successen var så stor, at ponydriften ikke kunne klare efterspørgslen, og i 1893 gik man på Westenholz' initiativ over til elektrisk drift, hvad der fik dividenden til at stige til 15%. Mens ponyerne gik i luntetrav, kørte elsporvognene hurtigt, og der indtraf alvorlige ulykker. Der var mange folk i gaderne, og siameserne havde svært ved at tilpasse sig den moderne teknik, så meget mere som de havde en forestilling om, at det betød lykke, dersom deres skygge blev overkørt af en sporvogn. Ulykkerne medførte høje erstatninger ved den britiske konsulatsdomstol, og da flere aktier ved diskret opkøb i 1891 var kommet på danske hænder, skiftede man over til at underlægge selskabet dansk jurisdiktion, fordi erstatningerne efter dansk praksis var lavere. Det krævede en dansk lovændring, og den opnåedes efter Westenholz' besøg i Danmark i 1894. Selv om det således blev billigere at køre siameserne ned, var de mange ulykker i de snævre gader uholdbare. Men Westenholz ville køre hurtigt af hensyn til rentabiliteten og trodsede bestyrelsens henstillinger.

Det kom da i september 1895 til et brud mellem Westenholz og bestyrelsen. Ifølge Richelieu erklærede Westenholz, at det ikke gjorde så meget, om man af og til kørte et menneske over, når man til gengæld ved at køre hurtigt kunne spare så og så mange minutter af hver enkelt passagers liv! Selv mente Westenholz, at hans tidligere ven Chr. Roving havde spundet rænker bag hans ryg.⁵ Westenholz rådede over ca. 700 stemmer, hans modstandere over ca. 2.000, blandt dem H.N. Andersen, der blev rasende over, at Emanuel Kinch undlod at stemme, da man ville skille sig af med Westenholz. Det betragtede Andersen som et udtryk for, at Emanuel Kinch nærede mistillid til ham.⁶

The Bangkok Tramway Co. Ltd. fusioneredes senere med The Siam Electricity Company, Ltd.

Sideløbende hermed havde Richelieu også interesseret sig for jernbaneanlæg. Siams infrastruktur var håbløs, da al transport måtte ske ad floder og kanaler, hvis vandstand var stærkt svingende. Kun ved baner og veje kunne landet så at sige lukkes op kommercielt, hvorved en regulær suverænitetshævdelse tillige lod sig gennemføre. I oktober 1890 stiftedes Borapah Railway Co. Ltd. Det første stykke skulle gå fra østsiden af Bangkok til Bau Mai. Prins Damrong blev bestyrelsens formand. Blandt bestyrelsens 12 øvrige medlemmer var tre engelske embeds- og forretningsmænd: direktøren for Sundhedsdepartementet Peter Gowan, lederen af Siams opmåling og matrikulering J. Mc. Carthy og F. Sydenham Clarks, alle personer, som Richelieu på andre områder samarbejdede med. Selv blev Richelieu og kaptajn A.G. Loftus administrerende direktører og Roving sekretær. Aktiekapitalen blev på 136.000 aktier à 10 ticaler.⁷

Denne bane kom dog aldrig igang på dette grundlag; den blev senere anlagt som en ren statsbane. Men Richelieu var med i andre baner. Før at asparere kritik havde han i 1886 ladet sin bror søge om koncession på en bane fra Bangkok og 25 km mod syd til Paknam, der lå nær Barren, og hvor de store

Aage Westenholz (1859-1935) kom til Siam i 1885, men hørte til de få, der kunne klare sig uden hjælp fra Richelieu og H.N. Andersen. Han var dygtig, men også egenrådig. I 1895 kom det til et brud mellem ham og de to, men da Siam Electricity Co. i 1898 blev oprettet, fandt de sammen igen, og Westenholz blev dets direktør til 1910, hvor han vendte hjem. 1903-26 var han også selskabets formand. Han drev tillige omfattende plantagedrift i Malaya og blev særdeles velstående, hvad der kom hans niece Karen Blixen til gode. Han var forsvarsven om en hals, meldte sig frivilligt, så han i 1893 kunne deltage i fægtningen ved Paknam, og da han kom hjem til Danmark, udrustede han sit eget bevæbnede motorcyklekorps og i 1918 et ekspeditionskorps til bekæmpelse af bolsjevikerne i Estland. Her fotograferet med sin hustru, Ellen f. Grut (1875-1951). Bilen er af mærket Enna, der var akkumulatordrevet. Det kgl. Bibliotek.

skibe ankrede op. I sine optegnelser omtaler Richelieu dog koncessionen som sin. 14. juli 1891 afholdtes stiftende generalforsamling i Paknam Railway Co. Ltd., der kom til at stå bag den første jernbane i Siam. Kongen så meget gerne en bane netop på denne vigtige strækning og tegnede sig for halvdelen af aktierne. Derfor kom der tre Prinsere og tre andre prominente siamesere i bestyrelsen. Den anden halvdel af bestyrelsen bestod af Andreas og Louis de Richelieu, H.N. Andersen, dr. Gowan, Loftus og J. Grassi.⁸ Ejerforholdet er typisk for de mange koncessionerede selskaber, som på europæisk initiativ stiftedes i disse år. Med udsigt til let vinding inddrog man fremtrædende siamesere med kapital og indflydelse. Bortset fra banen Bangkok – Samut Songkram ved Meklongflodens munding blev det Siams eneste privatbane. De mange baner,

der de følgende år blev bygget fra Bangkok mod nord og på Malaccahalvøen, var alle statens.

Allerede 16. juli 1891 tog Kongen det første spadestik til banen mod syd, men ikke, hvor Richelieu ønskede det. Han ville benytte en dæmning fremkaldt ved opgravningen af en kanal, mens trafikministeren, som var en af Kongens utallige brødre, krævede den anbragt nedenfor, hvor der var sumpet og derfor dyrt at anlægge en bane. Hvad årsagen er, oplyser Richelieu ikke. Men rivaliseringen og misundelsen var stor. Da Kongen imidlertid havde givet tilladelse til at bruge dæmningen, fik Richelieu hurtigt standset anlægsarbejdet og flyttede det op på denne. Banen blev åbnet 1. april 1893. Den havde været nem at anlægge og krævede kun begrænset materiel. Den blev tillige meget hurtig populær og dermed lukrativ.

Banen, som gik fra Bangkok og mod nord gennem store sumparealer, var derimod utroligt vanskelig at anlægge. Man sagde, at hver svelle kostede en kuli livet. Da nordbanen kom igang kunne flere rekvirere tog, men de orienterede ikke altid hinanden. I december 1896 afværgede Richelieu en katastrofe, da han opdagede og fik standset et tog, som var på vej mod Kongens tog.⁹

Richelieu fik på dette tidspunkt tillige koncession på en guldmine i Banghtapan. Andersen deltog i projektet, men det blev aldrig lukrativt.¹⁰

Det har været nævnt, at H.N. Andersen via Richelieu fik leverancerne til flåden. Men også på anden måde kunne de støtte hinanden. Både Kongen og enkelte velstående Bangkok-familier byggede, hvad vi ville kalde sommervillaer, på øen Koh-si-Chang i Siam-bugten ikke langt fra Barren. Det gjaldt også Richelieu og H.N. Andersen, der tillige opførte et lille hotel. Men Andersen fik også med en lille damper af samme navn som øen koncession på at sejle regeringstransporter til denne. Det skulle snart udvikle sig til pakettfart på Malaccahavnene, som Richelieu netop havde bestilt fyrtårne til, så disse blev nemmere at besejle.

I 1889 sejlede et andet rederi, "Siam-Flotilla-selskabet" (ejet af en alsing ved navn Hans Petersen), på østkysten. Hans hjuldamper "Nr. 1" påsejlede i februar 1891 H.N. Andersens "Koh-si-Chang" ved Menam-flodens udmunding – enten det nu skyldtes dårligt sømandskab eller et ønske om at lamme en konkurrent. Kedlen eksploderede på "Koh-si-Chang", og H.N. Andersens og Fr. Kinchs hustruer reddede formentlig kun livet ved, at de sprang i vandet og kom op på flodbredden, mens skibet væltede tilbage fra bredden og gik til bunds på 7 1/2 m vand. Skønt Andersen råbte om hjælp, nøjedes "Nr. 1" med at ankre op i nærheden uden at gøre noget. Flåden sendte et fartøj ud, og Andersen fik i løbet af nogle dage hævet "Koh-si-Chang" samt udbetalt erstatning fra Hans Petersens forsikring. Kort efter blev skibet købt af Siams flåde som ordonnansbåd, det samme gjaldt et tilsvarende fartøj, der også var bygget i Hongkong.¹¹

Da Siams regering som omtalt andetsteds ønskede at købe et spansk krigsskib, var det H.N. Andersen, der udsendt af Richelieu rejste til Hongkong for at bese skibet, skrive slutseddell og få fartøjets aptering indrettet i kongelig stil.¹²

Da Richelieu skrev sine erindringer omkring 1927, kom han ikke ind på sit og H.N. Andersens samvirke. Men af den intense brev- og telegramudveksling, som foreligger for tiden 1893-99, kan man slutte, at de havde et meget snævert og yderst tillidsfuldt samarbejde også før denne periode, et samarbejde, der ikke kun gik på, at Richelieu lod flåden købe sine forsyninger til butikspris hos H.N. Andersen, men også en samvirken, der flettede deres økonomiske interesser sammen. Richelieu blev efterhånden en holden mand, og Andersen havde brug for kapital.

Givet er det, at for H.N. Andersens sociale placering kom Richelieu til at betyde meget. Andersen drev ganske vist selv forretninger med den gamle udenrigsminister Kromatah (Chao Phya Bhanuwongse); men Richelieu var dørbæreren hos selve Kongen. Gennem *Bangkok Times* kan man følge H.N. Andersens sociale opstigen, han organiserer en sportsklub, roregatta, hestevæddeløb osv. Ofte nævnes han sammen med Andreas og Louis de Richelieu.¹³ På "Hotel Oriental" foregik nu alle celebre begivenheder. Samtlige europæere, så splittede og intrigerende de enkelte nationer ellers var overfor hinanden, mødtes dér. Et højdepunkt nåedes, da Kong Chulalongkorn i december i 1890 aflagde besøg på hotellet.

Andersen viste allerede i disse år en betydelig og håndfast opfattelse af en god mediedækning. *Bangkok Times* fulgte alle hans tiltag med den mest positive opmærksomhed: sodavandsfabrikken, det nye bageri ("intet mindre end det allerfineste mel anvendes..., og klid er bandlyst"), isfabrikken osv. Andersen & Co. averterede flittigt i avisen, men redaktøren boede også på dette tidspunkt fast på "Hotel Oriental", og Andersen fik al den tekstreklame, han kunne ønske.

Det groede både for ham og Richelieu.

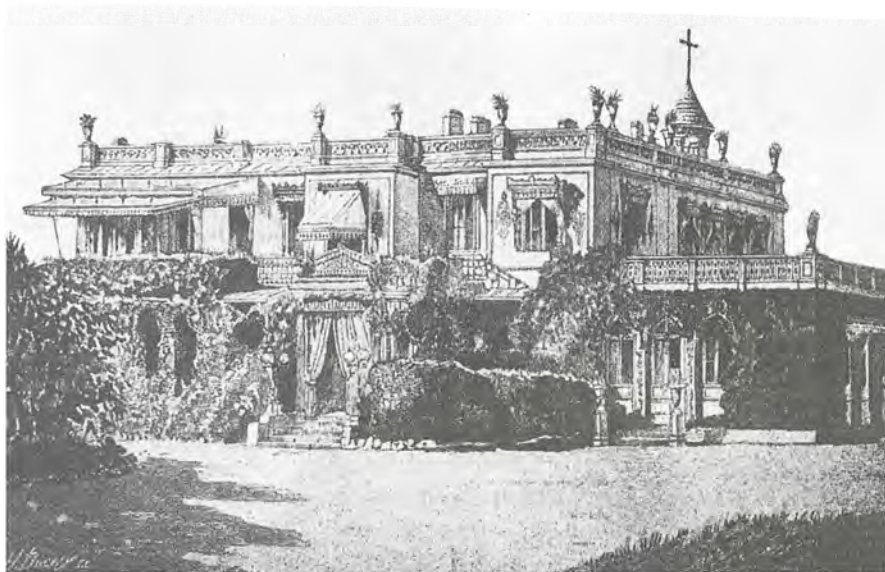
8. I Europa 1891-92

De mange fyrstebesøg – og ikke mindst det russiske – gjorde, at Siams regering fandt det rigtigst at udsende et ekstraordinært gesandtskab til Europa under ledelse af Kongens bror, indenrigsminister Damrong, hofmarskallen, Richelieu og et par højtstående embedsmænd. På vejen fik Richelieu et hæftigt anfald af malaria, men han gennemførte alligevel rejsen ombord på den engelske postdamper fra Singapore. I Paris aflagde man visit hos Præsident Carnet og ordnede forretninger, uden at Richelieu oplyser, hvad de i dette over for Siam fjendtligt indstillede land gik ud på. I Skotland bestilte Richelieu hos Ramage & Ferguson endnu et Kongeskib, nu af stål, 300 fod langt og med 12 riflede bagladekanoner, tillige 6 tommers bagladekanoner hos Armstrong, Witworth & Co. til brug for det nye fort, der var under anlæg ved Menamflodens munding og med Carl von Holck som chef. Hertil kom indkøb af ammunition, skydebomuld, eludstyr osv. Langsomt var man ved at øge Siams beredskab. Under opholdet i Storbritannien blev gesandtskabet 24. september 1891 modtaget af Dronning Victoria på Balmoral i Skotland. Richelieu fik lejlighed til at tale med Prinsen af Wales og Prinsesse Alexandra. Gesandtskabet nåede også at aflægge en visit hos Florence Nightingale, der var på aftægt på et gods uden for London.

Med premier- og udenrigsministeren Lord Salisbury førtes en egentlig politisk samtale, især om det anspændte forhold mellem Siam og Frankrig. Gesandtskabet fik dog ingen klar støtte fra Lord Salisbury, der kun udtalte, at han med interesse fulgte udviklingen, og at Siams skæbne ikke var Storbritannien ligegyldig, hvad han havde fortalt franskmændene.

Richelieu bemærker, at det var et ”meget tilfredsstillende svar”, og både han og Prins Damrong anså Salisbury for ”en god og pålidelig ven, der både kunne og ville være Siams retfærdige sag en god støtte mod eventuelle overgreb fra Frankrigs side”.¹ Lord Salisburys udsagn var i virkeligheden komplet intetsigende. Storbritannien ville ikke forpligte sig, og det havde næppe den store betydning, at han afgik i 1892 og afløstes af Lord Rosebery som udenrigsminister, hvem Richelieu karakteriserer som mindre resolut og karakterfast.

3. november 1891 rejste man fra Hamborg med tog over Fredericia og Korsør-Nyborg til København. Richelieu var nu hjemme for anden gang, siden han i 1875 havde forladt sit fædreland. Allerede i 1887 havde Richelieu bebudet

Livadia, Zarfamiliens sommerresidens to km uden for Jalta på Krims sydkyst, således som det så ud, da Kong Christian IX – og admiral Richelieu – besøgte det. I 1911 opførtes et nyt sommerslot, som efter revolutionen indrettedes til museum og sanatorium. Fredensborg – Det danske Kongehus og dets Slægt.

siamesisk besøg i Danmark, nemlig af Prins Devawongse. Han og Kongen var i virkeligheden, skrev Richelieu til det danske udenrigsministerium, de eneste venner af Europa. Men denne rejse var ikke blevet til noget.²

Dagen efter blev delegationen modtaget af Kronprinsen, der i Kongens fravær på Krim havde regeringens førelse. I det efterfølgende taffel deltog bl.a. Prins Valdemar og Prinsesse Marie, blandt hoffets embedsmænd kabinetssekretær Rosenstand. Så var der sightseeing, besøg i udenrigsministeriet og for Richelieu selvfølgelig familievizitter. 6. november afgik gesandtskabet – uden Richelieu – til Berlin. Richelieu afleverede 25 siamesiske ordensdekorationer til udenrigsministeriets direktør P. Vedel til behagelig fordeling blandt hoffets og udenrigsministeriets embedsmænd og andre. Til gengæld fik Siams Konge Elefantordenen, Kronprinsen og Prins Damrong Storkorset af Dannebrog. Efter udførelsen af dette hverv sluttede Richelieu sig til gesandtskabet i Berlin, hvor han var til taffel hos Kejser Wilhelm i Potsdam. Da Richelieu kunne fortælle Kejseren, at det var meget længe siden, et tysk orlogsskib havde besøgt Siam, stillede denne straks et besøg i udsigt. Gesandtskabet var tilfreds med besøget – ikke mindst Richelieu, som rejste fra Berlin med Storkorset af Kroneordenen.³

Derpå gik turen med tog til Odessa for at besøge Zaren i Livadia på Krim. Richelieu fik straks overrakt Storkorset af Stanislausordenen som en anerkendelse for at have været guide for Storfyrsttronfølgeren. Fra Odessa sejlede man med postdamper til Sevastopol og derfra med Zarens dampjagt til Jalta. På slottet beholdt Richelieu megen ros fra Zaren for at have passet godt på Storfyrst Nicolai. Gesandtskabet fik også lejlighed til at være sammen med Kejserinde Dagmar, det danske Kongepar og Prinsesse Alexandra. De danske kongelige spurgte til hofchefens søn Jørgen Castenskiold, som Richelieu som nævnt havde fået anbragt i Siam i 1885. Prins Damrong overrakte Siams højeste dekoration til Kong Christian, der på sin side lovede at tage sig af Kong Chulalongkorns søn, Prins Chira, når denne som planlagt kom til Danmark for at blive uddannet til officer. Prins Chira havde på dette tidspunkt sluttet sig til gesandtskabet.

Richelieu forklarede en gammel russisk ærkebiskop, hvor elsket og agtet Kejserinde Dagmar var i Danmark, og Ærkebiskoppen svarede: ”Hun er en engel, ikke et menneske”. Et udsagn, der må karakteriseres som en sandhed med modifikationer. Også i Livadia fik Richelieu et synligt tegn på, at han var i gunst. Christian IX udnævnte ham til Kommandør af 1. grad af Dannebrog.

19. november 1891 befandt gesandtskabet sig i Konstantinopel som Sultans gæster, udvekslede dekorationer og høflighedsfraser. Som Kejser Wilhelm var også Sultanen tilsyneladende velinformeret om forholdene i Østen, og han vidste at rose Richelieus behandling af de muslimske malayer, som tjente i Siams flåde. Ved taflerne under det otte dage lange besøg havde Richelieu Osman Pasha til bords, berømt for sit forsvar af Plevna i den russisk-tyrkiske krig 1877-78.

28. november 1891 ankom gesandtskabet på Sultanens hjuldamper til Piræus. I Athen var gesandtskabet Kong Georg og Dronning Olgas gæster. Derfra gik turen videre til Rom med besøg hos Kong Umberto, hvor ritualerne gentoges. Et besøg hos Paven løb ud i sandet, fordi gesandtskabet havde besøgt Italiens Konge, og fordi Pavens rådgivere syntes uvidende om, at kristne i Siam aldrig var blevet forfulgte for deres tro.

20. december 1891 deltes gesandtskabet. Richelieu rejste med Prins Chira til København, de øvrige tog til Indien. Richelieu foretog en afstikker til England og Skotland for at følge våbenkøbene og kontraheringen af ”Maha Chakri” op. Endelig fik han Chira installeret i København.

Efter disse hektiske aktiviteter gav Richelieu sig stunder til at holde bryllup. Den udkårne var hans næstsøskendebarndatter Dagmar Therese Louise Lerche, født 21. april 1871, og altså 19 år yngre end sin mand. Richelieu havde altid følt sig knyttet til Lerche-familien, og da han i 1883 havde været i Danmark, var han blevet indtaget i den kønne 12 årige pige, der altid var i strålende humør, og

Dagmar de Richelieu (1871-1942) var frapperende smuk, hvad ikke mindst Kong Chulalongkorn værdsatte. Hun var tillige intelligent. Mens H.N. Andersen synes at have domineret sin kone, udviklede Dagmar de Richelieu meget hurtig stor myndighed og selvstændighed – også i forhold til ægtefællen. Hende var der ingen, som kunne kue. Foto Batavia 1896. Privateje.

H.N. Andersens hustru Maria f. Benedictsen (1868-1940) omtales af alle som et beskedent og hjertevarmt menneske. Hun mistede et spædbarn 1890, fødte en måned senere nr. 2, mens nr. 3 kom i 1894 og nr. 4 i 1895. Det sled på hende sammen med klimaet, hun fik dårlige nerver med vrangforestillinger, men rettede sig, da familien i 1897 tog fast ophold i Danmark. I 1894 udgav hun, trykt i København, en Dansk-Siamesisk Ordsamling på 35 sider for at hjælpe de mange danske, der i disse år kom til Siam som søofficerer eller handelsmænd. Foto ca. 1900 sammen med sønnen Sigurd, f. i Bangkok 1894. Det kgl. Bibliotek.

”det dæmrede allerede for mig, at vore skæbner engang kunne blive knyttet sammen”. Dagmars far var slotsforvalter på Frederiksborg, overretssagfører, kammerjunker Ferdinand Hans Henrik Lerche, der imidlertid var død i 1886, hvorefter hans enke, Helene Maria f. Gulstad havde giftet sig med kgl. skovrider F.H. Falkenberg, som i al fald Dagmar ikke brød sig om. Før rejsen til Berlin i november havde Richelieu friet til den nu 20-årige Dagmar, smuk, livlig, frejdig, og som spillede og sang henrivende. Hjerte, hvad vil du mer. Og hun var ikke bange hverken for Commodoren eller for Siam, sagde ja, og 19. januar 1892 stod brylluppet i Garnisons kirke – en rigtig society begivenhed.⁴

Otte år før var H.N. Andersen blevet gift, også med en meget yngre kvinde, den kun 18-årige Anne Maria Benedictsen. Andersen var da 34 år gammel. Anne Maria Andersen og Dagmar de Richelieu fik straks et godt og varmt venskab, men der var stor forskel på de to kvinder. Fru Andersen var blid og selvudslettende, næsten forskræmt og med tilløb til dårlige nerver. I 1895 ventede hun barn nr. tre, mindre end ét år efter nr. 2 og erklærede overfor fru Richelieu, at hun var nødt til at tage hjem, fordi det ville være uoverkommeligt for Andersens at holde to dyre ammer. Det var dog kun en fiks idé velsagtens udsprunget af de to graviditeter lige efter hinanden.⁵ I oktober 1898 var hendes omgivelser decideret bange for hende, da hun led af tvangsforestillinger frygtende for at blive sindssyg og under et anfald at komme til at skære halsen over

på sine børn og sig selv.⁶ Bag hende mere end anes H.N. Andersens strenghed og kulde. Dagmar de Richelieu var anderledes robust, hun elskede rampelyset med dets fester, flotte kjoler, bal med elegante herrer; og unge, smarte europæiske damer var der ikke mange af i Bangkok. Hun interesserede sig også for sin mands forretninger og fik hurtigt indflydelse på den skikkelige Andreas. Hun viste ham iøvrigt stor omsorg. Når han fik sine sygdomsanfald, veg hun ikke fra hans side.⁷

Allerede dagen efter brylluppet rejste Andreas og Dagmar de Richelieu over Brindisi, Bombay og New Delhi-Calcutta til Bangkok. På den sidste etape langs Malaccakysten bestemte Richelieu, hvor de fyrtårne skulle placeres, som han havde bestilt i England.

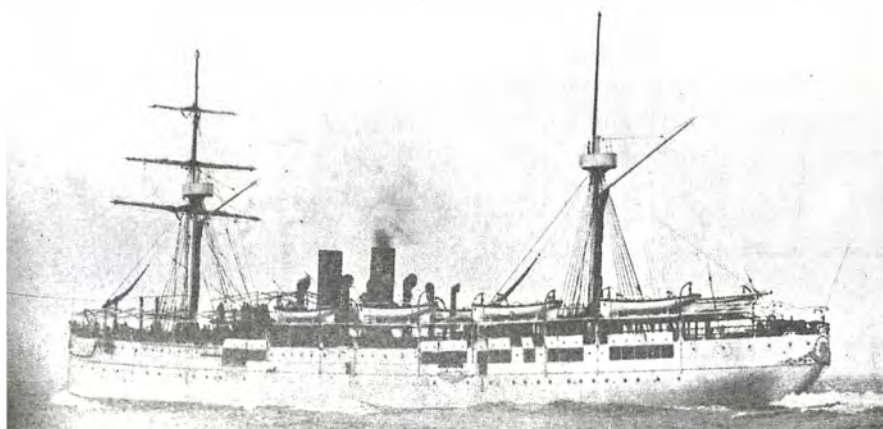
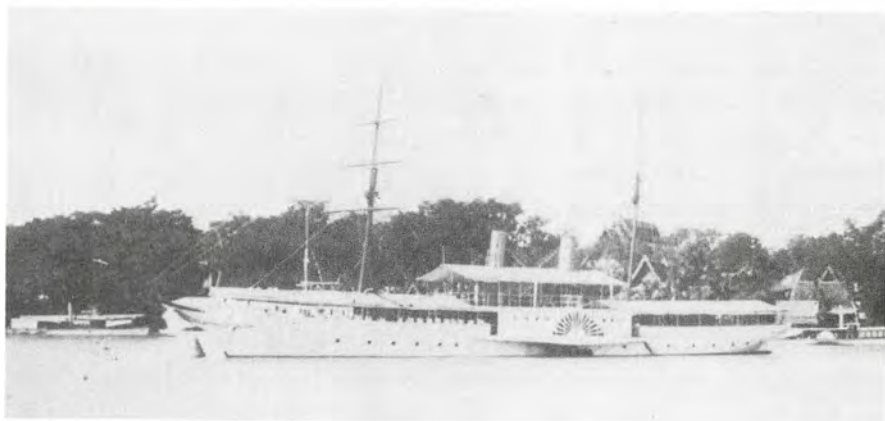
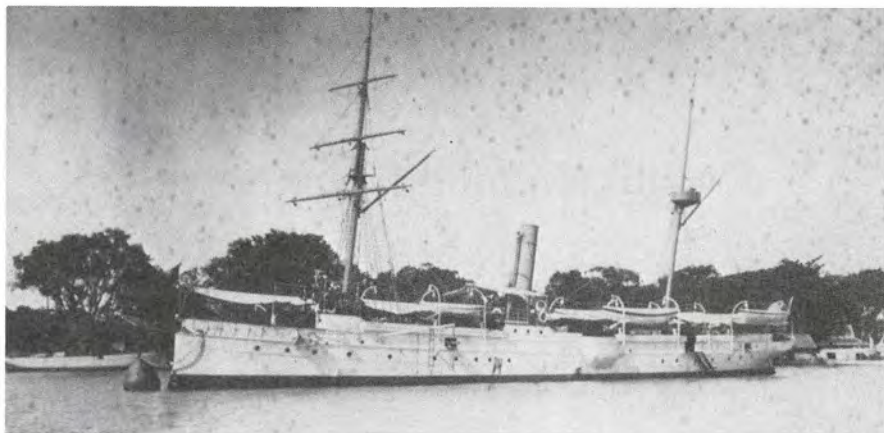
20. marts 1892 ankrede postdamperen med Dagmar og Andreas op uden for Barren, hvor H.N. Andersen kom ombord med breve og de sidste nyheder. Skønt Richelieu på dette sted er nået til side 704 i sine ret omstændelige optegnelser, er det kun tredje gang, Andersens navn optræder.

Hvad var så udbyttet af et sådant gesandtskab? For fem medlemmer og deres tjenerskab var det en eventyrlig rejse. De kom hjem med masser af indtryk, høje ordener og fine gaver. For Siam var effekten mere umålelig, men delegationsrejsen skal ses som et led i Kongens ønske om at gøre opmærksom på Siam som et selvstændigt land omgivet af imperialistiske stormagter. For Richelieu havde rejsen selvfølgelig først og fremmest betydning på det personlige plan derved, at han fik sig en udmærket hustru, men også ved, at han slog sit navn fast i den russiske og den danske kongefamilies bevidsthed.

I februar 1892 aflagde et amerikansk orlogsfartøj besøg i Bangkok. På dette tidspunkt var Richelieu i Danmark, og H.N. Andersen fungerede som hans stedfortræder. Til brug for en efterretningsrapport gav H.N. Andersen chefen for det amerikanske krigsskib oplysninger om Siams flåde ledsaget af fotografier af skibstyper, se modsatte side. Rapporten findes i National Archives, USA, men er aftrykt i Warship International, nr. 3, 1986. Rapporten giver en omhyggelig og, synes det, korrekt redegørelse, for Siams flådes organisation, søofficerkorpsets sammensætning, forterne og marineinfanteriets funktion. Ligeledes for styrketallet, der opgøres fra 4.000 til 7.000 mand, som dog kun har tre måneders årlig tjeneste, hvilket reducerede den stående styrke fra 1.000 til 1.500. Om uddannelsen af det menige mandskab siges, at siameserne havde naturlige anlæg for sømandskab. De små dampbarkasser har en besætning på 6 til 8 siamesere, der nemt kan betjene maskineriet, men ikke reparerer det.

Antallet af krigsskibe opgør rapporten til ca. 20, foruden 40-50 dampbarkasser. Flådens største skib var krydseren "Makut Rachakumar", bygget i Hongkong for den spanske regering, men købt af Siam i 1891, gengivet øverst på næste side. Rapporten beskriver derpå ret detaljeret skibets bestyknings og indretning. "Makut Rachakumar" betegnes som marinens flagskib. Derpå opregnes alle øvrige orlogsskibe med data, blandt dem den gamle teaktræs hjuldamp "Akarat" (midterste billede), og den nye krydser "Maha Chakri", som var på vej fra England. Nederste billede. Mens "Akaret" var fladbundet og kunne gå ind alle vegne, var "Maha Chakri" et stort søgående skib, der ret upraktisk for et siamesisk Kongeskib stak så dybt, at det ikke kunne gå op ad floden til Bangkok.

Efterretningsrapporten gennemgår også dokken og arsenalet med indhold. Navnlig de 1.400 Mannlicher rifler fremhæves. Konklusionen er, at flåden var til Kongens fornøjelse, at dens angrebsværdi var nul, og at den højst kunne hindre kinesiske skibe i at nå Bangkok. H.N. Andersen meddelte amerikanerne, at det var fornuftigt af siameserne ikke at besidde torpedoer og miner, da de ikke ønskede at føre krig, og hvis briterne eller franskmændene angreb, "ville modstand være futil". Det sagde han ikke i 1893. Det er overhovedet ejendommeligt, at han gav så mange oplysninger fra sig til en fremmed nation.

9. Konflikten med Frankrig i 1893

Efter at Richelieu havde drøftet alle forhold med H.N. Andersen igennem, rejste denne til Europa. I Leith skulle han overtage og hjemføre den nye kongejagt "Maha Chakri", som var en kombination af lystsejler og krigsskib med 14 svære kanoner. For at betale de første afdrag på skibet havde Andersen en kollektion af juveler – bl.a. gule diamanter – med. I Wien blev han mistænkt for at have stjålet dem, indtil den siamesiske legation i Berlin havde sagt god for ham.¹

I København var det Andersens opgave sammen med kaptajn V. Guldberg i maj 1892 at overrække en guldbryllupsgave sammensat af et forgyldt frugtservice sammensat af nogle og tyve dele til Kongeparret fra den danske koloni i Bangkok. Men samtidig skulle han søge at vinde vor største finansmand, C.F. Tietgen i Privatbanken, for at skyde penge i H.N. Andersens og Richelieus planer om at gøre København til stabelplads for Østersøhavnenes handel med Asien. Det forudsatte en frihavn, og den var Tietgen imod, fordi han havde væsentlige interesser i den gamle havn.² Andersen vandrede da til Isak Glückstadt i Den danske Landmandsbank. Han var involveret i frihavnsprojektet, men forsigtig, som han var, nærede han skepsis overfor de Andersenske visioner. Han var dog så meget med, at han sendte sin egen agent til Bangkok for at undersøge, hvor mange realiteter visionerne set fra Siam rummede. De indsamlede oplysninger viste, at Andersen og Richelieu ikke opererede i den blå luft.

I 1893 kom der imidlertid storpolitiske hindringer i vejen, fordi den latente konflikt mellem Frankrig og Siam brød ud i lys lue, da Frankrig gjorde alvor af at udbrede sit indokinesiske område. Kamphandlerne varede kun få timer, men de var alvorlige nok for Siam, som definitivt måtte afstå Laos og Cambodja til Frankrig og derved fik sin nuværende østgrænse.

Richelieu havde længe med bekymring set på Siams truede stilling. I baghovedet havde han som født sønderjyde og dansk officer vort utilstrækkelige beredskab før krigen i 1864 med tabet af Sønderjylland til følge. Ifølge sine egne og sin hustrus optegnelser havde Richelieu uden større held bestandig søgt at overbevise Kongen og udenrigsministeren om, at man burde styrke Siams forsvar, dvs. marinen og kystforterne.

Englænderen H. Warrington Smyth, der 1891-96 var direktør for det siamesiske minedepartement, har i sin bog "Five Years in Siam" (London 1898)

anstillet nogle betragtninger over forsvarets stode før Paknam-affæren. Han giver ikke meget for de siamesiske soldaters kampånd, de havde nemlig ingen, men nærede uvilje mod tjenesten på grund af manglende nationalfølelse, ringe betaling og lav social anseelse, ej heller for hæren, hvor major Schau på trods af dygtighed og flid ikke havde kunnet udrette meget. Regimenterne var stort set papirregimenter.³ Udsagnet bekræftes af, at da en engelsk general i marts 1895 under et ferieophold i Bangkok døde, var Schau ikke sikker på, at han kunne stille med et detachment på 200 mænd med geværer, der kunne skyde. Det lykkedes dog, men det kneb soldaterne at håndtere geværerne.⁴

Om flåden skriver Smyth, at den – på trods af sin rolle som kongelig ”picnic-institution” – takket være commodore Richelieu havde opnået en dygtighed og effektivitet langt ud over noget som helst andet i Siam. Marineinfanteriet var effektivt og marinens skoleskib glimrende, men de fleste skibe var som orlogsfartøjer noget bras. For meget hang på Richelieus personlige tilstedeværelse, hvis ikke organisationen skulle bryde disciplinært og administrativt sammen.⁵

Rent bortset herfra begrænsedes Richelieus indflydelse i 1892, da Kong Chulalongkorn i forbindelse med sin kabinetsreform udnævnte Gustave Rolin-Jacquemyns (1832-1902) til Legal Adviser, en stilling uden eksekutiv myndighed, men som indebar, at stort set alle sager passerede ham, og Kongen var tilbøjelig til at følge hans råd, også selv om de gik mod Richelieus. Denne og ikke mindst hans kone kom da også til at hade ”Jakkemeyer”, som de kaldte ham. Jacquemyns var belgier og havde været professor i international ret ved universitetet i Bryssel, medlem af det belgiske parlament og indenrigsminister fra 1878 og indtil 1884, hvor hans parti, de liberale, tabte magten og kom uden for indflydelse. Da Prins Damrong i 1891 var i Europa for bl.a. af finde en rådgiver i international ret og udenrigsanliggender, var hans opmærksomhed blevet henledt på Jacquemyns, der på dette tidspunkt havde forladt Belgien og nu var Attorney General for regeringen i Ægypten. Grunden til, at Jacquemyns brød alle broer af i en moden alder, var, at han havde måttet ofre sin formue og det meste af sin hustrus for at redde sine brødre ud af gæld.

Der er ingen tvivl om, at Jacquemyns havde en betydelig indflydelse og også en positiv indvirkning på moderniseringsprocessen. Han fik således opstillet et årligt statsbudget, og han fik retssystemet moderniseret. Men både som retslærd og politiker var han uheldigvis for Richelieus bestræbelser tilhænger af voldgiftstanken som så mange europæere netop af hans type. Hans teoretiske forfatterskab omfatter værker om stormagtskonflikter.⁶ Hans holdning gjorde det vanskeligt for den kun 34 årige udenrigsminister Devawongse at styre en klar kurs. En engelsk Siam-ekspert, W.A. Graham, mener at Jacquemyns indflydelse var uheldig, fordi han som folkeretsjurist for længe blev ved at pukke på Siams legale rettigheder uden tanke for, at Frankrig måske ville blæse på disse og simpelthen tage kanonbådsdiplomati i anvendelse.⁷

En drivkraft bag agressionen overfor Siam var Théophile Delcassé, der i begyndelsen af 1893 blev viceminister for kolonierne (udenrigsminister 1898-1905). Han var tilhænger af ekspansionisme og ikke bange for på dette område at modarbejde britiske interesser. En anledning til at handle kom, da siamesiske tropper førte sig frem øst for Mekong, et område, som Frankrig anså for at være en del af sit indokinesiske område, men som Siam altså de sidste hundrede år betragtede som sit. Når Siam ikke søgte en forhandlingsløsning, hang det for en del sammen med, at Frankrig kun havde få tropper i området, og at den siamesiske regering anså Siam for militært stærkere, end det var, bl.a. fordi det havde været i stand til at undertrykke kineseropstandene. Faren fra havet, som Richelieu bestandig advarede imod, troede man ikke for alvor på. De fleste franske kolonialister mente som Delcassé, at Siam var en døende nation dømt til at underlægge sig "fremskridtets uundgåelige lov" og give sig ind under en europæisk magt, dvs. Frankrig. I august 1893 skulle der være valg i Frankrig, og en stærk kolonialgruppe pressede på for at gribe til i Siam. Man tilstræbte med kravet om respekt for Frankrigs rettigheder i virkeligheden at forvandle hele Siam til et fransk protektorat.⁸

Udenrigsminister Jules Develle søgte en mere moderat kurs i forståelse med Storbritannien, men frygtede for Delcassé, der truede med at gå, og for den effekt, dette kunne have på valget. Briterne var imidlertid mest interesserede i det nordlige område, hvor burmesiske, kinesiske og siamesiske interesser stødte sammen. Nogle siamesiske "provokationer" gav Frankrig påskud til at lægge et betydeligt pres på Siam.⁹

I tiden fra Richelieus tilbagevenden og op til krisen i juli 1893 havde det altså ikke skortet på ændringer i normalbilledet. Der var franske troppebevægelser og sammenstød nær Siams østgrænse og aktiviteter i den franske Saigoneskadre. Men Kongen tillagde Salisbury's udtalelser til gesandtskabet vægt og følte sig bestyrket, da han fik besøg af Prins Henri, Prinsesse Maries bror, der forsikrede om Frankrigs reelle hensigter. Den franske gesandt, Auguste Pavie, smiskede for Kongen og blev troet.

Da regeringen altså fæstede lid til dem, blev betydelige ressourcer fra mariens side sat ind på i hast at opføre, hvad Richelieu kalder "et Bernstorff", en kongelig sommerresidens, nord for Bangkok, hvor klimaet var bedre. I ventetiden lagde Kongen beslag på størsteparten af flåden for at forlægge residensen til Koh-si-Chang, hvor han også påbegyndte anlægget af et nyt kæmpepalads. Retfærdigvis må det siges, at Kongen led af tuberkulose foruden af nyrebetændelse (den brightske syge) og havde svært ved at tåle klimaet i Bangkok. Resultatet var imidlertid, at beredskabet vanskeligt kunne forbedres. De bestilte våben og sprængstoffer fra Europa var heller ikke kommet og det nye fort ved Menams udmunding ikke færdigt. Richelieu foretog, når hof tjenesten tillod det, hastige inspektionsrejser på hele Siams østkyst over til Cambodjas grænse.

Under fjendtlighederne i 1893 mellem Frankrig og Siam var en anden af Kongens brødre, Prins Devawongse (1858-1922), udenrigsminister, en post, han holdt til sin død. Han var ikke vant til at spise kirsebær med de store; men selv for en kyndigere mand var opgaven i 1893 nærmest umulig for det værge- og venneløse Siam. Også han og Richelieu havde det bedste forhold til hinanden. Foto ca. 1910. Privateje.

Overalt mødte han nervøsitet hos kommandanterne. Fransk mændene blev stadig mere nærgående. Stationer og forter fik vel flere våben og mere ammunition, og der blev indkaldt flere soldater, men det hele var temmelig ineffektivt og for sent sat i værk.¹⁰

I april 1893 strammede situationen til. Kongen var på Koh-si-Chang og fik dér fra udenrigsminister Devawongse underretning om, at et fransk krigsskib, "Comète", havde forladt Saigon for at anløbe Bangkok, hvor der i forvejen i overensstemmelse med aftaler, Siam tidligere havde måttet acceptere, lå et fransk stationsskib for at "beskytte" den franske legation. Richelieu sejlede så hurtigt som muligt til Bangkok, hvor en krisestab af udenrigs-, krigs- og marineministrene foruden Richelieu blev etableret. Status var, at det nye fort (Phra Chula Chomklao) i flodmundingen stadig manglede ammunition til de store Armstrongkanoner, og at murværk og jordvolde ikke var færdige. Dynamitten til bundminerne var stadig ikke kommet. Det hele var yderst pauvert, og det gjaldt da om at vinde tid, mens man prøvede at fremskynde leverancerne og byggearbejderne.

Kongen fandt det nu rådeligst at forlægge residensen til Bangkok og gik så

med følge – et par tusinde personer – i flådens skibe til Paknam, hvor han som nævnt benyttede sig af lejligheden til 11. april 1893 at indvi den nyanlagte bane til Bangkok. Richelieu søgte at få Kongens tilladelse til at lave en passiv spærring af flodmundingen ved sænkning af gamle skibe efter forinden at have varslet briterne, der sejlede med de største og fleste skibe på Bangkok. I et statsråd forelagde Richelieu planen, og det kom til et stormfuldt opgør mellem ham og udenrigsministerens bror, Prins Svasti, der også var både bror til Kongen og Dronning Savapongsi og iøvrigt på vej til uddannelse i Europa. Prinsen modsatte sig spærringen, da han mente, at alt var bluf fra fransk side. Beslutningen blev da udsat.

Men da Richelieu konstaterede tilstedeværelsen af flere og flere franske krigsskibe i Siam-bugten, gav han på trods heraf den danske kaptajn Walter Christmas ordre til at sprænge en gammel postdamper, for at den kunne synke, hvorefter indløbet kun var 200 fod bredt og hurtigt kunne spærres. Til Richelieus store fortørnelse åbnede Christmas i stedet søventilerne, og det tog så lang tid for skibet at fyldes med vand, at tidevandet førte det bort og ind på en mudderbanke, så at det som spærring blev værdiløst.

Walter Christmas-Dirkinck-Holmfeld havde med orlov fra det danske søværn været næstkommanderende på "Maha Chakri", da den i 1892 var blevet sejlet til Bangkok, hvor Richelieu havde ansat ham i marinen. Situationen forplumredes nu af, at den østrigske Kronprins midt i det hele meldte sin ankomst i juli 1893, og da protokol nu engang gik forud for krigsberedskab, måtte marinen sætte sine fartøjer af til ceremoniel, thi en så højtstående kongelig burde naturligvis modtages ved Barren med en flotille, salut og anden festivitas. Samtidig med at Pavie indtrængende forsikrede om Frankrigs fredelige hensigter, og udenrigsminister Devawongse bestyrkede Kongen heri, blev efterretningerne om de franske flådebevægelser mere og mere alarmerende. Richelieu indhentede da den forholdsordre hos Kongen, at de franske krigsskibe i givet fald skulle standses "at any cost".¹¹

Dette foto rummer et mindre drama. Den civile herre er Jørgen Castenskiold (f. 1861). Han kom ud i 1885 som løjtnant og var til 1889 kaptajn i garden. Han blev derefter forstmand, men døde allerede i 1895 af kolera under en ekspedition i Nordsiam. Damen er Aja Christmas, f. Weber (1868-1938) gift 1886 med Walter Christmas, men efter et stormfuldt ægteskab skilt fra ham i 1898. Walter Christmas (1861-1924), der sidder nok så nonchalant i mørk uniform, var en eventyrer. Han kom i ilden i 1893 under episoden med Frankrig, blev højt udmærket, men opnåede dog at blive udstødt af både den siamesiske og danske marine. Liggende på gulvet dav. kaptajn Gustav Schau. Alle herrer er udrustet med den uundværlige stok, der var velegnet til at banke de indfødte med. Foto 1893 F. Chit & Son, Bangkok. Privateje.

10. H.N. Andersens hemmelige mission og Paknam-affæren

Selv om tanken om et ØK midlertidigt måtte lægges på hylden, betød konflikten dog, at Andersen og Richelieu fik forbedret deres muligheder, skønt det så nok så sort ud, hvis franskmændene helt ville dominere Siam. På Richelieus foranledning blev H.N. Andersen, der var vendt tilbage til Siam, af Kong Chulalongkorn 16. maj 1893 sendt i hemmelig mission til Europa, dels for i England at købe ammunition og kontrahere bygningen af et krigsskib, dels via det danske Kongehus at søge britisk-russisk intervention. Andersen medbragte forklarende breve til Siams gesandt i London og til Kong Christians kabinetssekretær.

Gennem H.N. Andersens strøm af breve og telegrammer (tildels i kode) kan hans mission følges ret nøjagtigt. Den blev lige fra begyndelsen en frustrerende oplevelse, fordi Andersen måtte befinde sig så længe til søs, at situationen kunne skifte, uden at han fik underretning derom. 27. maj 1893 var han således i Singapore, 6. juni i Colombo på Ceylon og 18. juni i Port Said. I Singapore søgte Andersen at købe perkussionstændsatser, men det krævede både guvernørens og den britiske regerings tilladelse og måtte derfor opgives. I stedet bestilte Andersen dem telegrafisk hos Armstrong i England til omgående levering via Singapore, hvor de skulle kunne være i slutningen af juni.¹

I Colombo lå der telegram fra Richelieu til H.N. Andersen, der beordredes til at rejse til København så hurtigt som muligt. Samtidig kunne Richelieu meddele Andersen, at Kong Chulalongkorn havde dekoreret H.N. Andersen, og at dekorationen ville følge med først afgående post. Årsagen er klar nok: Dekoreringen ville understrege Andersens mandat, selvom hans mission var uofficiel og hemmelig. Fra sin forretning fik Andersen samtidig den nyhed, at det endelig var lykkedes at afhænde "Oriental Hotel" for 23.500 \$, hvad Andersen var glad for, da det de sidste år havde givet underskud og "trouble".²

2. juli 1893 indtraf Andersen i København og 3. juli gav han kabinetssekretær Rosenstand brevet fra Richelieu. Af dette fremgår det, at Richelieu tidligere havde orienteret Rosenstand om forholdene i Siam. Nu fik han en ajourført og udførlig situationsrapport, der kort kan skrues ned til, at Frankrig krævede 1/3 af Siams territorium, og at Siam forgæves havde bedt Frankrig acceptere russisk eller amerikansk mægling. Den ene episode efter den anden forefaldt.

Den konkrete hensigt var dog ikke kun orientering, men især at få Kongen af Danmarks hjælp. Den siamesiske regering ville gerne købe to russiske krigsskibe, som var i siamesisk farvand, og havde været inde på at telegrafere til Zaren herom. Men Kong Chulalongkorn mente, det kunne bringe Zaren i forlegenhed, og bad nu i stedet Richelieu, om man ikke gennem den danske Konge kunne finde ud af, hvorledes Zaren, der jo var Kong Christians svigersøn, ville forholde sig til en anmodning. Richelieu bad også Rosenstand udvirke, at Kong Christian sendte Siams Konge nogle trøstens ord, ”det ville glæde Kongen her så meget”. To gang slog Richelieu på, at Rosenstands brodersøn, Philip, var på vej til Siam. Da han var løjtnant, forventede Richelieu, at han tog imod en stilling i hæren og ikke som aftalt blev landmåler. Heri tog han fejl. Rosenstand blev landmåler, og først da krigen var forbi, blev han ved Richelieus mellemkomst ansat ikke i hæren, men i flåden.³

Rosenstand var straks med på tanken, men da Kongen var bortrejst, gik han i stedet til Kronprins Frederik (VIII), som lovede at skrive til Zaren.⁴ Øjensynlig tænkte ingen af de implicerede på, at Danmark herved involverede sig i et storpolitisk spil mod Frankrig. Noget ganske andet er så, at det var usandsynligt, at Rusland ville indlade sig på en sådan handel, da tilnærmelsen mellem Frankrig og Rusland just på dette tidspunkt nærmede sig sin kulmination.⁵

7. juli var Andersen i London og begyndte at tage hånd om de sendinger af kanoner og andre våben, ammunition og kikkerter m.v., der skulle afskibes til Siam. Han indhentede tilbud på en krydser, og de engelske værfter stod nærmest på nakken af hinanden for at få lov at levere. I Danmark havde Andersen forgæves henvendt sig til Burmeister & Wain, der havde 18 måneders leveringstid. Andersen anbefalede Laird Brothers, der på et halvt år lovede at levere en krydser for 32.000 £.⁶

I mellemtiden overhalede udviklingen Andersens mission. Siams regering havde på trods af den stadigt mere tilspidsede situation som omtalt intet seriøst gjort ved sit søforsvar. Og nu var det for sent. Frankrig sendte nemlig 13. juli to krigsskibe ind over Barren ved Paknam trods siamesisk forbud, et forbud, som franskmændene mente, krænkede aftalen om fri sejlads til Bangkok.

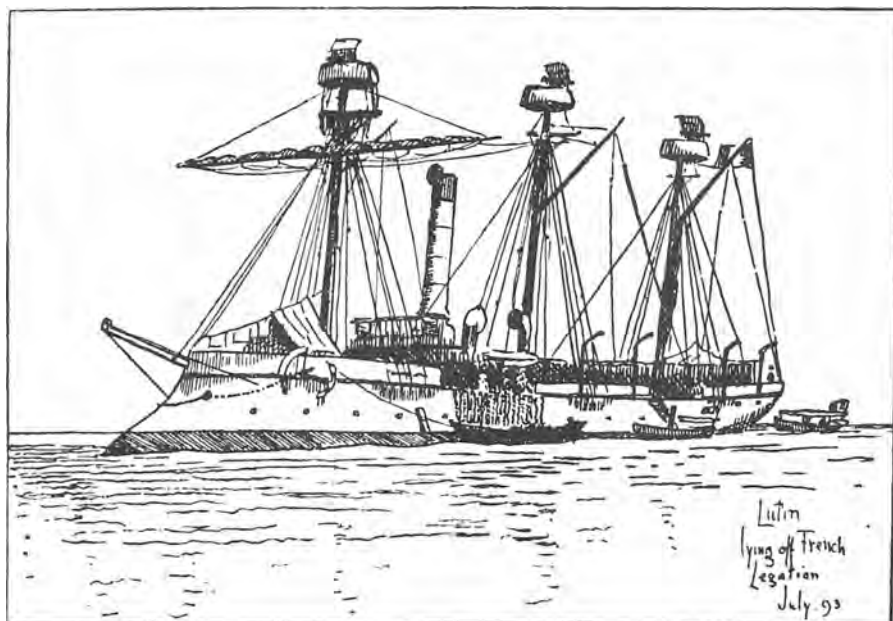
Det blev syv danske officerer, som kom til at lede forsøgene på med magt at standse de to franske orlogsfartøjer. Aage Westenholz havde straks meldt sig som frivillig og var blevet udnævnt til kaptajn. Han forestod fra et fyrskib sømineforsvaret. Kaptajn Guldborg var chef for en siamesisk kanonbåd. Det samme var Walter Christmas, der skønt dansk linjeofficer havde trodset det danske udenrigsministeriums befaling om ikke at deltage i krigshandlinger. De danske reserveofficerer havde endnu ikke fået en sådan ordre og forblev da også i tjenesten. En af dem, kaptajn Theodor Gøtttsche (1859-1935), havde dog bragt sig i en ubehagelig situation. Han var chef for hovedfortet, men havde efter

nogle uigennemskuelige skærmydsler med mandskabet forladt fortet og 8. juli søgt sin afsked, da han følte sig svigtet af Richelieu og marineminister Kachon. Richelieu havde imidlertid 12. juli kommanderet ham til Paknamfortet som dets chef, hvor han da også den følgende dag kom i ilden. Han fik ordre til at blive der, da der også efter fægtningens ophør var skærpet beredskab. Men 24. juli modtog han den danske regerings ordre til ikke at deltage i fjendtlighederne mod Frankrig. Han tog straks til Bangkok, hvor Kachon på stedet i sprogets værste vendinger afskedigede ham for "misdemeanour and mutiny", dvs. mal-konduite og mytteri. Richelieu bekræftede afskedigelsen, som han fandt velbe-grundet, da Gøttsche havde valgt "i en tid med yderste fare for dette land" at forlade sin post. Gøttsche søgte forgæves at få oprejsning. Han blev dog ret hurtigt ansat som trafikinspektør ved Paknambanen, som Richelieu kontrollerede. Muligvis har Richelieu følt, at Kachon havde været vel hastig.

Det omtalte hovedfort lå ved Menams udmunding og hed Chula Chom Clao. Det var udstyret med syv 6 tommers armstrongske bagladekanoner i hydraulisk-pneumatiske forsvindingsaffutager, men ufærdigt. Dets chef under fægtningen var Carl von Holck. Det var fra dette fort, Richelieu ledede slagets gang og gav ordre til at beskyde de franske skibe.

Visdommen i denne disposition har været drøftet på baggrund af de få og utilstrækkelige forberedelser. Med et lidt større indsatsberedskab havde det været muligt at spærre indsejlingen effektivt. Nu var det relativt let for franskmændene at forcere flodmundingen, men var det lykkedes at stoppe dem, kunne den franske Saigon-eskadre sætte marineinfanteri i land ved Paknam, hvorfra det kunne gå til det forsvarsløse Bangkok ad Richelieus nyanlagte banelinje. Var et af de franske skibe blevet sænket, som det 9. april 1940 lykkedes det norske kystforsvar at sænke krydseren "Blücher", kan man let forestille sig, at en sådan endnu større ydmygelse ville fremkalde meget voldsommere franske sanktioner. For Kongen og for Richelieu spillede det en rolle, at Siam havde tilbudt Frankrig at underkaste sig en voldgift. Ved at tage kampen op kunne man håbe på at skabe sympati for Siam og måske få britisk støtte.⁷ For resten var Richelieu officer, ikke politiker, så for ham handlede det om at gå på, med hvad man havde.

Det hele gik så hurtigt, og mørket var ved at falde på. Bl.a. derfor ramte forternes kanoner ikke fjenden. Til gengæld blev både Guldbergs og navnlig Walter Christmas' kanonbåde involveret, men de kunne intet stille op overfor de meget stærkere franske krigsskibe, der altså dampede op til Bangkok. Christmas' fartøj blev hårdt medtaget og flere af besætningen dræbt. Det lykkedes ham at træffe den franske dampbarkasse, der skulle lodse krigsskibene ind over Barren, så effektivt, at den synkende gik på grund. Da de franske skibe var kommet forbi de siamesiske forter, ilede Richelieu til Paknam, hvor han på et lokomotiv kørte til Bangkok. Han søgte at få samling på de derværende krigs-

De fremmede magter havde traktatmæssigt ret til at beskytte deres interesser i Siam. Ud for den franske legation lå derfor konstant en kanonbåd som stationsskib. Forud for bataljen i 1893 var det kanonbåden "Lutin". Ikke langt fra den lå en britisk kanonbåd. De fremmede orlogsfartøjers tilstedeværelse var et synligt udtryk for Siams pressede situation. I 1893 mente Frankrig sig trods den siamesiske regerings protest berettiget til at forstærke sin tilstedeværelse med yderligere to kanonbåde, hvilket udløste de kortvarige kamphandlinger ved Menamflodens munding, da de to franske krigsskibe tiltvang sig adgang til Bangkok. Tegning af H. Warrington Smyth i hans værk: *Five Years in Siam*, 1898.

skibe for at gå i kamp med de franske, der havde lagt sig for anker i floden. Men udenrigsminister Devawongse skyndte sig ud på floden for at lykønske den franske eskadrechef med, at han var sluppet forbi forterne,⁸ og 14. juli meddelte Devanwongse Richelieu, at kampene skulle indstilles. Siam var militært set sat ud af spillet. Walter Christmas' kone, Aja f. Weber, og den amerikanske læge Thomas Hay's danskfødte kone, sygeplejerske Jenny f. Nielsen gjorde et påskønnet arbejde ved at tage sig af de sårede.⁹ Regeringen udtalte 19. juli sin anerkendelse af den indsats, der var ydet ved Paknam og stillede dekorationer i udsigt til flådens folk, når krisen var overstået.¹⁰

Richelieu havde straks telegraferet til H.N. Andersen i London og beordret ham tilbage til København: "Do your best to act through Rosenstand on Russia".¹¹ Nu hastede det ikke så meget med krudt og kugler som med diplomatisk bistand til at søge at afbøde de franske krav. H.N. Andersen havde

iøvrigt i London haft samtaler med Lord Lamington, som stillede spørgsmål i overhuset til udenrigsminister Lord Rosebery. Af dennes meget henholdende svar fremgik det ret tydeligt, at Storbritannien ikke ville løfte en finger til fordel for Siam.¹²

Hvad der skete i København, beretter H.N. Andersen om i et brev til Richelieu dateret København 27. juli 1893:

”Kære hr. kommandør!

Efter modtagelsen af Deres telegram i London rejste jeg strax hertil og fik ved ankomsten Rosenstand i tale og forklarede ham Siams fortvivlede situation, og da Kongen var i England, talte han med Kronprinsen, men til trods for, at han næsten var grædefærdig ved tanken om krigen, var han dog for bange til at foretage sig noget. Rosenstand bad ham telegrafere til Kejseren eller Kejsersinden, og han var lige ved at gøre det, men så spurgte det f. udenrigsministeren (T. Reedtz-Thott) til råds, og han rådede ham fra det, der var så ikke noget at gøre, og jeg telegraferede dette til Dem.* (H.N.A.s telegram af 21.7.93 til R. lød: ”King of Denmark, Emperor of Russia are both absent. I have tried all that can be done at present through Rosenstand, past all hopes at the present time”.)

Rosenstand har dog håb (om) at indvirke noget på Kongen, som kommer om nogle dage – hvis det så bare ikke er for sent. Kongen har fremskyndet sin hjemrejse og vil være her den 29. d.m., og Kejseren kommer om 14 dage.

Sympatien er overalt herhjemme stærk for Siam, men hvad hjælper det, at beklage Siam hjælper ikke.

Rosenstand fortalte mig, at Christmas er tilbagekaldt, og alle, som er uden for nummer, har fået ordre til ikke at kæmpe mod Frankrig, men forhåbentlig ved de vel nok, hvad de bør gøre, det mente marine- og krigsministeren (N.F. Ravn og Jesper Bahnson) også. Frankrig har forlangt af den danske regering, at den skulle gøre dette skridt, og herhjemme er man jo altfor bange for, hvad Frankrig siger; men som sagt den danske regerings mening er det ikke.

Jeg har daglig gået i stor spænding og utilfreds ved min uvirksomhed og ønsker mig ude hos Dem. Havde De dog bare fået de forb. franskmænd skudt sønder og sammen, de praler på en uforskammet måde med, hvad de har gjort, det røverpak. Her kan den siamesiske regering vel indse, at den kunne have fulgt Deres råd og armeret tidligere. 3-4 gode krydsere og nogle torpedobåde, så havde der jo nu været en god lejlighed til tid efter anden at pille de par skibe væk, som nu blokerer Bangkok.

* H. N. Andersen skrev klart og lige-ud-af-landevejen. Hist og her stikker anglicismer hovedet frem, og kommaer satte han ikke mange af. De er nu indsatte. Teksten gengives i moderne retskrivning, men med fuld overholdelse af særlige stavemåder og syntaks. I parentes er indsat forklaringer og manglende ord.

Det andet kommer jo også for sent. Mailbådene (postrutebådene) vil ikke tage explosive stoffer med, vi har derfor måttet sende det tid efter anden, når det var færdigt, enten med Blue Funnel eller Glenline, og det tidligste, det kan ankomme til Dem, er slutningen af august, men hvorledes det kommer af(sted). ved jeg ikke, da der jo er blokeret, jeg telegraferede til Gaggino (skibsmægler) om at få det med steamerne, som bringer det til Singapore, og er det nødvendigt, så kan han jo sende det over land, men forhåbentlig er der til den tid fred, når der så bare bliver lavet i orden til næste gang, som efter meningerne herhjemme ikke lader vente på sig.

Hele prof. (kronometerfabrikant) Jürgens(ens) regning (for avancerede kikkerter) inclu(sive) fragt og oberst Madsens kikkerter kommer på ca. 22.500 kr., ca. £ 1.120, dertil Negrette & Zambia med £ 120, så jeg har langt fra penge nok og er på andre måder hårdt (?) oppe, derfor venter jeg med længsel på remittance (tilbagebetaling) fra Dem. Firmaet har heller ingen fået, og folk herhjemme tror jo, at det nu er forbi med Siam, og så kan De jo nok tænke, med hvilke øjne der ses på en med, var jeg bare ude igen.

Jeg sender Dem hermed noget af *Times* til den 24. Herhjemme er bladene for dumme til at gøre noget godt, de vil kun have noget morsomt, og hvad de får, benytter de dertil og til reklame for de danske i Siam, det eneste blad, som skriver fornuftigt om sagen, er *Politiken*, og den står til vor disposition, men ad den vej kan jo kun gøres lidt. Jeg har nu fået nogle derfra, som besørger korrespondancen til franske blade, *Figaro* og flere, til at skrive i vor interesse.

Tak for dekorationen, som jeg lige har modtaget.

Gode torpedobåde på ca. 140 fod er færdige hos Schichau, speed ca. 23 knots, complete, ca. £ 15.000, men indgående har jeg ikke forhørt mig om dem, da situationen jo er tvivlsom.

Hjertelige hilsener til Dem, frue og den lille fra os begge. Deres hengivne H.N. Andersen.”

H.N. Andersen ville næppe være glad for at blive mindet om, at han havde kaldt den senere Frederik VIII for et fæ. En eftertid vil nok fremføre, at Kronprinsen, der havde regeringens sørelse i Kongens fravær, handlede konstitutionelt rigtigt. Men for H.N. Andersen (og Richelieu) tog det sig anderledes ud, de levede i fyrstepolitikens forestillingsverden, hvad miljøet i Siam måtte bekræfte dem i, den var jo også rådende andre steder i Østen, og f.eks. netop i Rusland. Noget problem med den dobbeltloyalitet – Siam-Danmark -, der kunne antages at opstå, nærede de ikke. De var uden anfægtelser i Siams Konges tjeneste, og det var under hans protektion, de havde skabt deres formue. Det var dernede, de så forretningsmulighederne.

Omtalen af *Politiken* kræver en kommentar, hvori den allerede omtalte ingeniør Chr. Roving er en nøglefigur. Dagmar de Richelieu, der var en skarp iagtta-

Henrik Cavling (1858-1933) fulgte begejstret ØK fra dets første dag. Venskabet med H.N. Andersen skrev sig fra, at Richelieu havde hjulpet Viggo Hørups ven, Kaptajn Michael Rovsings søn, Christian, til en stilling i Siam. De bevarede breve fra Maria og H.N. Andersen til Cavling godtgør det nære forhold, der var mellem dem. Henrik Cavling fotograferet i Vartovs gård 1919. Det kgl. Bibliotek.

ger, har givet denne karakteristik af ham, der hele tiden løb familien på dørene og i dette tilfælde kom på et tidspunkt, hvor Richelieu måtte deltage i en pligtmiddag på et britisk krigsskib:

”Rovsing blev og spiste med mig. Han rigtig muntrede sig, vi var alene, ved at prale af alt, hvad han var, havde været, og skulle være, over alle de store forbindelser han nu havde ”hele verden over” o.s.v., til jeg var ved at tabe tålmodigheden – han syntes langt fra om, når jeg indskød en lille afkølede bemærkning. Han fortalte, at ministerrådet igår havde vedtaget at udnævne ham som Consulting Engineer, og havde jeg ikke vidst bedre, måtte jeg mindst efter hans måde at fremstille det på, tro, at han var bleven lidet mindre end Kronprins”.

Da Rovsing kom til Bangkok i 1887, var han uden stilling, men Richelieu

havde som nævnt fået ham ansat i marineministeriet og skaffede ham byggearbejder ved Bangkoks orlogsværft. Gamle Rovsing glemte aldrig, hvad Richelieu havde gjort for sønnen, og taknemmeligheden overførtes til H.N. Andersen. Gennem Rovsing blev han præsenteret for Hørup, der regnede ham for sin bedste ven. Kaptajn Michael Rovsing var dybt skuffet over vort nederlag i 1864 drejet rundt og forkyndte nu i en række artikler sin antimilitariske tankegang. Det var, hvad Hørup og *Politiken* netop på dette tidspunkt kunne bruge, og Hørup og Gamle Rovsing (som Andersen altid kaldte ham i brevene) fandt hinanden i et personligt venskab. Det kom nu også til at omfatte H.N. Andersen, som i Hørups hjem blev ført sammen med Henrik Cavling. Dermed var H.N. Andersens og snart efter ØKs mediemæssige lykke gjort. *Politiken* stod virkelig til Andersens disposition fra først til sidst og det netop i en fase, hvor bladet journalistisk og oplagsmæssigt blev det førende i Danmark.¹³

Når Andersen så selvsikkert kunne skrive, at *Politiken* ”står til vor disposition”, har det en direkte sammenhæng med det siamesiske netværk. *Politiken* kunne ikke efter sin baggrund og holdning uden videre antages at ville lade sig manøvrere af en mand som H.N. Andersen. Det er dog en kendsgerning, at bladets letantændelige chefreporter Henrik Cavling var blevet grebet af en livslang begejstring for H.N. Andersen og ØK, men der var i 1893 intet, der indicerede, at dets radikale bannerførere Viggo Hørup og Edvard Brandes uden videre skulle springe på den Andersenske vogn. Det gjorde Brandes heller ikke, men så længe Hørup levede, søjede Brandes ham i alle bladanliggender.

11. Kongelig mægling

Det tog en måned for et brev at nå til Siam fra København og vice-versa, derfor var kodetelegrammerne meget vigtige.

25. juli telegraferede Andersen til Richelieu, at Kongen af Danmark og Kejseren af Rusland først ville ankomme for sent til København, nemlig i midten af august. Han udbad sig instrukser. 28. juli korrigerede Andersen dette signal med et nyt telegram, der oplyste, at Kongen af Danmark kom dagen efter, og at Rosenstand havde lovet at gøre sit yderste. 31. juli kom så instruksen fra Richelieu: Kongen af Siam havde nu selv telegraferet til Zaren og bedt om omgående hjælp mod de urimelige franske krav. Andersen blev anmodet om gennem Kongen af Danmark at gøre alt, hvad han kunne for at redde Luang Phrabang for Siam.

Richelieus telegram krydsedes af et fra Andersen samme dag. Heri oplyste Andersen, at han havde været hos Kongen, der ville gøre alt, hvad han kunne, men at hemmeligholdelse var meget vigtig, da Kongen frygtede for Frankrigs reaktion. Dette telegram krydsedes af endnu et fra Richelieu, der meddelte, at russiske krigsskibe nu var til ingen nytte, men at Andersen måtte søge at påvirke Zaren til at mægle – ”it is most important to hurry all you can”. Også dette telegram krydsedes af et fra Andersen, som forsikrede, at han gjorde alt, hvad han kunne. Nu ville han tillige prøve en pression gennem Dronningens hofchef, geheimekonferensråd Ludvig Castenskiold, der jo havde en søn i Siam. I sine erindringer har Richelieu udeladt enhver omtale af Andersens og sit samarbejde under krigen. Han nævner derimod, at han blev takket af Kongen af Siam, som havde fået et positivt telegram fra Zaren. Kongen mente, at det måtte være fremkaldt af Richelieus telegram af 31. juli.¹

1. august 1893 aflagde H.N. Andersen rapport i et langt brev til Richelieu (modtaget i Bangkok 2. september). Heri uddybede han, hvad der stod i telegrammerne. Kong Christian havde fået Richelieus telegram om Luang Phrabang at se. ”Kongens medlidenhed med Siam var meget stor, og han lovede at gøre, hvad han kunne”. Andersen raillerede over Kongens og Rosenstands ”latterlige frygt” for Frankrig. Castenskiold var på Andersens foranledning også gået til Kongen. Castenskiold kunne fortælle Andersen, at Storfyrsten, dvs. Nicolai, der blev Zar i 1894 efter faderen, Alexander IIs død, havde talt Siams sag i England tilskyndet af Kong Christian. Kongen havde søgt at trøste

Første gang, H.N. Andersen ses at optræde i en dansk avis, var i *Berlingske Tidende* 25. maj 1892. Notitsen, der var en af mange i anledning af de talrige gavedeputationer til Kongeparrets guldbryllup, lød: "Fra danske i Siam overrakte capitain H.N. Andersen (ordfører) og capitain W.K. Guldberg siamesiske guldarbejder". Næste gang var året efter, og denne notits var af en noget anden karakter. Den fandtes i *København* 27. juli 1893 – dvs. under den fransk-siamesiske konflikt. Hvor ukendt, han da var, fremgår ikke blot af vendingen "en kaptajn Andersen", men også af, at han angives at være søofficer i Siams flåde. Det er derimod rigtigt, at han skulle købe våben i England. Andersen var ilde berørt over notitsen, hvilket er forståeligt, da han i hemmelighed skulle påvirke Zaren gennem dennes svigerfar, Christian IX. Mindre end fire år efter var H.N. Andersen forsidestof i hovedstadspressen.

„København, 27. Juli. — Man taler meget om en Kaptejn Andersen, der er ankommen hertil, og som er intet mindre end den siamesiske Regerings Agent. Han er dansk født og traadte som Søofficer i Kongen af Siams Tjeneste. Han har først været i London, hvor han af Prins Raki blev præsenteret for Dronning Viktoria og senere for Kong Kristian den Niende, der den Gang var i England i Anledning af Hertugen af Yorks Bryllup. Under sit Ophold i London har Kaptejn Andersen søgt at vinde England for Siam i Krigstilfælde, og han har bestilt to Krigsskibe til den siamesiske Marine.“

Andersen med, at Zaren evt. senere, når der var faldet ro over gemytterne i Frankrig, kunne søge at vinde Luang Phrabang-provinsen tilbage.

"Alle de danske blade tager parti for Siam, og det er Prinsesse Marie meget vred over", skrev Andersen. Det er første gang, Prinsesse Marie af Orleans gift med Prins Valdemar, Kongens yngste søn, optræder i relation til H.N. Andersen, men ved denne lejlighed var den senere samarbejdspartner hans modstander. "Hun havde fået opsnuset, at jeg var her – alt, som står i forbindelse med Siam, bliver trukket frem for dagslyset – og sendte for mig (sic); da jeg kom derop, var hendes broder, Prins Henri, som var i Siam, også der, og naturligvis ville de pumpe mig, og da jeg intet vidste, beklagede de begge meget, at danske nu skulle kæmpe mod franske i Siam, da der dog stadig havde været fransk-danske sympatier, og at overhovedet De stod i spidsen for den siamesiske flåde, om jeg ikke troede, at De og de danske, som ikke kunne tilbagekaldes af regeringen, ville træde tilbage, så længe krigen varede. Jeg svarede, at jeg var fuldstændig overbevist om, at ikke alene ville ingen af de danske handle på en sådan måde, men at de, som regeringen ville forbyde at deltage i kampen, også nok kendte deres pligt. Naturligvis blev hun vred", skrev Andersen. Det bekymrede ham, at franske aviser, der citeredes i Danmark, nu med navn angreb både Richelieu og Andersen. "Naturligvis kommer det fra vore fjender". An-

dersen fandt det bemærkelsesværdigt, at den franske legation i København var underrettet om hans ankomst tre uger, før han kom. En fransk agent havde skygget Andersen i London, og i Danmark havde en avis også omtalt hans tilstedeværelse ”med en hentydning”. Hans mission var blevet pustet op.

På denne baggrund forekommer Kongens og hans kabinetssekretærs forsigtighed velbegrundet.

Det er tydeligt, at Andersen befandt sig ilde ved at blive udspioneret og navnlig ved at blive hængt ud i pressen. Det kunne skade hans øjeblikkelige mission, og det kunne gøre fortræd på længere sigt. Andersen havde nu, skrev han, fået de danske aviser til ikke at gengive de franske avisers beskyldninger mod Richelieu og ham selv. ”Her har vel været et par misundere herhjemme, som måtte give deres misundelse luft, men deres navne har jeg købt for et par hundrede kroner, og de kan ved lejlighed afbetales”. Når det lille Siam så tappert havde sat sig op mod Frankrig, tillagde man i Danmark Richelieu æren, skrev Andersen.

Det hed videre i brevet af 1. august: ”Gamle Rovsing og Hørup står begge ladede til mundingen for at skyde løs og tage Deres parti, gamle Rovsing er opfyldt af harme, når han ser noget ondt om Dem, men jeg har holdt dem tilbage og bedt dem ignorere det”. *Bangkok Free Press* kunne Andersen på grund af sit fravær fra Bangkok ikke styre. Dets redaktør, J.J. Lillie, anlagde en kritisk linje overfor den siamesiske regering, og Lillie synes at have næret personlig bitterhed mod Richelieu. Andersen henstillede til Richelieu, at det måske var lige så godt, om Richelieu i tide selv fik fat på ham.

Andersen var dygtig træt af at være i København og pressede på for at få besked på, om der skulle bygges skibe, ellers ville han hjem til Siam. Han rykkede også for penge, da han nødtigt ville gøre gæld. ”Glückstadt er naturligvis villig til at give kredit; men jeg føler, det selv som noget ekstraordinært. Han, Glückstadt, er villig til at gå ind på alle vore forslag om handelsforbindelser, men meget er jo ikke talt derom under denne periode, og jeg vil helst vente dermed, til det igen kommer i den gamle gænge”.

3. august 1893 blev den franske blokade hævet. Kongen af Siam var overbevist om, at det skyldtes Richelieus venskab med det danske Kongehus og dets forbindelse til Zaren. Men sandheden var, at Siam reelt var gået ind på alle Frankrigs krav, da ingen stormagt støttede det. Detaljer vedrørende den nøjagtige grænsedragning og de øvrige fredsvilkår skulle nu forhandles. Siam var blevet offer for et militant og arrogant stykke fransk imperiepolitik – på det nydeligste i sammenhæng med, at der skulle være valg i Frankrig.²

9. august 1893 meddelte Andersen i brev, at der intet nyt var. Han dyrkede Rovsing, og han havde talt nogle gange med Rosenstand, der mente, at de skridt, Kongen havde foretaget, ville vise sig at have betydning for fremtiden, men noget bestemt kunne han ikke få at vide. Den egentlige mening med brevet

var da også at rykke for penge og for at få underretning om, hvorvidt der skulle bygges skibe. Brevet sluttede: "Så snart gemytterne igen bliver rolige herhjemme, begynder jeg at arbejde på handelsforbindelserne".

14. august telegraferede Andersen, at han atter havde været hos Kongen, og at Zaren ville komme 22. august. Han bad om instruks. Dagen efter svarede Richelieu telegrafisk, at blokaden nu var hævet, og at Andersen fortsat skulle søge gennem Kongen og Zaren at få reduceret de franske krav, især på Luang Phrabang.

H.N. Andersen fik straks foretræde for Christian IX, der betegnede Frankrigs optræden som en brutal aggression og meddelte Siams Konge al sin sympati. Desværre var han, sagde Christian IX, blevet orienteret så sent, at begivenhedernes hastige udvikling havde gjort det umuligt at stoppe dem. Han havde bedt Zaren intervenere og fandt iøvrigt, at Siams Konges situation mindede om hans egen i 1864, hvor han måtte bøje sig for den stærkeres ret. Kongen lovede atter at tale med Zaren og sin datter (Dagmar). Kongen understregede, at hans medvirken måtte holdes hemmelig. H.N. Andersens brev indtraf først 19. september 1893 i Bangpaine, hvor Richelieu opholdt sig sammen med Kongen, der straks fik en oversættelse af det.³

25. august var der kommet supplerende instruks til Andersen. Også i dette tilfælde har Richelieu udeladt H.N. Andersen af sine erindringer, men taler alene om telegrammer til Rosenstand til brug for Kong Christian og Zaren. Om substansen i sagen er der dog ingen tvivl. De franske forhandlere i Bangkok forlangte nu en traktat på 13 paragraffer, der var meget hårdere end det ultimatum, som siameserne havde accepteret. Det var derfor meget vigtigt, at Zaren instruerede den russiske minister i Paris om at bede den franske regering forhandle direkte med Siams gesandt i Paris. Da Richelieu åbenbart var klar over, at H.N. Andersen manglede penge, sluttede telegrammet: "Svar betalt!"⁴

På grund af dårligt vejr indtraf Zaren først i København 29. august 1893, og 4. september kunne Andersen telegrafere til Richelieu, at der var al grund til at antage, at Zaren forhandlede på Siams vegne. Til gengæld fik Andersen dagen efter kvittering for sine breve af 27. juli og 1. august, som Richelieu havde givet Kongen, hvis taksigelse Andersen nu kunne indkassere. Der var stadig besvær med Frankrig, og Richelieus bøn af 25. august stod ved magt.

Men nu var Zaren altså kommet til Danmark, og i brev af 6. september kunne Andersen berette nærmere herom:

"Med hensyn til Kejseren tror jeg nok, at det står således: Han var næppe inde i situationen, før han kom hertil, det vil sige, det var ikke ganske klart for ham, hvilket overgreb Frankrig havde gjort sig skyldig i og for en stor del dækket af Rusland, da der jo ikke er mindste tvivl, at Frankrig og Rusland sammen arbejder hen på at svække England, derfor Englands svage holdning i hele denne sag. Ved Kejsers ankomst beordredes strax Fyrst Orloff, 1ste

legationssekretær i Paris, hertil, blev her en dag og sendtes så til Petersborg for dér vel sagtens at underrette udenrigsministeren om, hvad skridt (der) skulle foretages for at bøje noget af, og det vil jo nok tage nogen tid for ikke at give England anledning til at tro, at det har imponeret; dette er min opfattelse af situationen baseret på ytringer fra Rosenstand og ved nøje at følge begivenhederne herhjemme. Det tør vel næppe antages, at Frankrig-Rusland forandrer deres politik i det store for Siams skyld, men at den nok bliver holdt indenfor grænser, betvivler jeg ikke.

At Siam er og bliver således slået af Frankrig, tror jeg nok, vi kan takke England for, som ved sin dominerende, men dog svage måde har givet Frankrig med Rusland i ryggen, god lejlighed til at ydmyge det, derfor bliver det et spørgsmål, hvem Siam helst må holde sig til for fremtiden, det underligger jo ingen tvivl, at det er bedst at holde sig til den stærkere, hvem det er og bliver, er jo ikke godt at vide, men en herskende mening er, at går England ikke sammen med trippelalliancen (Tyskland, Østrig, Italien), går det en mørk fremtid imøde, og selv sammen dermed er det noget tvivlsomt. Under disse omstændigheder vil det nok tage Kejseren nogen tid at få vognen i det rette spor igen, da en del af den nuværende politik er lavet, uden at han har været vidende om enkelthederne, og må derfor med forsigtighed forandres.

Jeg har forsøgt at få audiens hos Kongen og muligvis derved få lejlighed til også at tale med Kejseren og få noget bestemt at vide og meddele Dem, men de ligger jo stadig i Fredensborg, og jeg må derfor vente, til lejlighed gives, og Rosenstand er, som jeg tidligere har meddelt, noget bange og latterlig forsigtig, men arbejder dog godt i vor interesse og bringer Kongen alle nyheder og telegrammer, jeg får fra Dem, og Kongen arbejder med forsigtighed og udholdenhed for Siams bedste, og Kejseren arbejder som sagt på at løse knuden med forsigtighed, og dette tager jo nogen tid, men det skyldes jo nok hans mellemkomst de 3 måneders frist, og i den tid kan jo meget modificeres og indrømmes, når bare England nu vil holde sig rolig, da ethvert skridt, som derfra bliver foretaget, kun irriterer Frankrig. Gælder Prins Svastis rejse England, er det meget tvivlsomt, om det vil bringe et godt resultat, og om det ikke krydser Kejserens handle måde".

Uheldigvis var Kongens bror, Prins Wilhelm, død den 5. september, "men om ca. 4 dage føres han til Glückstadt, og jeg vil så trænge på". Hvad Andersens hjerte var fuldt af, nemlig Landmandsbankens direktør, løb hans pen over med. Prins Wilhelm fandt 14. september sit sidste hvilested i Roskilde Domkirke og ikke i Glücksburg, som formentlig var Andersens fejlagtige antagelse.

"Det lader til, at Prinsesse Marie stadig intrigerer og forsøger at finde ud (af) gennem hendes bror, Prins Jean, som stadig klistrer sig op ad Prins Chira (der som omtalt gennemgik sin officersuddannelse i Danmark) og løber til gesandtskabet, heldigvis ved han intet," fortsatte Andersen, der videre skrev:

Kong Christian IXs og Dronning Louises datter, Prinsesse Dagmar (1847-1928) indgik i 1866 ægteskab med Storfyrst Alexander (1845-1894), der i 1881 blev Zar af Rusland. Han opfattede ordet Fredensborg i bogstavelig forstand. Når han besøgte sine svigerforældre, ville han have fred. Keiserinde Dagmar skabte sig hurtigt en position i Rusland – foruden den, hun havde i Danmark, ikke mindst efter Zarens død i 1894. Hun blev da nærmest frygtindgydende og øvede betydelig indflydelse på sin søn Zar Nikolaj. Hun var fra første færd positivt indstillet overfor ØK-kredsens bestræbelser. Hun undslap revolutionen og levede sine sidste år på Hvidøre ved København. Radering af Hans Christian Gether Caspersen (1866-1939) i Fredensborg – Det danske Kongehus og dets slægt.

”Politiken tager stadig Siams parti på en god måde, og det gør de andre blade nu med. Det kan Prinsesse Marie ikke lide, da Kongen daglig læser det, hun har et godt øje til mig, da hun ved, jeg inspireres en del deraf – der passes endnu stadig på mig”.

H.N. Andersens brev er interessant på mange måder. Det peger nemlig ved sin form og sit indhold direkte frem mod hans diplomatiske missioner under første verdenskrig og de deraf afledte rapporter. Andersen var blevet aktør i den store politik. Men sandheden var, at han her i august 1893 intet havde at fortælle Richelieu, og at Zaren (og dennes regering) ikke var sindet at gøre noget, fordi man var i færd med at nærme sig Frankrig.⁵ Det skinner igennem, at Andersen udmærket var klar over de faktiske forhold. Da han ikke havde noget at melde, anstillede han i stedet storpolitiske betragtninger, som svarede til, hvad man kunne læse i enhver avis, garneret med tyndt begrundede forhåbninger om, at Zaren dog måske kunne gøre et og andet. Kongen af Siam måtte jo helst ikke opfatte Andersens mission som en total fiasko. Dog, det er let at være bagklog, det danske Kongehus kunne i det mindste vise sig at være en god

informationskilde, og det er forståeligt, at den siamesiske regering prøvede enhver mulighed. Den var i en desperat situation og iøvrigt ikke vant til at spise kirsebær med de store, som knap nok lagde skjul på deres foragt for disse kulørte mennesker, der ønskede at bevare deres suverænitæt.

13. september 1893 kom sandhedens time:

”Kære hr. kommandør!

Det er ikke noget godt, jeg har at berette Dem denne gang.

Kongen har gentagne gange talt med Kejseren om Siam, og i begyndelsen lod det til at gå godt, som jeg skrev i mit forrige brev; men efterhånden som England blander sig mere i spørgsmålet, trækker Kejseren sig mere tilbage. Det synes, at han opfatter det på den måde, at hvad Frankrig nu har gjort, var det Englands mening at gøre, og at det hele er mere rettet mod England end mod Siam. Det er jo sikkert, at der er en forståelse mellem Frankrig og Rusland, og at Frankrig ved sin fremgangsmåde mod Siam handler i forståelse med Rusland og dette for at svække England.

Det menes dog, at Kejseren har ikke været fuldstændig inde i denne politik, før han kom til København og har begyndt på at intervernere på Siams vegne, og nu er det så langt fremskreden, at han intet kan gøre, så med hensyn til Luang Phrabang er der næppe noget at gøre uden ved et omslag i den nuværende politik, derimod vil han vistnok have opmærksomheden henvendt på, at Frankrigs fremgangsmåde mod Siam i de andre spørgsmål ikke bliver for hård, dog kan der ikke bygges noget håb på dette, så længe England blander sig i det, da som sagt Rusland og Frankrig arbejder sammen mod England, der er jo ikke mindste tvivl om dette. Om flådebesøget i Frankrig og den europæiske situation for tiden, har De vel set af bladene, og at det for en del står i forbindelse med Frankrigs og Englands stilling i Siam. Spørgsmålet er jo ikke til at betvivle.

Kongen har lovet, at når jeg rejser ud, vil han sende en mundtlig hilsen med til Kongen og måske lidt nærmere om situationen; men han holder ikke af at skrive af forskellige grunde.

Linien ved Moulmein (i det sydlige Burma) har de sidste dage været afbrudt, og det har derfor ikke været muligt at telegrafere til Dem om ikke at stole på hjælp fra Kejseren, men når linien bliver åbnet, telegraferer jeg dette til Dem, da mine tidligere telegrammer jo har udtalt håb i retning af hjælp; men ganske forgæves, enten nu eller for fremtiden, tror jeg ikke, det har været, at Kejseren har været bedt om at hjælpe, og måske kommer der et omslag de næste dage, og jeg skal så benytte tiden, som det passer bedst.

Rosenstand er stadig meget forsigtig med hensyn til sine udtalelser, og måske ved han ikke meget...

Kejseren og hele familien opholder dem stadig på Fredensborg, og efter sigende holder han ikke meget af at drive politik i denne tid, og ligeledes at han

holdes en del ude af, hvad der foregår i udenrigssager; men såvel Kejseren som ellers hele Kongefamilien, Prinsesse Marie undtagen, udtaler stadig deres sympati med Siam. Indholdet af Deres telegrammer har Kongen og Kejseren fået. På *Times'* korrespondent tror de ikke, men har nu i de fleste og vigtigste tilfælde fået bekræftigelse igennem Dem.

Det begynder dog at se lidt urolig ud i Europa og her tales så småt om, at England går sammen med trippel-alliancen, og der menes, at kommer det her til udbrud, vil Kina gå på mod franskmændene, så var det jo på tide for Siam at have lagrene i orden". Det er pudsigt, dog næppe tilfældigt, at Andersen ikke skriver beredskabet eller forsvaret, men netop lagrene. Det var jo dem, han ville fylde.

Andersens mission var vel i virkeligheden endt resultatløst, selv om Richelieu foretrak at tro, at tråden gennem det danske Kongehus havde modereret franskmændenes krav. De franske indrømmelser var bagatelagtige. Dette kunne måske være vanskeligt for H.N. Andersen at erkende, og så længe Zaren opholdt sig i Danmark, turde H.N. Andersen ikke rejse tilbage til Siam.

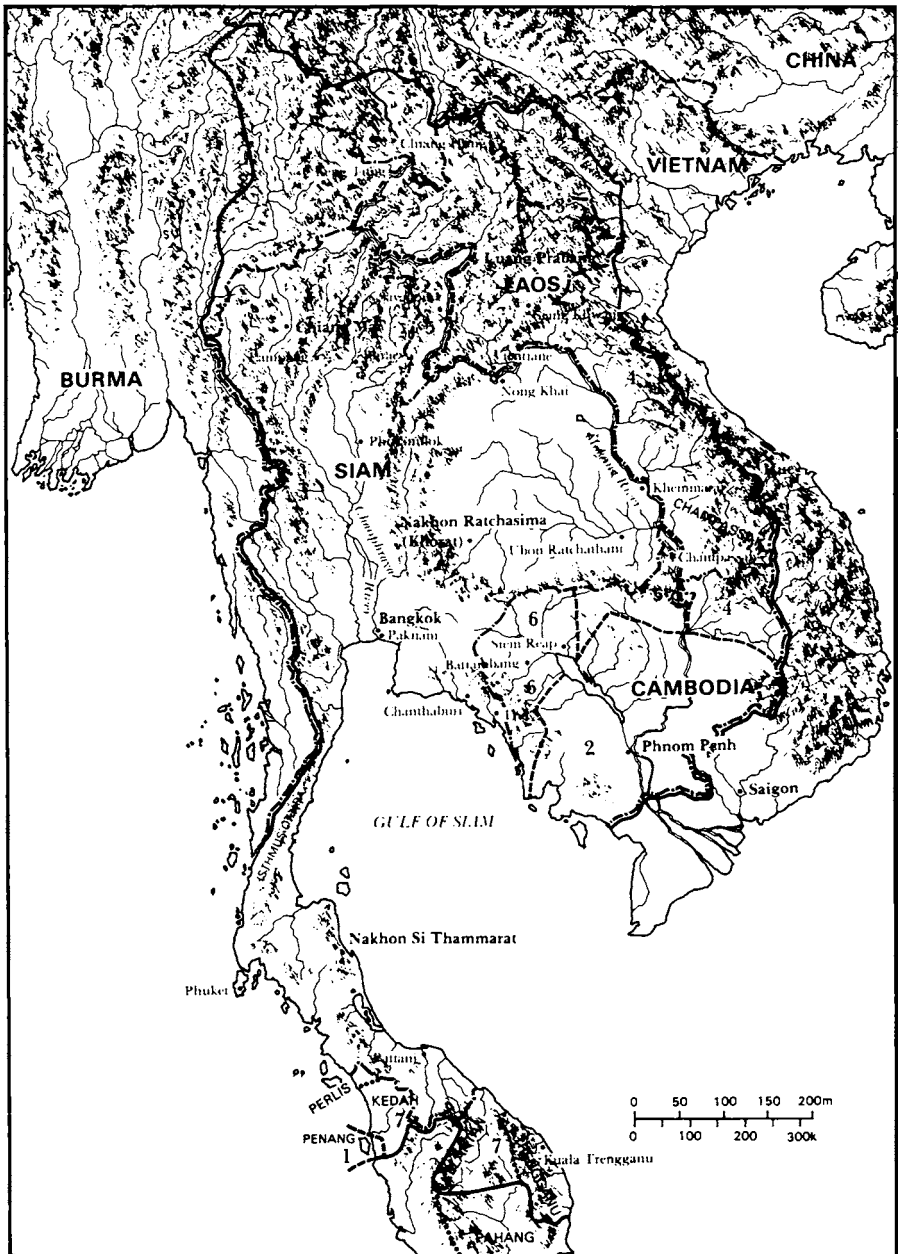
10. oktober telegraferede Richelieu, at selv om det nu var roligere i Siam, var situationen langt fra tilfredsstillende, da Frankrig stadig opretholdt besættelsen af Chantaboon, Siams næststørste havn, og Luang Phrabang var ikke tilbagegivet Siam. Med dette telegram vandrede H.N. Andersen straks til kabinetssekretær Rosenstand:

"Han mente dog ikke, der var mere at gøre for øjeblikket, da der næppe kan tales til Kejseren nu kort før afrejsen, da han er optaget af jagter og familien. Som tidligere sagt er Rosenstand meget forsigtig med sine udtalelser, men den 23. oktober vil jeg få audiens hos Kongen. Han er ikke så forsigtig og vil nok sige alt. Min opfattelse er, at Kejseren stadig vil holde øje med Siam og måske formå Frankrig til at lempe noget på fordringerne, således at det ikke vækker opsigt, men at han vil holde og forlange, det holdes hemmeligt, og ligeledes hvad han har gjort. Jeg tror nok, det skyldes ham, at de (ulæseligt) er oprådt mindre fordringsfuldt i den senere tid". Siams gesandt i Berlin (og København) var på vej til Danmark, og Rosenstand havde instrueret Andersen om, at gesandten endelig ikke måtte takke Kongen for, hvad han havde gjort. Det, der hidtil var foregået, var privat," og må aldeles ikke betragtes som diplomatisk".⁶

18. oktober 1893 sejlede Zar Alexander på "Polarstjernen" hjem til Skt. Petersborg. Til det sidste klamrede H.N. Andersen sig til, at *noget* var der dog opnået. Til Richelieu skrev han samme dag: "Jeg betvivler ikke, at han har gjort noget godt for Siam og vil vedblive dermed, af Deres telegram synes det jo også, at Frankrig er lidt mere moderat". Fra Siam takkede Richelieu via Rosenstand Kongen, og Rosenstand mente nu, "at Kejseren har gjort noget og vil fremdeles tage sig af Siam, så det kan vi jo nu betragte som konstateret".⁷

Formentlig har Zaren intet gjort. Fredsbetingelserne blev der i al fald ikke

ændret i, og Luang Phrabang kom ikke tilbage til Siam. Når Frankrig ikke gik videre i sin imperialistiske politik, hang det sammen med Storbritanniens betydelige erhvervsmæssige interesser i Siam. I 1896 enedes Storbritanniens og

Frankrig om at garantere Siams integritet, så det blev en bufferstat mellem det britiske Burma og det franske Indokina.

Selv om affæren ved Paknam ikke var nogen militær triumf for Siam, fik den dog en positiv betydning for Richelieu. Da nemlig de forskellige lande kaldte de af deres officerer hjem, som gjorde tjeneste i Siams flåde, ønskede kun én dansker at træde ud af flåden, men til Richelieus skuffelse flere andre af de øvrige nationaliteter. Kongen var bekendt hermed og spurgte Richelieu, om han nu ville forlade ham. Richelieu svarede, at han ikke ville tage det mindste hensyn til den danske udenrigsminsters telegram. Kongen greb da meget bevæget Richelieus hånd og sagde: ”at så ville vi måske komme til at dø sammen, for blev Siam igen angrebet af franskmændene, så ville han rejse op i landet, samle alle Siams styrker dér og så forsvare sit land til det yderste. Og dette, mente Kongen, ville også bringe Cambodja, Annam og Tongkin til at rejse sig mod deres undertrykker Frankrig”.

Chulalongkorn og Richelieu kom dog ikke til at dø sammen, for Siam kapitulerede som nævnt. Men det stivede Richelieus og de øvrige danskeres reputation af, at de havde været i første linje og skudt, og at de ikke forlod Kongens tjeneste.

Da forhandlingerne om fredsbetingelserne begyndte, krævede den udsendte franske befuldmægtigede, at de europæiske officerer, som havde kæmpet imod de franske skibe ved Paknam, skulle afskediges. Kongen sagde herom til Richelieu, at denne betingelse ville han under ingen omstændigheder gå ind på, og han gentog, at han ville fortsætte kampen oppe i landet til den bitre ende, dersom Frankrig opretholdt denne fordring. Selv om man næppe kan tænke sig, at Kongen kunne fastholde dette synspunkt, erklærede Richelieu selvfølgelig, at alle officererne ville søge deres afsked, hvis dette kunne bidrage til at forbedre forholdet mellem Siam og Frankrig. Kongen havde da under tårer lagt begge

Siams territoriale tab 1785-1909 efter D. Wyatt: Thailand – A short History (1982).

1. Sultanen af Kedahs afståelse til Storbritannien 1785-1800.
2. Cambodiansk område under fransk beskyttelse i henhold til den fransk-siamesiske traktat 1893.
3. Black Tai müang okkuperet af Frankrig 1888.
4. Østbredden af Mekong overdraget til Frankrig i henhold til den fransk-siamesiske traktat 1893.
5. Vestbredsområder overdraget til Frankrig i henhold til den fransk-siamesiske traktat 1904.
6. Vestlige provinser i Cambodia overdraget til Frankrig i henhold til den fransk-siamesiske traktat 1907.
7. Malayiske stater overdraget til Storbritannien i henhold til den britisk-siamesiske traktat 1909.

sine arme om Richelieus hals og mindet ham om sit udsagn om, at de måske skulle dø sammen.

Da affæren var forbi, og Siam havde afgivet hele territoriet øst for Mekongfloden, lovet ikke at befare denne flod med orlogsskibe, ikke at bygge forter langs floden, ikke at holde soldater umiddelbart vest for den, og givet tilsagn om at ændre toldbestemmelserne i fransk favør for Mekongområdet og at acceptere civile franske installationer på vestbredden – belønnede Kongen Richelieu ved i november 1893 at tildele ham Storofficersstjernen af Phra Chula Chom Klao-ordenen; med dekorationen fulgte fire pragtfulde genstande af det pureste, røde udhamrede guld: en stor skål, en stor æske med Kongens monogram, en vandkaraffel og en skål til betelnød. Da Kongen et par måneder efter var døden nær, skænkede han Richelieu en urkæde lavet af sit hovedhår. Krisen havde styrket Kongens venskab med Richelieu.

Richelieus kommentar til konflikten og Frankrigs ydmygelse af Siam fortjener at blive citeret, for nok var Richelieu til det yderste konservativ, men også antiimperialist:

”Det er sådan behandling af Østens fredelige folkeslag, erobringen ved magt af deres land eller dele deraf, og uretfærdig undertrykkelse af dem selv, når de søger at forsvare sig, der skaber had mod fremmedstyret og de fremmede. Og hvor urimeligt er det ikke også, at over 100 millioner af Østens folk skal stå under fremmed herredømme.

Men det vil, som Østens folk resigneret siger, ikke vare evigt; for den tid vil komme, og er måske allerede nær, da Østens folk vil rejse sig og frigøre sig for de landes tryk, som tager uretfærdigheden i deres tjeneste, og folkeslagene vil da blive frie og uafhængige igen, således som de har været det før”.⁸

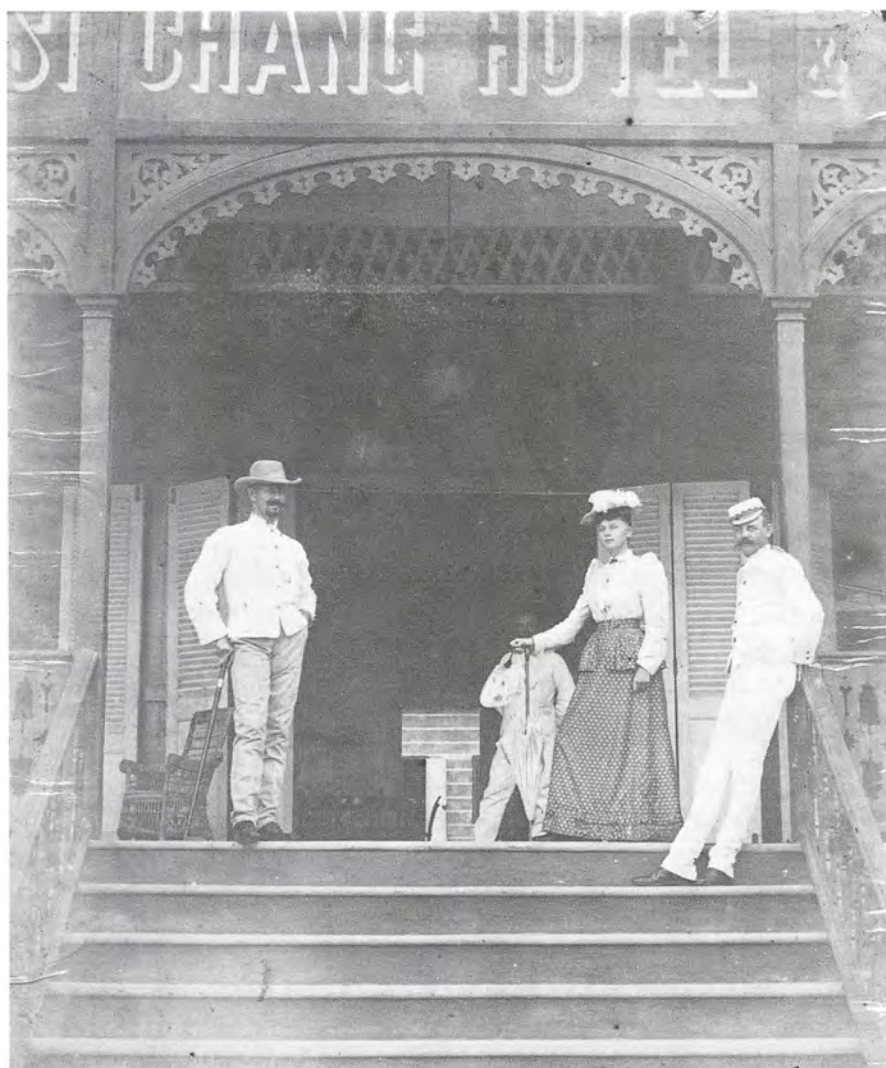
Dette skrev den gamle admiral i 1929, og der forløb ikke 20 år, før hans spådom gik i opfyldelse.

For Siams Konge og regering var det en alvorlig opvågnen. De havde ikke håndteret situationen særlig overlegent: Overvurderet Siams styrke og Storbritanniens vilje til hjælp og undervurderet Frankrigs appetit. Kong Chulalongkorn kom til den overbevisning, at han havde stået bedre ved ikke at prøve at bruge militær magt. Han var allerede syg, før krisen kulminerede, og midt under den brød han totalt sammen og overlod regeringens førelse til ministeriet. Det tog flere måneder, før han var restitueret. Han følte sig personlig ansvarlig for tabet af de store landområder.

Da Kongen var kommet til kræfter, stod han forenklet sagt overfor ”hvadskal-det-nytte”-problemet. For et svagt forsvar stod indenrigsminister Prins Damrong og Rolin-Jacquemyns, selv om dennes voldgiftsteorier var kommet til kort. Dette ”parti” satte indre ro, fred med alle fremmede i Siam og administrative reformer over et højt krigsberedskab.⁹ Kongen valgte at gå en mellemvej. Han kasserede en plan for opbygningen af en større hær og besluttede i stedet

1897 at indføre et paramilitært provinsgendarmeri (under ledelse af major Schau). Ligeledes bestemte Kongen sig for at intensivere anlæg af jernbaner. Begge dele havde både militær og civil betydning, bl.a. ved at øge centralregeringens indflydelse. Søværnet skulle styrkes.¹⁰

En fredelig scene fra øen Koh-si-Chang i april 1892. Fra venstre ses Chr. Rovsing, en ukendt, Dagmar de Richelieu og Gustav Schau. Privateje.

12. H.N. Andersen under mistanke

Straks efter Zarens afrejse i oktober 1893 bad Rosenstand om at få sin søster-søn, sekondløjtnant Carl Philip Seidelin ansat i Siams marine. Af en eller anden grund ville Richelieu ikke have ham.¹ Andersens reaktion var at meddele Richelieu, at Rosenstand ville blive en del skuffet, da han bestemt havde regnet med, at Seidelin blev ansat. ”Herhjemme hedder det noget for noget, og såvidt jeg kan forstå R(osenstand) mener han, og vel med rette, at han har gjort Siam temmelig store tjenester, så han nærede ingen tvivl om, at den, han anbefalede, blev antaget”. Det skete da også det følgende år, hvorefter Rosenstand havde to nevøer i Siams flåde.²

Men alle vegne lurede farerne. For få måneder siden var H.N. Andersen ret ukendt i København. Han blev omtalt i aviserne som ”en kaptajn Andersen”, hvis man overhovedet noterede hans tilstedeværelse, skønt han dog havde hjembragt de Siam-danskes gave til Kongeparrets guldbryllup 26. maj 1892. Men nu begyndte hans tilstedeværelse i løbet af efteråret 1893 så småt at give anledning til mere ubehagelige avisnotitser. Baggrunden herfor var naturligvis, at Andersen havde slidt trapper så mange steder og i det hele omgivet sin færden med en til mystik grænsende diskretion. Aviserne begyndte at stille spørgsmål om, hvad han egentlig lavede. Alle dem, Andersen kaldte misundere, pustede til ilden, ikke mindst Walter Christmas’ far (se senere) og andre, der fik breve fra Siam-danskere, som havde set sig sure på Richelieus magtposition.

6. januar 1894 følte H.N. Andersen sig trængt så meget op i en krog, at han telegraferede til Richelieu i deres sædvanlige kode (udkodet var den en blanding af engelsk og dansk):

”Det bliver rapporteret hjem, at jeg handler på Deres vegne privat uden regeringens samtykke. Påstanden tros i almindelighed højt op og er skadelig for alle, som det angår og for alt, hvad der allerede er gjort. Hvis det er muligt, send da fuldmagt fra Kongen telegrafisk”.

Baggrunden for telegrammet beskrev Andersen 7. januar 1894 i et 10 sider langt brev til Richelieu. Det fremgik, at udenrigsminister Tage Reedtz-Thott havde følt sig tilsidesat over ”ikke at blive gjort til fortrolig”. Ministeren havde søgt at hitte ud af, hvad Andersen foretog sig, og havde sammen med andre, påstod Andersen, udspreidt det rygte, at Andersen kun var Richelieus betalte

Frants Vilhelm Ferdinand Rosenstand (1836-1910), kabinetssekretær hos Kongen fra 1884, var et tjenstvilligt forbindelsesled for ØK-kredsen, fordi han følte sig i taknemlighedsgæld til H.N. Andersen og Richelieu, der i 1893 og 1894 havde fået placeret Rosenstands to vidtløftige nevøer i Siams marine. Elefanten, han bærer, er ordenssekretærens embedstegn. Foto Elfelt 1903. Det kgl. Bibliotek.

spion i Danmark alene for at varetage dennes og Andersens egne pekuniære interesser, der gik ud på at snyde og bedrage den siamesiske regering. Påstanden vandt tiltro dels på grund af Richelieus mange misundere, dels fordi Andersen ikke på nogen måde havde legitimeret sig som agent for Siams regering. Andersen mente at vide, at der var rettet spørgsmål både til Prins Chira og til de siamesiske legationer i London og Berlin, og alle havde erklæret, at de ikke havde fået nogen meddelelse fra deres regering om, at Andersen havde noget med denne at gøre, men vistnok alene handlede på Richelieus vegne og regering. Det farlige ved disse forlydender var, at de ikke ville blive fremført offentligt, så der kunne trædes op imod dem. Andersen byggede på tolkninger af bemærkninger fra udenrigsministeriets direktør, P. Vedel, Reedtz-Thott, Chira, Rosenstand og Prinsesse Marie. Chefen for Søofficerskorpset, viceadmiral J.S. Meldal havde i anledning af den senere omtalte Walter Christmas-sag opsøgt Andersen og direkte spurgt ham, om han havde fuldmagt til at optræde på den siamesiske regerings vegne.

Andersen forstod godt mistanken, skrev han, for han havde jo intet som helst bevis på nogen ting. Kong Christian var godtroende og kunne let bibringes den opfattelse, at Richelieu forrige år under konflikten med Frankrig havde handlet på egen hånd, da han sendte telegrammer til Kongen og senere bragte denne Kong Chulalongkorns tak. Hvis ikke denne opfattelse blev gendrevet, kunne

det have skadelige følger både for Siam og Richelieu personligt. Andersen vidste udmærket at trykke på den rigtige knap. Han tænkte selvfølgelig mest på sin egen situation. Derfor måtte det straks godtgøres, at Andersen, siden han forlod Bangkok, havde været den siamesiske regerings agent.

”Jeg synes også nok, at når jeg uden betaling arbejder og holdes hjemme på regeringens vegne og har arbejdet i dens interesse udelukkende, som jeg har gjort, siden jeg forlod Bangkok, og har været brugt til det arbejde, som jeg har, og når regeringen kan være bekendt at bruge mig dertil, må Kongen også være bekendt at anerkende mig. Der tales frit om dette ved Kronsprinsens taffel, at vi har villet spille diplomater på egen hånd, og samtidig siges der, at De nu er færdig med den virksomhed, og misunderne gnider sig i hænderne. Kongen havde sagt Chira den anden dag, om jeg ikke havde fået en dekoration eller var forfremmet af hans fader, da De og alle de danske, som har gjort noget for Siam i trængselstiden, jo alle var belønnede herfor. Herpå havde han svaret, at han ikke kendte mit forhold til Siam”.

Ud af H.N. Andersens brev, og andre fra de samme uger, lyser en stadig mere udtalt frustration over så længe at skulle gå fordækt og uanerkendt rundt, selvfølgelig ikke kun, fordi man betvivlede hans status, men også fordi han følte, at han udrettede så lidt samtidig med, at hans egen forretning i Siam led derved. I otte måneder havde han med sin kone, der nu var gravid, været borte fra sit hjem i Bangkok og boet på ”Hotel Phoenix”. Det er forståeligt, at situationen synes at have gået ham på nerverne.

Men Richelieu afventede ikke Andersens brev. Han reagerede prompte på hans telegram af 6. januar 1894. To dage efter telegraferede han til Andersen, at udenrigsminister Devawongse havde sendt en autorisation af ham til den danske udenrigsminister. Med dette telegram i hånden ilede Andersen samme dag til udenrigsminister Reedtz-Thott, som først viste sig bitter over at være holdt udenfor, men straks tøede op og oplyste, at han også havde fået telegram fra den danske konsul i Bangkok om, at Andersen var den siamesiske regerings agent. Nu var ministeren blevet i stand til at svare på spørgsmål. Men Reedtz-Thott havde søjet til, at han faktisk godt vidste, hvad der var foregået! Han ”sagde rent ud, at Kejserens mellemkomst havde forhindret krig mellem England og Frankrig og en deraf kommende europæisk krig”.³ Da det var Andersen, som havde påvirket Zaren gennem Rosenstand og Christian IX, må han have følt en dyb tilfredsstillelse ved ministerens budskab. Selv om Andersen vel ikke ligefrem troede, at han havde afværget en verdenskrig, er det givet, at den officielle anerkendelse fra Kongen af Siam og Reedtz-Thotts udsagn har stivet hans selvtillid og tro på egne politiske og diplomatiske evner af.

Andersen og Richelieu havde håbet, at Kong Chulalongkorn ville komme til Danmark i sommeren 1894, men det lykkedes ikke på grund af Kongens sygdom. Først i 1897 kom han til Europa.

13. Jorden gødes for ØK

Selv om Andersens hovedformål med rejsen til Europa i 1893 havde været våbenkøb og skibsbestillinger samt politisk lobbying via Kong Christian, glemte han ikke et andet, som opfyldte hans tanker mere end noget andet, nemlig handelsforbindelserne mellem Danmark og Østen og andre forretninger. Den fransk-siamesiske konflikt var ubekvem. 11. oktober 1893, hvor Andersen atter engang rykkede Richelieu for en pengeoverførsel, bemærkede han, at der desværre for tiden blev set med skæve øjne på alt, hvad der stod i forbindelse med Siam.

Derfor var det et uheldigt tidspunkt at søge at få folk til at foretage investeringer i Siam. De dumme danskere troede jo, at Frankrig havde taget det meste af Siam inclusive al privat ejendom. Derimod var Andersen 11. oktober 1893 optimist med hensyn til de projekterede handelsforbindelser med Østen. De ville nu, skrev han, blive påbegyndt som aftalt med Richelieu og på gode betingelser med de to som direktører i Bangkok. Andersen skrev, at Landmandsbanken nu var parat, og endelig ville Københavns Frihavn gå igang til august 1894.

29. november 1893 trak H.N. Andersen i land. Han kunne alligevel ikke rigtig komme igang hverken med handel eller investering i jernbaneanlæg. Han var blevet modarbejdet også fra Bangkok og måtte hele tiden kæmpe mod den opfattelse, at Frankrig snart tog resten af Siam. Glückstadt havde nok stor lyst, men han turde ikke. Familien Westenhof havde på alle måder på børsen og i bladene modarbejdet forbindelsen med Siam, ”gjort risen dårlig og tilstanden slet”.¹ ”Jeg har derfor besluttet at begynde selv, lade vort firma registrere her, tage en plads i Frihavnen, i stedet for at sende penge hjem med denne dårlige kurs sende varer... Vi har arrangeret med Landmandsbanken, således at vort firma i Bangkok kan udstede anvisning på kroner på denne bank i København. Så skal penge hjemsendes her til, kan det ske på den måde”. Noget havde Andersen alligevel fået ud af sit ophold i København. Hans plan var nu at rejse til London og købe et sejskib, som kunne lade 600 tons, fylde det med 3.000 tønder cement, som Richelieu måske kunne finde afsætning for i Bangkok, og derpå returnere skibet til Europa med teak. I London fandt Andersen dog ikke noget passende skib. I stedet sendte han en savmaskine ud, så man selv kunne skære træ, inden det fragtedes hjem.²

I det næstsidste brev, H.N. Andersen i denne omgang sendte til Richelieu, nemlig 13. december 1893, kunne han berette, at Glückstadt stadig ikke ville tænke på at gå ind i baneanlæg eller andet i Siam. Derfor havde Andersen nu registreret "vort firma" i København, og han havde tilsagn om, at Landmandsbanken ville "understøtte noget". Frederik Kinch skulle hjemkaldes fra Bangkok og foreløbig styre virksomheden i Københavns Frihavn. De første kunder havde Andersen skaffet både i Danmark og i England. Andersen havde nu en dansk bark på hånden, hvorfor det stadig var aktuelt, om der for tiden var afsætning for cement i Siam.

Fremmende for handelsforbindelserne ville en styrkelse af Siams og Danmarks konsulære og diplomatiske forbindelser være. Mens Danmark som nævnt havde en honorærkonsul i Bangkok, havde Siam ingen i København, men nok en gesandt i Berlin, der også dækkede Danmark. Netop da Andersen var hjemme i 1893, var der planer om at udnævne en dansker til siamesisk generalkonsul i København. Andersen kom under vejrs med, at "Westenholz & Co.s slæng" ville søge at få hvervet givet til en af deres mænd. Glückstadt mente, det ville blive farligt for Andersens og Richelieus bestræbelser. Derfor bad Andersen Richelieu tale med udenrigsminister Devawongse om, at Andersen med baggrund i det nyetablerede dansk-siamesiske handelsselskab måtte blive konsul. Når Andersen var i Siam, kunne Fr. Kinch og kontoret i København bestride konsulatsopgaverne. "På denne måde kunne vi jo selv arbejde for fælles interesse for handel med Siam og Danmark". Der måtte handles hurtigt, for at de forkerte ikke skulle løbe med posten. Richelieu talte da også med Devawongse derom, mens H.N. Andersen selv søgte konseilspræsident og udenrigsminister Reedtz-Thott. Det lykkedes dog først i maj 1898 for H.N. Andersen at blive siamesisk konsul i København. Det fik *Politiken* til, at han var blevet dansk konsul i Bangkok. Andersen korrigerede meddelelsen i et brev til vennen Cavling – men med tilføjelsen: "Nå, lige meget, hvad og hvor det er, øg! er det dog". Det var en bemærkning, der ikke helt svarede til de fordele, Andersen så i hvervet.³

Andersens indkøbsrejse for det siamesiske forsvar blev ikke til meget. Fra London afgik en del håndvåben og kanoner, fra Danmark kikkerte. Men skibe blev ikke bestilt. Andersen var i Kiel for at se på hurtigtsejlende torpedobåde, solgt til Brasilien, og han fik forskellige tilbud på bygning også fra Burmeister & Wain. Men der kom ikke noget ud af det. Et tilbud, som Andersen udvirkede hos den danske regering om diskret salg til Siam af indtil 25.000 Remingtongeværer, blev afslået.⁴ Siam var ikke længere rustningsmotiveret.

Det harmede Andersen, at redaktør Lillie i det engelsksprogede *Siam Free Press* beskyldte ham for at modtage returkommission for sine indkøb. Han havde intet fået, skønt det ikke skortede på tilbud, han havde derimod forsømt

sine egne sager. Han henstillede til Richelieus overvejelse, at de opgav handelen med flåden, da de begge ville være under konstant mistanke.⁵

Da ”Maha Chakri” skulle bygges, var Richelieu som en selvfølge blevet budt 3.000 £, svarende til 54.000 kr. i kommission. Skibsbyggeren var højlig forbavset over, at han overhovedet intet ville have. Men det er også sikkert, at havde Richelieu nogensinde taget imod returkommission, ville det forlængst være blevet bragt frem imod ham som anklagepunkt. Prins Svasti, der var i Europa, ville, som fru Richelieu skrev, have ”fået det opsnuset og skrevet det ud – så alene af den grund ville det være forkert”.⁶

12. marts 1894 slog befrielsens time. Andersen kunne med sin kone og 3-årige datter rejse bort fra alle sladretanterne og ondskaben i København. En måned efter var han tilbage i Bangkok.

H.N. Andersens diplomatiske mission havde ikke været en ubetinget succes, og erhvervsmæssigt kneb det stadig med forståelsen for Andersens visioner. Konflikten mellem Frankrig og Siam skræmte den risikovillige kapital. Den forsigtige Glückstadt gik lidt med, men ikke så meget, som Andersen og Richelieu havde ønsket og håbet.

Noget var dog opnået. Andersen havde trods alle anslag fået cementeret sin position hos Kongen og Kronprinsen. Efterhånden kom Prinsesse Marie også med over. Kabinetssekretær Rosenstand stod i taknemlighedsgæld til Andersen og Richelieu. Pressen var vundet. Kun Christmas-affæren havde været forstyrrende.

Vigtigst var det vel, at Andersen erkendte, at han selv måtte udbygge sin forretning i Siam, før et ØK i København kunne blive en realitet. Og betydningsfuldt i så henseende var det, at fra Kongen og den siamesiske regering kom nu belønningen ”for tjenester ydet regeringen”, idet H.N. Andersen og hans svoger V. Guldberg fik koncession på skovdrift i det nordlige Siam. Teaktræseksporten fra egen skov, savet i eget savværk og sejlet på eget skib kunne begynde.⁷

14. Walter Christmas

H.N. Andersen og Richelieu var særdeles mediebevidste, pæn omtale i små doser og ikke for overdrevent var godt, dårlig omtale burde imødegås, men helst forhindres. Motiverne har de ikke omtalt, og for så vidt kunne det være overflødigt at gå ind på dem: Hvem bryder sig om at blive hængt ud, latterliggjort eller bagvasket? Imidlertid er det åbenbart, at de to havde ret bestemte motiver her ud over. Richelieu følte sin officersære gået for nær ved kritik af hans person og fandt dårlig omtale af Siams forsvarspolitik skadelig, da det kunne skabe forestillinger om, at Siam var helt ude af stand til at forsvare sig. For begge, men vel især H.N. Andersen spillede det en rolle, at dårlig omtale af ham og Richelieu kunne vanskeliggøre deres forretningers fremgang. Da Danmark skulle være basis for disse, måtte den danske presse være positiv eller neutral, i al fald ikke negativ. Det kunne påvirke kreditgivere – og ikke mindst hofferne, hvis goodwill både Andersen og Richelieu så værdien af. Da det var Andersen, som var i København, blev det ham, der kom til at håndtere den danske presse, hvad han gjorde på en aldeles håndfast måde.

De første reaktioner på affæren ved Paknam havde, som Andersen refererede i brevene til Richelieu, været positive: det tapre lille Siam overfor den overmægtige franske flåde. Men i september 1893 kom der skurrende toner i dagbladene.

6. september 1893 skrev H.N. Andersen til Richelieu, at Walter Christmas ifølge *Nationaltidende* for 30. august havde sendt marineministeriet en rapport indeholdende ”nogle små kritikker”. Andersen gik ikke nærmere ind på dem. Men af bladet fremgår det, at det havde set rapporten. Walter Christmas’ problem var, at han, der var den eneste danske linjeofficer i Siam, som omtalt havde fået et telegram fra udenrigsministeriet 29. juni om, at han skulle forlade den danske marine, hvis han deltog i krig. Mens Kong Christian støttede Siam, ønskede ministeriet at undgå ethvert skær af at være involveret mod Frankrig. Man ville være neutral, og en anden dansk søofficer (A.V. Scheel), der gjorde tjeneste i den franske Saigoneskadre, blev også beordret bort. 21. juli fik også samtlige reserveofficerer af hær og søværn ordre til at afstå fra kamp.¹ Det var Christmas’ ærinde i rapporten at godtgøre, at der ikke havde været krig. Hans kritik gik på de ubetydlige midler, der var stillet til hans rådighed til spærring af flodmundingen, på de siamesiske orlogsfartøjers ringe krigsduelighed og på

Efter at Walter Christmas var blevet afskediget, skrev han bogen "Et Aar i Siam" (1894). Han var senere teaterdirektør, og han søgte i 1902 at sælge de dansk-vestindiske øer. Under første verdenskrig blev han for så vidt rehabiliteret som søofficer, idet han blev indkaldt til sikringsstyrken og placeret som stationsofficer i Skagen. Han blev også Ridder af Dannebrog i 1916, men kort efter de facto landsforvist for spionage til fordel for de allierede. Billedet, hvor han poserer i galla som kaptajn i Siams flåde, er fra den nævnte bog.

mandskabets uduelighed, da det lige var hentet ind fra rismarkerne. På trods af Christmas' forestillinger havde Richelieu insisteret på, at man skulle tage kampen op mod franskmændene med de siamesiske "lystyachter".

Bortset fra den sofistiske sondring mellem krig og kamp, var Christmas' rapport i grunden ikke uden dækning i de faktiske forhold. Men det vakte selvfølgelig Richelieus og Andersens harme, at den blev offentliggjort, fordi den kastede et uheldigt lys over Richelieu, der var chef for den siamesiske flåde. Heldigvis havde de en forbundsfælle i marineministeriet og i chefen for søofficerskorpset. Man kunne ikke acceptere, at en fortrolig, tjenstlig rapport blev lækket til en avis, og ministeriet lovede Andersen, at man skulle søge at finde den skyldige.

Walter Christmas kom i den følgende tid til at optage en uforholdsmæssig stor del af Andersens og Richelieus tid, og da sagen kaster et ganske godt lys over deres syn på dagspressen, skal den omtales nærmere. Selv om ingen af dem har ytret sig herom, er der ingen tvivl om, at de følte sig særligt sårbare netop på dette tidspunkt, hvor de stræbte efter at få ØK op at stå.

Walter Christmas-Dirckinck-Holmfeld (1861-1924) er i dag mest kendt som

forfatter af de engang så populære drengbøger om Peder Most, men han blev også en i datiden kendt rejsebogsforfatter og dramatiker. Af uddannelse var han som nævnt søofficer, af sind en urolig eventyrer, af karakter noget af en Münchhausen-type. Med orlov havde han 1889-91 besejlet Amazonfloden med henblik på at etablere en dampskibsroute, og i 1892 var han så som dansk premierløjtnant p.t. uden for nr. kommet til Siam ombord på det nye kongeskib. Han blev udnævnt til Commander (kaptajn) og gjorde først tjeneste som chef for et stationsskib ved Malaccas vestkyst. Han viste sig her så brutal, at det siamesiske mandskab klagede skriftligt over ham til marineministeriet hvad han selv senere pralede af. I virkeligheden foragtede han siameserne og alle andre farvede. Men under fægtningen ved Paknam udviste han utvivlsomt personligt mod, hans kanonbåd synes at have været den mest angrebsivrige og heldige. Hans fartøj var det, der led størst overlast.²

13. september 1893 sendte H.N. Andersen avisudklip ned til Richelieu. Det drejede sig bl.a. om Højre-dagbladet *Avisen*, der 12. september bragte en artikel om kampen ved Paknam. Selv om den fremhævede Walter Christmas, mente Andersen, at den var skrevet af Georg Blechingberg eller en af de danske maskinister; Andersen tænkte her på Henrik Fix eller Aage Jonsen. Fix blev senere direktør for Paknambanen og derefter maskinfabrikant i Vanløse, Jonsen endte som overingeniør og maskininspektør for Siams flåde.³

Den anonyme artikel adskilte sig i substansen ikke fra reportagerne i *The Times*⁴ eller fra kaptajn Guldbergs indberetning til Richelieu, men var meget mere detaljeret.⁵ Det var imidlertid rigtigt, at artiklen ikke var fri for at latterliggøre flåden og dermed indirekte dens chef, Richelieu. Kongen af Siam gik heller ikke fri. Andersen ville derfor prøve at finde ud af, hvem forfatteren var.

Nu begyndte nettet at strammes om Walter Christmas. Det danske marineministerium hjemkaldte ham 22. november 1893, og omtrent samtidig blev Christmas uden at ønske det afskediget fra Siams flåde. Mens Richelieu efter Paknam-affæren en tid var borte fra Bangkok, fik Christmas personlig kontakt med marineministeren Prins Phra Ong Kachon. Christmas betragtede Prinsen som idiot og lod ham mærke det,⁶ og da han tillige uden tilladelse forlod sit skib, der på grund af den spændte situation lå med forhøjet beredskab ved Barren, og tog til Bangkok og dernæst gjorde ophævelser over atter at skulle være stationschef på vestkysten, bad Prins Kachon Christmas om at tage sin afsked. Da han nægtede dette, fik han den meddelt.⁷

Samtidig hermed afæskede det danske marineministerium Christmas en udtalelse om, hvorvidt han havde lækket sin rapport til *Nationaltidende*. Det benægtede han i et brev af 5. oktober 1893 til marineministeriet med kopi til Richelieu. Samtidig spurgte han ret kålhøgent, hvilken instruks der forbød danske officerer i udenlandsk tjeneste at sende korrespondancer til danske blade.

I mellemtiden havde H.N. Andersen travlt med at bearbejde pressen i Dan-

mark. Med baggrund i artikler fra *Bangkok Times* fik H.N. Andersen *Berlingske Tidende*, *Politiken* og *Dannebrog* (Albertis avis) til at skrive positive artikler. På *Berlingske Tidende* var det redaktør Emil Manicus, Andersen præparerede, og her følte Andersen sig foranlediget til at tegne abonnement til Richelieu: ”Noget må vi jo gøre til gengæld”. På *Politiken* lovede Hørup, at rørte Christmas på sig, når han kom hjem, ”så bliver han knebet”.⁸ *Avisen*, hvis redaktør var Frederik Hansen, havde Andersen sværere ved at sikre sig, som han skrev 27. september til Richelieu. Andersen fik da fat i Emil Opffer, som både Andersen og Richelieu kendte. Han havde nemlig i 1891 besøgt dem i Bangkok og gjort det bedste indtryk på dem. Richelieu havde formentlig ikke gennemskuet ham som noget af en plattenslager, mens Andersen nok så, hvor skoen trykkede: Opffer var i konstant pengeød. Nu var han redaktør af *Nyborg Avis* og stod i forbindelse med *Avisen*. Andersen gav ham den officielle franske redegørelse for fægtningen ved Paknam. Den udmærkede sig ved en ganske redelig fremstilling, som også kunne godtages af siameserne. Andersen søjede et par bemærkninger til om mørket, der vanskeliggjorde beskydning, og om tidevandsbølgen, der gav de franske angribere en fart på 14 knob. Artiklen kom i sin helhed i *Nyborg Avis*, og Opffer kunne fortælle, at Frederik Hansen lovede at tage den, samt at han presset dertil havde oplyst, at Walter Christmas var forfatter til artiklen i *Avisen* 12. september. Den indeholdt iøvrigt angreb på Richelieu, som Fr. Hansen havde udeladt. Opffer stillede den betingelse for at røbe navnet, at Andersen ikke gik videre med oplysningen, hvad denne altså så bort fra.

”For resten har jeg”, skrev Andersen, ”som tidligere meddelt Dem sikret os de fleste blade, og de dygtigste journalister, som jeg er i personlig bekendtskab med, og som vil gøre alt for os, såsom Georg Brandes, Hørup, Cavling og andre, og de har jo alle de bedre blade. Grunden (til), at jeg ikke har ladet røre ved nogle af de små latterlige angreb, er, at jeg anså det for bedst at ignorere dem. Kommer Christmas hjem og begynder på noget, er hans modtagelse forberedt så vel på det ene som på det andet sted”. Andersen ville blive i København, til Christmas kom, for at betage ham lysten til at fabrikere illoyale historier.⁹

Da Richelieu, som ikke havde fået Andersens redegørelse for *Avisens* pacificering, i telegram af 17. oktober ønskede retssag mod bladet, rådede Andersen fra. Det havde særlig ophidset Richelieu, at *Avisen* skrev, at alle danske ville forlade Siam, hvis krigen fortsatte. Men det var ikke et udsagn, som var strafbart, selvom det var nok så krænkende for de danske i Siam. I stedet foreslog Andersen, at man opsatte en beretning om Christmas’ insubordination underskrevet af Prins Kachon og Richelieu og sendte den til et medlem af søofficerskorpset med den motivering, at Christmas ikke kunne tiltales af den siamesiske regering. Hermed ville Christmas være sat uden for det gode selskab. Iøvrigt trak det op til, at han ville blive stillet for en dansk militærdomstol for at

have sendt en kopi af sin rapport om træfningen ved Paknam til andre og ladet den publicere. Selvom *Avisen* nu var på plads, søgte Andersen selv at presse Christmas' navn ud af redaktør Fr. Hansen ("tidligere soldebroder af Christmas") for at kunne bruge oplysningen, men Hansen ville ikke ud med det.¹⁰

For Richelieu var det en ubehagelig historie, at den første danske søofficer af linjen i Siams tjeneste opførte sig som Christmas. For at sløre, at Christmas reelt var fyret i unåde, indstillede han ham til dekorering, hvad der kunne begrundes med hans adfærd under Paknam-affæren og med, at Kongen som nævnt i et brev til Richelieu havde stillet i udsigt, at de officerer, der havde deltaget i bataljen, ville blive udmærket. Der gik imidlertid brok i Christmas' dekorering på grund af hans fornærmende optræden, og Richelieu måtte da skrive til udenrigsminister Prins Devawongse for at udvirke, at Christmas blev dekoreret. Det er åbenbart, at der var noget selvmodsigende i, at Christmas på den ene side blev afskediget og i danske aviser angreb Siams flåde, men på den anden side blev indstillet til en nådesbevisning.¹¹ Men Richelieu ville udadtil bevare skinnet og ikke gerne sende en dansk officer, der havde udmærket sig, hjem i vanære. Måske har han også troet at kunne lukke munden på Christmas. Uheldigvis skete der det, at han både fik en deltagermedalje i guld og blev kommandør af Siams Kroneorden, højeste notering for nogen deltagende officer, bortset fra Richelieu selv. Det måtte stive Christmas af, og det skulle også vise sig, at han var sværere at styre end som så. Fra Danmark havde kabinetssekretær Rosenstand forgæves rådet fra at dekorere Christmas, fordi det gjorde det vanskeligt at angribe ham.

Oven i det hele fik Christmas en håndskrivelse dateret 8. december 1893 til den danske udenrigsminister fra Prins Devawongse, der fremhævede Christmas' heroiske optræden, mens han tjente Siams Konge. Ministeren takkede den danske regering for lånet af Christmas!¹²

Der lurede også andre farer for uønsket opinionspåvirkning. Danskerne i Siam skrev jo hjem til deres fine familier – og ikke altid til Richelieus fordel. Misundelsen mod hans position synes at have været udbredt. I al fald gjorde H.N. Andersen kabinetssekretær Rosenstand opmærksom på, at han (og Kongen) ikke uden videre skulle tro på, hvad de hørte fra Siam. De siamesiske Prinser i København var heller ikke for gode, Prins Carl (senere Kong Haakon) kunne fortælle H.N. Andersen, at Chira ikke kunne lide Richelieu.

11. oktober 1893 skrev H.N. Andersen i en situationsrapport til Richelieu: "Den såkaldte Prins Phien fortjener også ved lejlighed at få taget lidt af sin rejsning. Han har for ca. 1 måned siden begyndt at abonnere på *Politiken* og i et brev smigret lidt for redaktionen, og otte dage efter kom nogle af hans herværende venner med interessante artikler fra Bangkok, fra kyndig hånd, og naturligvis gik det ud over Dem, men det blev der naturligvis ikke noget af, og der holdes nu øje med de herrer. Ved lejlighed ville en lille tak fra Dem til Hørup og

Prins Chira var søn af Siams Konge og en af de mange Prinsler, som admiral Richelieu fik placeret i Danmark med henblik på en militær uddannelse. Prins Chira frekventerede Hærens officersskole og blev løjtnant i det danske feltartilleri. Han tilhørte oppositionen mod Richelieu, og skal man tro på H.N. Andersens breve var han også en skruppelløs svirebror, der havde en affære med sangerinden Dagmar Hansen ("Oh Dagmar"). I Siam endte Prins Chira som chef for hæren, men da var Richelieu vendt hjem til Danmark. Chira døde i 1914. Foto E. Hohlenberg 1894. Privat-eje.

Cavling for Deres interesse for Siam vistnok blive modtaget med glæde, selvforståeligt kommer det ikke i bladet, de to herrer kan vi stole på, måske kommer Cavling ved lejlighed til Bangkok, han er jo Københavns bedste journalist...

Prins Chira lader heller ikke til at være nogen god ven af Dem eller de danske. Den knægt bliver behandlet alt for godt herhjemme, der bliver gjort for meget væsen ud af ham, og følgen er, (at) han bliver storsnudet." Prinsen boede hos kammerherre, ritmester C.C. von Krogh, der var omgangsven med Walter Christmas' far. Andersen udtrykte det fromme håb, at Richelieu ville "stikke denne kammerherre én på snuden".¹³ Richelieu burde formå Kong Chulalongkorn til at få Chira til at holde mund. Selv opsøgte Andersen nu prins Chira, som vedgik at være påvirket af Prins Phien. Denne havde fået sin uddannelse i den danske marine, men kunne ikke få en stilling i Siams, hvad han troede var Richelieus skyld. Andersen kunne oplyse, at Richelieu tværtimod gerne ville have ham, men at ministeren, Prins Kachon, havde modsat sig hans ansættelse. Det havde givet Chira noget at tænke over, mente Andersen.¹⁴

Under sit arbejde med at modarbejde den dårlige opinionspåvirkning fandt H.N. Andersen ud af, at andre danske stod bag Chira og Christmas: "Christ-

mas har vistnok haft god hjælp hos andre, som stadig er på væddeløbsbanen for at komme først og bruger alle midler dertil, og midler, som ikke passer sig for en mand, som spiller den ædle. De ved jo nok, jeg mener Westenholz, De må holde øje med ham, jeg har herhjemme fået sager at vide, som jeg skal fortælle, når jeg kommer ud, jeg tror nok, han vil gerne lade andre udskyde de kugler, han støber. Således gik det sidste år med Rovsing eller rettere i foråret, og nu havde han troet, den rette tid var kommet for ham til at blive førstemand... Rovsing tror jeg derimod, at De kan stole på, alt, hvad han skriver og har skrevet hjem, er godt.”¹⁵ Også Rovsing skulle dog komme til at skuffe Richelieu og Andersen, som ikke altid synes at være gode til at se deres folk an.

Alvorligt var det, at der også blev lagt gift for Richelieu i det danske Kongehus. Da marinekaptajn S. Bojesen, ven med Andersen og Richelieu fra et ophold i Bangkok, havde besøgt Prinsesse Marie en formiddag, havde hun udgydt ”gift og galde” over Richelieu. Bojesen var blevet forarget derover, var gået til Andersen, og sammen havde de så opsøgt Prinsessen, der beredvilligt oplyste, at hendes kilder dels var breve fra Prins Phien, dels oplysninger fra Prins Chira. Andersen satte nu Prinsesse Marie ind i forholdene i Siam, desuden i fænomenet ”Prinseintriger”, der indebar, at Prinserne arbejdede mod hinanden og mod alle andre. Videre fortalte Andersen Prinsessen om Christmas-affæren og om Richelieus afsløring af en højtstående bedrager, som følgelig hadede Richelieu. Ifølge Andersen var det lykkedes at omstemme Prinsessen.¹⁶

Ikke desto mindre havde H.N. Andersen 19. december 1893 endnu en samtale med Prinsesse Marie, som alligevel stadig var noget under indtryk af den bagtalelse, Richelieu havde været udsat for, og som man havde drøftet i hele kongefamilien. Andersen havde ifølge sin rapport til Richelieu atter forklaret de særlige forhold ved Siams hof, hvor dennes stilling som allerede berørt var en torn i øjet på de mange Prinser, som vandrede uvirksomt rundt. Nu var det i al fald sikkert: Prinsse Marie er ”efter forrige og denne samtale aldeles gået over på Deres side og tager Deres parti. Hun er jo meget intrigant og hoffets sladdersøster, så siges der, den slags er jo farlige og bedre at have med end imod sig”, skrev Andersen fortrøstningsfuldt til Richelieu.¹⁷ Den følgende tid skulle vise, at han havde ret. Skønt Prinsessen lå i barselsseng (Prins Viggo, f. 25. december 1893) modtog hun flere gange i de følgende uger H.N. Andersen. ”Vi fik en god allieret i Prinsesse Marie, hun er jo søofficerernes ideal og hendes mening deres, og det lader til, at hun finder stor behag i denne påtagne virksomhed”.¹⁸

Andersen forsømte heller ikke marineminister Ravn, som iøvrigt selv sendte bud efter ham for at bede ham formå Richelieu til at sende en fortrolig rapport om Christmas’ opførelse i siamesisk tjeneste. Andersen havde benyttet lejligheden til at fortælle Ravn, at Christmas efter affæren ved Paknam havde nægtet at tage tjeneste på vestkysten, og at han siden havde konspireret med den siamesiske flådes fjender. Ravn havde – også til underretning for Siams udenrigsmini-

ster Prins Devawongse – sagt, at Christmas' stilling ikke havde lidt ved, at han havde deltaget i kamphandlingerne, men at ministeriet overfor Frankrig havde måttet foregive af denne grund at være vrede på ham. Det var derimod alvorligt, at han havde lækket sin rapport til danske aviser, og at han havde kritiseret Siams flådechef, Richelieu. Ministeren bad denne være forvisset om, at han ikke var Christmas venligsindet. Han viste nemlig herhjemme samme mangel på disciplin som i Siam. Derfor skulle ministeriet nok ”vide at træffe ham”.

Da Christmas også havde fornærmet den danske honorærkonsul i Bangkok, englænderen C.S. Leckie, så Andersen også indenfor i udenrigsministeriet, hvis direktør P. Vedel, udmærket var klar over, at Christmas var færdig.¹⁹

Endelig runderede Andersen endnu engang dagbladene, dvs. især Michael Rovsing og Hørup på *Politiken*, men også redaktørerne af *Berlingske Tidende* og *Dannebrog*. Det var de eneste aviser, der efter Andersens opfattelse havde betydning. Kort efter døde Michael Rovsing, men da var forbindelsen med Hørup og Cavling så tæt, at det ingen betydning fik. Tværtimod stillede det Andersen og Richelieu friere overfor sønnen.²⁰

Da Walter Christmas i januar 1894 var på vej hjem efterladende en stak ubetalte regninger til Westenholz' besøgelse, var der i enhver henseende lagt i kakkellovnen til ham, eller som Andersen skrev: ”Der er sørget godt for ham på alle punkter”.²¹

Det fik han da også at mærke. *Dannebrog* bød ham allerede 4. januar 1894 velkommen hjem i en artikel, der ganske vist ikke nævned ham ved navn, men dog ikke var til at tage fejl af. Artiklen var perfid, men rummede en kærne af sandhed. H.N. Andersen vidste ikke, hvem der havde skrevet den.²²

Artiklen vakte opsigt, og chefen for søofficerskorpset, viceadmiral Meldal, opsøgte 5. januar atter Andersen nu for at spørge, om han var forfatteren, og om artiklens oplysninger var sande. Andersen benægtede, det første, men ikke det sidste. Meldal mente, at artiklen ville gavne Christmas, fordi han ikke var hjemme endnu og derfor ikke kunne forsvare sig. Andersen fandt på dette tidspunkt sin situation vanskelig, fordi han endnu ikke havde fået den officielle fuldmagt fra Siam. Men han lovede Richelieu at gøre sit bedste ”uden kamp på liv og død lader jeg ikke Deres og mit gode navn og rygte i stikken”.²³ Da Andersen havde fået fuldmagten, kunne han 9. januar give Meldal fuld besked og vise ham alt det materiale, Richelieu havde sendt hjem.

Aldrig så snart havde Christmas sat benene på dansk jord 15. januar 1894, før han tog kampen op. I et læserbrev i *Dannebrog* 16. januar erklærede han artiklen for ”dum, fræk og løgnagtig fra begyndelsen til enden”. Derpå afviste han, at han var afskediget i vanære. Han havde tværtimod Kongens ord for, at denne ønskede hans forbliven i Siams flåde, godtgjort ved, at han af Kongens hånd havde modtaget en medalje og et kommandørkors samt løn til maj 1894. Overfor H.N. Andersen erklærede Christmas privat, at han kun ville forsvare

sig, ikke skabe problemer. Men Andersen var alligevel noget usikker, for Christmas' ”optræden er ellers bestemt som en mand, der ved, at han sidder med en masse kort på hånden, men ellers meget fredelig”, skrev han til Richelieu.²⁴

Andersen mente derfor, at man skulle lade Christmas være i fred, thi faktisk havde han jo mange kort på hånden: Kommandørkorset, brev fra Kongen med smigrende udtryk, vidnefaste udsagn om, at Kongen gerne ville beholde ham, fri hjemrejse osv. At kæmpe mod dette betød kamp mod Siams Konge og regering og Richelieu, der havde udvirket alt dette. Det fornemmes tydeligt på brevet, at Richelieu efter Andersens mening havde dummet sig ved at lade Christmas få en så ærefuld afgang, specielt med et kommandørkors om halsen, mens Andersen kun var blevet officer af den samme orden. Galt var det også, at Richelieu havde opfordret kaptajn Otto Schmiegelow til at skrive en artikel mod Christmas, som Richelieu havde rettet i. Om dette forhold bragte Christmas nu en erklæring fra Schmiegelow med vidners underskrift!²⁵

Ved sin hjemkomst blev Walter Christmas omgående underkastet et tjenstligt forhør, og viceadmiral Meldal lod ham straks tiltale for søetatens kombinerede ret. Det var en løjrlig domstol, som alle i søværnet var undergivet. Det havde forfatteren Oscar Madsen måttet sande et par år forinden, hvor han, der aftjente sin værnepligt, var blevet idømt en bøde for pornografi på grund af sin oversættelse af Guy de Maupassants Smukke-Ven.²⁶ Retten bestod af viceadmiralen som præsæs, to kommandører (F.P.A. Uldall og G.A. Caroc), to kaptajner (Prins Valdemar og A. Boldt) og en premierløjtnant (J. Schmidt). Søkrigsprokurøren, højesteretsadvokat A. Hindenburg satte Christmas under tiltale for at have meddelt *Nationaltidende* sin rapport af 16. juli, for dernæst at have benægtet dette og for endelig at have optrådt respektstridigt ved at spørge, hvornår det var blevet danske officerer forbudt i aviserne at referere en ikkeklassificeret rapport. Derimod havde man ikke medtaget det forhold, at Christmas havde siddet den danske regerings forbud mod at deltage i krigshandlinger overhørigt. Han skulle ikke straffes for tapperhed. Auditøren, J.H.T. Gad, krævede ham fradømt sit embede eller idømt en betydelig fængselsstraf.

Walter Christmas' forsvar var ikke overbevisende. Thi selvom han hævdede, at Prins Devawongse havde anmodet ham om at offentliggøre sin rapports oplysninger i en dansk avis for at modvirke franske reportager og påvirke de kongelige på Fredensborg, havde han dog løjet og været impertinent. I retten stemte man efter aldersorden. De to yngste Schmidt og Boldt voterede for fem måneders fæstningsarrest, Caroc for tre, mens Prins Valdemar, Uldall og Præsæs ligesom auditøren stemte for afskedigelse. 21. april 1894 stadfæstede Kongen dommen hermed var Walter Christmas slettet af rullen.²⁷ Det var brøden taget i betragtning en drakonisk straf. Men sandheden var, at de toneangivende søofficerer ønskede at komme af med ham på grund af hans almindelige vandel.

Han blev da også senere rehabiliteret ved et andet afskedspatent i 1906, ved som kaptajn at gøre tjeneste i sikringsstyrken 1914-16 og ved i 1916 at blive udnævnt til Ridder af Dannebrog – for kort tid efter at blive afskediget for spionage til fordel for de allierede. Det understreger, at Walter Christmas var temmelig uregerlig.²⁸

Nu, i 1894, havde Christmas ikke meget at sætte til, og i *Dannebrog* skrev han straks efter sin afskedigelse under psejdonym en artikel, der sigtede admiral Meldal for at have oplæst en af hans Siam-rapporter ”for en den danske marine uvedkommende tredje mand”, altså i princippet det, som Christmas var blevet afskediget for. Meldal indrykkede et dementi, og under navn fastholdt Christmas nu, at en sådan oplæsning havde fundet sted. Da viceadmiralen havde forholdt sig tavs i tre uger, gik Christmas et skridt videre, idet han i en artikel i *Dannebrog* fastslog, at ved sin tavshed havde Meldal godkendt påstanden om den ”udelikate” oplæsning og således gjort sig skyldig i en høj grad af indiskretion og hensynsløshed samt tillige faret med usandhed.²⁹

Så stævnedes Meldal Christmas for injurier. Under sagen måtte Meldal erkende, at han ved en samtale under fire øjne faktisk havde talt med bemeldte tredjemand. Han antog med grund på denne måde at kunne få oplysninger til brug for den undersøgelse af Christmas’ færd i Siam, som marineministeriet havde pålagt ham at gennemføre, inden afskedigelsessagen blev rejst. Og Meldal vedgik også, at han under samtalen med tredjemanden havde benyttet Christmas’ rapporter ”for at støtte sin hukommelse eller sammenholde de i disse indholdte oplysninger med det ham af bemeldte tredjemand meddelte”, men oplæst rapporterne, det havde han ikke.

På dette grundlag dømte hof- og stadsretten Christmas’ udsagn for døde og magtesløse og idømte ham 25. marts 1895 en bøde på 200 kr. subsidiært 30 dages simpelt fængsel (dvs. hæfte) samt 50 kr. til Meldals advokat, samme højesteretsadvokat Hindenburg, der som søetatens prokurør havde formuleret tiltalen mod Christmas. Hertil kom diverse retsafgifter. Det blev ialt til en kaptajns månedsløn.³⁰

Den ”tredje mand”, hvis identitet med omhu fordulgetes, var uden tvivl H.N. Andersen. I al fald fremgår det som alt berørt af dennes breve til Richelieu i perioden december 1893 til maj 1894, at Meldal flere gange var hos ham for at drøfte Christmas’ forhold, som de begge gik detaljeret ind på. Men Christmas kunne jo ikke bevise, om Meldal ligefrem havde oplæst hans rapporter eller kun refereret deres indhold. Forskellen synes minimal. Men Christmas var tilføjet endnu et slag.

15. Injuriesagen i Nyborg

Da Walter Christmas først var blevet sparket ud af den danske marine, havde han som anført ikke mange hensyn at tage. Han skrev derfor vel både for at tage hævn og for at tjene penge en bog ”Et Aar i Siam” (292 sider), der udkom på Gyldendal i efteråret 1894. I bogen kommer Christmas langt omkring og bringer i virkeligheden mange kontante oplysninger om landet, dets sæder og skikke, byggende på eksisterende skildringer, men også på egne til dels racistiske iagttagelser. Af sin egen indsats som stationschef på vestkysten giver han en noget overdramatiseret skildring af nedkæmpelsen af kuliuroligheder i Copak, mens hans redegørelse for fægtningen ved Paknam 13. juli 1893 synes nogenlunde dækkende.

Walter Christmas omtaler dog ikke, at han kort før Paknam-affæren under en officersmiddag kom med en bemærkning om, at Siams flåde var så ringe, at kamp var håbløs. Richelieu hørte den og svarede hvast, at dersom Christmas var bange, måtte han gerne rejse hjem med det samme.¹

Christmas’ kritiske syn på Siams søværn går igen i bogen. Heri karakteriserer han den som bestående af 14 dårlige skibe, der aldrig holdt øvelser, og hvis mandskab var uden uddannelse og udisciplineret. Marineminister Kachon var uduelig, og søofficerskorpset bestod af tilfældige europæere. I kryptiske vendinger antydes det, at flådens indkøb af varer hos H.N. Andersen var misliebig – en insinuation, der også sigtede til Richelieu. Karakteristikken af Richelieu er også derudover perfid. Sukkersødt roses han for sin flid og dygtighed; men desværre var han ikke i besiddelse af solide kundskaber, fordi han kun havde en tarvelig reserveløjtnantsuddannelse. Ubetinget ros ydes der Kongen, Prins Chira, H.N. Andersen og hans svoger V. Guldberg, men især Aage Westenholtz. Generelt siges det om europæerne, at de har en række fordele i form af skattefrihed og står uden for landets jurisdiktion, men dog er fordringsfulde, idet de kræver koncessioner: én vil udnytte et skovdistrikt, en anden anlægge en jernbane, en tredje en sporvognsline osv. Det var yderligere et hib til Richelieu.

Man må vel sige, at der er en kerne af sandhed i Christmas’ beskrivelse, men at den også er ondskabsfuld overfor nogle af de danske i Siam. Især blev Richelieu ramt, hvad der selvfølgelig harmede ham, for han havde protegeret

Christmas, dækket over hans fejl og fået ham dekoreret. Indirekte var bogen også generende for Andersen, fordi han var så tæt forbundet med Richelieu og fortsat havde brug for ham

”Et Aar i Siam” vakte opsigt både i Danmark og i Bangkok. H.N. Andersen og Richelieu reagerede da også. De fik de lokale aviser til at vende sig mod Christmas. *Bangkok Times* skrev således 12. januar 1895, at Christmas var blevet fjernet fra Siams flåde på grund af ”svære forbrydelser og misgerninger og derefter kasseret i den danske marine”. Redaktøren af *Siam Free Press*, Lillie, havde Christmas bagtalt på det grusomste i sin bog, og Lillie tog nu hævn i sin avis 13. januar 1895: Christmas var en Münchhausen, der var blevet sparket ud af marinen, og som havde krøbet for de indfødte, slikket deres hænder og ædt deres brød. Nu skrev han ilde om dem.

Richelieu sendte rundhåndet eksemplarer til Danmark, og gennem H.N. Andersens venskab med redaktøren af *Nyborg Avis*, Emil Opffer, bragte dette blad uddrag af disse artikler 18. februar 1895. Rørende føjede Opffer til: ”Vi kan ikke sige andet, end at det er højst uheldigt, at en dansk udæsker kritikken så voldsomt, som her er sket. Dette kan ikke være til gavn for de danskes navn. Heldigvis er imidlertid de danske i Siam, takket være Richelieu, Andersen, Guldberg o.fl. så højansete i hint fjerne land, at Christmas næppe når langt, uagtet hans mening ikke er til at tage fejl af”.

Christmas kunne vanskeligt undlade at anlægge en injuriersag mod Opffer, og det skete da også. Det er åbenbart, at Andersen og Richelieu ønskede at lukke munden på Christmas, uden selv at komme i clinch med ham. Men det uheldige indtryk, Christmas’ bog fremkaldte, kunne afsvækkes ved at hvirvle skidt op omkring ham, der på grund af sin afskedigelse, uregelmæssige levevis og slette økonomi syntes et let bytte. Og Christmas kunne jo kun rette skytset mod Opffer, hvem Andersen og Richelieu havde lovet at holde skadesløs.² Til gengæld blev Walter Christmas støttet af Westenholz, der ville ramme Richelieu.³

Sagen førtes ved retten i Nyborg. For Walter Christmas mødte den københavnske overretssagfører A. Albeck. Opffers sagfører var L.A. Viborg Larsen fra Nyborg, men bag ham virkede højesteretssagfører F.B. Salomon i København. Til H.N. Andersens bekymring var Opffer meget lidt inde ”i sin egen sag”, hvilket måske hang sammen med, at den i virkeligheden ikke var hans egen, og at den derfor ikke interesserede ham. Der var tale om en stedfortræderkrig mellem Richelieu-Andersen og Westenholz, der stod foran sin afskedigelse som direktør for Bangkoks sporveje, hvor Richelieu var formand. Sagen slæbte sig afsted for retten i Nyborg. Første retsmøde var 1. april 1895, sidste 24. juli 1898, men så havde sagen også været for på 37 retsmøder. De fleste gik dog alene ud på, at Opffers advokat fik bevilget anstand – åbenbart var det Andersens og Richelieus taktik at trække sagen i langdrag. Det bekymrede H.N.

Emil Opffer (1863-1924) var en eventyrer, journalist og redaktør ved adskillige aviser, fuld af påhit og i konstant pengemangel. Under en jordomsejling 1890-92 lærte han H.N. Andersen og Richelieu at kende, og for dem søgte han i *Nyborg Avis* at knække Walter Christmas. Efter en anden injuriersag forlod han Danmark og udgav fra 1911 i USA *Nordlyset*. Det skrev i 1921 smukt om Richelieu, der 18. maj var blevet modtaget af præsident Warren Harding. Det kgl. Bibliotek.

Andersen, idet Salomons salær i sommeren 1896 allerede var oppe på 3.000 kr (dvs. en marinekaptajns årsløn), og beløbet steg foruroligende, hvergang Andersen talte med ham.⁴

De mange udsættelser, som Christmas' advokat hver gang forgæves protesterede imod, skyldtes vidneafhøringer i Bangkok. Men 27. juli 1896 kunne Viborg Larsen omsider fremkomme med sit indlæg mod Walter Christmas. Det gik ud på, at Opffer jo kun citerede andre og derfor ikke ifaldt et selvstændigt ansvar. Han søgte tillige at føre sandhedsbevis for angrebene på Christmas: På nedturen med Kongeskibet "Maha Chakri" havde kaptajn Guldberg grebet Christmas i at sove på vagten, så at skibet var ved at løbe på grund, han havde vist brutalitet i tjenesten, sejlet stationsskibet "Jong Jot" på grund uden at rapportere det, varetaget mineudlægningen under blokaden efter Paknam-affæren slet, forladt sit skib mod given ordre og var taget til Bangkok, søgt at anstifte et komplot mod Richelieu ved at samle underskrifter mod ham, og endelig havde han nægtet at lade sig forflytte til Puket. Alt dette havde ført til hans afskedigelse, kun Richelieus humanitet havde sløret de faktiske forhold.

De mest interessante sagsakter er dog to breve fra Christmas af 27. juni 1893, da man frygtede en fransk aggression. Det ene er til Richelieu, hvori Christmas indrømmer, at blokeringen af Barren er mislykket, fordi der er boret for små huller i spærreskibene, hvorved de ikke er sunket, hvor de skulle, men er drevet bort. Det andet er til udenrigsminister Devawongse. Det er sendt hemmeligt til

denne uden om alle kommandoveje, hvad der er forståeligt, når man læser det. Det rummer nemlig et groft angreb på samtlige Siams marines søofficerer, der kun er koffardimænd, alene Christmas er professionel. Om Richelieus sømilitære baggrund skriver Christmas, at den udelukkende bestod i, at han for mere end 20 år siden havde gjort et års tjeneste i den danske flåde. Marinens materiel karakteriserer han som ubrugeligt, officererne som uvidende, brugbare kanoner fandtes kun på "Maha Chakri" osv. osv. Det er fast utroligt, at Christmas umiddelbart før udbruddet af en konflikt har turdet sende et sådant brev. Muligvis har han troet, at han som den eneste "rigtige søofficer" kunne skubbe reserveøjntanten Richelieu ud og få hans stilling.

Udenrigsministeren takkede samme dag Christmas for brevet, roste ham for, at han blev i farens stund og lovede at hemmeligholde brevet – som altså dog endte på rettens bord i Nyborg.⁵

Vidneafhøringerne i Bangkok bragte ikke meget nyt frem. Men sagsakterne viser, at der blandt de danske officerer var harme over det slette beredskab og over fægtningens forløb. De godtgør også, at Walter Christmas søgte at rette kritikken mod Richelieu.

I retten i Nyborg bølgede de videre. Christmas' advokat hævdede, at sagen ikke drejede sig om Walter Christmas' tjeneste i Siam, men om *Nyborg Avis'* injurier, og at vidneudsagnene fra Bangkok ikke var noget værd, da de afhørte danskere alle var afhængige af Richelieu og Guldberg tillige af H.N. Andersen.⁶ Det var ikke lykkedes at gendrive indholdet af Christmas' bog, hævdede advokaten.

Andersen og Richelieu var efterhånden blevet dygtigt trætte af sagen. Ikke bare var der de økonomiske omkostninger, men også overbevisningen om, at Opffer ville tabe og formentlig få en bøde på 400 kr. Og H.N. Andersen gjorde yderligere den observation, at nok var Christmas blevet hængt ud, men "i et samfund som det danske..., dér gælder frækhed, og en sådan fyr vil stadig svømme oven på, og efter en sådan douche, må han ignoreres og gøres noget latterlig".⁷

Nøjagtig to år efter – i juli 1898 – indeholder Nyborg byfogeds justitsprotokol den lakoniske bemærkning, at sagen var forliget. Det har ikke været muligt i *Nyborg Avis* eller andet sted at opspore forligets indhold. Westenholz var i mellemtiden kommet ind i varmen igen, idet han var blevet ansat som direktør for Siam Electricity Co. Han havde både penge og know-how, og Andersen og Richelieu anså det for lidet opportunt at have ham som fjende.⁸ Allerede længe inden havde H.N. Andersen skrevet til Richelieu, at den bedste satisfaktion, de kunne få, var atter "at spænde Westenholz for vor vogn" – i dette tilfælde altså en sporvogn.⁹

Siam Electricity Company var blevet stiftet i København under Richelieus ophold i 1898. Det blev grundlagt på ruinerne af et amerikansk selskab, som

Kaptajn V. Guldberg (1859-1911) var en central skikkelse blandt de danske i Siam. Han kom ud i 1882 og giftede sig i 1894 med Astrid Benedictsen (1873-1913), en søster til H.N. Andersens kone. Han tjente i Siams flåde til 1897, hvorefter han gik i ØKs tjeneste med særligt ansvar for skovene. 1907-11 var han direktør i ØK i København. Han stod på en god fod med Walter Christmas, som han forærede dette billede. Under vidneafhøringerne i Christmassagen måtte han sno sig for ikke at støde Richelieu og H.N. Andersen. Foto R. Schmitger i privateje.

var kørt ned, bl.a. fordi kunderne betalte pr. lampested uanset forbrug, hvilket selvfølgelig medførte, at folk lod lyset brænde. Selskabet, der i 1901 sammen sluttedes med sporvejsselskabet, blev en guldgrube for aktionærerne. Med Westenholz' ord gik Richelieu i spidsen for arbejdet med "utrættelig energi og indflydelse".¹⁰

Selv om striden for retten i Nyborg også var en trætte mellem Westenholz og Andersen-Richelieu, viser den, at hverken Andersen eller Richelieu på dette tidspunkt følte sig sikre. Deres attack på Walter Christmas var som at skyde gråspurve med kanoner. Midt under sagen erklærede H.N. Andersen overfor fru Richelieu, "at nu var han blevet hærdet mod bagtalelser, tidligere sov han ikke i flere nætter efter at være bleven beskyldt for bedrageri og andre slige småting. Nu derimod anfægtede sligt ikke hans nattesøvn".¹¹ Det passede ikke. Mens Richelieu efterhånden ikke var så bange for træde frem og tage de skrammer, der fulgte med, forblev H.N. Andersen til det yderste sensitiv overfor pressekritik.

16. Rejserne til Java 1896 og Europa 1897

Konfliktåret 1893 havde altså betydet en yderligere befæstelse af Richelieus position; men arbejdet og ansvaret bagefter var det samme. Under marineminister Kachons "tilsyn" havde Richelieu fortsat den samlede ledelse af orlogsværft, arsenal, kyststationer, forter, alle krigsskibe og kongejagter. Hertil kom så hverv som arbejdende bestyrelsesformand i Bangkok Sporvejselskab og Paknam-banen foruden medvirken i H.N. Andersens initiativer.

Efter konflikten med Frankrig udarbejdede Richelieu planer for en øget fortifikation af floden. Selv om Jacquemyns var kommet til kort i 1893, havde han ikke opgivet sin forsvarspolitiske opfattelse. Han måtte gøre indrømmelser, men han ønskede også at styre Richelieu. Det lykkedes ham til Richelieus irritation ved Prins Svastis hjælp at få planerne udleveret for at forelægge dem for den store belgiske fæstningsekspert H.A. Brialmont, hvis direktiver også blev fulgt.¹ Jacquemyns ønskede tillige at få nogle af flådens folk overført til hæren og søgte uden om Richelieu at købe gamle skibe til flåden. Dagmar de Richelieu var ikke i tvivl om, at Jacquemyns hensigt var at stække hendes mand.² Det kan som nævnt godt være rigtigt. Det var dog dybest set ikke blot et spørgsmål om rivalisering, men også om, at de to kgl. rådgivere havde en forskellig opfattelse af den forsvarspolitiske kurs.

Efter bataljen i 1893 var der meget at rydde op i og reparere. Det franske gesandtskab havde således taget Ko-si-Chang i besiddelse, og dér så ikke godt ud. Kyststationerne skulle inspiceres, hvilket skete under fortsat fransk chikane. På østkysten var der bestandige bryderier, idet den franske legation for at bidrage til destabiliseringen i Siam erklærede talrige dårlige elementer for franske undersåtter, hvorved de var unddraget de siamesiske myndigheder.

Hertil kom nu, at Den perfide Albion også begyndte at vise sit imperialistiske ansigt på Malaccahalvøen. Den malayiske Sultan af Pahang havde gjort oprør mod briterne, der foretog større og større indgreb på hans territorium. Pahang grænsede op til det malayiske sultanat Tringanu, der var under siamesisk overherredømme, og Richelieu måtte derfor udruste en eskadre med marineinfanteri for at markere Siams grænse. Sultanen trak naturligvis det korteste strå, og Pahang blev absorberet af Storbritannien, der dermed blev direkte nabo til

Siam, hvad dette ikke fandt spor behageligt. Senere måtte Siam da også opgive sit overherredømme over fire malayiske sultanater på Malaccahalvøen.

Blandt Richelieus mere fredelige sysler var tilsynet med det tilbagestående fyr- og vagervæsen, som han var meget indstillet på at få forbedret, ligesom han som tidligere nævnt havde fået fyr sat op langs Malaccahalvøen.

Da derfor en af Kongens mange døtre i februar 1896 var død, og han nu ønskede at rejse et mindesmærke for hende, foreslog Richelieu, at man opførte et stort fyrtårn på en lille ø ved østsiden af indsejlingen til Siam-bugten. Kongen accepterede, og Richelieu engagerede ingeniør Peter Kinch, bestilte grejet i England, og snart efter stod et af de kraftigste fyr i Østen og strålede 50 miles ud, hvorved vejen ind i Siam-bugten nu var væsentlig sikrere.³

9. april 1896 sendte Kongen bud efter Richelieu. Han følte sig ikke rask på grund af nyrebetændelsen og ville til Java for på et højtliggende sted at søge helbredelse. Han beordrede derfor Richelieu til Java for at undersøge forholdene og træffe de nødvendige arrangementer med de hollandske autoriteter. Richelieu drog straks af sammen med sin kone og børn, og efter at det fornødne var ordnet, returnerede han til Bangkok, mens hans kone blev tilbage for at arrangere monteringen af hotelværelserne osv. Hun var af Kongen blevet anmodet om at iklæde 2. Dronningen på passende måde fra inderst til yderst.

25. maj 1896 kom Kongen, med 1. og 2. Dronningen og en hofdame, der dog også havde særlige funktioner ved siden af. Det var Kongens bestemmelse, at kun 2. Dronningen og denne hofdame skulle komme frem officielt, og at fru Richelieu under opholdet altid skulle følge 2. Dronningen samt oplære ”hofdamen” i gode manerer. Det blev et krævende hverv, da Dronningen kun talte siamesisk, og fru Richelieu derfor måtte agere tolk for de mange damer, der blev forestillet. Fru Richelieu måtte tillige sørge for indkøb af europæiske dragter og hatte til alle selskabets øvrige damer og 34 tjenestepiger. Og så gik de første dage i Batavia med teater, garden-parties, visitter, middage og returmiddage samt modtagelser hos den hollandske generalguvernør, Kejseren og diverse Sultaner, residerter osv., derpå ture med jernbane, vogne og bærestole op i bjergene. Kongen var den meste tid aimiabel, som fru Richelieu kalder det, men ind imellem arrig, når de forskellige værter ikke altid forstod hans iøvrigt udmærkede engelsk, og når turene var for anstrengende.

Om hans lunefuldhed beretter fru Richelieu 26. juli 1896: ”Da jeg kom tilbage til frokost hørte jeg, at der var en forfærdelig ballade. Kongen var ude af sig, fordi der om natten havde været spektakel i værelserne ovenpå hans. Han løb omkring som en gal, gik endog oven på for selv at se, jeg lå og sov, da han kom. Han blev galere og galere og hittede til sidst kl. 3 på, at han ville gå ombord samme dag. Han skreg op som et galt menneske og arbejdede sig op til kogepunktet af raseri; han for omkring i gården og kylede med stole og hældte

vand uden for sin dør, at makalekkerne ikke skulle kunne lægge dem dér, beklagede sig i høje toner over at have mistet appetitten og alle sine kræfter.

Kl. 4 begyndte et vildt regimente i hotellet. Gården var fyldt med kasser og kuffter, og kl. 5 blev den gamle Dronning og hele besætningen sendt om bord, jeg tog hen til Jonsens (den danske marineingeniør), Andreas så jeg slet ikke, han var ombord for at arrangere. Folk stirrede på os som en flok gale.

Dagmar de Richelieu (1871-1942) fotograferet sammen med Dronning Saowapa Pongsri (siddende) og hofdame Mad. Cholayudh (t.v.) under statsbesøget på Java 1896. Kun 25 år gammel havde fru Richelieu i al fald ved denne lejlighed fået en overhofmesterindes funktion. Foto i Scandinavians in Siam.

Kongen gik så om bord og ville ikke gå til ballet, som byen vist med stort besvær og store omkostninger havde gjort for ham. Fuldstændig skandale! Folk var rasende forbitrede over at blive behandlede på den måde, efter at Kongen overalt var bleven så vel modtaget”.

Således endte denne tur, der ellers havde været rig på gode oplevelser og skønhedsindtryk. 12. august 1896 ankrede Kongeskibet og eskorten op ved paladslandingen i Bangkok, og Kongen gik i land under de sædvanlige ceremonier.⁴

Under Kongens Europarejse i 1897 var han hele tiden aimiabel. I dette år fejrede Dronning Victoria sit 60 års regeringsjubilæum, og Kong Chulalongkorn følte, at Java-turen trods den pinlige slutning havde gjort ham godt. Han besluttede sig derfor til at deltage i festlighederne. Samtidig bestemte han, at Dronning Saowapa Pongsri støttet af et regentskabsråd skulle være Regent i hans fravær. Richelieu ville gerne have været med til Europa, men Kongen ønskede, at han skulle blive i Bangkok for personligt og med sine væbnede styrker, der var de bedst organiserede og ledede i Siam, at støtte Dronningen og regentskabsrådet. Kongen var især bekymret over udsigten til kineseropstande i Bangkok; men Richelieu forsikrede, at dem skulle han nok klare. Iøvrigt var han på det rene med fordelene ved at blive i Bangkok. Hver gang han var borte fra Arsenalet, opstod der disciplinære problemer, og endelig kunne han frygte, at hans fjender med større held ville søge at underminere hans position, når både Kongen og han var borte på engang. Jacquemyns var nemlig medlem af det fem mands store regentskabsråd.⁵

7. april 1897 sejlede Kong Chulalongkorn ombord i ”Maha Chakri” fulgt ud til Barren af det andet kongeskib ”Surya Monton” og en eskadre orlogsfartøjer. Dronningen tog afsked med Kongen og gik tilbage til Bangkok på ”Surya Monton” med regentflaget på stortoppen og Richelieus admiralsstander på fortoppen. Kongen havde ved afrejsen udnævnt ham til kontreadmiral.

14. december 1897 vendte Kongen tilbage. Han var glad for sit korte besøg hos Christian IX, men der ud over misfornøjet med det politiske udbytte af turen. Det kom frem under den samtale, han havde med Richelieu efter hjemkomsten. Da denne beklagede sig over den miserable tilstand, Siams forsvar befandt sig i, indrømmede Kongen det og søjede til, at Zaren og den britiske udenrigsminister Lord Curzon havde sagt det samme, som Richelieu i årevis havde prædiket, nemlig at Siam i det mindste måtte være stærk nok til at modstå et første angreb og give sine venner i Europa tid til at komme til hjælp.⁶ Med andre ord havde Kongen ikke fået sit håb om støtte hos Storbritannien og Rusland indfriet. Det gav dog som allerede nævnt ikke anledning til en virkelig effektivisering af søforsvaret. Pengemangel og Jacquemyns indflydelse vejede her tungt.

Kontreadmiralen dvæler sammen med den purunge admiralinde tilsyneladende på Sjølunds fagre sletter ikklædt ret specielle skovturskostumer. Man kunne forledes til at tro, at fotografiet er taget i Danmark under Richelieus ophold i 1898. Men i byen Sourabay på Java boede den danske fotograf H.G. Rimestad, og han tog i 1896 adskillige glimrende billeder af det flotte par. Privateje.

17. ØK

I løbet af 1894 og 1895 havde H.N. Andersen arbejdet sig op i Siam, og samtidig var det forretningsmæssige klima i Danmark blevet bedre. C.F. Tietgen og Isak Glückstadt havde sluttet fred, frihavnen var åbnet i november 1894 med H.N. Andersen som en af lejerne. Han vendte derfor hjem til Danmark med sin familie for at blive. Gennem brevene til kompagnonen Richelieu, der blev i Siam, kan man følge opbygningen af ØK.

På turen hjem i april 1896 lagde Andersen vejen om ad Paris, hvor han købte havnefyrr til Siams flåde. Kone og tre børn havde han efterladt i Schweiz, for at de kunne komme til kræfter efter sørejsens strabadser. Da de senere i maj kom til Danmark blev alle tre børn udsatte for børnesygdomme, der ikke fandtes i Siam, men som ramte dem hurtigt og hårdt i Danmark, bl.a. kighoste. Og H.N. Andersen kunne straks ved ankomsten til København registrere, at Prins Chira fortsat bagtalte Andersen og Richelieu. Rosenstand havde rådet Andersen til selv at modarbejde Chira hos Kongen. Det irriterede Andersen, at Chira kun ledsaget af Siams gesandt i Berlin skulle repræsentere sin far ved Zar Nikolaj IIs kroning i Skt. Petersborg. ”Den unge herre går godt i byen og bruger en masse penge på en sangerinde, Dagmar Hansen, og er vistnok af den grund noget i miskredit ved hoffet, dette skal jeg skaffe mig nærmere underretning om ved lejlighed”, skrev Andersen i håb om at finde noget, hvormed man kunne ramme Prinsen.¹ Dagmar Hansen var sin tids mest feterede varietésangerinde. Det var om hende, *Politiken* samme år skrev: Der bor en lille sangfugl, i hendes bryst, og den bor kønt.

18. maj 1896 var Andersen udstyret med elefantstødtænder i audiens hos Kongen, som frarådede, at Andersen søgte at få kontakt med Zaren lige efter kroningen. Det var bedst at vente til han kom til Danmark. Kongen var også overrasket over, at Prins Chira og ikke Siams Kronprins, der var i Europa, skulle repræsentere Siams Konge ved Zarens kroning. Kong Christian havde ikke noget imod Chira, som han fandt ”ret repræsentabel og kunne efter en nats forlystelse tage sin eksamen næste dag”. Da Kongen søgte oplysning om Chiras status i Siam og om de mange Prinsers forhold i det hele taget, gled Andersen af, mens Kongen lod en bemærkning falde om, at Richelieus fremstående stilling måtte skabe ham modstandere blandt Prinserne. H.N. Andersen så her en indrømmelse af Chiras påvirkning.² Iøvrigt havde Andersen nok at gøre. Han

Zar Nikolaj II (1868-1918) efterfulgte sin far i 1894. Han var ingen stærk natur, påvirkelig af sine omgivelser – og ikke mindst af sin mor, hvad der blev til gavn for ØK. Enkekejsrerinden var en varm tilhænger af en forsonlig kurs over for finnerne, og på dette spørgsmål skiltes Nicky, som han kaldtes, fra sin danske slægt. Fra begyndelsen af 1900-tallet ophørte han med at komme på Fredensborg. Efter revolutionen blev han myrdet sammen med Kejsrerinden og deres fem børn. Det kgl. Bibliotek.

skulle skaffe fotografier af Kongeparret til Prins Damrong, billeder af Kejsrerkongen til Prins Kachon og også aflevere kongelige stødtænder til Zaren, hvilket dog måtte vente, til denne kom til Danmark.³ Det var nødvendige driftsomkostninger.

Den samme betragtning anlagde Andersen, da Rosenstand for tredje gang skulle have en ung mand afsat. Denne gang gjaldt det sekondløjtnant Arthur Heinrich Hansen Lange (f. 1873), hvem Kong Christian også interesserede sig for. Han var nemlig ifølge Rosenstand en dattersøn af den ugifte Prins Hans, Kongens yngste bror, eller en sønnedattersøn af Landgreve Carl af Hessen, Kongens svigerfar!⁴ Lange kom afsted, men først efter at have deltaget på græsk side i den græsk-tyrkiske krig 1897. Iøvrigt var både Richelieu og Andersen dygtig trætte af arrogante danske søofficerer, der i Siam straks ville være admiraler og ikke altid var lige loyale overfor Richelieu. Dennes bror, Louis, kunne således i april 1895 berette om et afskedsgilde for Jørgen Castenskiold hos Rovsing, hvor søofficererne havde nedrasket marineledelsen, dvs. Richelieu. Louis fik sig en opsang af storebror, og fru Richelieu noterede i sin dagbog: "Kun når de er ene indbyrdes, bliver de så modige. Det rak! der alle som en

med Louis i spidsen kan takke Andreas for alt, hvad de har og er herude, de idioter". Det hører med til billedet af Siam i disse år, at Castenskiold fra afskedsgildet begav sig på en ekspedition til Nordsiam, hvor han 14 dage efter døde af kolera.⁵

Irritationen over uheldige elementer blandt de danske officerer fik Richelieu til en tid at bruge nordmænd i stedet for danskere.⁶

Vigtigere for både Andersen og Richelieu var naturligvis de regulære forretninger. I juli 1896 befandt Andersen sig i London. Han, Richelieu og Guldberg androg i Siam om koncession på at anlægge en bane til Batambong i det østlige Siam og søgte nu engelsk kapital. Andersen forhandlede med ingeniørfirmaet Cawston, der gennemgik det af Peter Kinch udarbejdede projekt, men englænderne var grundige og forsigtige. Andersen måtte skaffe vished for koncessionen, derpå ville de sende deres egen ingeniør ud for at gennemgå hele linjen, og først så ville pengene falde. Men 5% til Andersen og hans fæller kunne der ikke blive tale om. Andersen mente dog nok, at man kunne få dette forhold bragt i orden, hvis englændernes undersøgelse viste, at projektet var sundt. Problemet lå derimod i, at "skadedyret" Rolin-Jacquemyns formentlig ville modarbejde koncessionsansøgningen. Det hele syntes dog at løbe ud i sandet, fordi englænderne ikke reagerede.⁷

Sideløbende hermed arbejdede dr. Deuntzer, der med Guldberg som koncessionsansøger var i kompagniskab med Richelieu og Andersen, på i Paris at rejse kapital til at udnytte koncessionen på en kobbermine (Lop hore) og en guldmine. Til Andersen rapporterede han, at han havde fundet "gode pengemænd", investeringerne kunne evt. ske under engelsk navn, og pengemændene var villige til at lade de fire få halvdelen af aktierne. Men også her var der problemer i Siam, og Andersen bad Richelieu overveje, om man ved at give Krum Mun Sanfrassat en bestemt sum penge "for kobberminen" også kunne få ham til at lægge pres på Mc.Carthy, som hidtil havde vægret sig ved at gå med. Det lykkedes i oktober 1896 at få koncession på den vestlige halvdel af kobberminen.⁸ Om major Schau har fru Richelieu i januar 1895 noteret: "Er koncessionsgal for tiden". Det var en sygdom, der periodisk ramte alle europæere i Bangkok.

Selv om den teaktræshandel, Andersen drev, gav gode penge på grund af stigende priser, manglede han og hans kompagnoner i Siam stadig kapital. En uventet kapitaltilførsel gav Andersens skib "Orient"s skibbrud i juli 1896 i det indiske ocean. Det kom ind til Port Elizabeth, hvor det blev erklæret totalforlist. Andersen fik hele assurancesummen for skibet udbetalt og ladningen solgt, som var den landet i England, fordi Port Elizabeth var engelsk havn. Det var en ganske god forretning med brilliant fortjeneste skrev Andersen.⁹

Stadig spillede overvejelser om mulighederne for at få gavn af bekendtskabet med Zaren en stor rolle for Andersen. Zaren hed nu Nikolaj II, og ham havde Andersen i 1890 været cicerone for i Bangkok som allerede berørt. Nu – i

midten af september 1896 – kom Zaren til København for at besøge sin morfar, og her lykkedes det Andersen at få afleveret Prins Kachons stødtænder og fotografi til Zaren, som tog nådigt imod gaven og stillede Prins Kachon en orden i udsigt. Tænderne blev bragt ombord på kejserjagten ”Polarstjernen”, hvorved Andersen til sin lettelse slap for at betale told, hvad han måtte for de tænder, Kong Christian havde fået.¹⁰

Flest kræfter investerede Andersen dog i at få etableret det egentlige handels-selskab Danmark-Siam, det, som Glückstadt endnu ikke helhjertet turde gå ind for. Men Andersen gav ikke op. 22. oktober 1896 skrev han til Richelieu: Jeg er ”godt på vej med at få indledt andre forretninger med hensyn til direkte steamerline på Østen, rismølle i Bangkok og her i Frihavnen, men om dette skal jeg skrive Dem nærmere, når sagen antager en fastere form eller måske går i hundene, da de gode herrer er træge herhjemme”. Gang på gang bebuder H.N. Andersen i brevene til Richelieu, at nu kommer han ud, og lige så ofte udskyder han det. Dels voldte formaliteterne med frigivelsen af assurancesummen på ”Orient” store bureaukratiske vanskeligheder, fordi kaptajnen havde glemt at få underskrifter fra den danske konsul i Port Elizabeth, dels og navnlig fordi Andersen ville have sit kompagni færdig og dampere bestilt, inden han rejste.

19. november 1896 kunne han meddele Richelieu: ”Sagen er nu godt i gang, og alle bankerne er trådt sammen for at realisere planen”. Dampene skulle være på 6.000 tons drægtighed, de skulle anløbe alle pladser på ruten ud og hjem samt en engelsk havn og én ved Middelhavet eventuelt også Saigon og enten Mulmein eller Rangoon for også at bringe ris med derfra som supplement til Siamrisen. Foruden ris skulle skibene fragte alle andre eks- og importvarer. Det hele var baseret på at gøre København til stabelplads for Østersøen, men dampskibsforbindelsen var forudsætningen for, at handelen kunne skabes. Risen var nødvendig, som det første grundlag, men denne import (ca. 30.000 t. om året) sad Westenholz og hans onkel gennem deres firma i København og Aage Westenholz’ forbindelser i Siam på, og Andersen søgte nu at købe denne forretning, hvis aktiekapital var 5 mill.kr.

Samtidig havde H.N. Andersen fået forespørgsel fra anden side om at lade sit oprindelige firma, ”Andersen & Co.” overdrage til et aktieselskab, hvad Andersen og hans medejere havde accepteret, hvis de fik det tilstrækkelig godt betalt. ”Går dette i orden, smelter begge dele vist nok sammen og danner et stort Asiatic Kompagni”. Det var også, hvad der skete.¹¹ 3. december 1896 havde Andersen møde med bankerne og nogle af de ledende forretningsmænd, ”men”, skrev Andersen til Richelieu, ”der skal mange møder til, før man får dem til at forstå, at Japan, Kina og Siam ikke er det samme land, og at peberet ikke vokser i Korea. Det lader næsten til, at de folk, der i Danmark har de fleste penge, er de dumme. Folk har lyst til at gå med, men (er) ikke rigtig orienterede.”¹²

I januar 1897 behandlede folketinget en ansøgning fra H.N. Andersen om en

årlig statsstøtte på 200.000 kr. i fem år til de dampere, der skulle sejle rutefart på Østen, dersom overskuddet ikke nåede op på 5%. Regeringen Reedtz-Thott gik ind herfor, men mere vigtigt var det, at det, som Andersen kaldte "Christopher Hages og kommandør Bojesens parti", støttede ansøgningen.¹³ Med kommandør S. Bojesen, der sad i folketinget 1895-98 for Venstrereformpartiet, havde H.N. Andersen jævnlig kontakt, og han kaldte hans gruppe "et stærkt parti". 5. januar 1897 berettede han for Richelieu, at der taltes åbent om et ministerium Holstein-Ledreborg, i hvilket Hage skulle være minister. Imidlertid sendte regeringen ansøgningen til høring i Grosserersocietetets komité, som på den ene side nok kunne gå ind for statsstøtte til foretagender som ØK, men på den anden side ikke mente, at ØK kunne blive rentabel. Derfor fik H.N. Andersen til sin forbitrelse ingen statsgaranti.¹⁴

På trods heraf begyndte det nu at gå hurtigt. På det mindre og nære plan kunne Andersen konstatere, at hans gamle selskabs handel med teaktræ i Europa gik strygende. Alt, hvad der var hjemtaget til København, var solgt og af de tre flydende ladninger var én solgt til England, to til Tyskland, og disse var købt endnu, mens prisen var lav, men solgt, da den var høj.¹⁵ Samtidig faldt omsider dannelsen af Østasiatisk Kompagni på plads. Andersen havde været rede til at gå til Siam 9. februar 1897 uden afgørelse, hans tøj var sendt afsted. Men Glückstadt og de andre interesserede bad ham da blive. De accepterede nu Andersens plan, og i januar stod det klart, at kapitalen på 3.5 mill.kr. var sikret, dertil 2 mill. i bankkredit.

H.N. Andersen skød sit gamle selskab og dermed brdr. Kinch ind i det nye selskab. Andersen tilbød 3. februar Richelieu og dr. Deuntzer bestyrelsesposter i ØK, såsnart den formelle stiftelse var fuldbyrdet. I forvejen var sidstnævntes bror professor juris J.H. Deuntzer allerede designeret bestyrelsesmedlem. Richelieu kvitterede ved at købe 150 aktier à 1.000 kr. til kurs 100. Richelieu betalte de 100.000 kr. kontant i juli 1897 og leverede i november s.å. træ for resten af beløbet. Aktierne blev lagt i depot i Den danske Landmandsbank, som Richelieu nu fik nærmere forbindelse med.¹⁶

Cawston ville gerne have været med i ØK, som han foreslog skulle hedde Anglo-Danish East Asiatic Company. Men de danske investorer ville sejle alene. De må have troet på ØK, da Cawston var særdeles kapitalstærk. Andersen søgte i stedet at få et samarbejde med ham på anden måde.¹⁷

Glückstadt havde også erklæret sig villig til at gå ind på andre foretagender som miner og Battambangbanen. Om denne sidste havde Andersen kort forinden omsider fået svar fra det engelske syndikat, som erklærede det for umuligt at rejse penge i London til en 220 miles lang bane, men der kunne nok skaffes penge til de første 40 miles på vilkår, at man fik option på resten af banen. Syndikatet ville yde Andersen og hans parthavere 10% af nettoudbyttet. Rovsing skulle nu beregne, hvad dette i givet fald ville beløbe sig til.¹⁸ Omtrent

samtidig hermed meddelte Rovsing, at det var lykkedes ham, der nu var bosat i England, at få Cawston til at stille 100.000 £ i udsigt for halvdelen af Lophoreminen, som Andersen m.fl. ejede, dersom der blev fundet brugbare årer. Rovsing var imidlertid fantasifuld og havde fyldt den engelske forretningsmand med allehånde også kongelige kombinationer, hvorved de kunne beherske Siam og alle dets rigdomme. Der var ingen realiteter bag.¹⁹

Da de økonomiske forudsætninger i Danmark nu var i orden, bestilte H.N. Andersen de tre dampskibe. To blev bygget i Skotland, et i Flensborg. Det første fra Hamiltons værft på Clyde ville blive færdigt 1. december 1897, kunne Andersen 22. april 1897 fortælle Richelieu. Filialplaceringerne var bestemt, anløbsstederne fastlagt: København, London, Antwerpen, Suez, Port Said, Colombo, Singapore og Hongkong. På hjemrejsen skulle Koh-si-Chang anløbes for at medtage ØKs eget teak m.v., samt fragter for andre til alle havne i Europa, da ØK ville sørge for omladning til de destinationer, man ikke selv anløb.

Østasiatisk Kompanis fødsel havde været lang og trang, og vanskeligheder var der fortsat mange af.²⁰ Andersens breve til Richelieu i disse måneder vidner både om besværet og også om, hvor nervøs Andersen var for, at kompagniets opbygning skulle forstyrres. Kong Chulalongkorns Danmarksbesøg i 1897 faldt et par måneder efter ØKs stiftelse. Kongen var ledsaget af Prins Svasti, der som omtalt var ildesindet overfor Richelieu. Andersens bekymring for 'the Royal Connection' fremgår af, at han var bange for den skade, Chira kunne forvolde, hvis han skulle fungere som tolk for de to Konger. Men heldigvis var der jo kabinetssekretær Rosenstand, som ifølge Andersens rapport til Richelieu havde lovet at få samtalen til at gå på engelsk, når og hvis den faldt på Richelieu. Inden Andersen i juni rejste til Siam, havde han fyret godt op under Rosenstand ved at lade ham vide, at hans nevø, løjtnant Seidelin, havde forårsaget en eksplosionsulykke, for hvilken han ville være blevet afskediget, hvis ikke Richelieu havde holdt hånden over ham.²¹

Da Andersen i efteråret 1897 kom tilbage til København, fortalte Rosenstand ham, at Kong Chulalongkorns besøg var gået godt. Efter samråd med Rosenstand havde Kong Christian bestemt, at Prins Svasti skulle have Elefantordenen. På Rosenstands foranledning havde Kongen sagt til Prinsen, at han fik denne høje dekoration, for at han ikke skulle modarbejde danske eller danske interesser. Ja, Kongen formanede endog direkte Svasti til specielt at virke for Østasiatisk Kompagni. Til Kong Chulalongkorn sagde Kong Christian, at hans store interesse i ØK skyldtes, at det var et nationalt foretagende.²²

På mindre end fire år havde ØK's stiftere ikke blot skabt sig en høj stjerne hos Siams Konge, men også hos den danske Konge med en vigtig udløber til Zarhoffet og kontakter til det engelske Kongehus foruden via Prinsesse Marie til den franske regering. Det gav prestige, men også et helt kontant udbytte.

18. ØK konsolideres

I betragtning af den snævre kontakt, der var mellem H.N. Andersen og Richelieu i ØK's opbygningsfase kan det overraske, at første gang, Richelieu i sine ellers så udførlige optegnelser nævner ØK, er så sent som i juli 1897. Da kom H.N. Andersen til ham for at opnå hans medvirken til, at ØK kunne erhverve en stor og velbeliggende grund ved Menamflodens bred, egnet til oplagring og opskæring af teaktræ, inden det blev afskibet. Problemet var, at på den eneste – og bedste – grund havde engang stået et tempel, og det var helligbrøde at anlægge et savværk på en sådan. Grunden ejedes af to af Richelieus bedste venner, hvoraf en var Kongens bror. De var heldigvis begge i stand til mod kontant betaling at dæmpe deres religiøse følelser. Sælgerne ønskede at helgardere sig og krævede, at Dronningen, der som omtalt havde regeringens førelse under Kongens fravær, gav sit samtykke, og det skaffede Richelieu 27. juli 1897 gennem marineminister Prins Kachon og indenrigsminister Prins Damrong. ØK kunne sætte foden på egen jord.

Men med finansieringen var der problemer. Mellemand ved salget havde den gamle Prins Kromatah været. H.N. Andersen mente, at Em. Kinch søgte at snyde Kromatah for den lovede kommission. H.N. Andersen fandt det rådeligst at erstatte beløbet af egne midler. Det er en omstændighed, som peger frem mod Andersens senere opgør med Em. Kinch. Hele sagen med grunden var forkludret. Det viste sig nemlig, at Heide trods løfter ikke kunne eller ville skaffe pengene til købet, da det kom til stykket. Resultatet var nu, at professor Deuntzer, Richelieu og Andersen hver især måtte hæfte for en trediedel af 36.000 £ i stedet for at kautionere for et lån af denne størrelse. Det skabte forviklinger i forhold til Sophus Deuntzer, Louis de Richelieu, Guldberg og Em. Kinch, som alle havde givet tilsagn om at kautionere for hver 1.000£ med udsigt til at få en gevinst, hvis grunden og savmøllen gav overskud. Nu måtte de enten selv betale, eller Andersen, professor Deuntzer og Richelieu i givet fald låne dem pengene. Med den lunefulde dr. Deuntzer i Bangkok var der idelige problemer også med hans andel i kobberminen, og Andersen skrev til ham om eventuelt at afvikle samarbejdet. Han forberedte samtidig broderen i København og bad Richelieu tage stilling til problemet ud fra, hvad der lokalt var opportunt.

Under sin rejse til Østen sommeren 1897 fik H.N. Andersen der ud over

etableret filialer og ordnet andre forretninger med Richelieu, Guldberg og Em. Kinch. Det var en skuffelse, at de engelske investorers udsendte ekspert kom til det resultat, at Andersen m.fl.s guldmine var værdiløs. Selv om Andersen ikke havde gjort sig store forventninger, havde han alligevel næret et lille håb om ved hjælp af indtægterne derfra at købe hele ØK op. Andersen mente, at den engelske ekspert kunne være underkøbt af konkurrenter, som nødigt så en anden mine åbne. Men noget konkret vidste han ikke, og for resten var minedrift i Siam ikke særlig lukrativ, når man ser bort fra de givtige tinminer på Malaccas vestkyst.

For den siamesiske regering kontraherede Andersen under sit ophold i Hongkong bygningen af en krydser til Siams flåde til en pris af 95.000\$. Det var lykkedes Andersen at få værftet til at levere krydseren i Bangkok, hvad der betød en besparelse på ca. 17.000\$ i forsikring o.a. udgifter. Andersen fandt, at det var en god handel. Han og Richelieu var under konstant mistanke for at modtage returkommission, og for at modvirke bagtalelse havde Andersen ladet Em. Kinch deltage i alle forhandlingerne om krydserkøbet og til sidst ladet ham underskrive kontrakten som vidne. Samtidig afgav værftet en erklæring om, at hverken Andersen eller andre havde modtaget "commissions or returns" af nogen art. Noget særligt hjerteligt forhold var der allerede dengang ikke mellem Andersen og Em. Kinch, for begrundelsen for Kinchs medvirken var den, at han med Andersens udtryk i rapporten til Richelieu kom sammen med nogle af de herrer, "som holder meget af os".

For Andersen havde rejsen været meget opmuntrende. Han fandt udsigten for kompagniet gode overalt, men bedst i Hongkong og på Kinakysten, og overalt var fragtraterne stigende. Samtidig påregnede Andersen, at man med de nye overbyggede dampere kunne erobre en stor del af Kuli-trafikken mellem Hongkong og Bangkok. Hver kuli gav 12\$, og der var mange ladninger af dem, som Andersen skrev.¹

19. september 1897 var Andersen på sin hjemrejse nået London, hvor han sammen med Rovsing havde nogle stormende møder med Cawston. Andersen fandt hurtigt ud af, at denne havde fortrudt sit tilsagn om at gå ind i Laphoreminen med 100.000£ og derfor havde beordret eksperten til at erklære minen for værdiløs for dermed at blive løst fra kontrakten. Andersen opdagede også, at Rovsings optræden havde skabt mistillid hos englænderne. Cawston gled af på alt, og han var heller ikke interesseret i at deltage i et syndikat, som Richelieu syslede med som alternativ og byggede til dels på en fransk bank.²

Overhovedet blev Rovsing et større og større problem for Andersen og Richelieu. Fru Richelieu var overbevist om, at han var begyndt at få storhedsvanvid. Han havde – mente hun – bildt sin engelske kone ind, at han var rig (hvad hun dog heldigvis var), men at Andersen havde snydt ham for vældige summer, navnlig ved at have bedraget ham for en stor andel i ØK. "Det frække dyr"

kaldte fru Richelieu ham, thi hans eneste argument var, at han forgæves havde bedt om nogle friaktier, fordi hans far havde talt med Andersen om ØK for flere år siden.

Hvordan det end hang sammen, så løb Andersens breve i stigende grad over af vrede mod Rovsing, og i marts 1898 havde også Richelieu et opgør med ham. Derpå gled han ud af Andersens og Richelieus sfære.³ Men nu var hans far også død, og forholdet til *Politiken* så grundfæstet, at han var uskadelig.

Bortset herfra tegnede alt godt. Befragtningen af skibene for 1898 gik fint, fragtraterne var steget yderligere, og teaktræssalget forløb strålende. Alt var udsolgt til høje priser.

I kommandør Bojesen havde Richelieu og Andersen en forbundsfælle, som de anså for vigtig. Han var medlem af det største parti, som man hver dag ventede, skulle overtage regeringsmagten. Da Richelieu i 1897 følte sig foranlediget til at anlægge sag med *Daily Mail*, der havde betvivlet hans maritime kompetance, trådte Bojesen på marineminister Ravns foranledning frem og erklærede, at Richelieu under et ophold i Danmark i 1888, da Bojesen var chef for torpedovæsenet, havde sat sig ind i dette.⁴

Der var derfor ikke noget mærkeligt i, at Bojesens søn, Aage, som var sekondløjtnant, kom til Siam for en periode. Han var iøvrigt en dygtig søofficer, der sluttede sin karriere i Danmark som kommandør og Kongens jagtkaptajn. Til Kongens og Kronprinsens tilfredshed kom nu også løjtnant Lange ud. Flere andre unge danske officerer fik stilling i Siam i 1897 og de følgende år, men Andersen og Richelieu var nu meget omhyggelige med udvælgelsen, og de fleste af de unge officerer fik da også en udmærket karriere i Siam eller senere i Danmark.⁵

Det var Richelieu, der fra Bangkok afgav specificerede bestillinger, og H.N. Andersen, som i København var rekrutteringsagent, et ret tidrøvende arbejde. Størst besvær synes han dog at have haft med at få sendt de to søstre Nordsten fra Hillerød ud. Den ene skulle passe Richelieus børn, den anden giftes med fru Richelieus bror Kay Lerche, som var premierløjtnant i Siams marineartilleri. Problemet var, at Andersen ikke turde lade de to unge piger rejse alene, og ej heller med et hold ugifte danske officerer. Det lykkedes til sidst at få dem udliciteret til et engelsk ægtepar. De kom da med dyden i behold til Bangkok, og 28. december 1897 blev Nico Nordsten gift med Kay Lerche. Andersens kommissioner var mangefold.⁶

Af en helt anden rækkevidde var de bryderier, Andersen havde med The China, Japan & Straits Conference, eller "Steamerkonferencen", som Andersen kaldte den. Det var en organisation af ni rederier, som sejlede på Østen. De aftalte fragtrater og andre konkurrencemæssige begrænsninger og var enige om at holde konkurrenterne ude. Det ville med Andersens ord være "af umådelig vigtighed", dersom ØK kunne komme med i denne sammenslutning. Det betød

7% mere pr. tur, end ØK ellers kunne få. Omkring 1. november 1897 begyndte Andersen i London at forhandle med Peninsular and Oriental Steamship Company, der var det betydeligste rederi indenfor Steamerconferencen. Andersen mobiliserede det danske udenrigsministerium og gesandten i London, og uvist af hvilken grund gik P & O nu ind for ØK's optagelse i konferencen.⁷

Det blev alligevel en tung og langsom kamp. Konferencen søgte først at optage ØK med så mange begrænsninger, at ØK ikke kunne røre sig. I februar 1899 satte Andersen hårdt mod hårdt. Når konferencen omsider bøjede sig, hang det efter hans opfattelse sammen med, at ØK havde ført sig så stærkt frem, at man frygtede for den skade, det kunne gøre ved at stå uden for. Men uden tvivl havde det også haft betydning, at Prinsesse Marie gennem Prinsesse Alexandra havde formidlet en kontakt til konferencens formand.⁸

I løbet af 1898 konsolideredes ØK's position. Der er dette år ingen brev- og telegramveksling mellem Andersen og Richelieu, da denne en stor del af året var hjemme.⁹ På trods af et langt sygeleje var han dog levende optaget af ØK's forhold, hvad hustruens dagbog bekræfter. I en oversigt over sommerens tildragelser skriver hun om sin mand: "Han skrev selv en hel del og lagde en masse planer, store og vigtige planer for Østasiatisk Kompagni, som han så diskuterede med Andersen hver aften. Andersen kom troligt hver aften, og de sad og talte business nogle timer og dirigerede hele kompagniet herfra. Andersen begyndte så at arbejde på de nye planer, og direktør Heide var herude en dag, og hver dag omtrent vokser det Østasiatiske til noget meget stort. Heide (Privatbanken) og Glückstadt (Landmandsbanken) er lige ivrige efter at komme med og lover at skaffe lige så mange millioner, det skal være, tilveje til at arbejde med. Det bliver et mægtigt foretagende, og uhyre morsomt er det at følge med i alle detaljerne og se det hele vokse sig stort og mægtigt..."¹⁰

Hvor betydelig Richelieus indflydelse har været, er det naturligvis umuligt at afgøre på en kærlig hustrus udsagn, men de daglige besøg hos Richelieu svarer meget godt til de ugentlige breve, når denne var i Bangkok, Andersen i Europa. H.N. Andersen anså på dette tidspunkt givetvis Richelieu for en betydningsfuld partner, ellers ville han ikke have brugt så megen tid på ham.

I det ydre manifesterede ØK's opstigen sig symbolsk ved, at regeringen som et plaster på såret efter den afviste ansøgning om en statsgaranti, gav ØK's fartøjer lov til at føre splitflag, en understregning af ØK som en national virksomhed, reelt ved, at ØK's tre første dampskibe nu blev leveret fra marts til juli 1898. Det skete med nogle måneders forsinkelse, der skyldtes strejker i Skotland. "Siam" gik på sin jomfrurejse til Siam, hvor Kong Chulalongkorn aflagde visit ombord.

Men, som fru Richelieu skrev i sin dagbog, så gjaldt det om at få russerne med i ØK, og i så henseende mente hun, at det var meget vigtigt, at Andreas blev inddraget. Det var sandt, for ØK's planlagte bestyrelsesrejse til Skt. Pe-

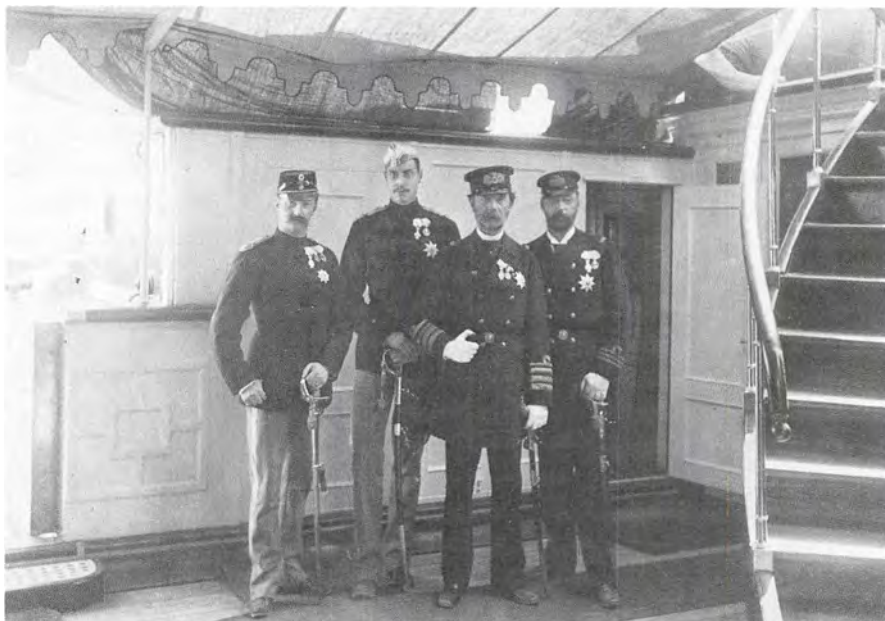
tersborg forudsatte kejsergunst, og den anså man Richelieu for særlig egnet til at spille på.

I september 1898 sejlede ØK's bestyrelse da med "Siam" til Rusland. Det drejede sig om Andersen, Richelieu, Glückstadt (bestyrelsens formand), grossererne Holger Petersen, C.J. Carøe og V. Høffding samt professor J.H. Deuntzer foruden Axel Heide, der havde været med ved ØK's stiftelse, men som først under rejsen blev optaget i bestyrelsen.¹¹

ØK ønskede i bogstaveligste forstand at vise flaget, splitflaget. ØK ville af mange grunde gerne i nærmere forbindelse med Rusland. En af dem var at opnå regeringsfragter fra Østersøhavnene til Ruslands nye interesseområde helt ovre mod nordøst bl.a. i Port Arthur og Vladivostok. Det lykkedes også at få kontrakter i stand med den russiske regering, men der vides ikke noget nærmere om, hvorledes man opnåede dem på anden måde end ved simpelthen at være i stand til at tilbyde tilfredsstillende vilkår.

Et af de mange siamesiske kongebørn var i Rusland for at lære det militære håndværk. Sygdom havde hindret Richelieu i at ledsage Prinsen til Skt. Petersborg. Nu benyttede han sig af lejligheden til at aflægge en visit hos Prinsen.¹² Således vævedes de forskellige forretninger sammen.

Fire af Richelieus kongelige venner fotograferet 1899 ombord på Kongeskibet »Dannebrog«. Fra venstre: Kronprins Frederik (VIII), Prins Christian (X), Kong Christian IX og Prins Valdemar. H.M. Dronningens Håndbibliotek.

19. Den russiske malkeko

I januar 1899 rejste Dagmar og Andreas de Richelieu tilbage til Bangkok efterladende deres to sønner i Danmark. Det skar dem – både forældrene og drengene – i hjertet. Men kort før afrejsen havde Richelieu dog haft den glædelige oplevelse, at ”Heide kom slæbende med 2 vældig tunge poser guld, hver indeholdende omtrent 10.000 kr. til Andersen og Andreas for deres solgte sporvognsaktier; vi havde megen morskab ud af det”.¹ Det er til at forstå. 10.000 kr. svarede til årslønnen for præsidenten i højesteret. De pågældende aktier var fra Københavns Sporveje.

Brevene fra Andersen til Richelieu begyndte straks efter at komme. Selv var Andersen på rejse til London. I de foregående uger havde ØK’s bestyrelse til dels på grund af rejsen til Skt. Petersborg levet meget tæt. Det mærkedes på H.N. Andersens første tilstandsbeskrivelse fra København 18. januar 1899:

”Vi kom hertil den 15. via Berlin og fandt det allerede her noget tomt på hotellet, men mere her endnu. Telefonen er blevet forholdsvis rolig og kommer nu ganske ud af vane. Om aftenen lader kun Heides sørgmodige stemme sig høre – han må bestemt til Siam for at se Siams sol skinne – og han ved slet ikke, hvorledes han skal få tiden til at gå til efteråret, til vi skal af sted, han er fuld af mod og forhåbninger som sædvanlig.

Glückstadt var jo nu ikke blevet holdt varm i længere tid og hang med næsen over papirerne på sædvanlig vis og spurgte vidt og bredt om de 50 tons kvarts, om kobberminen etc. Når diskontoen går op, går næsen jo ned, men det er ellers all right.

Deuntzer er flink som sædvanlig, og hans største sorg er nu, at broderens særheder skal give anledning til misforståelser, jeg trøster ham med, at De nok vil tage al mulig hensyn, og at det går nok”.

Andersen kunne samtidig oplyse Richelieu om, at alt det elektriske udstyr til Bangkoks sporvejsselskab var på vej fra Burmeister & Wain, hvorfor Richelieu godt kunne begynde at udbyde aktier. Hvor tæt forbindelsen var mellem de to, ses tillige af, at Andersen i forståelse med Glückstadt og Heide sendte Richelieu 100.000 kr. til betaling af teaktræsleverancer. Det var også Richelieu, som i samarbejde med Em. Kinch forestod opførelsen af en ny stor savmølle i Bangkok, ligeledes finansieret fra ØK’s hovedkontor i København.

Andersen bebudede også ”Maha Vajravduh”s stabelafløbning hos B & W.

Den var navngivet efter Siams Kronprins, der kort forinden havde været i Danmark, målte 200 fod og skulle gå i kystfart i Østasien for ØK, subventioneret af Siams regering, da den var postførende. Andersen havde indbudt pressen – ”lidt gøgl må der jo laves ved denne lejlighed”. Samtidig havde man forsynet pressen med oplysninger om, at ØK efter aftale med den franske regering ville påbegynde rutesejlads mellem Dunkerque og Saigon. Fragterne ville bestå især af teaktræ indkøbt af ØK for den franske marine. ØK fik nu gavn af sammen med to engelske kompagnier at være de eneste, der havde koncession på teaktræshugst.² Prinsesse Marie havde under et ophold i Frankrig talt i ØK's favør over for præsidenten, der havde lovet ØK al mulig bistand. Den franske regering accepterede da også ØK's forslag.³

Under opholdet i Skt. Petersborg havde ØK's bestyrelse forhandlet om oprettelse af et Russisk-Østasiatisk Kompagni, et ØK-datterselskab, som forudsatte, at ØK lod nogle skibe overgå til dette. En sådan udflagning ville betyde, at den russiske stat godtgjorde afgifterne for sejlads gennem Suezkanalen.⁴ Men det var ikke så lige til at få de russiske myndigheders godkendelse, dels var bureaukratiet stort, dels kunne det spørges, hvorfor netop ØK skulle have denne favør. Man nærmede sig den stærke finansminister Sergej Witte (1849-1915), der imidlertid var ret afvisende, da han ganske simpelt fandt, at ØK søgte at omgå loven.

Derfor fik Andersen og Richelieus kongelige forbindelser fra 1893 afgørende betydning. 9. februar 1899 fortalte Andersen Richelieu, at Prinsesse Marie havde anmodet ham om hurtigst muligt at rejse til Skt. Petersborg for at understøtte Enkekejserinde Dagmars arbejde for ØK's planer. Enkekejserindens brev herom lod Prinsesse Marie gå videre til Andersen. Andersen rejste så hurtigt, han kunne. ”Hele Kongefamilien har nu fået en raptus og vil alle hjælpe til. Jeg får breve med fra Kongen, Kronprinsen, Prins Valdemar og Prinsesse Marie”.⁵

Hvad Andersen foretog sig i Skt. Petersborg og i ugerne derefter, berettede han 22. april 1899 for Richelieu. Der var, skrev han, lagt ”en ganske umådelig masse arbejde og har været sat kræfter i bevægelse for at få dette russiske maskepi i orden, og trods alle vanskeligheder er det nu lykkedes os. Jeg sendte Dem, før jeg tog til Rusland, kopi af mit brev⁶ og forslag til den franske gesandt, og af dette forslag blev der igennem Prinsesse Marie og Kronprinsen sendt kopier til Kejseren af Rusland, til Kejserinden (Dagmar) og Murawieff⁷, og forsynet med breve drog jeg så op til Skt. P(etersborg), og takket være protektionen gik alt godt deroppe, men det har stået på til nu. Med at få statutterne lavet til at suite os og nu til at få den i Rusland almægtige hr. Witte til at gå ind på at give os alle de fordele, vi bad om, har været et surt arbejde, og her fra København har været sat meget i bevægelse fra Kongefamiliens side.

Kejserinden har været her og er her endnu, og hun har sendt det ene tele-

Sergej Juljevitch Witte (1849-1915) var en af Ruslands betydeligste statsmænd. Han var jernbaneekspert og blev efter en kort periode som trafikminister finansminister fra 1892 til 1903. Han virkede med held for en ikke mindst erhvervsmæssig modernisering af Rusland, til han i 1903 for en tid fortrængtes af den reaktionære V. Plehve (1846-1904). Efter Ruslands nederlag i krigen mod Japan blev Witte 1905-06 Ruslands første konstitutionelle ministerpræsident. Det var altså ikke en hr. hvem-som-helst, H.N. Andersen var oppe imod, men Enkekejserinde Dagmar havde en klemme på Witte, som hun vidste at bruge. Det kgl. Bibliotek.

gram efter det andet til Kejseren og hendes svigersøn (Storfyrste) Alexander Mihalowitz. Men det stod således, at hr. Witte først skal sanktionere dem og så forelægge dem for Kejseren til underskrift, og med denne W(itte) er der jo et forhold med konen, som endnu ikke er forestillet ved hoffet, det har Kejserinde Dagmar sat sig imod, og det vil Witte nu gerne opnå, derfor vil hun ikke bede Witte personlig derom, og i forgårs blev der så sendt (bud) efter mig fra Prinsesse Marie og dér var Kejserinden, da jeg kom der, og der blev nu talt frem og tilbage, og hun sagde temmelig uforbeholden, at de forangivne grunde hindrede hende fra at telegrafere direkte til Witte, men Prinsesse Marie er jo ikke rådvild, og hun foreslog så, at hun ville telegrafere både til Witte og Murawieff, og samtidig fik Barnholdt, som er vor repræsentant deroppe, et telegram fra hende, at han kunne henvende sig direkte til Witte for at forhandle om de enkelte punkter. Pr(insesse) M(arie) sagde til Kejserinden: "Witte ved, at du er her, og når jeg nu telegraferer, så tror han sig nærmere sine ønskermål". Witte bed på, og i aftes kom der telegram fra ham til Prinsesse Marie, at det skulle være ham en overordentlig stor glæde at efterkomme hendes ønsker. Statutterne med hans anbefaling skulle strax blive forelagt Kejseren til underskrift. Kun var der én ting, som ikke kunne blive i statutterne, og det var

monopolet på at befordre krongodset (sic) for de næste 10 år for en rate af 42,6, men dette ville han gøre en kontrakt med kompagniet om og tilsagde hende, at det skulle få den samme gyldighed som i statutterne. Hvad vi nu har opnået i Rusland, er egnet til at skabe millioner på, når det behandles på den rette måde, og vi i disse dårlige pengetider kan få mønter ud af bankerne.

Vi har jo nu opnået at skabe et Russisk Østasiatisk Kompagni med følgende rettigheder: Suezkanalen fri for 10 år for alle vore skibe under russisk flag, befordring af alt krongods på Østersøen til temmelig høje rater, danske kaptajner for de første tre år mindst, og ellers små betingelser af mindre betydning uden for statutterne. Dertil samarbejde mellem (?)-flåden og os, således at de holder sig til Sortehavet og vi til Østersøen. Navnlig er de to første betingelser meget værd for os. Med 6 dampere under russisk flag vil det mene en subvention af ca. 800.000 om året, og hvad kronfragterne vil sige, har vi det bedste bevis på med "Siam" på denne rejse og med "Livadia" også. "Siam" vil gøre sine 7.500£ fri på rejsen ud og "Livadia" ren fortjeneste ca. 4.500£, og af denne russiske historie er nu fremstået det, at den franske regering udtrykker deres højeste anerkendelse af forslaget, jeg sendte (den franske gesandt i København) Jusserand,⁸ og hvoraf De fik en kopi ud,⁹ før jeg rejste til Petersborg, og at de vil gå ind på samarbejde med en russisk-dansk linje og har konfereret med Mesageris og Comp. Nationale og anmoder mig om at komme over for at konferere nærmere om sagen, og den danske linje har vi jo, og den russiske får vi nu. Der er overhovedet en begejstring oppe for sagen nu både hos Rusland og Frankrig, og i går var jeg sammen med grev Benckendorff¹⁰ og Jusserand for at tale om sagen. Benckendorff bragte sagen på bane med den russiske gesandt i Bangkok som dansk konsul, hvor han mente, at netop han nu ville være til megen nytte for selskabet, som jo dog ved den nu sluttede overenskomst fik et dansk-russisk præg, og det kan der jo være noget i ..."¹¹

For en nutidig betragtning kan Wittes problem forekomme bizart. Men han havde begået den utilgivelige synd at gifte sig med en jødisk tidligere "buffetjomfru" fra Libau, og etiketten fordrede, at denne først skulle præsenteres for Enkekejserinden, som ganske simpelt ikke ville se servitricen. Når Witte gik ind på ØK's forslag må det dog holdes ham til gode, at han formentlig har regnet med, at selskabet før eller senere ville blive russisk.¹²

Men brevet er der ud over interessant ved, at det i detaljer godtgør, hvorledes H.N. Andersen virkede via sin fyrstepolitik. Den gav bonus, og Andersen fik nogle forestillinger, han aldrig kunne slippe. Han erkendte, at det politiske demokrati i Danmark slog igennem, men selvom han havde den jævnest tænkelige baggrund, forstod han aldrig demokratiets væsen, hvilket ikke udelukkede ham fra også at få indflydelse ad denne kanal. Brevet viser også, hvorledes ØK's interesser efterhånden smeltede sammen med den danske nations. Andersen var helt holdt op at sondre og tog som den største selvfølge, at Rusland

Prinsesse Marie (1865-1909) voksede op i Frankrig som datter af hertugen af Chartres, der var Kong Louis Philipes sønnesøn. I 1885 blev hun gift med Prins Valdemar (1858-1939), Christian IXs yngste søn og søofficer. I ægteskabet var det hende, der førte an. Hun tilførte det lidt stillestående hof et pust af fransk esprit. Ud fra sin francofile indstilling veg hun ikke tilbage for politiske initiativer, selv når de ikke harmonerede med danske interesser. Hun gjorde ØK store tjenester, og det var kun rimeligt, at admiral Richelieu og H.N. Andersen efter hendes død stod bag rejsningen af monumentet for hende på Langelinie. Privat-eje.

skulle varetage Danmarks interesser i Siam. Da både det danske og det russiske udenrigsministerium delte hans opfattelse, blev det da også tilfældet samme år.

Andersen nærede ingen som helst betænkeligheder ved det storpolitiske spil, han som en brik var draget ind i, nemlig den fransk-russiske forståelse, som Benckendorff i 1907 nu som russisk ambassadør i London fik udvidet til triple-ententen, der var vendt mod Tyskland. Intet sted støder man hos Andersen på nogen anfægtelse eller forsøg på at sondre mellem danske udenrigspolitiske hensyn og Kompagniets interesser.

Om den praktiske og forretningsmæssige side af det russiske aftalekompleks var det Andersens tanke, der også blev gennemført, at det første skib, som løb af stablen 6. maj 1899, skulle hedde "Annam", døbes af Prinsesse Marie og føre dansk flag, men de næste russisk flag. Pengene til de to første skibe havde de danske banker kontraktligt lovet at udlåne. Der ville blive udstedt aktier på hele beløbet på dansk, russisk og fransk. Alle aktier skulle deponeres i Landmandsbanken som ØK's ejendom, kun givet i pant, til ØK kunne betale.¹³

Nu – i april 1899 – gjaldt det om så hurtigt som muligt at få seks skibe under russisk flag for at udnytte den 10-årige koncession. Overhovedet var det ”dette Rusland-maskepi”, som Andersen kaldte det, der i disse måneder bjergtog ham. 8. august 1899 skrev han til Richelieu: ”Prins Valdemar kom fra Petersborg for 2 dage siden, og i går havde jeg en længere samtale med ham, han har arbejdet flinkt for os deroppe, og når nu Kejseren om kort tid kommer til København, vil han bese ”Annam” og nr. 210, som nu bygges hos Burmeister, og som skal under russisk flag. Al denne favoriseringen af Rusland indbringer os en masse prygl i bladene og misundelse fra alle kanter (navnlig russiske og tyske blade), englænderne betragter det jo mere som rettet mod og til at skade Tyskland med – nå det er jo verdens gang, og den må vi lade gå”.

Ude i Bangkok sad Richelieu og havde ondt ved at følge med i alle de aktiviteter, Andersen satte igang. Han samtykkede vel i dem, også det russiske eventyr. Men han var forbeholden overfor, at Rusland skulle repræsentere Danmarks diplomatiske interesser i Siam, hvad Andersen med så stor energi virkede for alene af hensyn til ØK’s interesser i Rusland. Richelieus betænkelighed skyldtes, at han var utilfreds med den russer, som p.t. var gesandt i Bangkok. Men Andersen kunne sætte trumf på: Prins Valdemar viderebragte Zarens glæde over, at Ruslands gesandt også skulle varetage Danmarks interesser i Siam. Til gengæld kunne Andersen oplyse, at gesandten formentlig snart skulle udskiftes. Andersen stillede Richelieu i udsigt, at han, hvis han fik et signal derom fra Richelieu, ”kunne give et lille stød til en hurtig forandring”. Og Andersen havde en kandidat parat: kammerherre, baron Modeste von Korff, 1. legationssekretær i København.¹⁴ Den modeste baron fik dog ikke jobbet.

1899 var et af de betydeligste aktivitetsår i Andersens og ØK’s ældre historie. 29. august 1899 rejste Andersen således til Paris for at følge de franske aftaler op ved en forhandling med udenrigsminister Théophile Delcassé, der med et yderst kort varsel havde tilkaldt ham. Desværre oplyser kilderne ikke, hvad forhandlingen præcist drejede sig om. Der kan dog ikke være tvivl om, at Andersen søgte at arbejde for det, der blev fransk ØK. Prinsesse Marie havde banet vejen, og Andersen var naturligt nok parat til at udnytte forbindelserne. Om disse – derunder de russiske – skrev han, at de gav store fordele navnlig, da man havde knap tid på penge her til lands. Men, som han berettede for Richelieu, ”med russiske og franske til at deltage i vor udvikling både kan vi fortjene med og på disse penge. Jeg henviser hermed til mit forslag om at lade ”Malaya”, ”Cathay” og de 2 nye dampere gå under russisk flag; dette er nu vedtaget, og i år vil ”Malaya” og nybygningen i Flensborg blive overført, og ved denne manipulation vil vi jo tjene 1 1/4 million, og vi har nu arrangeret det således, at vi stiller aktier i DRØK i pant for obligationsgælden i ”Malaya” og ”Cathay”, og derved beholdes pengene til 4 1/2%. Selv overtager vi alle ak-

Men men det gik jo. Det har jo været
 umådeligt arbejde af Bønder af for
 dette russiske Kompagni startet, men sid
 siden af et forløb galdt til et besøg
 med derpå er dette Kompagni jo rigtig
 Malke for os naar vi kun forstår et
 rigtig at malke den, men det går jo
 også nok. Vi har jo haft en ualmindelig
 god Hjælp af Prinsesse Marie og Prins
 Valdemar og er nu nået til ingen ringe
 re et have til Protektor end den russiske
 Keiser. Da jeg var i Hjøbenkauer have

Brudstykke af et brev fra H.N. Andersen, skrevet med hans karakteristiske håndskrift. Det er i dette brev, han beretter om, at oprettelsen af Dansk-Russisk Østasiatisk Kompagni nu er faldet på plads. Richelieus arkiv, Rigsarkivet.

tierne i DRØK og placerer dem på dansk, fransk og russisk marked, og med de store fordele, som DRØK byder, vil vi udbyde dem til 115 til at begynde med og senere gå op, og når vi har solgt tilstrækkelig, bygger vi, til (vi) igen fortjener på damperne og på aktierne. Andersen forestillede sig, at 10% af aktierne skulle gå til Skt. Petersborg, da efterspørgslen dér var stor. Når kurserne steg, kunne 3/8 af aktierne vandre, 5/8 blive på egne hænder. Det kom dog til at knibe med at få solgt aktierne, og i 1901 måtte Andersen, Richelieu og andre træde til og købe en del af dem.¹⁵

I september 1899 gik "Annam" på sin jomfrurejse til Skt. Petersborg med ØK's bestyrelse, dog uden Richelieu. DRØK blev under dette ophold endelig konstitueret, og samtidig indgik det en kontrakt med ØK, der bandt det til dette for 20 år, ligesom ledelsen helt lå hos ØK. Fire dampere blev overført til det russiske selskab, hvad der gav ØK en fortjeneste på 1,4 mill. kr. Det svarede til 40% af ØK's daværende aktiekapital. Nybygningen til DRØK skulle besørges af ØK. "Det har jo været et umådeligt arbejde og besvær at få dette russiske kompagni startet, men ved siden af at fortjene godt til at begynde med derpå er dette kompagni jo en rigtig malkeko for os, når vi kun forstår rigtig at malke den, men det går jo også nok. Vi har jo haft en ualmindelig god hjælp af Prinsesse Marie og Prins Valdemar og er nu nået til ingen ringere at have til protektor end den russiske Keiser. Da jeg var i København havde

Richelieus blev venner med alle Christian IXs børn. Fire af dem er her fotograferet på Bernstorff i 1912. Fra venstre Hertuginde Thyra af Cumberland, Dronning Alexandra, Kejsersinde Dagmar og Prins Valdemar. De har alle signeret billedet, inden Richelieu fik det. Privateje.

Prinsesse Marie fået Kejseren ind fra Bernstorff til frokost i Det gule Palæ, for at jeg i ro kunne komme til at tale med ham, og forud for dette havde han fået alt skriftligt såvel angående kompagniet som banken (i Bangkok, se senere), og jeg må sige, at han gik grundigt ind på det og lovede i Prins Valdemars og Prinsesse Mariens nærværelse, at han ikke alene ville beskytte vore nuværende interesser, men også i fremtiden ville han give os de lettelser og koncessioner, som vi anmodede ham om, efter at disse var prøvede af hans familie og navnlig af Prins V(aldemar) og Pr(insesse) M(arie) og sendte til ham af sidstnævnte”.¹⁶

Samtidig hermed faldt optagelsen i Steamerkonferencen på plads. Også her havde Prinsesse Marie som nævnt været aktiv, nu sammen med det danske udenrigsministerium. 18. maj 1899 blev ØK optaget som fuldgyldigt medlem af The China, Japan & Straits Conference.¹⁷ Det var herefter Andersens tanke at oprette en tilsvarende konkurrencebegrænsende sammenslutning for Østersøen og Sortehavet af det største russiske rederi, ØK og DRØK og få den sammenarbejdet med CJSC ”for derved at holde alle outsiders borte fra disse to have, som jo for tiden ikke er inkluderet i konferencen, derfor åben for alle tramps og

Det gule Palæ blev opført 1764 efter tegninger af N.H. Jardin. Fra 1837 var det bolig for Prins Christian (IX) og hans familie, indtil den i 1865 flyttede hen om hjørnet til det Schackske Palæ, der hurtigt blev kaldt Christian IXs Palæ. I Det gule Palæ boede fra 1885 Prinsesse Marie og Prins Valdemar, og det var her H.N. Andersen fik lejlighed til at tale forretninger med Zar Nikolaj. I dag rummer palæet hoffets administration. Tegning af Knud Gamborg (1828-1900) i Vort Kongehus, u.å. (1889).

liners, som vil underbyde os på fragtmarkedet”. Det russiske rederi havde givet ham fuldmagt til at indlede og ordne sagen. ”Alt dette ved siden af de daglig tiltagende løbende forretninger giver mig en umådelig masse at bestille, og til tider går det hjærnen, som det går luften i Bangkok i oktober – den står stille, men det er jo som alt andet en overgang, og så kører jeg på igen.”¹⁸

Andersens hjerne stod ikke stille ret lang tid ad gangen. Ikke alene havde han erobret så godt som al transport for russerne med egne og chartrede skibe, der sejlede fuldlastede med jernbanemateriel til Port Arthur og Vladivostok, men han var også i underhandling om at levere opskåret teak til den kaukasiske bane på over 2.000 km. Måske kunne man også vinde sukkerfarten, da alle russiske sukkerfabrikker var samlet i en ring kontrolleret af regeringen.

Andersen havde overhovedet mange bolde i luften netop i 1899. Han handlede med Norddeutsche Lloyd og Hamburg-Amerika-Linien (Albert Ballin) om et samarbejde om postruten Bangkok-Singapore. Men det krævede, at ØK kunne komme med en siamesisk regeringssubvention, og den skulle Riche-lieu skaffe.¹⁹ Det var han også villig til, da ideen til en dampskibslinie Bangkok-Singapore med større og bedre skibe end de eksisterende var udtænkt af ham, da han var sengeliggende i Espergærde i august 1898.²⁰

20. Investeringer i Siam

Kobberminen blev ved med at plage Andersen, Richelieu og dr. Deutzer. ØK's ekspansion fordrede kapital, og Andersen var hungrig efter at komme af med minen. Etatsråd Glückstadt og direktør Louis Fraenkel, Stockholmske Banken, var i juli 1899 i London for at søge minen solgt, men rapporterne om minens indhold og kvalitet var ikke entydige nok. Rent bortset herfra balance-rede mineejerne på knivens æg. De havde endnu ikke fået koncession fra Siams regering, og "det var jo", som Andersen tørt bemærkede til Richelieu, "ikke så hyggelig en situation, var minen blevet solgt, uden at den tilhørte os". Andersen bestilte endnu et engelsk firma til at undersøge minens bonitet.

Guldminen syntes derimod givtig, og Andersen foreslog, at man købte dr. Deutzer og Heggie ud både af denne og af kobberminen for f.eks. 100.000 kr., da ingen af dem var til at stole på. Andersen karakteriserede dr. Deutzer som "lunefuld, pengegrisk og uberegnelig". I øvrigt havde Andersen meget at lave, han var på kontoret fra 7 til 18, hvad hans øjne knap kunne tåle, og måske troede han heller ikke, at Richelieu og Guldberg viste minesagen tilstrækkelig opmærksomhed. Det er i al fald tydeligt, at Andersen i sit domicil i det fjerne København var utålmodig over, at der intet skete m.h.t. minerne. Han foreslog derfor Richelieu, at ØK oprettede et minedepartement i Siam eller i det mindste udsendte en kompetent leder. Men minerne var hverken Andersens eller ØK's, så han var på grund af kontrakten med medejerne nødt til at tage hensyn til især Richelieus opfattelse.¹

Blandt de initiativer Richelieu tog – også udtænkt i Danmark i sommeren 1898 – var tillige et forsøg på at oprette en bank på grundlag af dansk (Landmandsbanken), tysk (Norddeutsche Bank) og russisk kapital, eventuelt suppleret med en fransk investor. Den russiske minister i Bangkok, der fra 8. juli 1899 (og til 6. marts 1909) varetog Danmarks interesser, støttede planen. Kredsen omkring ØK var af den faste overbevisning, at det gjaldt om at knytte Rusland så meget til ØK som muligt, da dette land "byder os ganske enorme fordele". Dernæst mente Andersen, at man burde gå i lag med Frankrig. Men m.h.t. banken havde Richelieu og Andersen en stærk fjende, nemlig Kong Chulalongkorns økonomiske rådgiver, C. Rivett-Carnac, der i hemmelighed samarbejdede med den britiske gesandt i Bangkok, G. Greville.

De to briter var enige om at standse bankprojektet, der ville ramme de to

britiske banker, som opererede i Siam. En anden Richelieu-plan gik ud på at anlægge en frihavn ved Den siamesiske Golf med jernbane til Bangkok. Heller ikke dette projekt kunne Carnac acceptere, hvorimod den omtalte postrute Bangkok-Singapore fandt nåde. Kongens afslag på banken i marts kommenteredes af Greville med bemærkningen: ”Der går rygter om, at den tapre admiral nu ofrer meget af sin fritid på den siamesiske flåde”. Danskerne søgte med Greville’s ord ”at køre hele det siamesiske show”. Tilsyneladende havde Carnac’s indflydelse hos Kongen stukket en kæp i hjulet. I forbindelse med sin indberetning til Foreign Office gav Greville denne karakteristik af Richelieu: ”Han er meget nyttig for Kongen, behersker sproget beundringsværdigt godt, kender Majestætens svaghed for at tjene penge, og efter sit første fejlslagne forsøg har han tilsyneladende arbejdet for at få åben støtte fra tyske, russiske og franske banker. Deri er han uden tvivl blevet støttet af hr. Olarovsky, den russiske gesandt, der også varetager de danske interesser, og som ikke forsømmer nogen lejlighed til at bekæmpe britiske interesser i samarbejde med den tyske gesandt.”²

Afslaget generede ikke hverken Richelieu eller Andersen. De arbejdede ufortrødent videre og mobiliserede nu Prinsesse Marie, som skrev til finansminister Witte for at få den Russisk-Kinesiske Bank med i projektet.³

Under Andersens samtale med Zaren i Det gule Palæ i august 1899, havde denne sagt, at ”Witte ikke havde fortalt ham, at vi ville have en russisk bank med til at grunde Bank of Siam, da han ellers ikke ville have tilladt ham at trække tiden ud, men når han kom tilbage til Petersborg, skulle han arrangere det. Glückstadt og jeg talte med den Internationale Bank (Wittes bank), og de vil gå med, men afventer nu Wittes og Kejserens tilbagekomst. Jeg fik i går telegram fra Prinsesse Marie, at en fransk bank er villig til at gå med, og at Kejseren havde ladet Benckendorff skrive til Delcassé, at han nærede personlig stor interesse for det hele program og håbede, at Frankrig gik med til samarbejde”.

H.N. Andersen fik da også en anmodning fra Delcassé om at komme til Paris 3. oktober 1899.

Samtidig ville Glückstadt og bankdirektør H.C.J. Larsen fra Privatbanken med for at træffe aftale med en fransk bank om at deltage i den nye bank. Forhåbentlig ville det ikke genere siameserne for meget, at fransk kapital deltog så få år efter Frankrigs annekstion af det østlige Siam.

”Da jeg var hos Kejseren”, skrev Andersen til Richelieu, ”kom samtalen på Siam, og han sagde, om jeg ville skrive til Dem om at sige til Kongen af Siam, at han, Kejseren, glædede sig til, at der kom en ny bank, og at Rusland deltog, ligesom han glædede sig til det samarbejde, der var mellem Rusland-Danmark og eventuelt Frankrig, og at han på sin side ville gøre alt, hvad han formår for det dansk-russiske kompagni og endnu en del fraser”. Han ville lade skrive til

The Siam Electricity Company, Ltd. var uden tvivl Richelieus mest givtige investering i Siam. Både regeringen og et amerikansk selskab havde uden held søgt at drive et kraftværk. Det overgik da i 1898 til Richelieu og blev stiftet, mens denne var på orlov i København. Aage Westenholz blev direktør og drev det frem. I 1901 fik det koncession på elektrisk sporvejsdrift. I 1902 overgik selskabet til Westenholz, men i 1913 blev aktiemajoriteten belgisk. I 1927 indregistreredes aktieselskabet bl.a. af skattehensyn til Richelieus misfornøjelse i Siam. Foto af hovedsædet i Bangkok ca. 1906. Schiøppfes samling, Rigsarkivet.

den russiske gesandt herom. Zaren havde også fundet det helt naturligt, at hans minister i Bangkok repræsenterede danske interesser i Siam, da der nu var et samarbejde mellem de to lande. Også Zaren havde åbenbart den opfattelse, at det, Andersen selv kaldte et forretningsmæssigt maskepi mellem ØK og DRØK, var et samarbejde mellem to nationer.

Andersen var klar over, at briterne i Siam kunne føle sig gået for nær, men det fandt han ubegrundet, da de fik de koncessioner, de pegede på, mens danskerne måtte kæmpe for deres og ofte blev holdt hen med løfter, ”og løfter er jo i reglen billige i Siam”. Andersen følte åbenbart et behov for at forsvare det provokerende i at åbne en bank i Siam i konkurrence med de to eksisterende britiske. Danskerne havde ret til at drive bankvirksomhed, og Andersen m.fl. havde hidtil foretaget betydelige investeringer i Siam uden at tjene på dem, før nu, hævdede han. Heller ikke i Europa kunne briterne lade ØK i fred. Med

Daily Mail i spidsen lavede de et stort postyr over det dansk-russiske samarbejde, og så skulle de endda vide, at ØK for tiden beherskede Rusland og Østasien, som Andersen skrev til Richelieu.⁴

Under sin rejse fra Danmark til Siam i januar 1899, opholdt Richelieu sig i februar nogle dage i Singapore – ufrivilligt længe på grund af dårlig forbindelse til Bangkok. Han udnyttede tiden godt, idet han optog forhandlinger med to eksisterende dampskibslinjer om at indgå i et samarbejde med ØK. Andersen var begejstret, dvs. han læste Richelieus rapport ”med overordentlig tilfredsstillelse”. Men aftalen krævede kapital, og Andersen var i forvejen ved at skræve med fare for benklæderne. I et sjældent anfald af humor skrev han 6. marts 1899: ”Jeg har straks ... meddelt etatsråd G(lückstadt) og direktør H(eide) sagen og siden haft flere samtaler med G., som endnu har næsen helt nede på papiret over de dårlige og knappe pengetider og spørger, om guldminen og er utålmodig efter at få konstateret, at der er mange millioner deri, og mener, at når vi bare kunne tage noget guld til at begynde med, så kunne vi derfor købe eller tildels købe linjen op. Han vrider sig som en ål. Jeg siger, at pengene må og skal skaffes. Heide løber omkring bordet og hvisker mig i øret: ”Jeg har en plan”, hvorved G(lückstadt) spidser øren og som sædvanlig bliver bange, at Heide skal løbe fra ham. Jeg siger, at kan vi ikke få pengene på anden måde, sætter vi frakken på Assistenshuset, og vi kan på ingen måde træde tilbage, og således vrøvles der op og ned, og derved bliver (det) slået fast, at pengene, om de skal bruges, skal skaffes. Heide ringer som sædvanlig på telefonen og siger, at vil G(lückstadt) ikke, skal han nok vise, at han kan: Det kan gå således og således til – og enden bliver, at når pengene skal bruges, får vi dem nok. Det er det sædvanlige med paraplyen op, før regnen kommer, og når bygen er der, hjælper det ikke at løbe, og således bliver det også hermed; men foreløbig står det som sagt på vrøvl og næsen på bordet”.⁵

Brevet røber Andersens sangvinske holdning og utrolige gå på mod. Samtidig afslører det dog også en vis uro, idet han bad Richelieu om gode efterretninger fra både guld- og kobberminen og fortalte, at dr. Deuntzer er under mistanke for at pille guldet ud af stenprøverne, før de blev sendt hjem. Bankerne var utålmodige, men Andersen var optimist. Han mente, at ØK for 1898 ville give 6% i udbytte efter afskrivninger, og alle udgifter afholdte. Damperne havde kun sejlet 7 1/2 måned. Med to rejser mere kunne udbyttet blive 12%. Således rapporterede Andersen i al fald til Richelieu. Om det var en dækkende beskrivelse af ØK's økonomi, kan være svært at afgøre i dag.⁶ I al fald stolede Richelieu på Andersen, og hvad der måske var mere vigtigt: Det gjorde også Glückstadt og Axel Heide. Ja, den sidste troede endog så fuldt og fast på millionerne fra guld- og kobberminerne, at han allerede med rund hånd havde uddelt dem, så at der nu var såre mange, der så hen til Siam med lyse forhåbninger, som Andersen tørt bemærkede. Hvor usikre de forretningsmæssige

prognoser var, fremgår af, at nu syntes guldminen tvivlsom, men kobberminen givtig, da malmen indeholdt 20-24% kobber, og kobberpriserne steg kraftigt. Et svensk firma gjorde tilnærmelser med henblik på køb. Andersen forlangte mindst 1 mill. £ sterling, endnu inden man havde klarhed over, hvor store mængder, minen rummede, og inden der var fuldstændig vished for, at Andersen, Richelieu og professor Deuntzer havde fået koncession på den. Omtrent samtidig kom der tilbud fra en engelsk køber. Det er tydeligt, at Andersen var lysten efter at sælge. Overfor Richelieu udtrykte han håbet om, at grunden til den nye savmølle ikke krævede ”flere penge ud, da de er meget knappe”.⁷

Kort efter Kong Chulalongkorns hjemkomst i 1897 var Prins Kachon faldet i unåde og blevet afskediget som marineminister. Han blev afløst af Prins Prop Parapago, som var lige så ubetydelig; men også til ham fik Richelieu et godt forhold, styrket ved det storkors, han ved sin tilbagekomst til Bangkok 13. februar 1899 kunne give Prinsen fra Christian IX.

Kongen og Dronningen modtog Richelieus som savnede kære venner. Richelieu fik straks travlt på værftet og kyststationerne. Et af problemerne var som nævnt, at hver gang han var borte fra Bangkok, begyndte disciplinen at smuldre. Han måtte så bruge de første uger til at bringe den i orden og afgøre stridigheder ofte af bagatelagtig karakter især mellem de siamesiske marinere. 1899-1902 fik Richelieu udnævnt sin bror, Louis, til stedfortræder, men han magtede ikke denne opgave.⁸

25. marts 1899 døde Prins Prop. Nu blev en anden kongebroder Prins Chao Fa Krom Khun Narit marineminister, men han erklærede på forhånd, at han betragtede udnævnelsen som en formsag, og at han ikke havde til hensigt at blande sig i noget som helst, og det løfte holdt han.

Richelieu måtte allerede i april 1899 sende sin syge kone hjem, og han kastede sig nu ud i arbejdet. Det var både de sædvanlige maritime forretninger og udvidelsen af Kongens store Dusit Park med kanaler og søer. Men også Kongen var syg, og i juni 1899 tog han på sejlur i Siambugten med Richelieu. Aldrig så snart, var de kommet afsted, før de blev kaldt tilbage. Den kongesøn, der havde været i Rusland for at uddanne sig, var død på vejen hjem. Richelieu måtte gå til Singapore og hente ham på Kongeskibet.

En stor del af Richelieus sidste tid i Siam gik med ceremonielle affærer som en engelsk eskadres besøg – blandt officererne var Jellicoe -, som blev afbrudt, da den telegrafisk blev kaldt til Kina for at nedkæmpe boxeropstanden. Der var besøg af Prins Heinrich af Preussen, den tyske Kejsers bror, og der var den siamesiske kongefamilies betydelige krav om allehånde serviceydelser. Var Richelieu ved at køre træt i sin ensomhed, holdt han det for sig selv. Og én ting glædede han sig til: dansk flådebesøg.⁹

21. ”Valkyrien” i Siam

H.N. Andersen havde længe ønsket, at et dansk orlogsfartøj med Prins Valdemar som chef ved en rejse til Siam skulle understøtte ØK's planer. Cavling tog ideen op i *Politiken* 30. november 1897, idet han også nævnedes Store nordiske Telegrafsekselskab i Shanghai. Grosserersocietetet, der blot et par år før havde været skeptisk overfor Andersens planer, støttede nu tanken, og der søgtes i februar-marts 1899 en statsbevilling. Venstre-flertallet gik imod. Efter mange viderværdigheder besluttede rigsdagen at give en bevilling på 100.000, resten skulle private yde.¹

Det drejede sig om 50.000 kr., og Andersen kaldte det ”en skandale af rigsdagen”. Venstreflertallets uvilje skyldtes ikke animositet mod ØK, men i første række dets taktik i disse år: Gennem finansudvalget, hvis formand var J.C. Christensen, at tvinge den svage Højreregering ud ved at nægte den bevillinger. Det kunne kun animere Andersen til at ønske Højre bort fra magten. Han følte sig iøvrigt også svigtet af marineminister Ravn, som han kaldte ”en gammel kælling”.²

Andersen skrev til Richelieu: ”Disse kr. 50.000 har Heide garanteret, og vi må nu bære broderparten, men må jo så bruge Prins Valdemar på anden måde, og dertil er han villig. Prinsesse Marie lærer ham nu sin lektie. Udelukket er det dog ikke, at hun kommer med ud, og godt var det – hun arbejder som et jern for D.Ø.K., og hende kan vi takke for de gode resultater opnåede i Rusland, da jeg var deroppe”.³

Prins Valdemar lovede på sin side at bede Kong Chulalongkorn om, hvad Andersen og Richelieu ville have, når han kom ud.⁴

Både ”Annam” ført af kaptajn C.M.T. Cold – senere udenrigsminister – og ”Valkyrien” med Prins Valdemar som chef kom ud til Siam omkring årsskiftet 1899-1900, dog uden Prinsesse Marie, der af hensyn til Kong Christians høje alder og sine små børn besluttede at blive i Danmark. Blandt de andre gæster var Heide, Guldborg og Henrik Cavling, der skulle skrive begejstret i *Politiken* om turen og ØK, hvad han da også gjorde. Andersen følte sig som barnepige for hele selskabet.⁵ Turens officielle karakter understregedes af, at Andersen repræsenterede Grosserer-Societetet. ”Valkyrien”s ankomst gav anledning til et komisk protokollært incident. Richelieu var på vej ud til skibet som chef for den delegation, der på Kongens vegne skulle byde den danske orlogsmænd

Til "Valkyrien"s togt leverede Prinsesse Marie dette allegoriske billede gengivet i E.A. Svedstrups bog "De danskes Vej", der udkom i 1902.

velkommen. Med om bord var Prins Heinrich, som skulle sættes om bord på sit skib for at afsejle. Nu insisterede han på som havende en højere rang at gå ombord på "Valkyrien" før Richelieus deputation. Det var en uhøflighed overfor Siams Konge, men Prins Heinrich fik lov.

Med "Valkyrien" fulgte "Annam", der som lige nævnt bl.a. medbragte Henrik Cavling og, med Richelieus ord, "en anden bekendt og udmærket forfatter Alexander Svedstrup, der sammen med redaktør Cavling skrev smukt og sympatetisk om Østens lande og deres befolkning" – samt om ØK, deres vært, kunne man tilføje.

En forløber var allerede ankommet, nemlig den senere så kendte rejsebogsforfatter Holger Rosenberg. Da han i august 1899 bestilte plads på et ØK-skib for at sejle til Bangkok og sende reportager hjem til dagbladet *Dannebrog* i forbindelse med "Valkyrien"s rejse, viste Andersens holdning til pressen sig på ny. Han talte både med bladets redaktør og med Rosenberg og advarede ham mod på nogen måde at komme under indflydelse "i en retning ikke os velbehagelig". Der var ikke noget at tage fejl af. I et brev til Richelieu overlod han "det videre" til denne og sin svoger kaptajn Guldberg.⁶ Der blev da også taget hånd om Rosenberg, der – ganske som Cavling – sendte de nydeligste artikler hjem.

Richelieu havde sat alle sejl til, og skønt Prins Valdemar kun var en yngre søn af Kongen, blev han og hans selskab modtaget som var han Kejser. Alt hvad der kunne krybe og gå af honoratiories var indbudt til selskaber og bal hos Kongen, hos den russiske gesandt eller på orlogsværftet hos Richelieu.

Rejsen gav bonus. ØK fik ikke kun en skovkoncession til, men også en seddeludstedende bank grundet på dansk, tysk, russisk og fransk kapital, hvad Richelieu dog overhovedet ikke omtaler.⁷

For Richelieu var et besøg som "Valkyrien"s sagtens både af national og merkantil interesse. Men iøvrigt var han bare hjælpsom. Det fik de to dengang nye og ukendte, men senere berømte danske forskere zoologen Th. Mortensen og havbiologen Johs. Schmith at mærke, da de i januar 1900 kom til Siam. Richelieu stillede alle kyststationerne m.v. til deres rådighed, dampskibe osv. og de fik da også et stort videnskabeligt udbytte ud af deres studier i og omkring Siambugten.

Briterne var meget på vagt overfor alt, der kunne tydes som attack på det, de anså for deres velerhvervede rettigheder. Den britiske handelsattaché i Bangkok troede ikke på, at Schmidt og Mortensen var, hvad de udgav sig for. Da de gik i land på øen Ko Chang syd for Chantaboon (ikke at forveksle med Koh-si-Chang nær Paknam), slog han alarm. Der var efter attacheens mening mulighed for minedrift på øen, som også rummede store skovområder og masser af ferskvand. Til sin chef skrev han 1. februar 1900: "Det er givet, at de to danskere er kommet for at spionere på øen. Faktisk ligner den ene mere en søofficer end en videnskabsmand, siges det fra en herværende kulstation". Efter attacheens vurdering stod russerne og ØK bag, de første ville have en kulstation, ØK skovdriften. Englænderne havde også fundet ud af, at der i den danske flåde var en kaptajn ved navn Johs. Schmidt!⁸ Men ham var det altså ikke, og de to forskere havde hverken kommercielle eller storpolitiske bagtænder.

Samtidig med "Valkyrien"s besøg havde H.N. Andersen og Richelieu fundet en ordning, der skulle skaffe en definitiv løsning på alle de spredte forsøg på minedrift. ØK stiftede sammen med Landmandsbanken, Privatbanken og Stockholmske banker et syndikat, der skulle undersøge de forskellige guld- og

Når Richelieu i 1902 brød definitivt op fra Siam, var den væsentligste grund helbredet. Det stod dog også klart, at med datidens transporttider (en måned hver vej) kunne det være vanskeligt at opretholde et ægteskab. Her poserer det lykkeligt genforenede ægtepar umiddelbart efter admiralens hjemkomst for fotograf J. Petersen & Søn, København. Privateje.

kobbermalforekomster. Syndikatet ansatte som ekspert geologen, senere professor K. Rørdam, der 1900-02 berejste koncessionsområderne.

Særlig i skovene ved Chantuck mellem Bangkok og Korat blev kobberforekomsterne meget nøje undersøgt ved en udstrakt forsøgsminedrift, hvorved der ca. 3/4 år igennem blev benyttet en arbejdsstyrke af ca. 150 mand (kineser- og laoskulier). Dødeligheden blandt arbejderne var meget stor, og Rørdam kom til den overbevisning efter de foretagne undersøgelser, at kobbermalforekomsten var af al for ringe og usikker natur til at blive lønnende.

Heller ikke guldforekomsten var tilsyneladende tilstrækkelig stor og sikker til at berettige til så store investeringer, som et forsøg på minedrift i større stil ville nødvendiggøre. Guldforekomsten var nemlig lokaliseret langt inde i den ganske uvejsomme urskovs indre fjernt fra alle beboede steder. Foretagendet blev da efter Rørdams råd opgivet.⁹

Andersens og Richelieus minedrømme var bristede.

22. Familieliv i Siam

Straks efter at de nygifte var kommet til Bangkok, blev Dagmar de Richelieu modtaget af Kongen, som overrakte hende en smuk gave i form af ringe. Forholdet mellem Dagmar og Kongehuset blev straks det bedste. Blot tre år efter fik hun kun 24 år gammel som den første europæiske kvinde kommandørdekorationen af Phra Chula Chomklaordenen. Kongen havde megen sans for kvindelig skønhed. Hun var ung, smuk, talte godt engelsk, snart også thai, førte sig godt og faldt straks til. Hun forstod hurtigt med myndighed at tilrettelægge husholdningen og vænnede sig til at træffe beslutninger, hvad der var så meget mere påkrævet, som Richelieu ofte var på farten.

Foruden den store herskabelige villa i Bangkok havde Richelieu også ladet opføre en bungalow af teaktræ på øen Koh-si-Chang med de høje skyggefulde træer, den brede hvide sandstrand og den friske havluft. Et par år senere byggede Richelieu et nyt og bedre hus på nabøen Koh Kam. Det var ikke kun til rekreative formål, men også fordi Kongen ofte havde residens på Koh-si-Chang, og Richelieu var nødt til at være i hans nærhed. Små og store dampbarkasser og dispatchbåde gik på det nærmeste i timedrift mellem Paknam og Koh-si-Chang.

På mange af Richelieus inspektionsture kunne hans hustru ledsage ham, men snart bandt børnene Dagmar i hjemmet. 16. november 1892 fødte hun en søn. Fødselshjælper var ikke dr. Sophus Deuntzer, som familien vist betragtede som halvforstyrret, men den engelske læge, dr. Gowan. Drengen blev døbt af den evangeliske præst ved den amerikanske legation og fik navnet Louis Armand du Plessis de Richelieu (død 1974). 14. februar 1894 kom nr. 2 Helge (kaldet Læk efter husvennen Leckie, død 1975), 8. maj 1895 Dagmar Marie Louise (Jing, død 1981) og 25. februar 1897 Agnes Ingeborg (Abi, død 1976) – fire børn på fire år og i troperne var noget af en præstation for en europæisk kvinde, og det er da ikke mærkeligt, at Dagmar de Richelieus helbred ikke kunne klare opholdet i Bangkok. I Danmark fødtes 2. februar 1903 datteren Lillian (Goe, død 1977).¹

Richelieus førte stort hus og blev samlingsstedet for de danske i Siam, også for dem, der hutlede sig igennem. Det var f.eks. tilfældet med Knud Hastrup, som fægtede sig frem som pianostemmer og musiklærer. Fra julen 1892 sendte han denne skildring hjem til sin mor i Danmark:

Dagmar de Richelieu fotograferet i stort toilette på vej til gallataffel i Batavia for Kongen af Siam, der gæstede Java i 1896. Hun bærer ordenstegnet til den høje dekoration, Kongen havde overrakt hende året før. Privateje.

”Julen er jeg jo nu så temmelig kommet klar af, og den har været overmåde livlig og morsom, næsten hele den danske koloni var samlet hos kommandør Richelieu juleaften, sammen med forskellige højtstående udlændinge, som Kongens rådgiver, minister Rolin de Jaquemyns. Kronprinsens lærer hr. Morant, den danske konsul Mr. Leckie og flere andre; det gik ligefrem fyrsteligt til. Kommandørens have og gård var smykket med kulørte lamper, i gården spillede flådens kapel lige fra vi kom kl. 7 1/2 og til vi gik kl. 3 om natten. Oppe i værelserne modtoges vi af en skare renvaskede marinesoldater, der gik os tilhånde med at fikse os op, hvorefter man stedtes for kommandøren og fruens åsyn: hun var, da hun kom herud, noget af det sødeste og elskværdigste, man kan tænke sig, nu er hun blevet noget mere værdig og nådig i sin optræden, skønt hun stadig er elskværdig, men nu er hun jo også blevet moder ... og bliver feteret meget af Kongen og hele hans hus, hun fik således ved sønnens dåb, som Kongen lod sig repræsentere ved, en ganske enorm mængde diamanter og guldstads ...

Kronprinsen gjorde visit hos Richelieu lige efter dåben og forærede barnet et bæger af drevet guld. Efter endt kur gik vi så til taffels og blev trakteret på det bedste ... der var temmelig stift og kedeligt ved bordet, forfærdelig langt mellem hver ret, stive officielle skåler, og det, at vi var placerede efter rangforordningen, gjorde, at vi sad og så surt til hinanden og ikke rigtig kendte dem, der sad længere nede ved bordet. Efter at damerne havde forladt bordet, blev stemningen lidt mere livlig, det gør den jo i almindelighed, det skal ikke være nogen skose til damerne, men herude får man først rigtig munden på gang, når det sømmelighedens bånd, som damernes nærværelse i almindelighed pålægger en gentleman, er taget bort. Det samme gælder jo også hjemme i Danmark, men mere uforbeholdent her, når damerne tøver for længe ved desserten, bliver det først høfligt betydet dem, at det var bedre, de trak sig tilbage, og dersom det ikke sker med en nogenlunde rimelig hurtighed, kan der undertiden falde en bemærkning, som nok skal få dem til at fortrække.

Efter bordet var der et nydeligt juletræ, lavet af et mangotræ. ”Arveprinsen” blev båret ind af sin moder for at beskue dette og modtage selskabets komplimenter, derefter blev der sunget danske julesange, og derefter dansede vi til kl. 3, og dermed endte den juleaften; for mit vedkommende havde jeg moret mig ganske godt, mange havde kedet sig, det syntes jeg nu ingen grund der var til, når man er sammen med andre mennesker, er der dog altid noget at more sig over og lægge mærke til ...”²

Richelieus stillede også deres hjem til rådighed for barnedåb og bryllupper i den danske koloni. Således i november 1895, da løjtnant Carl Philip Seidelin giftede sig med Ellen Tegner, datter af DSB's generaldirektør. Inden brylluppet havde Seidelins morbror, kabinetssekretær Rosenstand, telegraferet til Richelieu: ”Er giftermål tilrådeligt”, hvad denne dog ikke mente, var hans sag at

Dagmar de Richelieu med sin førstefødte, Louis, ved hans dåb 16. januar 1893. Foto F. Chit & Son. Richelieus børn havde siamesiske nannier og talte som følge deraf thai. Til højre Agnes Ingeborg fire måneder gammel i juni 1897. Foto R. Lenz & Son, Bangkok. Privateje.

afgøre. Derimod søgte han forgæves at få Seidelin til at acceptere en stilling som næstkommanderende på et af de større orlogsfartøjer. Hermed ville han få station i Bangkok og hans kone mulighed for selskabelig omgang. Men Seidelin ønskede at fortsætte som chef på et af forterne ved Menamflodens udmunding, hvor man var afskåret fra andre europæere. Ægteskabet holdt da heller ikke ret længe. Morbror Rosenstands forespørgsel var altså ikke ubegrundet. Seidelin nåede iøvrigt at blive gift og skilt fire gange. Men han var en dygtig ballon-skipper.

Af Dagmar de Richelieus dagbog fremgår det også ganske upretentiøst, at hun som en naturlig sag straks trådte til med råd og dåd, når nogle af de andre danske (og engelske) kvinder var syge eller skulle nedkomme.

Der var et stort underskud af europæiske kvinder, og de få, som var der, var enten gift med unge officerer eller med ældre embedsmænd. Dagmar var prædestineret til at spille en rolle og blev stærkt feteret. Når Andreas var på inspektion, kom de opvartende kavallerer i form af engelske officerer og danskere som Chr. Rovsing og Gustav Schau ("majoren"), Dagmar kunne ikke fordrage disse to. Derimod syntes hun at være indtaget i den britiske gesandt de Bunsen, Greville's forgænger, og han i hende. I dagbogen forekommer ofte

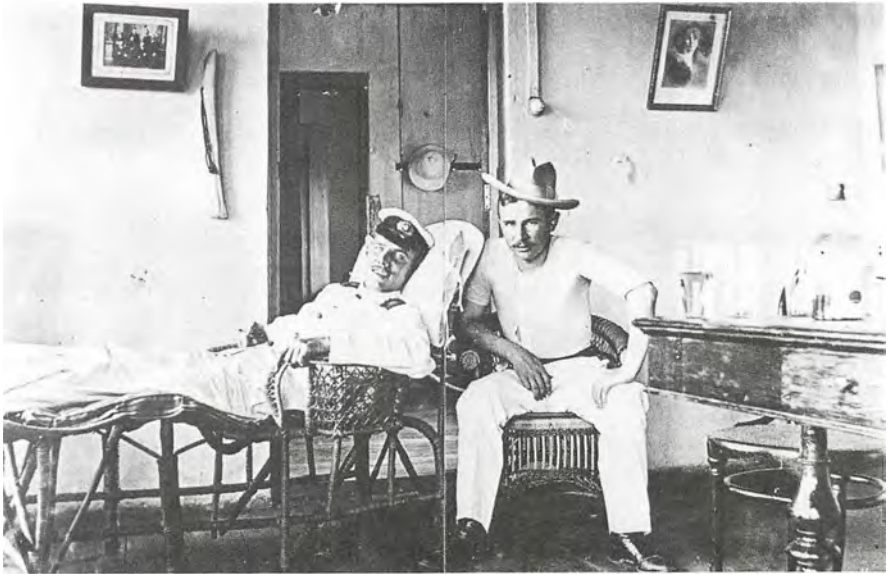
indførsler ad modum ”de Bunsen hentede mig til en lang køretur”. Da Dagmar var både velbegavet og velorienteret, var hun åbenbart også en god samtalepartner. I al fald fortalte de Bunsen hende ganske åbent om sine indberetninger og om sin vurdering af siamesiske forhold. Men de Bunsen blev afløst af Greville, der som omtalt ikke brød sig om Richelieu og ej heller om den unge admirallinde.

Når admiralen opholdt sig i Bangkok var man aften efter aften til middag hos medlemmer af den europæiske overklasse tilsat et par siamesiske Prinser. Undertiden spillede Rovsing klaver og fru Richelieu sang. Bagefter fulgte et parti whist, bridge var endnu ukendt, eller et slag billard. Af og til var der bal i den europæiske klub eller i et privat hjem. Kun et par gange noterer Dagmar ”Andreas og jeg var alene til middag”. Men man kan ikke se, om det er et glædesudbrud eller udtryk for resignation. For europæerne var der ikke mange af de adspredelser, de kendte hjemmefra. Lawntennis, cricket og golf blev indført af englænderne, juletræ af danskerne.

En enkelt gang passerede en musiker forbi. I 1896 kom således den kendte 80 år gamle pianist Chevalier Komsky og spillede Beethoven, hvis elev han var. Fru Richelieu noterede: ”Hans 70 år yngre fede kone med gult hår, og som skriver bøger, sang til”. For den musikalske Dagmar var det på den ene side en oplevelse, på den anden dog en skuffelse. Forventningerne havde været for opskruede.

En tur til Singapore var som at komme til London, og de skiftende britiske generalguvernører tog altid mod Richelieus med den største gæstfrihed.

Paladset spillede en enorm rolle for familien Richelieu. Uafladeligt skriver fru Richelieu: ”Andreas inde i paladset”. Det var tit om natten på grund af heden, som Kongen ikke kunne tåle, og for i embeds medfør for at drøfte sager med ham eller for at deltage i endeløse minister- og komitémøder. Men det var næsten ligeså tit for at overvære de utallige kongelige ceremonier. Når de små Prinser skulle have hårtoppen skåret af og overhældes med vand svarende til vor konfirmation, måtte Richelieus stille i fuld galla. Det samme var tilfældet ved kremeringer, når Prinserne og Prinsesserne i den anden ende af aldersskalaen gik heden. Mange døde iøvrigt som mindreårige. Der var Kongens og hans Dronnings fødselsdage. Underholdningen var sædvanligvis siamesiske Lakhonskuespil, der faldt mange europæere ensformige. Eller der kunne være militærkoncert foran paladset, hvorefter Kongen gav kur. Illumination af skibene og husene langs floden og festfyrværkeri hørte med. Man kan ofte undre sig over, hvorledes Richelieu fik tid til at klare sine egentlige embedssager – foruden de private forretninger. Hertil kom, at udførelsen af mange af de ceremonielle arrangementer blev overdraget Richelieu. Hans kone sukker i december 1896: ”Alt skubbes over på marinen. Der burde laves et fornøjelsesdepartement, så denne kunne få lov at udrette sit reglementerede arbejde efter evne med de usselige og små midler”.

To unge danske i Siam får sig en sjus eller tre. De unge danske havde ikke noget famieliv, men tilbragte det meste af fritiden i deres messer og kvarterer. Lønnen var ikke høj, mulighederne for at gå til i druk og tropsygdomme betydelige. Flere døde tidligt, andre måtte rejse hjem – ofte fordi Siams hverdag ikke svarede til de opskruede forventninger. Kunne man tåle klimaet og ellers stå imod, var der gode chancer som officer, tekniker og efter 1897 som ØK-mand. I et stillingsopslag i *Berlingske Tidende* 7. august 1907 hed det: "Klimaet i Bangkok er ved mådeholden levevis sundt, livsforholdene billige, luksus dyr". Foto fra århundredskiftet. Scandinavians in Siam.

Jævnligt var Dagmar og børnene med til mere uofficielle sammenkomster hos Kongen og hans Dronninger. Kongen var ved sådanne lejligheder omgivet af flokke af sine egne børn og udså sig så et par Prinser, der i alder kunne passe til Louis og Helge, som talte siamesisk. Besøgene faldt somme tider pudsig ud. Nogle få dage før sin tre års fødselsdag var Louis med forældrene hos Kongen, og da han kom hjem til sine siamesiske barnepiger, blev han spurgt, om han havde set Kongen. Louis svarede på smukt siamesisk afgjort nej: "Jeg så ham ikke, han havde slukket fyret, men i morgen tænder han måske fyret igen". Drengen associerede rimeligt nok ud fra, at råbet "Kongen kommer" altid efterfulgtes af en damper.

Sin rådsnarhed viste Dagmar de Richelieu, da fægtningen ved Paknam begyndte 13. juli 1893. Hun opholdt sig med den otte måneder gamle Louis om bord på skoleskibet, barken "Thoon Kramon", der lå for anker ved Barren og brugtes som logiskib for Richelieu og andre officerer, der havde travlt med at forberede forsvaret. Da de franske krigsskibe nærmede sig, fik Richelieu sin kone og søn ombord i en dampbarkasse, der skulle føre dem i sikkerhed i

Bangkok. Skipperen var kendt med flod- og kanalsystemet og slap om natten uden om de franske krigsskibe og ad en omvej til Bangkok, men her lå det franske krigsskib "Lutin" med kanonerne skudklare, og den lille dampbarkasse havde Siams flådes skorstensfarve. Resolut stillede fru Richelieu sig i skibets stævn med en stærkt lysende lampe ved sin side, så at de franske orlogsgaster kunne se, at det var en dametur.

Dagmar de Richelieu slap altså for de franske kugler, men klimaet kunne hun ikke tåle.

29. juli 1897 blev hun meget syg med stadigt tilbagevendende krampeanfald. Richelieu tilkaldte flådens amerikanske læge Thomas Hays, og dennes amanuensis den danske læge Georg Lasson. De lærde var uenige. Hays sagde: klimaet og almindelig svækkelse efter fire fødsler; Lasson: diabetes. I sin nød tilkaldte Richelieu sin forretningspartner dr. Deuntzer, som forkastede begge diagnoser, idet han ikke var i tvivl om, at galden var gået over i blodet. Han skrev en recept på medicin (fra sit eget apotek). Da fru Richelieu blev stadig dårligere, blev Bangkoks fjerde europæiske læge, englænderen, dr. Highet, tilkaldt. Hans diagnose gik på svækket hjertefunktion på grund af almindelig nedslidthed. I løbet af en måned kom fru Richelieu sig af sig selv takket være en sund og stærk konstitution. Men hvad hun fejlede, blev aldrig klarlagt. Fru Richelieu tog nu med dr. Lasson og sine børn til familiens sommervilla på Koh Kam for at komme til kræfter. Veninderne besøgte hende efter turnus, dampskibe lå sejlklare både ved Koh Kam og ved fastlandet, og en afdeling soldater bevogtede villaen. Richelieu måtte nemlig ud på inspektion i østprovinserne, hvor franske agenter stadig infiltrerede.

Umiddelbart efter Kongens hjemkomst fra Europa i december 1897 fik fru Richelieu atter et alvorligt anfald, og Kongen gav da Richelieu tilladelse til at rejse til Danmark med sin kone og fire børn. Familien Richelieus nære forhold til Siams kongehus ses af, at Kongen modtog hele familien med de fire børn i alderen 1 til 5 år til en timelang audiens 26. januar 1898, inden de alle seks rejste til Danmark. Dagmar skriver: "Børnene opførte sig alle udmærket. Louis (5 år) konverserede Dronningen og sad med hende om halsen, Agnes (1 år) sad pænt på skødet af Kongen, og Dronningen bar hende til hun begyndte at blive flov. Jing (3 år) var lidt genert og Læk (dvs. Helge, 4 år) også sød, men begyndte at kede sig og gabe". Kong Chulalongkorn var børneven, hvad der også kan siges at være praktisk, da han selv var far til 76. Ved afskeden gav han fru Richelieu et smukt armbånd af diamanter og safirer med flere små fotografier indsat i forstørrelsesglas – alle med motiver fra hans rejser.

For Dagmar var det vemodigt og trist. Hun regnede ikke med at komme tilbage, og følte, at hun kun 26 år gammel skulle sige farvel til sit første livsafsnit.³ Velsagtens også over, at hun i Danmark ville komme til at leve en mere anonym tilværelse.

29. januar 1898 afrejste familien Richelieu da til Singapore ledsaget af dr. Lasson, en dansk barnepige og Richelieus siamesiske sekretær og tjener. Ad den sædvanlige rute: Colombo – Suez gik rejsen videre til Genua og derfra med tog over Paris, hvor Richelieu havde forretninger for regeringen. Derpå gik det med et stop hos Krupp i Essen over Berlin til København, hvortil man ankom 29. april 1898.

Richelieu blev modtaget i audienser af både Kongen, Kronprinsen og Prins Valdemar, til hvem han alle afleverede breve fra Kongen af Siam. Mens fru Richelieu var ved at komme sig, blev nu Richelieu alvorligt syg af gigtfeber, der tvang ham til at holde sengen i næsten fire måneder i Espergærde, hvor man havde lejet hus ikke langt fra H.N. Andersens. Hans aktiviteter i Danmark under opholdet er tidligere omtalt. Først i august 1898 turde han vove sig ud og med betænkelighed i september tage med på ØK's bestyrelsesrejse til Skt. Petersborg.

Dagmar bestemte sig for alligevel at tage med tilbage til Siam, og 4. januar 1899 rejste som nævnt Richelieu og deres to små døtre tilbage til Siam efterladende de to drenge på 5 og 6 år. Det var drøjt at skilles fra dem, skriver Richelieu.

Kort efter at Richelieus i april 1899 var kommet tilbage til Bangkok, fik fru Richelieu et tilbagefald af sin gamle tropesygdom, og nu erklærede den lægelige sagkundskab, der ikke syntes at have anet, hvad hun fejlede, at hun hurtigst muligt måtte bort fra Siams enerverende, hede klima.

Ved mellemkomst fra den franske Saigon-generalguvernør, som var på forsoningsbesøg i Bangkok, lykkedes det fru Richelieu og de to døtre at få plads på den franske postdamper fra Singapore. Fru Guldberg gik med som ledsager hele vejen til Danmark. Fru Richelieu var så afkræftet, at hun måtte bæres ombord i den franske damper, der havde læge med.

Det er forståeligt, at Richelieu i sine optegnelser skriver: "Gik sammen med kaptajn Guldberg tilbage til mit skib og sejlede tilbage til Bangkok bedrøvet og ensom. Hele min familie var nu borte fra mig, og jeg, således som jeg havde været det for 8 år siden, kun ældre og mere ensom".

Fru Richelieu var så syg, at skibslægen på vejen til Colombo frygtede for, at hun ikke kunne leve. I stærkt afkræftet tilstand kom hun til Marseilles, hvor H.N. Andersen og hans kone stod parat til at ledsage hende til Danmark. 26. juni 1899 var hun hjemme, og en lang rekreation forestod. Andersen var på dette tidspunkt overbebyrdet med arbejde, hans rejse til Marseilles viser, hvor nært knyttede de to familier dengang var til hinanden.⁴

Hermed var Dagmar de Richelieus tid i Østen definitivt forbi. Hun kom der aldrig siden.

23. Marineminister

I Siam længtes Richelieu efter sin familie, og allerede i marts 1900 søgte og fik han tilladelse til at tage på en forretnings- og ferierejse kombineret med en diplomatisk mission. På udrejsen, der begyndte 8. april, inspicerede han i Hongkong bygningen af de orlogsfartøjer, som var i ordre dér. Han betalte første rate af prisen og sejlede over Nagasaki og Honolulu til San Francisco. I Chicago havde han sager for Siams regering, men han oplyser ikke hvilke. I Washington besøgte han orlogsværftet. I Japan og USA var han iøvrigt sammen med commander, senere admiral Beatty, som han kendte.

I London blev Richelieu genforenet med sin kone, og efter et ophold i Paris var Dagmar og Andreas 24. juni 1900 hos deres fire, strålende raske børn, med hvem de nu tog ophold på Holtegård, som de af H.N. Andersen havde lejet for sommeren. Men Richelieus fik ikke helt den ro og hvile, de trængte til. Alle, der havde været i Siam, inviterede til fester for dem, og selv havde de rykind.¹

Hertil kom politiske og forretningsmæssige rejser til Berlin, London og Hamborg. Med på disse ekspeditioner var Glückstadt, H.N. Andersen og bankdirektør Knut Wallenberg fra Stockholm. I Berlin så Richelieu på eludstyr til Bangkoks belysningsvæsen, i London skældte han Prins Henri af Bourbon huden fuld for hans svigagtige antisiamesiske optræden, og i Hamborg forhandlede delegationen med Behrens & Söhne.

I England gjaldt det ØK-forretninger og indkøb til Siam, i Tyskland alene det første. Men Richelieu oplyser ikke nærmere herom. Forholdet mellem Siam og Frankrig var stadig spændt. Under et ophold i Paris på rejsen til København besøgte Richelieus Prinsesse Marie, der var hos sine forældre, Hertugparret af Chartres. Prinsessen lovede at skaffe Richelieu adgang til Delcassé, som hun selv bearbejdede. 11. juli 1900 orienterede han i et brev Kong Chulalongkorn om Prinsessens anstrengelser, der gik ud på ved samtaler med franske regeringsmedlemmer at få Frankrig til at rømme Chantaboon og iøvrigt gå ind på de betingelser, det tidligere havde fastsat.² Selv forhandlede Richelieu med Delcassé 4. august 1900, eller rettere han oplyste Delcassé om de fransk-siamesiske relationer, som de vurderedes i Bangkok. Men hovedsagen var dog spørgsmålet om den franske deltagelse i Siam-banken. Richelieu var derfor også her ledsaget af H.N. Andersen, Isak Glückstadt og Knut Wallenberg.

Da delegationen kom hjem med et positivt resultat, blev den inviteret til

taffel på Bernstorff, hvor Richelieu af Kongen fik overrakt Storkorset, Glückstadt Kommandørkorset af 1. grad, mens kaptajn Andersen herefter kunne pryde sig med titlen etatsråd. Prins Valdemar og Prinsesse Marie deltog i taftet. ØK's stifterkreds havde fået den definitive kongelige blåstempling.

Under sit ophold nåede Richelieu at være sammen med hele den kongelige familie såvel fra Danmark, som Rusland, England, Grækenland og Schaumburg-Lippe. Richelieu var blevet en ven af huset.

Men da han 10. oktober 1900, rejste tilbage til Siam, måtte han efterlade sin hustru, som stadig ikke var rask nok.

På vejen ud gjorde Richelieu for anden gang ophold i Paris for at tale med udenrigsminister Delcassé. Han var syg, men modtog Richelieu i sit hjem. De drøftede atter 1893-konflikten og navnlig, hvor grænsen skulle gå mellem Siam og fransk Cambodja og på østkysten af Siambugten.

Frankrig ønskede, at grænsen blev trukket nord for øen Koh Chang, der herved blev fransk sammen med den nærliggende provins Krat på fastlandet, som Siam ikke ville afgive. Richelieu prøvede at blødgøre Delcassé med, at øen med sine 2.500 fod høje bjerge var et slags sanatorium for Kongen, der elskede at opholde sig ved et lille vandfald og en bjergsø, hvor hans monogram var indhugget i en klippevæg. Ifølge Richelieu gjorde dette indtryk på Delcassé. Den endelige grænsedragning blev i al fald som ønsket.

Richelieu var tilbage i Bangkok 13. november 1900. Under hans fravær havde Prins Narit trukket sig tilbage, og Kongen havde i hans sted udnævnt sin bror, krigsminister Prins Prachack til også at være marineminister. Det havde ødelagt disciplinen i både hær og flåde, hvad der ikke overraskede Richelieu, da Prins Prachack ikke havde forstand på hverken hær eller flåde. Uheldigt var det også, at Kongen uden om marineledelsen havde udnævnt sin søn Prins Apakorn, der var kommet hjem fra England med en søofficersuddannelse, til chef for et krigsskib. Det var ganske vist, hvad Kongen havde gjort 25 år før med Richelieu, men nu havde det altså skabt uro.

Da Richelieu aflagde rapport til Kongen om det positive forløb af sine samtaler med Delcassé, spurgte Kongen, om Richelieu troede, at udnævnelser af Prinserne Prachack og Apakorn kunne være årsag til den manglende disciplin i flåden. Det bekræftede Richelieu. Kongen drog dog ingen konklusion, men bad Richelieu rette op på den herskende slendrian. Dette skete da også, bl.a. kom der atter fart i bygningen af et kongeligt tempel Vat Benchama Popit. Ifølge Richelieu selv behøvede han blot at sige til folkene, at Kongen ønskede det. Marineminister Prins Prachack blev selvfølgelig jaloux, og om, hvad der så skete, beretter Richelieu:

”En gang, da jeg var en tur nede på kyststationerne, medens arbejdet var i fuld gang på Vat Benchama Popit, var marineministeren kommet derud for, som han sagde, at tilse arbejdet i min fraværelse, og han havde da henad aften

givet nogle af folkene, som havde haft et særligt anstrengende arbejde, så meget kinesisk brændevin at drikke, at en af dem var blevet fuld og havde lavet noget spektakel. Derefter havde Prinsen ladet ham bringe til Arsenalet og næste dag ladet ham piske over hans bare ryg, så den var et blodigt sår fra sædet og omtrent til halsen, og manden lå mere død end levende.

Da jeg dagen derefter, den 16. januar 1901 om aftenen, kom fra kyststationerne op til mit hus og blev underrettet om, hvad der var sket, skrev jeg til Kongen, som på dette tidspunkt var til stede på den store plads uden for paladset ved ligbrændingen af en kongelig person, berettede, hvad der var sket, og bad om tilladelse til at måtte forlade Kongens tjeneste.

Kort derefter kom Kongens egen vogn med røde kuske og tjenere til mit hus og sagde til mig, at Kongen ønskede, at jeg skulle komme til ham straks i tempelbygningen, hvor han opholdt sig...

Da jeg kom derhen, kaldte Kongen mig straks op i hans salon dér og kaldte samtidig alle ministrene og Prinserne derind, og blandt dem var også marineministeren Prins Prachack.

Da alle var kommet derind, spurgte Kongen mig, om jeg, dersom han udnævnte mig til marineminister, kunne skaffe den samme ro og orden igen, som der tidligere havde hersket i flåden og i alt, hvad der havde sorteret under mig, og herpå svarede jeg straks Kongen et ubetinget ja.

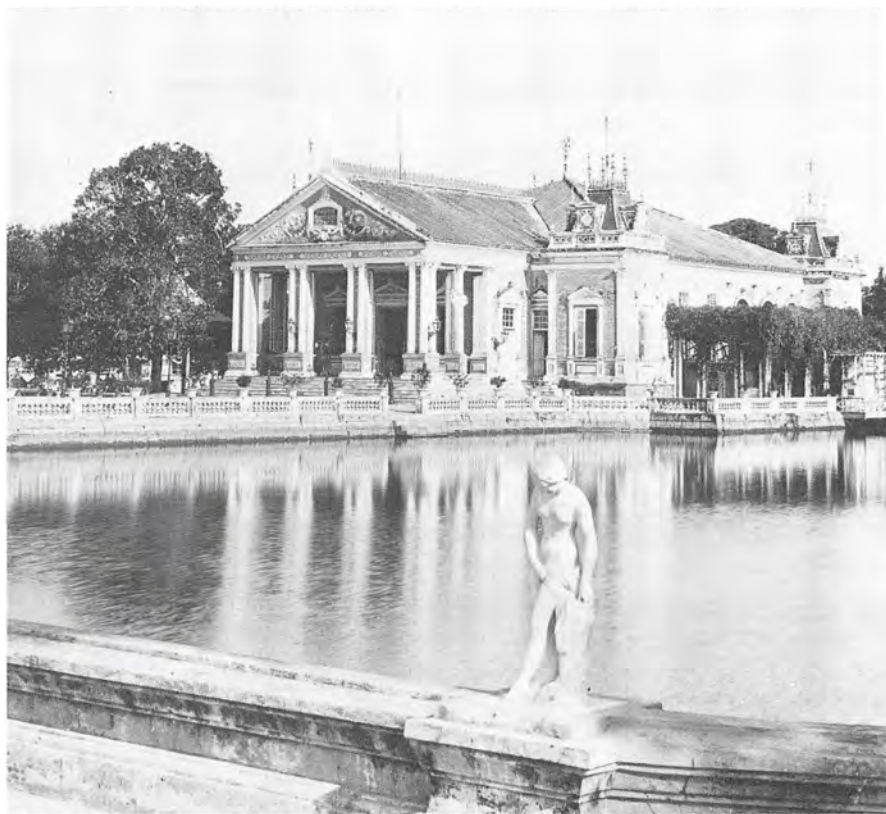
Medens dette gik for sig, larmede det uden for, idet marinens folk og soldaterne sloges, og da Kongen befalede, at hans livgarde skulle fange og bringe til ham en af dem, der gjorde spektakel derude, viste det sig at være en af Kongens søn, Prins Apakorns folk.

Kongen sagde derefter til Prins Prachack: ”Du er afskediget som marineminister ikke fra i morgen, men fra dette øjeblik af”. Kongen sagde derefter til mig: ”Jeg udnævner Dem herved til marineminister fra dette øjeblik af, og den skriftlige udnævnelse og ministeriets store segl skal blive overgivet Dem i morgen, men skaf nu ro i det spektakel, der er her udenfor og derefter i alle flådens sager”.

Richelieu takkede Kongen for udnævnelsen og gik straks udenfor, hvor en mængde af hans gamle folk i flåden havde samlet sig, da de hørte, at han var kaldt til Kongen og så, at han kom kørende i Kongens egen vogn.

Richelieus tilsynekomst skaffede straks ro og alle vendte tilbage til arbejdet. Derefter gik Richelieu tilbage til kabinetsmødet og modtog den forbausede Konges ros. Næste morgen kom udnævnelsespapirerne som marineminister og viceadmiral sammen med flådens store elfenbenssegel – ”og alt blev derefter roligt som hidtil og til Kongens fulde tilfredshed”.

Der er ingen grund til at betvivle Richelieus fremstilling, ikke kun fordi hans udnævnelser er objektivt konstaterbare, men fordi alle samstemmende vidnesbyrd tillægger ham den autoritet, som han med den største selvfølghed selv

Det kongelige sommerslot ved Bangpain nord for Bangkok. Den europæiske påvirkning er umiskendelig. Foto ca. 1900. Privateje.

fremhæver i sine erindringer. Det var en autoritet, der byggede på hans personlige egenskaber, men naturligvis også på, at alle vidste, han havde Kongens ubetingede tillid. Og Kongens egen magt var nu en etableret kendsgerning.

For Richelieu betød udnævnelsen endnu en snor om ærmet og højere løn, men først og fremmest, at han var befriet for det påtvungne mellemlid mellem sig og Kongen. Richelieu behøvede ingen støttepædagog. Arbejdet var det samme, da Kongen fortsat ønskede, at Richelieu vedblev som jagtkaptajn og som chef for østkystprovinserne.

Sejlturene med Kongen og den kongelige familie fortsatte også, i maj 1901 atter helt til Java. Under opholdet her blev en af Kongens mindreårige sønner alvorligt syg af nyrebetændelse, hans mave svulmede voldsomt op. De hollandske læger erklærede, at alt håb var ude, og at Prinsen ville dø i løbet af nogle få timer. De blev straks fyret af Kongen, hvorefter de siamesiske læger

overtog behandlingen. Den bestod i uafsladelig indhædning af pulveriseret næsehorn opløst i vand. Langsomt svandt maven ind, og Prinsen kom sig.

Til gengæld udrød der beri-beri på alle flådens skibe. Richelieu vidste, at det skyldtes de mange polerede ris, som besætningen spiste. På kongeskibet, hvor kosten var mere varieret, fejlede ingen noget. Han beordrede forbud mod at spise ris, og langsomt kom matroserne sig.

Richelieus sidste funktionsperiode i Siam fik en værdig afslutning. 27. juli 1901 kaldte Kongen ham til sig ved det store tempel Vat Benchama Bopit, som flere hundrede af flådens folk stadig arbejdede på. Kongen erklærede, at nu var tiden inde til, at han som sine fire forgængere i samme slægt fik støbt en Buddha, der ville blive opstillet i det nye tempel, men den skulle være den hidtil største og smukkeste. Kongen havde givet ordre til "Departmentet for Støbning af Buddhaer" og tillige til hæren om at aflevere det fornødne antal bronzekanoner. Problemet, som nu blev Richelieus, var imidlertid, at Kongen som model ønskede sig en 20 fod høj Buddha, der stod i et tempel i Pitsanulok 500 km oppe i landet ved en biflod til Menam. Kongen ønskede, at støbningen af den nye skulle foregå deroppe bivånet af hele den kongelige familie, ministrene med følge, alle højere embedsmænd, livgarden osv. Det blev nu Richelieus opgave at fragte hele dette apparat, materialer samt håndværkere derop, ikke blot til støbningen, men også til det utal af pavilloner, hvori den kongelige familie skulle bo, ikke alene på åstedet, men på de 12 stationer, hvor man på vejen skulle lægge bi.

Det var den største logistikopgave, Richelieu og marinen hidtil var blevet pålagt, og tidsfristen var kort. Dampplægttere med arkitekter, håndværkere og materiel gik straks af sted fra Arsenalet for at bygge pavillonerne. Resten af operationen krævede over 100 dampskibe af forskellige størrelser, 200 husbåde og 200 transportplægttere, der skulle slæbes af dampbådene. Ca. 4000 mand var nødvendig til besætninger.

2. oktober 1901 afsejlede flåden fra det kgl. sommerslot Bangpain, og 17. oktober var man uden uheld ved målet. De siamesiske støbeeksperter var samlet, billedhuggere havde taget voksaftryk af Buddhaen, og støbeblokken af cement var parat. Der var ild i smelteovnene. Under larm og støj fra talrige instrumenter og mumlende buddhistpræster blev den flydende bronze gydt ned i cementformene bivånet af Kongefamilien med følge og tusinder af den lokale befolkning. Nogle dage efter blev formene skilt ad, men ak og ve, eksperterne havde undervurderet bronzens hårdhed, og tilfilingen af de enkelte dele ville tage så lang tid, at man ikke kunne blive færdige til det tidspunkt, man havde lovet Kongen. Richelieu var i sin lille Thorneycroft steam launch gået på en ekspedition op ad floden for at undersøge dens sejlbarhed. Da han om natten kom tilbage, blev han prajet af overhofmesterinden, som fortalte ham om Kongens harme. På hans spørgsmål havde de sagkyndige erklæret, at heller ikke

”Af ydre var han lille, men rank, han havde et smukt endnu ungdommeligt ansigt, et vindende væsen; uden at være veltalende udtrykte han sig kort og præcist som den, der er vant til at kommandere”. Det var ifølge *Berlingske Tidendes* nekrolog det indtryk, man fik af Richelieu, da han i 1902 vendte hjem til Danmark. Foto Hohlenberg 1900. Privat-eje.

Richelieu kunne gøre figuren færdig til tiden på Arsenalet i Bangkok, og at dette iøvrigt var utilstedeligt, da Buddha skulle støbes på tempelgrund. Kongen havde da bedt de sagkyndige gå ad Hækkenfelt til – eller hvor buddhister nu går hen -. Det hele kunne være lige meget nu, hvor Buddhaen måske først blev færdig, når han var død.

Det var en udfordring, Richelieu ikke kunne lade ligge, hvad Kongen blev underrettet om. Richelieus trumfkort var, at han kunne fortælle Kongen, at på Arsenalets grund havde den første Konge af det regerende dynasti boet. Det var lige så godt eller bedre end en gammel tempelgrund! Nu blev alle Buddha-stykkerne sat i en stor pram, en damper spændt for og så gik det med strømmen ned ad Menam-floden. Arkitekter og håndværkere opførte i hast et stort tempel på Arsenalets grund, og alle dets maskinister blev sat i treholdsdrift dag og nat. Alt i mens tøffede Kongen og Richelieu og de 200 husbåde i langsomt tempo ned mod Bangpain.

Derfra tog Kongen i slutningen af november til Bangkok, døbte en ny færge-damper ”Phya Cholayuth Yothin”, hvilket var Richelieus siamesiske navn, og beså den færdige kæmpestore Buddha, der nu blev indviet af det højeste præsteskab og derpå forgyldt fra top til tå. I den følgende tid fremsagde 30 præster dag og nat bønner foran Buddhaen, der endelig 11. december 1901 med flådens store kran blev sat på en rigt udsmykket flåde og to dage efter med den største forsigtighed bugseret op ad floden til sit bestemmelsessted. Figuren vejede 30 tons og stod på en drejeskive, for at hovedet hele tiden kunne vende mod øst. På grund af strøm og drejninger var operationen risikabel, og Kongen rystede i bogstaveligste forstand af skræk for, at Buddhaen skulle ende på bunden af Menam-flodens mudrede vand. Men alt gik godt, 400 matroser halede figuren op ad en skinnebelagt slidske til templet, og dér stod nu Buddha viis og god. Richelieu fik endnu en kostbar guldskaal til de mange, han havde i forvejen, og hele Bangkok stod i flere dage på gloende pæle.

Med dette havde Richelieu sat punktum for sit 27 år lange virke i Siam. Længe havde han gået svanger med tanker om at bryde op. Hans helbred var fortsat dårligt, og han længtes efter sin kone og sine fire børn. Det sagde han til Kongen juleaften 1901.

I et brev til Kongen fulgte han sagen op, idet han bad sig fritaget for tjeneste af helbredsgrunde. To læger attesterede. I brevet skrev han: ”Flåden er nu i fineste stand, skibene er funktionsdygtige, og næsten alle de (under hans fravær) deserterede marinesoldater er vendt tilbage og er nu mere trofaste og disciplinerede end nogensinde tidligere, men Deres ydmyge tjener er slidt helt op”. Han bad om en pension ”stor nok til at opretholde den status, som min fine titel kræver af mig”.

Kongen accepterede, omend med sorg, og bad Richelieu vente nogle uger med at rejse, så at han kunne ledsage to af hans sønner, der skulle til Europa og studere.

11. januar 1902 takkede Richelieu i et brev Kongen for rejsetilladelsen og for ”den nådige pension”. Kongen overrakte kort efter Richelieu sine navnetræk i diamanter, og under et stort afskedstaffel, Kongen gav for Richelieu, tildelte han ham – efter en smuk takketale – tillige storkorset af Elefantordenen i diamanter samt en sølvbakke på 11 x 13 tommer med Richelieus våben indgraveret, et mesterværk af siamesisk sølvmedekunst. Samtidig udnævntes Richelieu til viceadmiral à la suite. Han afskedigedes aldrig af siamesisk tjeneste, men stod til sin død til rådighed for Kongen og regeringen.

I Richelieus sidste dage i Bangkok gik han fra afskedsfest til afskedsfest. De menige matroser, for hvem han var blevet som en far, tryglede ham om at blive. 20. februar gik rejsen på Kongeskibet til Singapore, og i den britiske guvernørs palæ fejrede Richelieu sin 50 års fødselsdag. Af Kongen, der var med af hensyn til sine to sønner, fik Richelieu et guldur. Næste dag overdrog Richelieu sit embedssegel til sin efterfølger, Kongens eneste helbror, krigsministeren, som Richelieu selv havde peget på. Kongen havde lige til dette øjeblik håbet, at Richelieu ville ombestemme sig. Kongen og hans følge tog med Kongeskibet retur til Paknam, Richelieu drog med de to Prinser til Rom. 22. marts 1902 var han tilbage i København.

Da han på side 1125 i sit omfattende erindringsværk i 1929 satte punktum, vendte han endnu engang tilbage til det urimelige i, at Østens 200 millioner fredelige mennesker skulle sukke under et fremmed herredømme. Den tid er nær, ”da Østens folk vil rejse sig og frigøre sig for de landes tryk, som nu hviler på dem, og igen blive frie og uafhængige, således som de har været det før – og således som Siam er det nu”.³

24. Siamesisk eftermæle

Lige til sin død bevarede Richelieu forbindelsen med Siam, men hans indflydelse svandt naturligvis hen, øjeblikkelig og konkret ved at han f.eks. ikke længere kunne protegere de danske officerer. Hans bror Louis, der som nævnt endte som Deputy Commander-in-Chief i Siams marine, besluttede sig af denne grund for at vende tilbage til Danmark. Også her gjorde sig dog helbredsproblemer gældende. Han fik pension fra Siam og havde indbringende bestyrelsesposter i Danmark, men døde allerede i 1910. I 1896 var som omtalt Dagmar de Richelieus bror Kay Lerche (1873-1955) kommet ud. Han var i Danmark sekondløjtnant i artilleriet og blev i Siam premierløjtnant i det siamesiske marineartilleri og i 1900 kaptajn. Han beklædte stillingen som chef for Paknam-fortet. En tid var han bestyrelsesmedlem i Paknam Railway Co. og i Siam Electricity Co. Da hans svoger rejste, var eventyret som tidligere nævnt også forbi for ham.¹

De øvrige danske søofficerer blev eller rejste efterhånden, som det altid havde været tilfældet. Og de følgende år kom der som erstatning en halv snes stykker ud pr. år. Danske officerer stod efter Paknam-affæren i 1893 i høj kurs, fordi de var blevet og havde taget kampen op, og fordi Richelieu nu engang havde det navn, han havde. I alt 99 danske søofficerer havde han ansat eller formidlet ansættelsen af.

H.N. Andersens gamle skibsprovianteringshandel mistede ved Richelieus hjemrejse leverancerne til Siams flåde, men kunne nu klare sig uden.

En indsats som Richelieus kan måles på mange måder og er dog svær at gøre op. En ung dansk officer, H.A. Andersen, der blev afskediget for insubordination, taler med stor respekt om ham. H.A. Andersen (1869-1952) var kaptajn i marineinfanteriet og fremhæver Richelieus virke for at forbedre fængslernes forhold. Disse var rene kz-lejre, men Richelieu fik marinens fængsler humaniseret. H.A. Andersen, der gjorde tjeneste 1892-1901, understreger også Richelieus betydelige magt og hans evne til at manøvrere gennem de talløse intriger. Andersen fandt hans diplomatiske evner beundringsværdige, men morede sig over, at Richelieu engang blev så irriteret på en siamesisk adelsmand, at han kastede en tung dokumentmappe i hovedet på ham og skældte ham kraftigt ud på flydende siamesisk.²

H.A. Andersen skriver: "Richelieu så sjældent glad ud, og i almindelighed

gik han for at være en streng mand, en mand der ikke var til at spøge med ... De, der kendte ham bedst, fik imidlertid et noget andet indtryk. Det er sandt, at hans kortfattede, for alle omsvøb totalt blottede væsen kunne virke unødvendig barsk, og sikkert har han stødt mange med det, men på den anden side var han altid på sin egen usentimentale måde overordentlig hjælpsom og til tider både gemytlig og vittig. Der fordredes strengthed for at holde styr på alle de mange officerer af alverdens nationer, som var ham undergivne – jernhård ubøjelighed... Sin venlighed udtrykte han altid i handling, aldrig i ord. Og aldrig opgav han sin afmålte holdning.”³

H.A. Andersen mener, at militærstationerne langs kysten på grund af Richelieu blev pionerer for civilisation og handel, ligesom hans opmåling og kortlægning af kyster og farvande var til gavn for skibsfarten.

Da H.A. Andersen var stationschef i Bangpra små hundrede km fra Paknam, fik han af Richelieu ordre til at rømme stationen for at gøre plads for Dronning Sawang Wattanah, der af helbredshensyn ville besøge den med sit besøg. Hun havde netop mistet sin ældste søn, Kronprinsen. Den sædvanlige besætning inklusive chefen måtte så rykke ind i ydmyge kvarterer uden for. Richelieu ledsagede Dronningen på sin store hjuldamper ”Akaret” og gennemgik hele omstillingen til kongelig residens med stor omhu, hvorefter han tog tilbage til Bangkok efterladende Dronningen og hendes hærskare af hofdamer og kongelige konkubiner. De havde ondt ved at holde sig fra den flotte danske officer. Han måtte også tage sig af Dronningen på ture ind i landet, hun modtog ham privat, gav ham små gaver og var efter H.A. Andersens fremstilling tilsyneladende blevet indtaget i ham – et ikke ufarligt forehavende. Dronningens første besøg blev efterfulgt af et andet, og her gik det galt for kaptajn Andersen. Dronningen og hendes bror Prins Sawath, der var eneste mandlige eskorte, kunne ikke fordrage Richelieu og bagtalte ham. Vel både for at genere Richelieu, og fordi hun nu syntes om Andersen, tilbød Dronningen ham stillingen som forvalter af sine privatejendomme. Han sagde nej tak, men da Dronningen efter en måneds forløb blev afhentet af ”Akaret”, turde – eller ville – han ikke nægte at imødekomme hendes udtrykkelige ønske om at ledsage hende på hjemturen til Paknam så meget mere som marineminister Parapaks bekræftede Dronningens befaling. Problemet var imidlertid, at Richelieu havde givet Andersen udtrykkelig ordre til at blive på stationen, og den ordre kunne hverken en Dronning eller en tumbet marineminister omgøre. Richelieu modtog kaptajn H.A. Andersen med kulde og afskedigede ham kort tid efter.⁴

H.A. Andersen var ikke noget sandhedsvidne og i al fald part i sagen. I følge en anden version forlod han sin station for at kunne leve sammen med en veninde i Bangkok. En officerskommission blev nedsat. Den fandt hans opførsel utilbørlig, og derfor blev han afskediget af Parapaks efterfølger som marineminister Prins Prachack 19. april 1900.⁵

Få år efter blev Andersen sammen med to russere anholdt for falskmøntneri og som arrestanter i 1910 sendt hjem på et ØK-skib. Russerne sprang overbord i Suez-kanalen og flygtede, mens Andersen ved kriminalretten i København blev idømt et års forbedringshus, men i 1911 pure frifundet ved højesteret.⁶

Hvorom alting er, svarer H.A. Andersens karakteristik af Richelieu meget godt til andres.

Hvor meget Richelieu fik øget marinens og kystdefensionens kampkraft er ikke let at bedømme præcist. I 1893 kunne han ikke udrette stort; men det skyldtes træghed hos de bevilgende myndigheder, dvs. Kongen og hans kabinet, der syntes at have levet uden klar erkendelse af den ydre fare samtidig med, at de overvurderede styrken af Siams forsvar.

Ved hans fratræden var Siams flåde øget til 60 fartøjer inklusive kongelige yachter og postbåde. Blandt de nye krigsskibe var to krydsere bygget i henholdsvis Skotland og Hongkong. Det var formentlig en fordobling af flådens slagstyrke i forhold til 1893, hvad måske ikke var så meget. Dens krigsopgave var dog ikke at optage en kamp i åbent hav, men alene at hindre en overrumpning af Bangkok samt at varetage de mange kystpolitiopgaver, hvad den ved Richelieus afgang var bedre i stand til. Marinekorpsset var øget fra 3.000 til 10. – 15.000, hvoraf de fleste var garnisoneret på kystvagtstationerne. Tjenestetiden var forlænget og uddannelsen forbedret. Kyststationerne løste også adskillige civile opgaver.⁷

At dømme efter Richelieus egne optegnelser og samtidige kilder anvendtes en meget stor del af marinens ressourcer til brug for et ødselt hof. Ikke blot de tre kongejagter og den kongelige hjuldamper til fladvand, men et stort antal af marinens almindelige fartøjer, store og små, medgik til de kongelige transporter til de forskellige residenser, til bevogtning af dem og til kommunikation med Bangkok og Paknam. Hertil kom, at da marinen rådede over den bedst udviklede teknologi og know-how, blev den sat ind på store materiale- og mandskabskrævende civile byggerier i form af kongelige paladser, pavilloner, templer og meget andet. Der er ingen tvivl om, at Richelieus organisationstalent og robuste kommandoføring parret med hans evne til at omgås siameserne, gav ham en betydelig rolle. Hertil kom, at han respekterede siameserne. Måske var det ligefrem en fordel for ham, at han var så lille af vækst. Siameserne var vant til både i bogstavelig og overført forstand at blive set over hovedet af de høje europæere. Rollen var iøvrigt lige så meget en hofmands som en søofficers.

Den diplomatisk-politisk indflydelse, Richelieu øvede dels direkte ved sine samtaler med og breve til f.eks. Kong Christian IX og udenrigsminister Delcasé, dels gennem H.N. Andersen (og derfra til Zaren), tillagde både Kong Chulalongkorn og han selv formentlig for stor betydning. Ruslands venskab med Frankrig var for stærkt, Storbritannien for desinteressert – alt dog til en vis grænse. Den lod et amputeret, men selvstændigt Siam eksistere, og Riche-

Gade i Bangkok, som byen så ud, da Richelieu forlod den. Da han kom ud i 1875, var der kun et par km gade, stort set al trafik foregik ad floden og kanalerne. 25 år senere var gadecarealet mangedoblet, og elektrisk drevne sporvogne kom før til Bangkok end til København. Richelieu havde en betydelig andel i udviklingen af Siams infrastruktur. Privateje.

lieus bestræbelser på Siams regerings vegne bar naturligvis i denne retning.

Richelieus vanskeligheder i forhold til sine flådepolitiske mål har været omtalt. I hans sidste tid tog Kongen Siams beredskab op til fornyet overvejelse, idet han frygtede Storbritanniens og Frankrigs imperialistiske politik illustreret ved deres adfærd overfor Kina. Men konsekvensen var ikke en styrkelse af søværnet, men tilskyndet af Prins Damrong og Prins Chira, der i 1901 blev kommanderende general, besluttede Kongen derimod at udvikle en stor værnepligtshær.⁸ Da planen blev virkeliggjort, var Richelieu i Danmark. Men det har ikke været med glæde, at han så hæren prioriteret så højt og endda med Prins Chira som dens chef. Sikkert er det dog, at Richelieu – og H.N. Andersens – udenrigs- og handelspolitiske bestræbelser slog deres navne fast ved hofferne i Bangkok, i Skt. Petersborg og på Fredensborg. Det blev i bogstaveligste forstand guld værd for dem i deres betydelige forretningsmæssige engagementer, hvoriblandt stiftelsen af ØK naturligvis var den betydeligste. H.N. Andersen glemte i sin historieskrivning den betydning, Richelieu havde for ham i begyndelsen, og som de mange bevarede breve godtgør, og Richelieu havde på sin

side som gammel ingen lyst til at mindes H.N. Andersen, der hurtigt fik ØK til at fremtræde som et one-man-show.

Størst varig betydning for Siam fik måske Richelieus virke som privat foretager. Han var initiativtager til Siams første jernbane, sporvejsselskab og elværk i Bangkok. Han arbejdede med et moderne udtryk som lobbyist for ØK med hensyn til teaktræskoncessioner, minedrift og bankvirksomhed. Motivet var naturligvis at tjene penge, men samtidig vidner hans optegnelser om et ærligt ønske om at være med til at skabe udvikling for Siam.

Journalisten Holger Rosenberg var som tidligere nævnt i Siam under "Valkyrien"s besøg i året 1900. Selvom han havde fået forholdsordrer af H.N. Andersen, er hans karakteristik af Richelieu rammende: "Det er selvfølgelig, at Kongens siamesiske omgivelser ikke roligt kunne se på, at en fremmed vandt Kongens tillid og venskab. At fjenderne led nederlag på nederlag, gjorde dem ikke mygere, men deres kaningerning (sic) gjorde heller ikke admiralen mildere. Gennem de mange års kampe, er han bleven hård, men hårdheden skjuler han under et smil.

Admiral Richelieu er en stille mand. Han taler kun lidt, og altid lavmælt, hans nærværelse føles mere, end den høres. Han gør indtryk af at være en mand, som hensynsløst kan skaffe hindringer af vejen, men som lige så urokkelig kæmper for, hvad han finder ret og villigt. Således har han gennem lange kampe fået forbedret de menige soldaters vilkår meget betydeligt." Rosenberg omtaler Richelieus hjem og den måde, på hvilken han har styrket danskernes position. Han skriver videre: "Nu står hjemmet som oftest tomt, medens admiralen i sit lille kontor på Arsenalet, skrås overfor, på den anden side floden, arbejder fra tidlig morgen til aften silde. Hans arbejdsevne er enestående, hans undersætsige legeme synes at kunne tåle alle savn, og hans ro synes urokkelig. Og dog har de mange års ophold i troperne taget hårde tag i hans helbred, og det rolige ydre dækker over en vulkan".⁹

Foruden malaria og gigt bragte Richelieu også en formue med hjem sammen med en betydelig årlig pension. Formuen stammede ikke fra søofficerslønnen, der medgik til Richelieus husholdning, men fra investeringerne i banen, sporvejene, elværket, ØK og banken. Richelieu havde forstået at udnytte mulighederne. Det var en nabob, som vendte hjem.

25. Fortsat forbindelse med Siam

Richelieu bevarede efter sin hjemkomst en levende interesse for Siams forhold, som han orienterede sig om ved at læse *Bangkok Times Weekly Magazine* og ved brevveksling. I de første år udførte han efter aftale forskellige hverv for Siams regering.

Det gjaldt opgaver af diplomatisk karakter. Flere gange rejste Richelieu i følge med Prinsesse Marie og H.N. Andersen til Paris i håb om at påvirke regeringen til at vise større forsonlighed overfor Siam. Men disse rejser havde altid et dobbelt formål, nemlig også at fremme ØK's interesser. Overhovedet løb Andersens og Richelieus forskellige interesser sammen og kan ikke adskilles.

Richelieu indberettede løbende til Kongen af Siam om sine diplomatiske bestræbelser, ligesom han modtog instruktioner fra Kongen. 8. oktober 1902 berettede Richelieu således, at han sammen med to siamesiske Prinser atter havde været hos Delcassé, der havde lagt ud med nogle oprørende forslag. De lå langt fra dem, som han to år forinden havde foreslået gennem Richelieu; men denne mente dog, at det var lykkedes at omstemme Delcassé. Nu ville Chantaboon blive rømmet og franskmændenes tvivlsomme statsborgerlignende beskyttelse af allehånde individer ophøre, således som briterne tidligere havde accepteret det.

Richelieu fortalte også, at Delcassé atter havde skrevet til Prinsesse Marie for at få hende til Paris og dér tale med nogle af de besværlige politikere, som formodedes at ville modarbejde en aftale i deputeretkammeret. Delcassé nævnte kolonipolitikerne Eugène Étienne (1844-1921) og Francois Deloncle (1856-1922). De var begge venner med Prinsessen, og den 11. oktober 1902 ville hun derfor rejse til Paris for at dysse dem ned.¹ Der foreligger intet om effekten af Prinsesse Maries lobbying, men den viser, hvorledes ØK-kredsen fortsat arbejdede og så at sige førte sin egen udenrigspolitik uafhængig af og uden om den danske regering.

Skal man tro på et brev, Richelieu sendte til Prins Damrong ved den russisk-japanske krigs udbrud i begyndelsen af 1904, var der ingen tvivl om hans antiimperialistiske holdning, selv om denne kom i konflikt med ØK's betydelige interesser og særbegunstigelser i Rusland. Det må dog tilføjes i en parentes, at ØK faktisk kom til at tjene styrtende med penge på krigen ved at sejle

russiske tropper fra krigsskuepladsen i 1905. H.N. Andersen opgjorde selv fortjenesten til hele ØK's aktiekapital.² Men 13. februar 1904 skrev Richelieu: "Hvor har japanerne dog klaret sig vidunderligt godt i de få dage, som krigen med Rusland har varet. Det vil sikkert være en god lærestreg for de grådige europæiske nationer, som ikke kan lade andre folk i fred i deres egne lande. Hvor er det en skam, at Siam ikke er så stor og stærk som Japan. Var det tilfældet, ville Hans Majestæt helt sikkert have haft fred".³

Den russisk-japanske krig med Ruslands nederlag fik dog ingen betydning for Siam. Faktisk slæbte forhandlingerne om Siams forhold sig afsted med den største langsommelighed. Afgørelsen lå i det skæringspunkt, hvor briterne og franskmændene kunne mødes. Siam blev stadig trængt. I 1904 måtte det acceptere bl.a. at afstå yderligere territorier ved Luang Phrabang og fastslå Frankrigs rettigheder i det nordøstlige område. Til gengæld skulle Frankrig opfylde sit gamle løfte om at rømme Chantaboon og gennemføre en mere restriktiv jurisdiktionspolitik. Chantaboon blev dog først evakueret i 1906, og ikke før ved 1907-traktaten opgav Frankrig sin jurisdiktion over sine asiatiske "undersåtter" i Siam (Helt forsvandt den dog først i 1930'erne). Til gengæld måtte Siam yderligere afstå provinserne Battam-Bang, Siam Reap og Sisophon i det vestlige Cambodja. Det franske kanonbådsdiplomati, der så effektivt begyndte i 1893, havde omsider båret frugt. Siam måtte betale en høj pris for at opnå fred med Frankrig. Dets danske venner havde næppe haft nogen indflydelse. Zaren ses ikke at have blandet sig i forholdene. Han havde andet at tænke på. Det var Storbritannien og Frankrig, som ordnede sagen henover hovedet på siameserne. Briterne tog sig da også betalte ved som tidligere berørt i 1908 at fratage Siam overherredømmet over de malayisiske sultanater Kelantan, Trengganu, Keda og Perlis.⁴ Hermed var også Storbritannien blevet mæt, og Siam havde fået de grænser, det stadig har.

Som omtalt gjaldt Prinsesse Maries, H.N. Andersens og Richelieus rejser til Paris ikke kun storpolitikken, men nok så meget forretning. I brevet fra oktober 1902 til Siams Konge havde Richelieu en passant nævnt, at Prinsesse Marie ønskede, at etatsråd Andersen og han selv tog med til Paris. Den egentlige grund hertil fortav han: ØK arbejdede på at få oprettet et Est Asiatique Francais ad modum Dansk-Russisk-ØK, og et sådant selskab blev da også dannet i maj samme år.⁵ Det var ikke sandsynligt, at den siamesiske regering ville synes om dette tiltag under de rådende omstændigheder. Det fremgår med al tydelighed af et brev, som Guldberg, der ledede ØK's skovkoncessioner i Siam, 9. april 1904 på Richelieus foranledning sendte til indenrigsminister Prins Damrong. Han bagatelliserede heri ØK's forbindelse med Est Asiatique Francais. "ØK deltager kun i det med 400.000 franc., og alene fordi man betaler langt lavere toldafgifter for kopra og teakeksporten til Frankrig, når denne kan ske under fransk flag", skrev Guldberg. Ellers havde EAF intet som helst med ØK

Oh, Siameserprins, for dig vi
svinger hatten.

Og dig vi ta'r imod med åbne
arme.

Du har vor sympati, vor fulde
varme.

Skønt vi i sommer ej fik meget
a' den.

Sådan digtede *Klods Hans* 17.
august 1902 til Alfred
Schmidts tegning af Prins Ma-
ha Vajiravuh. De mange Prin-
ser, hvis officersuddannelse i
Danmark Richelieu formidle-
de, var meget populære i Kø-
benhavnslivet.

at gøre. Men Guldberg vidste dog at fortælle, at EAF var meget interesseret i at få skovkoncessioner i Siam for at sikre tilførslerne af træ, og EAF havde været nødt til at bede Guldberg eksaminere skovene i det nordlige Laos og ved Mekongfloden på betingelse af, at ØK skulle forestå arbejdet med skovene uden fransk indblanding. Det franske kompagni skulle kun skaffe kapitalen. Guldberg forsikrede, ”at lederne af det franske kompani og alle, der har betydning i dette, er sande venner af Siam, og de kunne ikke foretage sig noget, der er unfair. Det er jeg sikker på.”⁶

Det kunne i denne fase af det franske-siamesiske forhold være svært for Richelieu at balancere mellem de mange interesser. Men både hans og Andersens kompasnål pegede mod det sted, hvor der var penge at tjene. Prins Dam-

rong syntes at have godtaget Guldbergs forklaring, og faktisk blev EAF et helt fransk selskab, som H.N. Andersen da også hurtigt tabte interessen for.

I oktober 1904 rejste Richelieu for første gang efter sin bosættelse i Danmark til Siam. På vejen aflagde han atter visit hos Delcassé for at tale Siams og ØK's sag. 8. november var han i Bangkok, hvor han rapporterede til Kongen om sine bestræbelser og formentlig også har forklaret om ØK-forbindelsen til Frankrig. 23. december var han tilbage i København.⁷

Omkring årsskiftet 1906-07 var H.N. Andersen med ØK's "Birma" på en inspektionsrejse til Østen. Han var ledsaget af Prinserne Valdemar og Georg, men også af direktørerne for Landmandsbanken, Isak Glückstadt, og for Enskilda Banken, Knut Wallenberg. Under opholdet i Bangkok opnåede de to bankdirektører med Richelieu som mellemmand hos den siamesiske regering en låneforretning på 3 mill. £, til hvad regeringen mente var en "reasonable rate".⁸

Richelieu havde på dette tidspunkt stadig gode forbindelser i Siam, men selv om han endnu en tid prøvede at holde dem varme, er det klart, at han relativt hurtigt mistede egentlig indflydelse. Hans viden om Siam forældedes også.

I 1907 besøgte Kong Chulalongkorn atter Europa, en rejse, der varede fra marts til november og førte Kongen helt til Nordkap. I hele april var Richelieu imidlertid i USA, og først 12. maj kunne han slutte sig til Kongens selskab i San Remo. 1. juli var der stort taffel på Fredensborg, hvor Frederik VIII udnævnte Richelieu til kammerherre, og dagen efter havde Richelieu på Smidstrup selskab for Kongen af Siam. Over Frijsenborg gik turen til Skagen, hvorfra man sejlede til Norge og spiste aftensmad hos Kong Haakon. 12. juli gik Kongen i land på Nordkap og fik sit monogram indridset på samme måde, som da han sejlede med Richelieu i Siam-bugten. På vejen sydover passede det siamesiske selskab Kejser Wilhelms eskadre ved Tromsø. Kejseren var på sit årlige togt til Nordkap og lod nu i bedste wilhelminske stil samtlige sine 10 krigsskibe salutere, inden han kom ombord og komplementerede Kongen for udvist vove-mod ved at sejle helt op til Nordkap. 4. august var det kongelige selskab tilbage i Kiel og her afmønstrede Richelieu.⁹ Kongen udgav en bog om turen. Den hedder "Far from Home" og så 13 oplag. Den viser, at Kongen var en intelligent og ganske fordomsfri observatør. Fra Danmark skrev han detaljeret om sandflugtsbekæmpelsen ved Skagen, om vindmøller, om kolonihaver, om fordele og ulemper ved stråtag og om de forskelle på 1897 og 1907, han mente at kunne konstatere.

Richelieu havde været Kongen behjælpelig med protokollære og andre praktiske forhold. De kunne give sig kuriøse udslag. Selv om Kong Chulalongkorn ikke var karrig med sine ordensuddelinger, havde han dog ikke tænkt på Kong Frederik VIIIs to yngste sønner Harald (31 år) og Gustav (20 år). Det var de og deres far skuffede over, skrev Richelieu efter besøget til Kongen. Prompte kom der to storkors af Chula Chom Klaoordenen. "Men, Deres Majestæt",

skrev Richelieu i sit takkebrev, ”Prins Gustav er meget fed, og båndet i hvilket storkorset hænger er desværre alt for kort”. Det problem ville Richelieu dog selv søge at løse.¹⁰

Mere vigtigt var de erhvervsmæssige fordele, som det kongelige besøg kunne medføre. ØK havde brug for flere skovkoncessioner, fordi de gamle var ved at være udtømte. I oktober 1907 stillede H.N. Andersen ”Birma” til rådighed for et Middelhavstogt for Kong Chulalongkorn, der var ledsaget af admiral Richelieu. Kongen var begejstret for rejsen, og i 1908 fik ØK i Præ-området i det nordlige Siam sin mest værdifulde skovkoncession.¹¹ Det er ikke muligt at bevise en eventuel direkte årssagssammenhæng. Men 17. januar 1909 sendte Richelieu et takkebrev til indenrigsminister Prins Damrong, der viser, at han nok vidste, hvad der skulle slås på. Richelieu skildrer først, hvor stort et arbejde ØK har lagt i at få fremstillet en Rotschild-cigar helt efter Kongens smag. Nu ville der hver måned blive sendt otte kasser af denne helt specielt mærkede cigar, hvoraf Damrong måtte beholde de to, så at han kunne sikre sig cigarernes kvalitet. Brevet fortsætter: ”Andersen beder mig takke Deres kongelige Højhed meget for Deres venlighed i sagen om skovene i Præ. (ØK-direktør Johannes) Madsen-Mygdal har netop skrevet til ham derom, og Andersen er så lykkelig og glad nu over at være i stand til at fortsætte arbejdet med teaskovene – så glad, at han nu ikke tænker på at opgive det hele, som han ellers var lige ved at gøre”.

I samme brev fortalte Richelieu, at to af ØK’s skibe nu ville komme under siamesisk flag. De ville blive bygget udelukkende for dansk kapital, indtil Kongen måtte ønske selv at få part deri. ”Det vil være godt for Siam at have skibe under sit eget flag sejlende til Europa, for Majestæten vil så kunne sende siamesiske studenter til Europa i egne skibe. I ØK synes vi, at det er en god ting, at dette sker netop i Kongens jubilæumsår.”¹²

Maliciøst kunne man sige, at med smiger, et Middelhavstogt og nogle kasser cigarer kunne man komme langt. Både Richelieu og Andersen vidste at gebærde sig. Men retfærdigvis bør det understreges, at koncessionerne også gav Siam betydelige indtægter, ØK syntes altid at have været fair overfor Siam, ligesom Danmark stedse havde været positiv overfor landet, og nogle skulle jo have koncessionerne. Der er dog ingen tvivl om, at selvom Siam blev et stadig mere bureaukratiseret land, hvor vilkårlige, kongelige afgørelser blev vanskeligere at opnå, så fik ØK ved sin kongelige protektion en positiv behandling.

Da Kong Chulalongkorn i 1908 under stor festivitas fejrede sit 40 års regeringsjubilæum, var Richelieu blandt de indbudte, og han opholdt sig da hele november i Bangkok.¹³

Den sidste tjeneste, Richelieu (og H.N. Andersen) søgte at gøre Kongen, var at påvirke regering og folketing til at opgive Danmarks eksteritorialret i Siam. Richelieu skrev herom 8. oktober 1910, men Kong Chulalongkorn nåede aldrig

at få brevet. 23. oktober 1910 døde han. I 1913 gav Danmark afkald på sine eksteritoriale rettigheder ved i princippet at opgive den konsulære jurisdiktion; men først i 1937 blev det ikke længere muligt at overføre sager til den konsulære domstol. Forklaringen var, at Siams egen lovgivning først da var fuldt udbygget.¹⁴

Efter siamesisk skik blev Kongens afsjælede legeme hensat i en guldurne indtil kremeringen. Richelieu og Andersen sendte en guldkrans, og Richelieu telegraferede kondolancer til den nye Konge, Vajiravudt (Rama VI) og de to ministre, han havde haft mest med at gøre: Damrong og Devawongse. I marts 1911 fandt kremeringen sted, og Richelieu måtte atter rive næsten tre måneder ud af kalenderen for at deltage i højtidelighederne. Den nye Konge modtog Richelieu med stor venlighed; men forholdet til ham kunne af gode grunde aldrig blive det samme som til faderen.¹⁵ Rama VI var kun 21 år, da Richelieu forlod Siam, og havde iøvrigt tilbragt den meste tid i England, mens han uddannede sig. Kong Chulalongkorns død svækkede yderligere Richelieus muligheder for at øve indflydelse i Siam.

Han løste fortsat mindre opgaver for den siamesiske regering. Således var han med sit store kendskab til Siams maritime forhold en kompetent repræsentant på den internationale søfartskonference, der havde domicil i Bruxelles, men holdt årlige konferencer i skiftende hovedstæder.¹⁶ Og nemt, men til besvær, var det, når Prins Prachack, der som omtalt var blevet fyret som minister til fordel for Richelieu, bad om at få 100 dåser "Paté de Foie. Extra fin Leverpostei (med Trøfler)" fra Beauvais sendt ud.¹⁷ Af sådanne kommissioner var der mange. De gik også den anden vej. Efterhånden døde flere og flere af Richelieus venner, som f.eks. udenrigsminister Devawongse i 1923. Kontreadmiral Fritz Thomsen, chef for Siams fyr- og vagervæsen m.v. købte da kunstfærdige kranser af sølv for Richelieu.¹⁸

I 1925 besluttede Richelieu, der nu var 73 år en sidste gang at besøge Østen. Fra Rotterdam sejlede han ombord på ØK's M/S "Malaya" ledsaget af sine to sønner (en med hustru), en datter (med mand) og en læge.

Richelieu ankom til Bangkok 15. december 1925, tre uger forinden var Kong Rama VI død, og Richelieu havde måttet ændre sin rejserute for at kunne aflægge den nye Konge kondolancevisit.

I 1915 gik der rygter om, at Kong Rama VI ønskede at gifte sig med Prins Valdemar og Prinsesse Maries datter, Margrethe (f. 1895), men det blev ved rygterne. Hun havde sammen med sin far og sine brødre deltaget i kroningsfestlighederne i Bangkok omkring årsskiftet 1911-12.¹⁹

Kongen var modsat sine forgængere ikke særlig interesseret i damer og efterlod sig kun et barn, en datter født to dage, før han døde. Hermed gled tronen over til en bror, Prins Prajadhipok. Han havde som sin bror gennemgået en langvarig uddannelse i England og var indstillet på en militærkarriere. Overfor

en enevældig Konges opgaver stod han famlende. Han udnævnte derfor et fem mands statsråd mellem sig og ministrene. Det bestod af Kongens ældre onkler, og dets første opgave var besparelser efter Rama VI's lidet økonomiske politik. Det ramte i første omgang ved hofholdningen 2100 personer, som blev afskediget sammen med en snes engelske, italienske, franske og amerikanske officerer og civile tjenestemænd samt kontreadmiral Fritz Thomsen, to danske ingeniører og otte gendarmeriofficerer i rang fra oberstløjtnanter til en enkelt generalmajor, denne sidste (Palle Warming) fortsatte dog som rådgiver for indenrigsministeriet til 1932. Alle 11 havde tjent over 20 år i Siam. De fik et halvt års løn, fri hjemrejse og dermed basta. Afskedigelserne kom uden varsel og ramte som et chok. Forståeligt nok vendte de afskedigede sig til Richelieu nu, da han var i Bangkok.

Richelieu fattede da også straks pennen og skrev 24. december 1925 til Prins Damrong, nu Lord Seglbevarer, stadig medlem af Kabinettet og den eneste med virkelig indflydelse, han kendte. Richelieus argumentation gik på, at den danske Konge før hans afrejse havde bedt ham takke Siams Konge for den venlighed, hvormed de danske i siamesisk tjeneste blev behandlet. Denne tak havde Richelieu overbragt den nye Konge, og derfor vidste Richelieu ikke, hvad han skulle fortælle Kong Christian, når han kom tilbage til Danmark. Af denne grund bønfuldt Richelieu Prins Damrong om i det mindste at få afskedigelserne udsat.

Men der var ingen kære mor. Det danske officerseventyr i Siam var forbi. Richelieu involverede forgæves den danske gesandt, Fritz Cramer, og også det danske udenrigsministerium. De danske officerer var for dyre, lød den officielle begrundelse. Men bag indgrebet lå også det nye styres nationalistiske indstilling og et længe næret ønske hos de efterhånden ret mange siamesiske officerer, der var uddannet i Europa, om selv at komme til.²⁰

Mere held havde han med at udvirke dekorationer til sine to sønner og datteren. Han bad gesandten om at spørge Prins Damrong, men Cramer måtte selvfølgelig gå gennem udenrigsminister Traidos, der iøvrigt var en søn af Prins Devawongse. Cramer var ikke glad for at rejse dette delikate spørgsmål, som kun kunne begrundes med faderens fortjenester. De tre børn fik dog hver et officerskors af den særlige orden for fortjenester ydet Kongen personligt, mens der intet blev til svigersønnen, hvad der plagede Richelieu.²¹

Mere gik udviklingen i Siam Electricity Co. ham dog på. Richelieu var dets grundlægger i 1898, og da det fusionerede med Bangkok Tramways blev det en god forretning. Dets direktør var til 1910 Aage Westenholz, der i 1898 som før omtalt var taget til nåde af Richelieu. Da han rejste hjem, overtog Westenholz og en kreds omkring ham aktiemajoriteten i selskabet, som var dansk indregistreret og med bestyrelsen siddende i København. I 1913 begik Westenholz og hans fæller, hvad Richelieu betragtede som forræderi. De solgte nemlig stort set

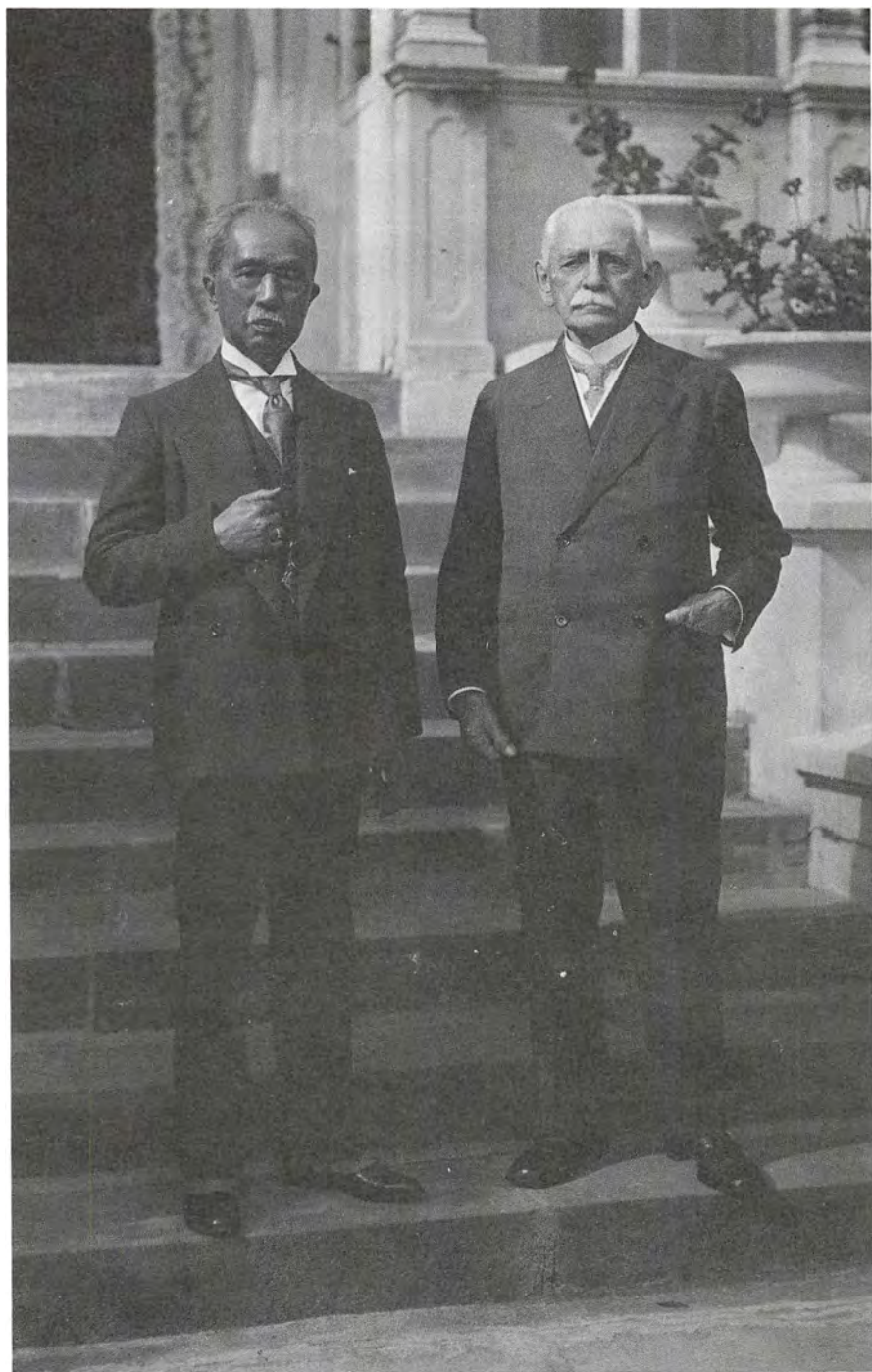
alle deres aktier til belgiere, der så deres fordel i, at selskabet fortsat var indregistreret i Danmark og med en bestyrelse i København, hvis formand var Westenholz. Dette skyldtes dels en lempeligere beskatning i Danmark og dels verdenskrigen, hvor Belgien var tysk besat, Danmark neutralt.

Det var allerede dengang med et mildt ord et usædvanligt forhold og ikke holdbart i det lange løb, at hele bestyrelsen sad i København på kun 1% af aktierne, mens belgierne og siameserne havde resten i forholdet to til en. I 1927 gjorde de belgiske aktionærer oprør også, fordi de danske skattemyndigheder truede med at øge beskatningen af Siam Electricity Co. Richelieu, der var medlem af bestyrelsen, satte himmel og jord i bevægelse for at hindre, at selskabet skiftede nationalitet og dermed bestyrelse, idet han påberåbte sig den koncession, Siams regering havde givet i 1901, og som var gældende i 49 år. Han telegraferede til den siamesiske trafik- og handelsminister, og han aktive-rede den danske udenrigstjeneste og gesandten i Bangkok. Det hjalp ikke. Ministeren fandt nationalitetsskiftet naturligt og iøvrigt, at det var aktionæ-ernes afgørelse. Westenholz mente det samme. Han påpegede, at det var en kendsgerning, at de belgiske aktionærer rådede over 2/3 af aktierne, og at bestyrelsen derfor burde affinde sig med, at et så klart flertal ønskede at udskifte den.

Sagen vakte opsigt i den danske presse. Westenholz nærede et solidt nag til Richelieu. Nu fik han lejlighed til at give ham et spark. I *Berlingske Tidende* og *Politiken* tog han til genmæle mod beskyldninger for landsforræderi, idet han talte om, at ærlige mænd burde gå af, når kun én procent af aktierne var på danske hænder, at bestyrelsen havde været ”ret kostbar” osv. Det var ikke behagelig læsning for den ærekære Richelieu.

Politiken, der endnu nogle få måneder var under redaktion af Henrik Cavling, appellerede – ejendommeligt for netop dette blad – i en kommentar til Siams Konge og Prinser. De havde dog en tredjedel af aktierne, og nærede venskabelige følelser overfor Danmark. ”Belgierne ville næppe have kunnet skifte bestyrelse, i fald hoffet og dets omgivelser havde modsat sig det. Spørgsmålet er da,

Alle siamesere, der opholdt sig i Danmark, og det var mange, gæstede admiral Richelieus for kortere og længere tid. Et kært besøg var af den nu 68-årige Prins Damrong. Han havde været Siams indenrigsminister fra 1892, til han i 1915 faldt i unåde. 1923-25 kom han tilbage som lordseglsbevarer, dvs. minister u.p. Af uddannelse var han landmilitær, men mere optaget af Siams civile udvikling både undervisningsmæssigt og administrativt. Han var tillige en lærd historiker. Næst Kong Chulalongkorn er han formentlig den siameser, som fik størst betydning for europæiseringen af Siam i tiden før første verdenskrig. Her står han med sin ven, den danske admiral på trappen til Kokkedal, efter at Kong Christian 13. juli 1930 havde overrakt ham Elefantordenen. Prins Damrong var på rejsen ledsaget af det siamesiske indenrigsministeriums chefrådgiver, danskeren, generalmajor Palle Warming. Kruse Foto. Privateje.

hvorledes denne sag fra dansk side er blevet lagt til rette i Bangkok, om hr. Aage Westenholz og hans venner her har gjort en virkelig indsats for at bevare den danske stilling”.

Politikens spørgsmål og Richelieus anstrengelser bar ikke frugt. Hans sag var umulig.²²

I 1907 gæstede Kong Chulalongkorn Europa. Han fejrede i september sin fødselsdag i Bad Homburg i Tyskland og ses her omgivet af et antal af sine sønner – og adskillige pikkelhuer. Richelieu og H.N. Andersen deltog i festlighederne og står lige bag den mindste af Prinserne (med fodskammel). Kongen aflagde officielt besøg i København i juli 1907, og dagen efter indtraf Kejser Wilhelm. Både Kongen og Kejseren havde forinden været ved Nordkap. Foto i privateje.

26. Konseilspræsident?

Det Siam, Richelieu rejste fra efterladende sit halve hjerte, var et andet end det, han var ankommet til som ung løjtnant. Det var også et andet Danmark, han nu i 1902 vendte hjem til: Endnu i 1875 levede Konge og folk så nogenlunde i samdrægtighed. Men det trak op til alvorlig politisk strid. Venstre var begyndt at kræve flertallets ret. Estrup blev til 1894 konseilspræsident med den opgave at holde almuen borte fra ministerposterne. Provisorietiden begyndte. Nogen mulighed for regelmæssigt at følge udviklingen i Danmark havde Richelieu ikke haft, selv om han var hjemme fire gange, og selv om han fik danske aviser. Men opslugt af Siams virkelighed blev for ham det politiske liv i Danmark fjernt og uvirkeligt, som det vel bliver for alle, der lever i eksil og oven i købet som i Richelieus tilfælde med et vigtigt embede og betydningsfulde aktiviteter ved siden af dette. I de 27 år, han var ude, havde han sammenlagt været mindre end et år i Danmark fordelt på fire ophold. En lensgreve siddende i et træ og råbende skældsord mod Kongens førsteminister var som omtalt, hvad han så i 1883.

Richelieu har tilsyneladende ikke efterladt sig nogen vurdering af systemskiftet i 1901. To forhold gjorde, at han affandt sig med det, der skete. Det ene var, at Kongen havde fundet det rigtigst at tage en Venstregering, og Kongens beslutning måtte man tage til efterretning. Det andet var, at ministeriet Deuntzer var blevet til ved ØK-kredsens mellemkomst. Selv om det afgørende entydige udsagn mangler, er der så mange indicier, at det kan anses for givet, at H.N. Andersen var aktiv for et systemskifte, og at linjen fra ØK-kredsen til Kongen gik gennem Prinsesse Marie og kabinetssekretær Rosenstand med de to nevøer i Siam. Velafhjemlet er således Axel Heides medvirken.¹ Det var heller ingen tilfældighed, at næstformanden i ØK's bestyrelse, professor J.H. Deuntzer blev konseilspræsident og udenrigsminister. Gennem broderen i Bangkok, der få år forinden havde peget på ham som et emne til ØK's bestyrelse, var ringen Bangkok-København sluttet.

H.N. Andersens indflydelse ses også af, at Deuntzer tilbød den kun 38-årige kaptajn C.M.T. Cold marineministeriet, hvad der ville passe med den jævnbyrdige kaptajn L.C.F. Lützens udnævnelse til krigsminister. Cold havde som omtalt med orlov fra marinen været fører af "Annam", da det ledsagede "Valkyrien" til Østen. Han havde sat sig i respekt hos H.N. Andersen, for hvem han

fortsatte med at arbejde bl.a. i Dansk-Russisk ØK, da "Annam" kom hjem, også efter at hans 3-årige orlov i marinen var forbi. Colds kandidatur støttedes ifølge hans egne oplysninger varmt af Hørup, der måske var påvirket af Cavling, som havde været med den fornøjelige Cold på turen med "Annam". Cold sagde imidlertid nej, fordi han mente det umuligt at vende tilbage til marinen som almindelig søofficer, når regeringen engang faldt.² I stedet blev kontreadmiral F. Jøhnke marineminister og oberst V.H.O. Madsen krigsminister, men det er en anden historie.

Skønt Richelieu var Højre-mand til marv og ben og ikke demokrat, kunne og måtte han affinde sig med systemskiftet. Og da han 22. marts 1902 definitivt kom hjem, var Venstre så småt begyndt at smøge oppositionsgrimen af sig, bl.a. på det militære område. Højres landbefæstningstrauma havde Richelieu som søofficer ikke lidt af. Var meget blevet anderledes i de mange år, Richelieu opholdt sig i Siam, var det dog til at finde sig til rette med.

Naturligt måtte Richelieu holde sig til H.N. Andersen, hans nære værkfælle. Men Andersen var heller ikke den samme. Da først ØK var blevet stiftet og øjensynligt havde skabt sig en blivende basis, og da banken i Siam var blevet etableret, havde H.N. Andersen ikke mere den samme brug for Richelieu som før. Det er i al fald påfaldende, at brev- og telegramvekslingen er intens mellem dem, når de i perioden 1893-99 ikke var sammen, men fra Richelieus sidste tid i Siam, hvor han endog var marineminister, er der ikke bevaret et eneste brev fra H.N. Andersen til Richelieu. De kan være gået tabt. Men forklaringen er snarere, at Andersens magtfuldkommenhed var vokset overordentligt. Han havde samlet alle trådene i sin hånd og styrede ØK egenmægtigt.

I maj 1898 havde ØK's bestyrelse med venner og forretningsforbindelser taget den nye damper "Malaya" i øjesyn. Under middagen udbragte Richelieu skåler for Kongen, for "Malaya" og for "dem, der havde skabt ØK". Det fik den 79-årige general Heinrich Kauffmann (de Mezas stabschef i 1864) til at udbringe en skål for Richelieu som stifteren! Denne måtte da hurtigst omadressere skålen til "Kaptajn Andersen, der var manden".³ Dette incident har ikke bekommet Andersen vel og ville have været utænkeligt fire år senere.

I Danmark var Richelieu ikke nær så meget værd for Andersen og ØK som i Siam, men han var brugbar i mange sammenhænge. Hertil kom hans prestige og den næsten eventyrlige glans, som stod omkring ham. For resten havde han som nævnt mange penge, var storaktionær i ØK og kunne derfor kræve at blive brugt.

Da H.N. Andersen i 1914 i bogen "Tilbageblik" skildrede ØK's tilblivelse, skrev han om Richelieu: "Det danske navn havde allerede god klang i Bangkok, da jeg kom dertil i 1878. Der var en hel del danske, som førte siamesiske skibe og havde gjort nationen ære, og kaptajn, senere admiral A. de Richelieu havde allerede da henledt opmærksomheden på sig. Han var udover det almindelige

Ø. K. 1897 — 27. Marts — 1907.

Ø. K. kan i Dag fejre sit 10-Aars Jubilæum. Af den Betænkning om det første Decennium som i denne Anledning er udfattet og som meddeltes Generalforsamlingen i Gaar, uddrager vi følgende:

Den 27. Marts 1897 stiftedes Det Østasiatiske Kompagni: umiddelbart derefter kontraheredes for de første 3 Rutedampere samt for en mindre Kystdamper, som alle var afleverede fra Skibsværfterne og i Fart paa Østasien i Midten af 1898. Skibstypen er gradvis udvidet og omfattede ved Udgangen af 1906: 12 Dampere paa Ruten: Europa—Indien—Østasien, 4 Dampere paa Ruten: Bangkok—Malakkakysten—Singapore. 3 Dampere paa Ruten: Europa—Vestindien—Mellemanerika, og 2 mellem de vestindiske Øer.

Med Hensigt paa Udredelse af Handelsvirksomheden deltog Kompagniet i Stiftelsen af: „Det Russisk-Østasiatiske Dampskibsselskab“ i 1899. „Det Fransk-Østasiatiske Dampskibsselskab“ i 1902.

Etatraad, Generalkonsul H. N. Andersen.

Med hvorefter Gennemsnits-Aktiekapitaler, der har været i Anvendelse, er Kroner 5,967,389,86: herpaa er der med de for 1906 foreslaaede 8 pCt. Dividende og 3 pCt. Bonus betalt et Udbytte af ialt Kroner 4.796.194,93.

Til ØKs 10-årsjubilæum 27. marts 1907 bragte dagbladet *Børsen* en lang artikel, der priste selskabet. Det var bladet en særlig glæde at kunne udtale, at ØK besad pligtopfyldende ledere og medhjælpere. Men H.N. Andersen blev rasende over, at artiklen var illustreret med et billede af ham i uniform som siamesisk generalkonsul, skønt han meget havde attrået at få posten.

evnerig og pligtopfyldende, var nu Kongens jagtkaptajn og havde afvundet såvel siameserne som europæerne agtelse og respekt. Mange siden ankomne danske, der har fundet stilling og er i Siam, ved næppe, i hvor høj grad de er ham tak skyldig for det grundlag, han har skabt og for den borgen, han var for det danske navn”.⁴

Det var altsammen såre sandt og tilsyneladende uangribeligt – måske lige bortset fra den muligvis utilsigtede vending om, at Richelieu havde henledt opmærksomheden på sig. Men det er påfaldende, at Andersen ikke havde ét ord om sin gamle samarbejdspartners betydning som døråbner, medstifter, kompagnon og rådgiver for Andersen og ØK.

Admiral Richelieu har tilsyneladende ikke efterladt sig politiske notater om sine eventuelle politiske overvejelser i tiden efter sin hjemkomst og frem til 1909. I et brev til Kongen af Siam skriver han dog: ”Lykkelige Siam, der ikke kender begrebet: One man, one vote”.⁵ Der var ingen tvivl om, at Richelieu tilhørte det yderste højre og så med skepsis på det danske demokrati, som det udfoldede sig i årene lige efter systemskiftet. Det var en holdning, han havde fælles med mange. De fandt den i allerhøjeste grad bekræftet ved afsløringen af Albertis bedrageri i 1908. Det var netop på baggrund af disse, at Richelieu nogle få dage kom til at spille en politisk rolle.

Albertis selvanmeldelse havde nemlig væltet J.C. Christensens planer om en ny forsvarsordning, og han havde efter henstilling fra Kong Frederik måttet træde tilbage som konseilspræsident og forsvarsminister. Hans efterfølger Niels Neergaard kørte fast og udskrev valg, der fandt sted 25. maj 1909.

Allerede forud for valget i 1906 havde Richelieu været på tale som folketingskandidat for Højre i ottende kreds i København. Den omfattede bl.a. Nyboder og havde i 28 år valgt marineminister, viceadmiral N.F. Ravn. Da han i 1901 trak sig tilbage på grund af alder, lykkedes det socialdemokraterne lige akkurat at tage kredsen. For en søofficer, der var så kendt som Richelieu, var der chancer. Men han sagde nej.

Nu i 1909 kom der en henvendelse til ham fra Helsingørkredsens Højre. Her var situationen den samme. Socialdemokratiet havde med et knebent flertal erobret den ellers så konservative søfartsby. I 1903 og 1906 havde overretssagfører C.F. Kuhn, der iøvrigt var Richelieus advokat, været lige ved at tilbageerobre kredsen under betegnelsen ”antisocialist”. 16. april 1909 var Richelieu i Helsingør, hvor han førte indgående forhandlinger med de to fremtrædende højremænd brænderiejer, landstingsmand Charles Tvede og redaktør J.M. Welsch, *Helsingørs Avis*.

Mod forventning sagde Richelieu nej. Han begrundede det i et brev til redaktør Welsch med hensynet til sit helbred, men han tilføjede endnu en årsag, som også havde været afgørende for hans afslag til ottende kreds:

”Grunden er den, at jeg al min tid har følt mig knyttet til de arbejdende klasser og til de ringe i samfundet, og jeg har efter min hjemkomst her til landet søgt at virke for en forbedring af deres kår, såvidt det har ligget til mig, ved at skaffe dem, jeg kom i berøring med, i mine forskellige virksomheder, bedre kår at leve under og hensynsfuld behandling.

Jeg har haft megen glæde heraf, og jeg har mødt megen forståelse fra arbejdernes side, og jeg ser på håndens arbejdere som mine venner.

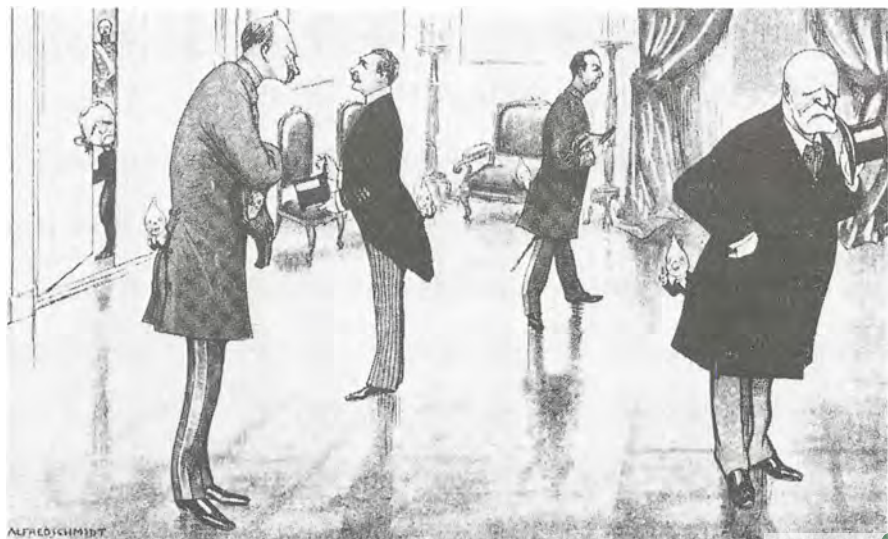
Jeg kunne derfor kun dårligt tænke mig at komme i en stilling, hvori tusinder af arbejdere og småfolk ville komme til at anse mig for deres fjende, en fjende, som de måtte slutte sig sammen imod, og stemme imod, og som de på enhver måde måtte søge at mistænkeliggøre og sværte, og i en sådan stilling ville jeg jo komme ved en kandidatur i Deres ærede kreds.

Jeg synes, jeg skyldte mig selv at sige Dem dette, for jeg har jo aldrig betænkt mig på, og uden hensyn til min person, at tage min plads på skansen, når forholdene krævede det.”⁶

Valget i maj 1909 efterlod et splittet Venstre og en tilsyneladende uløselig forsvarssag. 31. juli gav Neergaard op og gik af. Nogen ny regering var ikke til at øjne, da ingen gruppering syntes i stand til at undgå at få et flertal imod sig. Det var farligt for den spæde parlamentarisme, og situationen tvang Kongen til at agere. Han var både for et stærkt forsvar og for folketingsparlamentarismen, som han havde tilskyndet sin far til at acceptere.

I denne situation søgte Kongen ved at indhente partiledernes råd trods alt at få dannet en regering, der kunne løse forsvarssagen.⁷ Men alle udveje syntes lukkede. Kongen og Kronprins Christian (X) begyndte nu at syse med tanken om et ”upolitisk” forretningsministerium, som alene skulle opløse folketinget. Store Nordiske Telegrafelskabs direktør kammerherre Edouard Suenson og lensgreve C.C. Holstein-Holsteinborg var begge på tale som konseilspræsidenter, men afviste. På den potentielle ministerliste stod admiral Richelieu som finansminister. H.N. Andersen havde været aktiv i kulissen, men ønskede ikke

Der er intet nyt under solen. Også i 1909 havde man en næsten umulig regeringsdannelsessituation. Admiral Richelieu var lige ved at blive konseilspræsident. I al fald brugte Frederik VIII ham som skræmmemiddel overfor politikerne. Kongen og admiralen ses i døren t.v. I foregækket står den sammenbidte, fungerende konseilspræsident Niels Neergaard, den frikonservative grev Mogens Frijs, venstremanden Klaus Berntsen og en spekulativt-afventende grev Ludvig Holstein-Ledreborg. Pointen i Alfred Schmidts tegning fra *Blæksprutten* 1909 er imidlertid, at det var J.C. Christensen, som indirekte styrede spillet. Hans poliske kontrafej stikker ud af bagsmækken på alle fire hovedaktører.

selv at træde frem. Det er sandsynligvis ham, der nu, hvor gode råd var dyre, pegede på Richelieu som chef for et forretningsministerium. Frederik VIII kendte særdeles godt familien Richelieu, ja, da admiralen 1900-02 var i Siam og admiralinden alene i København, var den daværende Kronprins blevet meget indtaget i den kønne, kvikke 30 år gamle admiralinde og blev hendes opvartende kavaller. Det samme gjaldt den jævnaldrende Prins Christian, nu – i 1909 – Kronprins.⁸

6. august 1909 kom Kronprinsen til Richelieu og spurgte, om han i givet fald ville træde til. Som den kongetro mand, Richelieu var, erklærede han sig straks villig – ganske som han i Siam havde accepteret at blive marineminister. Kongen havde nu Richelieu i baghånden, men var udmærket klar over, at den løsning, som pressen beredvilligt døbte ”den gule fare”, var en nødløsning. Richelieu søgte samme dag både Neergaard og J.C. Christensen. Ingen af dem syntes om Richelieu som konseilspræsident. I de følgende fire dage var Richelieu hver dag først hos Kronprinsen og derpå hos Kongen, mens den frikonservative landstingsmand lensgreve Mogens Frijs prøvede på Neergaards anbefaling, om han kunne stille en regering på benene. Det var forgæves.

Under en audiens 11. august meldte Frijs pas. Kronprinsen og Richelieu var til stede og henvendt til den sidste, sagde Kongen: ”De har vist troskab mod en fremmed Konge, jeg ved deraf, at De vil vise trofasthed mod Deres egen Konge”.

Til irritation for Richelieu reagerede grev Frijs ved at sige, at han nærrede en ubetinget frygt for, at opgaven ville blive umulig for admiralen, som ikke havde politisk erfaring. Ordvekslingen bekom også Kongen ilde. Han bemærkede, at så havde han kun J.C. Christensen tilbage; men ham ville han da også være rede til at udpege efter at have givet ham en undskyldning for afskedigelsen efter Alberti-katastrofen. Kongen sagde, at han ikke forstod Venstre, han havde altid vist trofasthed over for Venstres sag og på trods af kritik altid fulgt dets ministeriers anvisninger. Nu havde Venstre-flertallet ladet ham i stikken.

Det var første gang, Kronprinsen følte, at hans far viste ham så megen tillid, at han lod ham deltage i en vigtig politisk rådslagning. Han sagde nu, at han havde den faste overbevisning, at når Kongen i dette tilfælde appellerede til folket og klart fremsatte, hvad der var foregået, var han sikker på, at nationen fulgte Kongen og de mænd, som Kongen havde ret til at kalde ifølge Grundlovens § 13. ”Thi her gjaldt det enten Danmarks selvstændighed eller ej”. Man ser her klart den opfattelse, som i 1920 fik Christian X til at gribe ind.

Richelieu bad nu Kongen spørge grev Frijs, hvem den venstremand måtte være, som antoges at kunne løse krisen. Frijs svarede: grev Holstein-Ledreborg. Det fik Kongen til at replicere, at det forbavtede ham, eftersom grev Holstein som den første var blevet kaldet. På trods af Kongens indtrængende anmodning havde han dog afslået at danne regering. Holstein havde begrundet sit

afslag med Det radikale Venstres fremgang og rådet Kongen til at søge forsvarssagen udskudt. Kongen var harm over, at han nu åbenbart skulle tvinges til at udnævne grev Holstein-Ledreborg. ”Dette skal altså kaldes for frit valg!” udbrød han.

Grev Frijs rådede nu Kongen til at tilkalde konseilspræsidenten for at denne kunne få lejlighed til at bekræfte, at Holstein-Ledreborg under de givne forhold var den rette venstremand. Da Neergaard kom, fik han af Kongen en overhaling for, at Venstre havde vraget Mogens Frijs. Greven nåede at få indskudt en bemærkning om, at i politik var en sådan vragen ikke sårende, inden Kongen fortsatte med at bebrejde Venstre, at det ”ved sin optræden havde ødelagt det fine urværk – parlamentarismen -, som Kongen med varsom hånd havde hæget om”. Kongen kaldte J.C. Christensen og de 27 af Venstres gruppe, som fulgte ham, for mænd. Derfor var han i givet fald parat til at gøre J.C. Christensens sag til sin.

Niels Neergaard må have følt sig elendig tilpas, da han måtte svare, at grev Frijs var afvist, fordi han var højremand, og Venstre så nu engang helst en venstremand gennemføre forsvarssagen, selv om denne var udenforstående. Det fortvivlende for Neergaard var, at han selv var kørt fast, J.C. ønskede han at undgå, og grev Holstein ville ikke.

Neergaard måtte også lide den tort, at Kronprinsen kritiserede ham for, at han ikke ”ved sit arbejde på tinge havde grebet sagen resolut an, thi han burde have ført forsvarssagen gennem 3. behandling med navneopråb gennem alle instanser og ikke som nu her ladet sin Konge i stikken”. Grev Frijs fik disse ord med på vejen: ”Jeg var forbavset over, at herren til Frijsenborg ikke frigjorde sig fra sit parti og fulgte sin Konge, han der dog var selvstændigheden selv. Jeg var overbevist om”, sagde Kronprinsen, ”at når Kongen appellerede til sit folk, fulgte det ham frem for de mænd på tinge, der varetog deres partis fordele frem for fædrelandets tarv”.

Da Kongen under samtalen beklagede de partipolitiske interessers overvægt i forhold til fædrelandet og udtrykte sin glæde over at have Richelieu ved sin side, erklærede Mogens Frijs, at ingen rigsdagmænd ville være til stede i salen, hvis der dannedes et ministerium Richelieu. Kongen henvendte sig da til Richelieu og gav ham lov til at trække sit tilsagn tilbage. Men Richelieu svarede: ”Det behøver Deres Majestæt ikke, for det er mig ganske ligegyldigt, om jeg i så fald møder grev Frijs og hans folk eller ikke”.

Imidlertid indtraf nu indenrigsminister Klaus Berntsen, hvem Kongen spurgte, om han da som fædrelandskærlig venstremand ville støtte sin herre ved at danne regering. Berntsen sagde imidlertid nej tak og pegede på Holstein-Ledreborg.

Bevæget udbrød Kongen:

”Hvad er det dog for rænker, der er spundet om mig, dette er jo værre end

Dagmar og Andreas de Richelieus venskab med Kong Frederik VIII og Kronprins Christian (X) gik tilbage til 1890'erne. De omgikkes privat. Under regeringskrisen i 1909 var Kongen i nød, fordi Venstre var splittet og ikke syntes at kunne levere det nødvendige ministerium. På initiativ af H.N. Andersen og Kronprins Christian, der her for første gang greb ind i en politisk situation, accepterede Richelieu at danne et forretningsministerium. Udsigten hertil bragte Venstre til enighed. Kongen følte sig i stor gæld til Richelieu, men kunne vanskeligt dekorere ham, uden at det opfattedes som en provokation. I stedet fik han en smuk sølvskål med inskription. Skålen blev stjålet i 1954 og omsmeltet. Foto Elfelt og Carl Sonne. H.M. Dronningens Håndbibliotek.

anarki. Jeg sidder her og skammer mig ved at vise mig på gaden og forbavses i høj grad over, at de herrer kunne bevæge dem uantastede omkring, thi al autoritet er jo borte; men nu kan det være nok! Her har jeg i 11 dage ventet på d'herrer, men De har holdt mig for nar. Den opgave, der ligger for, er af så stor vigtighed, at tiden ej bør spildes, det er Danmarks selvstændighed, denne sag drejer sig om, og her havde min højtelskede fader ej heller vaklet for at skride ind. Derfor hr. admiral -, ja, jeg tør næsten ikke efter de trusler, der er fremsførte for Dem, spørge Dem, om De endnu står ved Deres ord. Er De fremdeles villig?"

Svaret var: "Ja! Deres Majestæt, når som helst De befaler". Kongen takkede Richelieu og udtalte håbet om, at Guds velsignelse måtte følge ham og bære ham oppe til gavn for fædrelandet. Og Richelieu fortsatte henvendt til politikerne med, at han ville forelægge rigsdagen en ny forsvarslov, og var resultatet ikke tilfredsstillende, "opløser jeg tinget, og efter klarlæggelse for befolkningen udskriver jeg nye valg".

Det er ikke svært at forestille sig, at både Neergaard og Berntsen har været rystet i deres sjæls inderste efter denne omgang kongelig spanking. Berntsen, som i særlig grad havde Kongens øren, henstillede endnu engang, at Kongen talte med grev Holstein-Ledreborg. Dette fandt Kongen frugtesløst, men da Richelieu sluttede sig til Berntsen, endte det dramatiske møde med, at grev Holstein skulle opledes "til morgendagen".

Da Holstein-Ledreborg den 11. kl. 21.50 tog med toget hjem til Lejre, var han kun delvis orienteret om, hvad der var sket på Amalienborg i dagens løb. Da en journalist fra *Social-Demokraten* på perronen nævnte rygterne om et ministerium Richelieu for ham, snerrede greven: "Ja, jeg hører folk tale herom. Men hvem er egentlig denne Richelieu. Jeg kender ham ikke. Hvad er han?" Hermed havde den gamle parlamentariker tilkendegivet sit syn på det spil, som var i gang.

Richelieus frygtløshed kan synes imponerende. Fra Siam var han vant til lidt af hvert, men nu i Danmark? Ganske vist løb han ingen risiko for sit liv, men politisk ville han formentlig løbe ind i den ene snare efter den anden. Kongen bad ham være parat, og så kunne det ikke falde ham ind at sige nej. Faktisk skræmte udsigten til et ministerium Richelieu politikerne til at finde en udvej; men selv om Richelieu har været klar over, at dette kunne ske, var det ikke derfor han pludselig blev aktør. Han var faktisk parat til at danne regering, og han var helt på det rene med, at J.C. Christensen måtte med, hvis forsvarssagen skulle løses. Blandt de øvrige ministre forestillede han sig sin kollega fra ØKs bestyrelse, landstingsmedlem Holger Petersen og folketingsmand, ingeniør Holger Hammerich. Ingen af dem vidste dog noget herom, og da Hammerich gennem grev Frijs hørte om sin kandidatur, blev han arg. Et ministerium Richelieu, der udskev valg, kunne nok give Højre en sejr, men med forsvarssagens ødelæggelse til følge, fordi adskillige forsvarsvenlige venstremænd ville falde. Han opsøgte derfor Richelieu, som kneb uden om ved at sige, at Frijs måtte have misforstået ham. "Da han heller ikke havde nogen udtalelse fra Holger Petersen, forbavsede denne lille episode mig, eftersom man har sagt, at Richelieus karriere i Siam skyldtes ikke så meget overlegne evner, men mere hans pålidelighed og ubestikkethed", skrev en skuffet Hammerich.⁹

Richelieus politiske naivitet ses af den måde, hvormed han selv beretter, at Socialdemokratiets ordfører F.J. Borgbjerg stillede hos ham på Smidstrup den 12. august for at fortælle ham, at grev Frijs den 11. august om aftenen i rigsdagen rigtig nok havde sagt det samme som til Kongen. De socialdemokratiske rigsdagsmænd ville dog lige fuldt give møde, hvis Richelieu dannede regering. Der kan ikke være megen tvivl om Borgbjergs hensigter: Hans parti og Det radikale Venstre så meget gerne endnu et folketingsvalg, fordi disse to partier, som kortene var givet, ikke kunne undgå at vinde dette, og Borgbjerg og hans fæller har formentlig anset Richelieu for et nyttigt redskab til at tilveje-

Fra de bevægede Dage

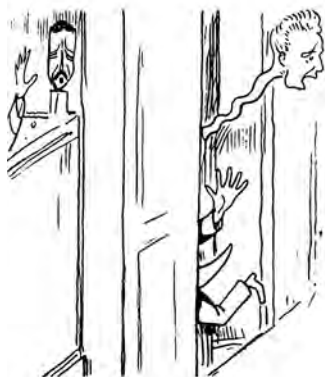
Den tilflorede
eller
„Jeg vil betænke mig lidt“

Under regeringskrisen i august 1909 var den detroniserede J.C. Christensens position så stærk, at den nødvendiggjorde hans deltagelse i det forsvarsforlig, som var stridens genstand. Men J.C. var på grund af Alberti-affæren blevet suspækt i manges øjne. Grev Holstein-Ledreborg indså, at J.C. Christensen dog måtte med i den regering han, Holstein, lod sig presse til at danne. *Klods Hans* måtte selvfølgelig tage dette tema op.

bringe et valg, som Kongen, Kronprinsen og Richelieu troede ville give et forsvarsvenligt flertal, mens socialdemokrater og radikale ventede det modsatte.

Der er heller ingen tvivl om, at et ministerium Richelieu virkede som et skræmmebillede for politikerne i Venstres tre fraktioner. Den forsigtige P. Munch skriver ligefrem, at der blev panik i alle lejre, Højre indbefattet. ”De fandt hans stilling som forretningsmand alt for angribelig”. I de følgende underhåndsforhandlinger fungerede Richelieu som Kongens uofficielle repræsentant. Det var under disse drøftelser, at man nåede frem til en parlamentarisk acceptabel løsning.

12. august 1909 accepterede grev Holstein-Ledreborg at danne regering, hvorved regeringsdannelsen var bragt tilbage i et parlamentarisk spor. Men forviklingen var ikke forbi, da Kongen ville have generalernes samtykke til Holstein-Ledreborgs forsvarsplan, og denne på sin side ønskede J.C. Christensen med i regeringen som forsvarsminister. Richelieu mener selv, at det var ham, der fik Kongen til at acceptere J.C. Christensen som medlem af regeringen. Det kan godt være rigtigt. Forsvarssagen hang i en tynd tråd, og det var

På tegningen til venstre vinker Frederik VIII og Kronprins Christian sammen med admiral Richelieu og Kongens jagtkaptajn, kommandør A.P. Hovgaard ivrigt efter Holstein-Ledreborg, der kommer sammen med en tilsløret person. På billedet til højre toner J.C. Christensen frem med sin uadskillige attribut, ræven, i hånden. Et kor fra slottet udbrøder: "Oh se, oh se, ak ve, ak ve / det er Gud hjælpe os J.C.J.C." Alfred Schmidt, *Klods Hans* 20.8.1909.

svært at komme uden om J.C. Christensen, uanset at han blev lagt for had på grund af sit forhold til Alberti. Til det mere bizarre hører, at grev Holstein i mellemtiden var blevet "splintrende vred" over Kongens private konsultationer. Han havde lidt den tort, at Richelieu havde været til stede, da han 13. august kl. 11 var hos Kongen. Og bedre blev det ikke, da han erfarede, at H.N. Andersen og Richelieu kl. 17 samme dag havde ført rådslagninger med Kronprinsen på Sorgenfri og kl. 20 med Kongen på Charlottenlund. Han var derfor taget hjem til Lejre. Resolut sprang Kronprins Christian 14. august i sin bil og rasede med 40 km i timen til Ledreborg, hvor han hentede den genstridige greve, som da alligevel gik ind på at danne regering. Ifølge Richelieus optegnelser tilbød Holstein og J.C. Christensen ham en plads i regeringen, hvad han dog afslog. Det må have været ejendommeligt for Richelieu at være sødselshjælper for en regering med lensgreven fra træet som chef.

Efterfølgende forsvarede *Social-Demokraten* Richelieu. Det var forkert at opfatte ham som en bussemand, der skulle bruges for at drive et forsvarsforlig igennem. Han ville "blot" have dannet et forretningsministerium for at tage valgkredssagen op og stille J.C. Christensen m.fl. for rigsretten for deres skyld i Alberti-katastrofen. Venstregrupperne ønskede at undgå begge dele. Deraf udsprang uviljen mod Richelieu og deres fejlagtige påstand om provisorier, forfat-

Blandt de mange kronede hoveder, familien Richelieu stod på en fortrolig fod med, var Kong Georg I af Grækenland. Han var søn af Kong Christian IX, født 1845, Konge 1863 og myrdet i Saloniki 18. marts 1913 af en anarkist. Kong Georg brevvexlede med Dagmar de Richelieu, og så sent som 20. januar 1913 sendte han hende fra Saloniki et otte sider langt brev, hvori han redegjorde for krigen mellem Grækenland og Tyrkiet, forholdet til Bulgarien og de øvrige nabo-stater. Foto London 1887. Frederiksborgmuseet.

ningskamp og statskup. 18. august bragte bladet ved Borgbjerg selv et interview med Richelieu, der bekræftede, at han ikke gik med sådanne kupagtige planer. Da alt var kørt fast, ville han kun ”forberede et valg, hvoraf kunne fremgå et virkelig parlamentarisk flertal”. I lyset af Socialdemokratiets holdning til forretningsministeriet Liebe, der i 1920 også ”blot” ville udskrive valg i utide, er partiets krumspring i 1909 typiske for, hvorledes principper må vige for taktik. I 1909 ville et højreorienteret forretningsministerium føre socialdemokraterne nærmere deres ønskers mål. I 1920 var det omvendt.

23. august sendte Kongen bud efter Richelieu og overrakte ham en sølvpokal med indskriften: ”Til en kongetro Undersaat, Kammerherre, Admiral du Plessis de Richelieu. Fra hans taknemmelige Konge Frederik den 8de. 11. august 1909”. Datoen er den, hvor Richelieu gav tilsagn om at danne regering, men samtidig blev koblet fra. Få dage efter kunne Richelieu i et brev til Kong Chulalongkorn berette herom. Forståeligt nok opgav han at berette om detaljerne i dansk politik og taktik, som i 1909 var lige så forvirrede som 80 år senere, men skrev kun, at han var lige ved at være blevet premierminister. Kong Chulalongkorn burde være klar over, hvilken position hans tidligere marineminister havde i sit eget fædreland. Var Richelieu lettet eller skuffet?

Svaret kan ikke gives. Formentlig tog han det til efterretning med den ro, han i Østen havde lært, tjente ham bedst.

Det skal iøvrigt nævnes, at ministeriet Holstein-Ledreborg allerede 22. oktober 1909 blev fældet, og da Kongen herefter ikke så anden udvej end at udnævne en radikal regering, blev Kronprinsen bange. 25. oktober rådførte han sig med Richelieu hos Prinsesse Marie i Det gule Palæ. Kronprinsen ønskede skriftlige garantier for, at regeringen ville overholde forsvarslovene. Kongen fandt det dog ikke nødvendigt at kræve sådanne.¹⁰

Ved ganske ureflekteret at stille sig til rådighed for Kongen havde Richelieu ydet et væsentligt bidrag til en styrkelse af folketingsparlamentarismen, fordi hans tilstedeværelse som mulig konseilspræsident tvang et flertal i folketinget sammen om en anden kandidat, der fik mulighed for at løse forsvarsspørgsmålet – endog på en måde, der gav den radikale regering et militært instrument i hænde, den under første verdenskrig forstod at bruge.

I maj 1910 gæstede USAs præsident 1901-1909 Theodore Roosevelt København, hvor Richelieu var cicerone på Burmeister & Wain. Da Roosevelt forlod værftet, råbte arbejderne hurra. Det fik ifølge traditionen Roosevelt til at spørge Richelieu: Hvordan fik De dem til det? Hvortil admiralen skulle have svaret: Ved at prøve på at give dem en menneskeværdig tilværelse! På fotografiet af Holger Damgaard tages der afsked med Kongen. Richelieu står lige ved siden af den imponante expræsident. Privateje.

27. I dansk erhvervsliv

Richelieu var som nævnt en holden mand, da han kom hjem. For skatteåret 1903-04 blev hans indtægt ansat til 80.000 kr. Der var dengang ikke tilnærmelsesvis så skrap en kontrol som nu, men til gengæld var skatten såre beskedent: 2.400 kr. var, hvad Richelieu skulle udrede. I samme ejendom – Bredgade 77 boede en højesteretsdommer, hvis årsindtægt var 11.000 kr. (skat 332 kr.). Lidt længere inde boede overlæge, professor, dr. med. Thorkild Roving med en stor privat praksis og 33.000 kr. i indtægt (990 kr. i skat), mens en arbejdsmand i Fredericiagade typisk angav 1.000 kr. i årsindtægt (skat 0). Mere interessant er det at vandre ud i Stockholmsgade 57. Dér boede H.N. Andersen, og han fik godkendt en selvangivelse med en årsindtægt på 100.000 kr. (skat 3.000). Han og Richelieu hørte til Københavns største skatteydere.¹

Går vi et par år længere frem, nemlig til 1906-07, bor admiralen i Bredgade 42 med fem børn under 15 år og opgiver sin indtægt til 75.000 kr. Nu er formuen også angivet, nemlig til 1 mill. kr. Som en af de ret få benyttede Richelieu sig i januar 1907 af ikke at indgive selvangivelse. Skattedirektoratet foreslog hans indtægt for skatteåret 1907-08 sat til 100.000 kr. og hans formue til 1,2 mill. kr. Men de folkevalgte ligningsmænd, der ellers kun i ganske få tilfælde ikke fulgte embedsmændenes indstilling, vidste bedre, de ansatte admirals indtægt til 150.000 kr. og formuen til 2 mill. kr. I 1910 købte Richelieu Kokkedal i Hørsholm af sin bestyrelseskollega Axel Heide med et jordtilliggende på 287 tdr. land. Her boede han til sin død i 1932, men med en vinterlejlighed i København. Hans enke solgte i 1940 gården til grosserer P.M. Daell. I perioden 1902-10 havde familien af Kong Georg af Grækenland lejet Smidstrupgård i Hørsholm kommune.

H.N. Andersens indtægt for 1906-07 var ansat til 100.000 kr., mens hans formue var på 700.000 kr. Heller ikke han indgav selvangivelse, og hans indtægt for skatteåret 1907-08 blev da af skattedirektoratet sat op til 250.000 kr. og formuen til 1.250.000 kr.

Tallene skal selvfølgelig tages med et vist forbehold. Ligningslisterne viser, at forretningsmænd angav runde tal. Richelieus formue skulle altså være større end H.N. Andersens. Det er muligt, men ikke sikkert. Under alle omstændigheder viser tallene, at de havde en smuk indtægt og betydelige formuer. Det var ingen tilfældighed, at de i 1907 ikke skrev selvangivelse, men gav sig i ligningsmyndighedernes vold. ØK var blevet en god forretning.²

Gården Kokkedal var på 287 tdr. land. Richelieu købte den i 1910, ikke mindst fordi den havde tilhørt hans tipoldefar amtmand over Frederiksborg, Kronborg og Hørsholm amter og hofmarskal hos Enkedronning Sophie Magdalene, geheimekonferensråd, ridder af Elefanten Heinrich von Levetzow (1734-1820). Kokkedal blev opført i 1746 med Gottfried Rosenberg som arkitekt, men ombygget af Chr. V. Nielsen 1865-66. Hele familien skimtes på trappen. Foto 1910 Kyst Atelieret, Vedbæk. Privateje.

Under sit ophold i Danmark i 1898 lod Richelieu sig 2. oktober interviewe af Kristian Dahl fra *Politiken*. Han citerede her valgsproget fra søfartsudstillingen i London 1891: "The Greatness of England is due to her Adventurers". De danske eventyrere gav han ikke meget for. De, der søgte ham for at komme ud, ville blot samle penge på et par år og så gifte sig med deres danske kæreste. De ville gerne til Siam, men kun for "hurtigere at nå hjem i den københavnske ægteseng", sagde han. Den danske industri var heller ikke meget værd. Vi producerede kun til landets eget forbrug. Som eksempel nævned han, at da der skulle en ladning cement til Siam, kunne man kun få en fjerdedel af den i Danmark. Resten måtte man hente i Antwerpen. Det var en opgave at få en industrieksport igang. "Vi må bygge skorstene og drive industri, om der skal komme fremgang i landets velstand", sagde han. 10. oktober sluttede Alexander Foss sig til Richelieus opfattelse: Danmark kunne ikke leve af agerbrug alene.

Da han kom hjem i 1902 ønskede Richelieu med baggrund i sine penge og sin indsigt at blive igangsat.

I København var han i stand til at deltage i ØK's bestyrelsesmøder og også i en art uformelt forretningsudvalg. Men det er næppe tilfældigt, at han kun to gange efter 1902 i sine for denne periode ganske vist kortfattede optegnelser omtaler ØK. På de fem år var ØK blevet H.N. Andersens. Forsøgte noget bestyrelsesmedlem at argumentere for et andet synspunkt end Andersens eller måske ligefrem sige ham imod, blev han frosset ud. En mand som industrimag-naten Alexander Foss, der kom i ØK's bestyrelse i 1912, registrerede straks, hvordan det forholdt sig. Richelieu måtte også sande dette. Det var kun plads til én.³

Det ØK, Richelieu kom hjem til, var i en kriselignende tilstand. Nogle af aktiviteterne gav underskud, og der var sat for meget igang for hurtigt i forhold til kapitalen. Investeringerne i Kina slog fejl på grund af krig. For engangs skyld måtte H.N. Andersen se sig kritisk omtalt i *Politiken*. Edv. Brandes havde selv efter nogle års eksil i Norge på grund af rod i privatlivet taget styret på *Politiken*, efter at Hørup i 1902 var død efter få måneders ministertid. Her befandt han sig ret hurtigt på kollisionskurs med Cavling, hvem han foragtede. Da han heller ikke brød sig meget om hoffet – endnu en tid – havde han flere grunde til at slå til ØK. Det skete i en stor artikel 1. juni 1904, hvor Brandes analyserede ØK's regnskaber. Han kom til det resultat, at aktiverne næppe var så sikre som passiverne. Sarkastisk skrev Brandes om Richelieu, at han havde ”været i Kongen af Siams eksotiske tjeneste og besidder en kardinals navn og en admirals rang”. H.N. Andersen kaldte han en ”uforfærdet og driftig handlingens og handelens Monte Christo”.⁴

Det er ikke muligt at klarlægge bestyrelsens eventuelle rolle i denne situation. H.N. Andersen synes at have brugt den, når han fandt det opportunt. Det har været fremført, at H.N. Andersen og ØK's bestyrelse begik bedrageri ved i denne fase at fremlægge forfalskede regnskaber for at stikke offentligheden blå i øjnene.⁵ Der er næppe tvivl om, at de manipulerede med de forskellige afdelin-gers regnskaber for at få det samlede resultat til at se så smukt ud som muligt. Det er muligvis rigtigt at karakterisere H.N. Andersen som danmarksmester i at vinduespynte et regnskab. I så fald må man konstatere, at denne evne har båret frugt. Under alle omstændigheder var der dengang både andre regn-skabsprincipper og andre retsregler end i dag, ligesom det må understreges, at der var tale om en going concern og ikke en virksomhed i likvidation. Både Landmandsbanken og Privatbanken var garanter for ØK.

Som bevis for Andersens og ØK's bestyrelses forretningsmæssige uhæderlig-hed har den såkaldte Kinch-sag været anført.⁶ Den gik i korthed ud på, at ØK's Bangkokdirektør Em. Kinch, i 1904 lod sig afskedige, erkendte at have misrøg-tet sin stilling, hvorfor han afleverede 221.000 kr. (halvdelen af sin formue) til ØK. Senere kom han dog på andre tanker, og ved en injuriesag i 1913 opnåede han at få sine penge tilbage. Men denne episode beviser kun, at H.N. Andersen

I folkettinget gav socialdemokraten Hans Nielsen 5. november 1920 udtryk for, at når produktionen ikke var så stor, som den burde, skyldtes det ofte virksomhedernes direktion. "Er der nogen, der tror, at Det østasiatiske Kompagni var blevet til det, det er, hvis etatsråd H.N. Andersen havde været en mand, der næsten daglig gik i middagselskab og åd og drak, således som en stor del af overklassen æder og drikker i Ryvangskvarteret hver aften? De kommer kørende i deres bil til kontoret henad 12-1 og kører igen i bil til deres middage et par timer efter. Tror De, Østasiatisk Kompagni og andre store virksomheder er oparbejdede på den måde? Nej, en sådan virksomhed er oparbejdet på den måde, at etatsråden mødte på kontoret, før de andre kom, og var den sidste, der gik derfra, og han sørgede for, at hans arbejdsledere havde orden i deres sager". Signalementet af H.N. Andersen er sandt og tillige et pudsigt bevis på den ærefrygt, der i alle kredse nærredes for etatsråden. Foto J. Petersen & Søn. Privateje.

for enhver pris ville standse den for hans prestige uheldige presseomtale, der var under udvikling.

Af Andersens breve fra 1899 til Richelieu fremgår, som det har været berørt, at han allerede da var yderst utilfreds med Em. Kinch og hans varetagelse af stillingen i Bangkok. Kinch var hjemme på orlov i 1899, men interesserede sig ifølge Andersen ikke for ØK, kom overhovedet ikke på dets kontor, skønt der var arbejdsopgaver nok, men var alene optaget af sin bror Peter Kinchs hustru, med hvem han da også blev gift i 1908 efter broderens død. Da Em. Kinch i år 1900 var tilbage i Bangkok, søgte han uvist af hvilken grund at skaffe sig aktiemajoriteten i sporvognsselskabet. Det lykkedes ham at få næsten halvdelen af aktierne. Richelieu og H.N. Andersen fandt dette illoyalt, og de var i stand til at tvinge Kinch til at sælge sine aktier til dem.⁷ Helt afgørende er det naturligvis, at Em. Kinch selv i 1904 vedkendte sig sin skyld, omend det skete efter hård mobning. Hans efterfølgende bortforklaring heraf virker dog ikke overbevisende.⁸ I al fald er hans anbringender, der er rene partsindlæg, ikke egnede til at beklikke ØK's bestyrelse, men nok brugbare til dengang at skræmme den mediefikserede etatsråd, der nu var på vej mod tinderne, eller rettere allerede befandt sig dér.

Var ØK således reelt spærret for Richelieus virketrang, måtte han finde afløb for denne i andre selskaber. Straks ved sin hjemkomst blev han 2. april 1902 medlem af bestyrelsen for De forenede Dampskibsselskab på opfordring fra etatsråd I. Larsen, Privatbanken og Isak Glückstadt. Privatbanken var DFDS' hovedbank, men Landmandsbanken havde også interesser i rederiet, og begge direktører kom i bestyrelsen fra 1902. De tre nye bestyrelsesmedlemmer gav anledning til rygter om, at DFDS skulle sammenslutes med ØK; men det var ikke på tale.⁹

DFDS var på dette tidspunkt ude i store vanskeligheder. Bestyrelsen lå i konstant krig med direktionen. Forholdene var så spændte, at bestyrelsesmøderne blev refereret stenografisk og oplæst til godkendelse møde for møde. Grove personlige beskyldninger føg i luften og blev omhyggelig bogført. Derfor blev bestyrelshvervet ingen sinecure for Richelieu, der både havde forstand på søfart og vilje til at gøre sig gældende. I 1904 var DFDS nået til et kritisk punkt. Skylden kastedes på direktøren, Jacob Brandt, der var kommet ind i en fragtkrig til alle sider. Den truede med at udmarve selskabet, som tabte til tyske og britiske rederier.

Direktør Brandt foreslog, at man lod et antal skibe udflage til et russisk og et fransk datterselskab oprettet for tilfældet og i realiteten ejet og styret af DFDS. Bestyrelsen var imod, og Richelieu var den ihærdigste modstander af en sådan udflagning. Det kan overraske, for han havde været med ved oprettelsen af Dansk-Russisk ØK, og der var ingen principiel forskel. Ved prokuratormæssige kneb omgik man de pågældende landes lovgivning.

DFDS' direktør Jacob Brandt (1856-1912) kaldtes i samtiden Russer-Brandt efter sine mange år som DFDS' agent i Libau. Han blev direktør for rederiet i 1896 og spillede en afgørende rolle i dets opgangstid, ikke mindst for Amerikafarten. Han kom under lavkonjunkturen på grund af sin egenmægtige facon i en så dyb og varig konflikt med bestyrelsen, at han i 1905 måtte gå. Richelieu afløste ham. Brandt gik også for at være en hård arbejdsgiver, hvad verset i *Klods Hans* 18 maj 1902 viser. Tegning af Alfred Schmidt.

I teksten hedder det:

Når krigsråbet lyder og Brandt tænder bavn,
da synker hver arbejders mod i havnen.
På hårde betingelser slutter de freden
med sejerherren i slaget på Rheden.

Forklaringen gav Richelieu i et bestyrelsesmøde 7. april 1903: ”Jeg for min del ønsker, at vi ikke må få russisk flag, og kan vi ikke under dansk flag med vor større økonomi og bedre besørgelse af forretningen konkurrere med de russiske skibe, så må vi hellere sælge ud. Jeg har set tilstrækkelig af det russiske flag i ØK, det er jo ikke andet end besværliggørelse af forretningen for at opnå personlig fordel”.

Da Brandt foreslog at sløre de faktiske forhold ved at hyre russisk mandskab og male navne med russiske bogstaver, bed Richelieu ham af med ordene: ”Det er jo dog svindel helt igennem”. Da man fra russisk side forlangte, at aktierne skulle lyde på russiske undersåtters navne, fik Brandt gennemført, at man solgte aktierne til et russisk handelsselskab, der pantsatte dem til DFDS, hvorved dette til enhver tid kunne få fat i dem. Det kaldte Richelieu for humbug.

Formanden, professor Carl Torp, søgte at mægle mellem direktion og bestyrelse, men ikke med held. Etatsråd Larsen fra Privatbanken bemærkede sarkastisk: ”Jeg er glad for, at det ikke er mig, der både er professor i retsvidenskab ved Københavns Universitet og formand i dette selskab”. Da Richelieu gav ondt af sig over, at bestyrelsen stort set kun spildte tiden med at diskutere gamle koners bortkomne aktiekuponer, påtalte Torp ”den matrostone, der var kommet ind i selskabet”. Det var Brandt, der med Torp som gidsel, styrede DFDS, hvad Richelieu ikke ville affinde sig med så meget mere, som rederiet havde det dårligt.

I løbet af 1903-04 slæbte man sig videre under rent kaotiske forhold. Bestyrelsesmødet 22. september 1903 endte i et så frygteligt skænderi, at det i protokollen hedder: ”Her afbrødes referatet, da stenografen anmodedes om at forlade bestyrelsesværelset”.

Blandt de øvrige stridspunkter var forholdet til ØK. Richelieu sad som nævnt også i ØKs bestyrelse, og han ville have de to rederier til at samarbejde om viderebefordring af gods til de destinationer, hvortil DFDS ikke sejlede. Det ville Brandt ikke høre tale om, da H.N. Andersen ikke var til at forhandle med om ordentlige rater. Brandt ville oprette egne ruter. Richelieu og Glückstadt påberåbte sig, at de i ØKs bestyrelse havde hindret H.N. Andersen i at oprette linjer, der konkurrerede med DFDS.

Richelieu kritiserede også personalepolitikken. Hver gang Amerikabådene kom til København, blev mandskabet afmønstreret for at spare penge. Richelieu fandt det forkert både af sociale og sømandsmæssige grunde. Afmønstringen betød nemlig, at der hver gang kom mange nye ombord, og de kendte ikke forholdene på skibet, hvad der gik ud over sikkerheden.

Hertil kom, at Richelieu mente, at Amerikabådene var alt for dårligt byggede. Så sent som 3. maj 1904 kaldte han ”Oscar II” for en plimsoller. Og da man to måneder senere holdt et i hast indkaldt ekstraordinært bestyrelsesmøde, var det på den dystre baggrund, at Amerikabåden ”Norge” var gået ned ved at løbe på klippeskæret Rockall vest for Orkneyøerne. 629 druknede, 146 blev reddet i bådene. Skønt de første meldinger 4. juli gik ud på, at der ikke var mere at gøre, fik Richelieu sat igennem, at man lod en damper gå ud fra Stornoway, for at lede efter eventuelle overlevende. Endnu tre døgn efter forliset bjergedes da også en redningsbåd med ca. 60 personer.

I bestyrelsen kom det til et opgør både om afmønstringen af dæksmandskabet og om de utilstrækkelige redningsmidler. Men Brandt ville ikke give sig. Bl.a. hævdede han, at DFDS havde redningsbåde til halvdelen af de ombordværende, andre rederier kun til en tredjedel.¹⁰

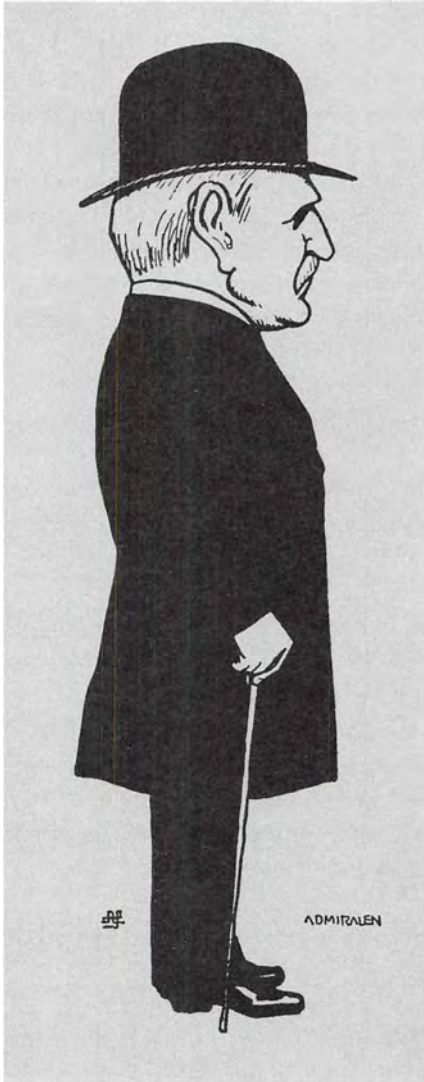
Økonomisk gik det fortsat dårligt – ikke mindst for udfagningsrederierne, og DFDS var kommet ind i en takstkrig på Amerikalinjen. Richelieu fandt tilstanden så utålelig, at han i august 1905 skrev et 12 sider langt vredt brev til

Glückstadt om forholdene i rederiet. De var præget af ”modløshed og håbløshed... så godt som hos enhver af selskabets employees fra den højeste til den laveste i skibene og i land”. Årsagen var direktionen, der efter Richelieus mening også var skyld i, at tyskernes konkurrence lykkedes. Han fandt det umuligt som bestyrelsesmedlem at se på direktionens skalten og valten. Den havde sat det gode forhold til rederiets personale og til handelsstanden over styr, ligesom man havde stødt publikum fra sig ved at nægte det adgang til at bese Amerikabådene. Direktionen holdt bestyrelsen udenfor væsentlige og principielle forhold, mens den ”med utålelig grovhed kaster insinuationer på bestyrelsens medlemmer”. Richelieu fremhævede tilrettelæggelsen af Amerika-farten som tåbelig, skønt den var afgørende for selskabet. Men bådene var mange millioner for dyre og kunne kun bruges på denne linje. ”Oscar II” måtte holdes sammen af lapper og forstærkninger allerede efter et par rejser, og ”Hellig Olaf” var ikke meget bedre.

Det lyder utroligt, når Richelieu hævder, at disse skibe var kontraheret og bygget med en total ignorering af bestyrelsen, der dog rummede en betydelig indsigt i skibsbygning og pakettfart. Men efter Brandts mening var der ”huller i væggen” i bestyrelseslokalet. Alt lækkede, og han turde derfor ikke betro sig til bestyrelsen. Direktionens hensynsløshed skabte efter Richelieus opfattelse også sikkerhedsproblemer, da besætningerne som omtalt hele tiden afmønstrede og derfor var uskikkede til at møde en orkan eller en ulykke, hvor andre rederier drev deres egne skoleskibe og forstod at holde på mandskabet. Kort sagt: Direktionen styrede DFDS mod undergang, uden at Richelieu kunne afværge det, men dog sammen med de to bankdirektører blev pålagt skylden. Han mente derfor, at bestyrelsen straks burde træde sammen. ”og selv tage sig af selskabets affærer”, dvs. afskedige førstedirektøren, slutte fred med konkurrenterne og genskabe tilliden hos den danske handelsstand.¹¹

Hvad der gjorde Glückstadt til en central person i denne sag, var naturligvis et spørgsmål om penge. Privatbanken kunne ikke skaffe mere kapital, og i denne situation fik Landmandsbanken en særlig indflydelse. Allerede 26. august 1905 skete paladsrevolutionen. Også bestyrelsens formand Torp fratrådte, men blev i bestyrelsen, Richelieu afløste ham og blev tillige administrerende direktør. Det var en midlertidig ordning, men den kom dog til at vare i tre år. Richelieu lod sin løn som direktør gå til en sygehjælpsfond for DFDS’ personale. Glückstadt fik tyske banker til at træde til, og aktiekapitalen blev øget fra 18 til 25 mill. kr., ligesom skibenes værdi blev omvurderet, så der blev balance mellem aktiver og passiver.

Som direktør stod Richelieu overfor samme problem som H.N. Andersen i ØK. Der var slået større brød op, end man kunne bage. For ØK kom redningen bl.a. i form af de ekstraordinære opgaver ved den russisk-japanske krigs slutning, for DFDS ved kapitaltilførsel fra Landmandsbanken og de tyske ban-

Da Richelieu i 1905 midlertidigt overtog direktørstillingen i det kriseramte DFDS, scorede han points ved at lade sin direktørløn tilfalde en medarbejderfond. *Klods Hans*, der i mange henseender var et vox populi, digtede 21.4.1907:

På fjerne haves vej en mand,
 som turde trøjen vove,
 men stod dog fuldt så vel på land
 på "sømands tro og love",
 som vidste i en farlig stund
 at byde og at styre –
 som glemte dette ene kun:
 at redde sig sin hyre.
 Tegning af Alfred Schmidt.

ker. Men inden man var på sikker grund, måtte man sminke regnskaberne for at skabe tillid, ellers risikerede øjemedet at blive forspildt. En sådan holdning har naturligvis et moment af gambling, men som Andersen havde en tyrkertro på ØK, selv når det så sortest ud, nærrede Richelieu en ligeså ubetinget tillid til, at DFDS kunne komme på ret køl. ·

Et af DFDS' væsentligste interne problemer var, at man i nedgangstider ikke havde foretaget tilstrækkelige afskrivninger på skibene. Da de ved rekonstruktionen i 1905 blev omvurderet, kunne man ikke skaffe fuld værdi på aktivsiden.

Man opfandt derfor, hvad man kaldte "ruteetableringskontoen" opført som aktiv til 3 mill. kr. Den modsvarende fremmedkapital tyngede selskabet de kommende år. Afskrivningerne på skibene, af hvilke flere var gamle, var stadig ikke store nok. Alligevel udbetalte man i 1906 og 1907 udbytte, som man i virkeligheden ikke havde tjent. Glückstadt pressede på, fordi de tyske banker ønskede udbytte, og dette krav bøjede DFDS sig for. I foråret 1907 var Richelieu sammen med to andre bestyrelsesmedlemmer på en længere rejse i USA. De forhandlede med jernbanedirektioner, havnemyndigheder og forretningsforbindelser og opnåede en række forbedringer for DFDS, bl.a. vedrørende håndteringen af DFDS-gods.¹²

I 1908 var man parat til at ansætte en ny direktør, som H.N. Andersen og de to banker ønskede. Det var tidligere kaptajn i ØK, nu guvernør over Vestindien siden 1905 C.M.T. Cold. Han kunne vanskeligt frigøre sig før efter tre års tjeneste i Vestindien. Det er ikke godt at vide, hvad Richelieu mente om valget af Cold, som nu tiltrådte 1. april 1908. Men det stod som sagt fra første færd klart, at ordningen med Richelieu som direktør og formand var midlertidig. Han fortsatte nu alene i sidstnævnte funktion. Med Cold fik DFDS en både kompetent og magtfuld leder. I de første mange år gik samarbejdet med bestyrelsen udmærket. I fuld forståelse med Richelieu og den øvrige bestyrelse søgte Cold at få oprettet en fælles skandinavisk Amerika-linje, men den faldt på norsk nationalistisk modstand.¹³

Fra 1909 gik det stærkt fremad for DFDS. Der blev dækning for udbyttet, store afskrivninger foretaget og nye skibe kontraheret. Derfor ønskede Landsmandsbanken og Privatbanken, at de tyske bankers aktier blev hjemkøbt, så at DFDS blev rent dansk. Det skete i 1912 gennem et konsortium af de to danske banker og private, blandt dem Cold. I 1910 var Isak Glückstadt død og afløst både i Landsmandsbanken og DFDS m.fl. selskaber af sønnen Emil. Da Cold efter krigen kom under angreb for at spekulere i sit eget selskabs aktier, forsvarede han sig med, at Emil Glückstadt krævede, at han deltog i konsortiet for at godtgøre sin tro på DFDS. Han tegnede sig derfor for 150.000 kr. Hvor Richelieu stod i denne sag, synes det ikke muligt at klarlægge.

Hans mange, undertiden modstridende interesser blev derimod eksponeret i 1916. Richelieu var også formand for Burmeister & Wain, og dette begyndte at opkøbe aktier i Helsingør Skibsværft med det formål for øje at skabe sig et monopol på reparationer, som mest bekvemt for DFDS og andre danske redier foregik på et dansk værft. Det skabte naturligvis uvilje i DFDS, hvor han også var formand. Hvorledes Richelieu egentlig stod i denne pinlige sag er det ikke muligt at godtgøre. Han hævdede i DFDS' bestyrelse, hvor han måtte stille til åbenbar skrifte, at han havde været forhindret i at være til stede på det bestyrelsesmøde, hvor rævekagen var blevet bagt. Det er muligt, men forklaringen kan også være, at B & Ws direktør etatsråd Martin Dessau havde sløret

opkøbsforsøget for sin bestyrelse. Da vandene sank i 1922, viste det sig, at mange bestyrelser enten ikke kunne eller ville sætte sig ind i deres direktioners manipulationer. Sagen fik ingen konsekvenser for Richelieu hverken i den ene eller anden bestyrelse, men den endte med, at DFDS købte B & W's aktier i værftet, som det dermed blev ejer af.¹⁴

Under verdenskrigen led DFDS som andre rederier betydelige tab ved tilbageholdelser og tab af mennesker og skibe ved torpederinger og minesprængninger. Men samtidig steg indtjeningen kolossalt og aktiernes kursværdi tilsvarende. På generalforsamlingen 3. april 1916 deklareredes et udbytte på 25%. "Aktionærerne rejste sig som tak for det store udbytte" – som skrevet står i generalforsamlingsprotokollen. De skulle senere få endnu mere. I begyndelsen af juli 1916 stod de på godt 400. 12. juli 1916 sagde Cold i et interview i *Berlingske Tidende*, at kursen ud fra DFDS' indre værdier ikke burde være mere end 205. Udtalelsen vakte vild panik på Børsen og medførte naturligvis faldende kurser på DFDS's aktier. Cold havde orienteret bestyrelsen om den kommende avisartikel, og foruden han selv og *Berlingske Tidendes* redaktion havde bestyrelsens medlemmer således mulighed for en baisse-spekulation i selskabets aktier. I al fald Emil Glückstadt synes at have benyttet sig af denne viden og også at have ladet den gå videre. Men i den liste over DFDS-spekulanter, der kom frem i forbindelse med bankkommissionens undersøgelser efter Landmandsbankens sammenbrud i 1922, figurerer Richelieu ikke, og i hans meget omhyggelige skatteregnskab for 1916 ses ingen manipulationer med DFDS-papirer.¹⁵

Landmandsbanken rådede over aktiemajoriteten. I 1919 pressede Emil Glückstadt DFDS til mod rederiets ellers forsigtige udbyttepolitik at give aktionærerne 60%. I 1921, hvor Glückstadt må have været klar over, at banken var i vanskeligheder, stiftede han et konsortium, der krævede 30 mill. kr. af reservefonden konverteret til friaktier. Overfor DFDS benægtede han, at konsortiet var bankens. Imidlertid kom Glückstadt på andre tanker formentlig af skattemæssige årsager. Richelieu var ikke klar over, at Glückstadt løj, men troede på, at konsortiet repræsenterede regulære aktionærer. Han kunne heller ikke gennemskue baggrunden for, at Glückstadt nu i marts 1921 i stedet krævede de 30 mill. kr. i reservefondsbeviser, der skulle forrentes med 6%, hvad der gav en årlig udgift på 1,8 mill. kr. uanset, om DFDS tjente penge eller ej. Direktør Cold og hans meddirektør Niels Høst var imod, men Richelieu gik ind for ordningen. Han ville, som han sagde, "undgå krig med aktionærerne", Glückstadt støttede ordningen, idet han stadig forsikrede, at banken ikke stod bag konsortiet. Bestyrelsen vedtog mod direktionen, som straks efter tog sin afsked, at udstede reservefondsbeviserne, og generalforsamlingen 2. april 1921 sluttede sig hertil, idet den også vedtog at udbetale 40% i udbytte. Skibsreder A.P. Møller gjorde undskyldning for at blande sig i et andet rederis forhold, men

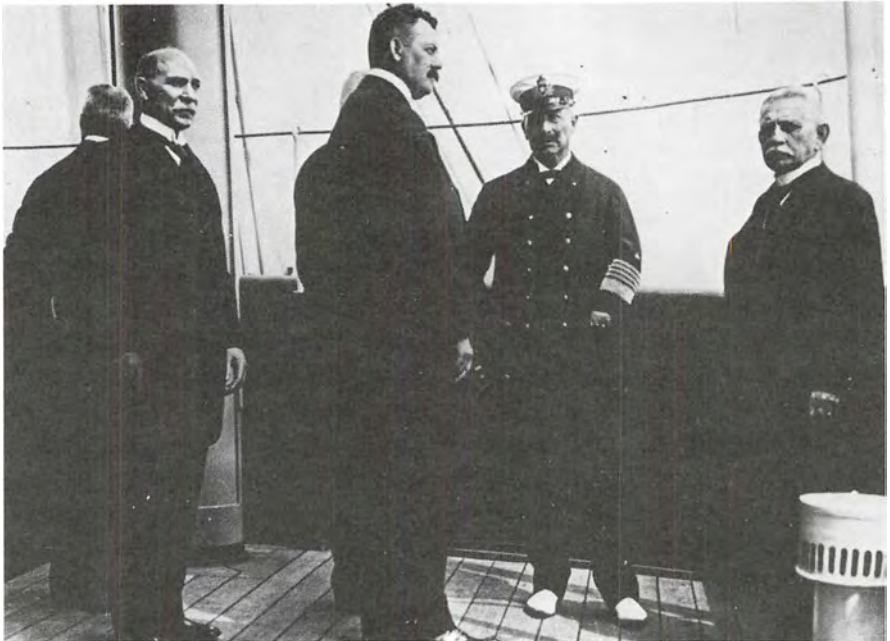
Omstigning

Richelieu: — Nu har jeg bragt D. F. D. S. paa det tørre — lad os nu se, om jeg kan holde Sporvejsselskabet oven Vand.

Da DFDS i 1908 atter var kommet på ret køl, overdrog Richelieu direktørstillingen til C.M.T. Cold og kunne så bruge flere kræfter bl.a. på det private A/S Københavns Sporveje. Dets koncession udløb netop i 1908, men magistraten ville på dette tidspunkt ikke kommunesocialisere sporvejene. Det blev der først flertal for i 1910, hvor sporvejs-selskabet nu selv ønskede at overdrage virksomheden til kommunen. *Klods Hans* 12.4.1908.

måtte dog advare mod den udvanding af DFDS, der skete. Han blev skarpt afvist af flertalsaktionærerne, der ville se penge her og nu. Andre deltagere i generalforsamlingen spurgte til konsortiet og påpegede det mystiske i, at Landmandsbanken på den forrige generalforsamling havde stemt på 15 mill. kr., nu kun på 6, samtidig med at det nyopdukkede konsortium rådede over 17,5 mill. Richelieu svarede lykkeligt uvidende om Glückstadts uvederhæftighed, at banken ikke stod bag kravet om reservefondsbeviserne. Glückstadt havde opnået, hvad han ville: Flere penge og ved Colds afgang total kontrol over DFDS.¹⁶ Richelieu og den øvrige bestyrelse var godt og grundigt ført bag lyset. Men det opdagede de først året efter.

Det hverv, Richelieu formentlig satte størst pris på, var medlemskabet af Burmeister & Wains bestyrelse, i hvilken han indtrådte 3. marts 1903. Her fik

H.N. Andersen og Richelieu havde stor forståelse for en effektiv og moderne markedsføring. Mens "Selandia" sejlede til England i juli, gik "Fionia" i juni 1912 til Kiel. Her besøgte kejser Wilhelm med positiv interesse det nye dieselmotordrevne skib og lod sig fotografere med til venstre statsråd H.N. Andersen og til højre admiral Richelieu. Kejseren gjorde ellers alt, hvad han kunne for at sløre den sørgelige kendsgerning, at han var født med en visse arm, men her har fotografen i dobbelt forstand eksponeret ham. Det kgl. Bibliotek.

han opgaver, blev brugt og kunne navnlig som arbejdende formand fra 1909 øve indflydelse. B & W førte i 1902 en skrantende tilværelse. Det var forgældet og overkapitaliseret. Forsøg på at skabe industrieksport af centrifuger havde været kostbar. I 1909 stod B & W's aktier i 46. Blandt aktionærerne var der utilfredshed med, at værftets tekniske direktør Ivar Knudsen brugte så mange penge på at udvikle dieselmotorer. Richelieu havde en anden indstilling. På trods af sin ærkekonservative politiske holdning var han yderst åben for moderne teknologi, som han i Siam havde været med til at implementere, ikke kun jernbaner, der var veludviklede, da han fik dem til Siam, men også eldrevne sporvogne, da Aage Westenholz i 1891 kom hjem fra USA med planer for sådanne, hvorved Bangkok fik elsporveje før København. Han så med det samme dieselmotorens muligheder og troede på Knudsens evner. Dampskibe skulle bruge flere timer, før "dampen var oppe", hvad der må have irriteret en ellers kampberedt søofficer, og de brugte alt for meget af skibets lasteevne til egen fremdrift, og endda skulle de bunkre kul på ubejlelige tidspunkter og i

havne, der betød en omvej. Dieselmotoren startede straks, brugte meget mindre plads til brændstof og kunne sejle de længste distancer uden ophold.

Ivar Knudsens væsentligste problem i disse år var, at det kneb med motorens reversegear. Man kunne nok få motoren til at gå frem, hvad der for de fleste landjordsmotorer var nok, men skibe skal helst kunne bakke. Da Richelieu kom i bestyrelsen var det lykkedes at udvikle en dieselmotor, der passede til de mange relativt små elværker, som var begyndt at skyde op. Fra 1909 kunne man fremstille motorer store nok til skibe. Samme år afløste Richelieu som nævnt G.A. Hagemann som formand for B & W. Gennem sit medlemskab af ØK's bestyrelse havde Richelieu naturlige muligheder for at markedsføre dieselmotorskibe overfor H.N. Andersen, og ØK afgav ordre på et sådant. Et snævert samarbejde mellem de to virksomheder var indvarslet.

Det gik ikke uden sværdslag. Mange teknikere og økonomer anså dieseldrevne skibe enten for umulige at konstruere eller for dyre og ikke driftssikre.¹⁷

Men på den første generalforsamling, som Richelieu ledede, sagde han, at

Under opholdet i Kiel gav Kejser Wilhelm Richelieu sit portræt signeret – med blyant. Det aflødte denne neurupin i *Klods Hans* 5.7.1912.

From Kiel

Wilhelm
27/7/1912

Richelieu fik af Kejseren Kontrafejjet,
i Knaphullet fylder det ikke saa meget.

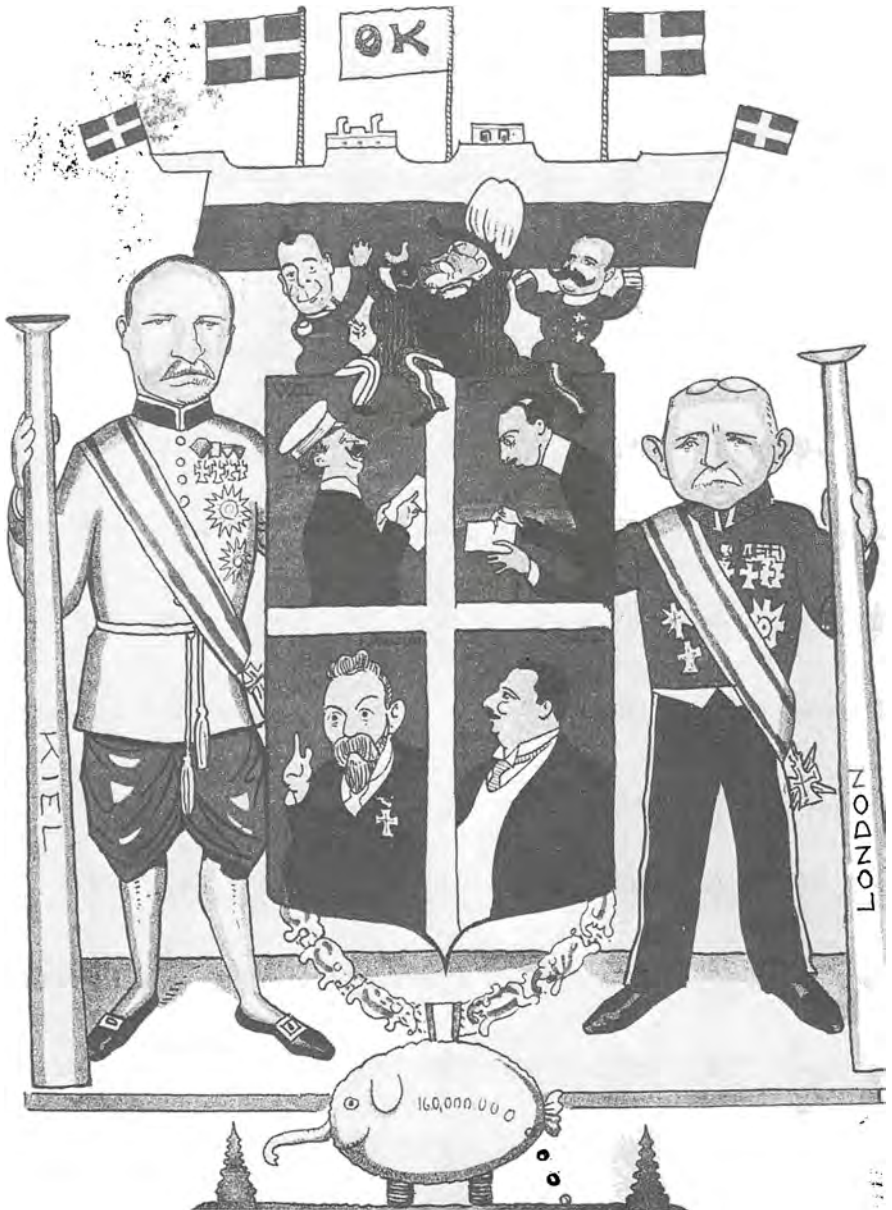
"dieselmotorerne forhåbentlig i nær fremtid vil blive brugbare som drivkraft for skibe indtil en vis størrelse, hvorved der åbnes udsigt til uberegnelige muligheder". Selvom han altså tog et vist forbehold med ordene "en vis størrelse", er der ingen tvivl om, at Richelieu som nævnt troede på den nye teknik. Bestræbelserne kronedes med succes. Det skete 15. februar 1912 med "Selandia"s i skibsfartshistorien så ofte omtalte prøvetur og den efterfølgende sejl tur til Østen og til England, hvor H.N. Andersen, Richelieu og Ivar Knudsen præsenterede skibet for bl.a. marineminister Winston Churchill. Han var meget betaget af motorerne og priste dem i høje toner. Richelieu undrede sig lidt over dette, for dampskibene brugte jo engelske kul i mængder. I London forhandlede de tre forgæves med Harland & Wolff om anlæg af en dieselmotorfabrik. Senere på året vendte Richelieu sammen med Ivar Knudsen tilbage til London og nu lykkedes det at blive enige om indretningen af en fabrik i Glasgow. I juni 1912 deltog søsterskibet "Fionia" i Kieleregattaen, og Kejser Wilhelm aflagde besøg om bord.¹⁸

Samtidig kom der fra 1912-13 gunstige fragtkonjunkturer til gavn for rederierne og dermed for B & W.

Verdenskrigen skabte store vanskeligheder for B & W, men ifølge værfets officielle historie skyldtes det for en stor del Richelieus betydelige arbejde, at det lykkedes B & W at få så mange reparationsarbejder fra udlandet, at det havde været nødvendigt at forcere tempoet. På de årlige generalforsamlinger kunne han som formand fremlægge det ene smukke regnskabsresultat efter det andet. I foråret 1918 meddelte Richelieu, at han ville fratræde det byrdefulde hverv. Der var opstået et modsætningsforhold mellem på den ene side B & W, på den anden ØK og DFDS. Han valgte da rederierne. Han kom under pres for at blive, bl.a. fordi ingen selvskreven efterfølger fandtes. Men han fastholdt sit ønske og udtrådte af bestyrelsen.¹⁹

I Siam havde Richelieu med held taget initiativet til anlægget af landets første jernbane. Da han vendte hjem til Danmark, stod jernbanerne i zenit som transportmiddel. De par biler, der fandtes, var legetøj for ekscentriske millionærer og flyvemaskinen et fantom på småtossedede opfinderes tegnebræt. Nej, på landjorden var damplokomotiver sagen. I 1894 havde folketinget vedtaget den første store jernbanelov. Foruden statsbanerne på hovedstrækningerne groede en rig flora af såkaldte privatbaner op på sidestrækninger. Privatbaner var de kun af navn, det var kommunerne og amtskommunerne, som fik koncessionerne og sædvanligvis med statstilskud anlagde og drev dem.

I hovedstadsområdet havde der længe været rumlet om en bane fra København over Farum til Slangerup. Men først da Richelieu tog et initiativ kom der gang i sagen. Han fik i 1903 Privatbanken til at tegne aktier for 900.000 kr., Landmandsbanken for 600.000, amts- og sogneråd 110.000 kr. og private

ØKs og B & Ws dieseleventyr var en mediebegivenhed af rang. Det fik Alfred Schmidt til at kreere et nyt våben for ØK med H.N. Andersen og Richelieu som skjoldholdere og i selve skjoldet Kejsler Wilhelm, Kong Christian, B&Ws tekniske direktør Ivar Knudsen og dets merkantile direktør Martin Dessau. Øverst det skorstensløse motorskib, nederst en pengeclfant. "Kiel" og "London" hentyder til de vellykkede præsentationsrejser. *Klods Hans* 12.7.1912.

100.000. Hertil kom et lån på 700.000, men intet statstilskud. Aktieselskabet fik koncessionen, og Richelieu blev formand.²⁰

19. april 1906 indviedes banen, der på grund af vandløb, moser og jordudskridning havde været mere besværlig at anlægge end banen Bangkok-Paknam. På indvielsesdagen øsregnede det, og det fine indvielsesselskab blev vådt under udstigning ved stationerne på vejen til Slangerup. Det irriterede øjensynligt trafikminister Svend Høgsbro, som nøjedes med at vrisse: ”Jeg er blevet anmodet om at åbne banen, og jeg vil bede d’hr. hjælpe mig i at råbe et leve for København-Slangerup-banen – den leve!” Humøret steg dog nogle grader, da selskabet på Slangerup Gæstgivergård også havde fået væde indenbords. På vejen hjem lod Richelieu sin hat blæse af og trak i nødbremsen for at demonstrere, at den virkede.²¹

Slangerup-banen gik i begyndelsen godt, selvom der hurtigt kom problemer med for ringe godsmængde. Banen var mest en udflugtsbane til Hareskoven og andre seværdige steder. Banen udnyttede dette med en veludviklet sans for PR. Regnskabsåret 1911-12 var dårligt og bestyrelsen med Richelieu som arbejden- de formand reagerede med enkelte afskedigelser af personale og med stationslukninger og køreplansindskrænkninger, som trafikminister Thomas Larsen dog efter lokale protester begrænsede. Over for personalet førtes der iøvrigt stedse en ret skrap politik. Richelieu var en autokratisk leder, som ikke tålte slinger i valsen.²²

Men det dårlige regnskabsresultat ledte bestyrelsen til at søge efter anden indtægtsgivende virksomhed. Her kom et af Richelieus andre hverv til at spille en rolle. Der havde længe været talt om en dampskibsforbindelse mellem Hundested og Grenå, og nu spillede Richelieu ud med at lade DFDS, hvis formand han som omtalt var, give tilsagn om at åbne en sådan rute. Samtidig søgte Slangerup-banen gennem Højre-folketingsmanden Lars Dinesen, der var valgt i Hillerød-kredsen, om koncession på en forlængelse af banen. Men Dinesen var i klemme, idet Frederiksværk-banen også ønskede at blive forlænget til Hundested, og de to baner kunne ikke enes om at gå sammen. Resultatet var, at Dinesen lurepassede, og jernbanekommissionen afslog Slangerup-banens forlængelse. Det blev Frederiksværk-banen, der løb af med sejren. Richelieu var rasende over at se sin konstruktion med DFDS ryge på gulvet, og på Slangerup-banens generalforsamling i 1912 rettede han et hæftigt angreb på Lars Dinesen og trafikminister Thomas Larsen. Richelieu og hans kolleger forlod i vrede generalforsamlingen, men blev dog hentet ind og genvalgt. Lars Dinesens håndtering af sagen var medvirkende årsag til, at han kort før sit 50års jubilæum som folketingsmand ikke blev genvalgt.²³

Slangerup-banen kom over det dårlige år, og frem til begyndelsen af 1920erne gav den pæne resultater. Det hindrede ikke, at der mod verdenskrigens slutning og efter denne som i det øvrige samfund opstod spændinger mellem ledelsen og

de ansatte. Begge parter organiserede sig i henholdsvis arbejdstagerorganisationer og Dansk Arbejdsgiverforening. Utilfredsheden hos personalet skyldtes dels lønudviklingen, dels ledelsens strenge sanktioner over for brud på sikkerhedsreglerne. Om det første sagde Richelieu, at bl.a. de store stigninger i kulpriserne gjorde det umuligt at give mere, om det andet, at ”han ville ikke gå i sin grav som massemander på grund af svigtende ansvarsfølelse, og han håbede, at de fleste af banens funktionærer endnu var besjælede af samme ansvarsfølelse”.²⁴

Problemet var reelt ikke mindst, fordi der var mange ubevogtede jernbaneoverskæringer. Banen ville ikke anerkende noget ansvar for disse, og følgelig væltedes dette mere eller mindre over på personalet. En voldsom kritik af banen opstod i 1920, da en bil gik i stå på skinnerne ved skovbrynet i Bagsværd og på grund af helt umulige oversigtsforhold blev knust af toget. Ejeren af Løvens kemiske Fabrikker, apoteker A. Antons og hans datter blev dræbt, to andre blev kvæstet, mens operasanger Lauritz Melchior slap uskadt. Det gjorde ikke sagen nemmere for banen, at der var tale om kendte mennesker. Men Richelieu afviste med henvisning til koncessionen kritikken. Skulle overskæringerne sikres, måtte det være vejvæsnets opgave. Iøvrigt mente han – ikke helt holdbart – at man skulle betragte Slangerup-banens tog som sporvogne. Rigtig nok fløjtede togene, før de nærmede sig overskæringerne, ”men det er kun banernes dårlige samvittighed, der lyder”, sagde amtsvejinspektøren. Ulykken havde dog den positive følge, at der kom gang i anlæg af viadukter.²⁵

I 1922 slog konkurrencen fra rutebiler og lastbiler igennem. Richelieu havde forudset, at det ville ske. På banens generalforsamling i 1920 fremhævede han, at bilerne ikke skulle forrente og vedligeholde vejene og modsat banerne heller ikke køre, enten der var passagerer eller ej. Samtidig reagerede publikum med stigende utålmodighed over materiellet, til dels med urette, for der var anskaffet nye vogne efter krigen, men den faldende passagermængde satte en grænse for vedligehold og fornyelser. Banen var med andre ord ved at komme ind i en ond cirkel.²⁶

Indehaverne af aktiemajoriteten besluttede at holde op, mens legen var god, og i foråret 1929 afhændedes aktierne til fem oplandskommuner.²⁷ Og dermed var Richelieu danske jernbaneeventyr forbi. Mens DFDS og B & W efter danske forhold var meget store virksomheder, var Slangerup-banen langt mere overskuelig. Det betød, at Richelieu kunne præge den på en helt anden personlig måde.

En anden virksomhed, Richelieu havde interesse i, var Dansk Rekyll Riffel-syndikat, som Landmandsbanken blev mere og mere involveret i. Dens måske vigtigste produkt var det af senere krigsminister V.H.O. Madsen udviklede luftkølede rekylgevær (”Madsen-geværet”). Det anvendtes i den danske hær, til tyskerne under den anden verdenskrig tog hele beholdningen. Under første

En af salonerne på Kokkedal. Ikke overraskende er møblemet gedigent og efter tidens smag. Klunkerne er røget ud. Billederne afspejler husherrens virke. Den dominerende plads indtager August Jerndorffs og Fr. Henningsens maleri af de ledende mænd i dansk erhvervsliv. Ved siden af dette Christian IX og Dronning Louise. T.h. på endevæggen Kong Chulalongkorn og under ham etatsråd H.N. Andersen i uniform som siamesisk generalkonsul (derfor er fotografiet taget før 1922!). T.v. for det amerikanske skrivebord med reoler hænger Kong Chulalongkorns efterfølger, Kong Rama VI, der regerede 1910-25. På væggen til venstre et søstykke med en DFDS-damper. Rundt omkring står og hænger flere versioner af Dagmar de Richelieu. Foto J. Petersen & Søn, ca. 1914. Privateje.

verdenskrig fik våbenfabrikkerne gyldne kår. Men for Danmark var det overordnede formål at holde os uden for krigen, hvilket som bekendt skete ved en neutralitetspolitik med hældning til tysk side. Riffelsyndikatet fik tilladelse til at udføre rekylgvæverer til Bulgarien, som var på tysk side. Det gav anledning til voldsomme angreb på regeringen fra *Vort Land* og andre højreorienterede blade. I sommeren 1915 bestilte Portugal også en ladning rekylgvæverer, men det protesterede tyskerne imod. Hermed var regeringens holdning givet.

Det var C.Th. Zahle, der som justitsminister skulle meddele afslaget på udførselstilladelsen. Det gav ham anledning til nogle bemærkninger i hans dagbog, der iøvrigt overalt viser ham som både hidsig og hadefuld overfor politiske modstandere. Riffelsyndikatets folk kaldte han "nogle af de værste

chauvenister". Han beskyldte dem for at have købt aktier op i *Vort Land* for derved at kunne angribe regeringen. Da Richelieu ringede Zahle op for at bebude en portugisisk pression, men iøvrigt overfor den vantro Zahle erklærede sig enig med regeringen, fik han følgende vidnesbyrd i dagbogen: "En simpel person, der har tjent nogle mill. i Siam, og som desværre af Højre er sat ind i landstinget". Senere kalder Zahle ham en "net kavaler" og "halvasiaten". Tidligere konseilspræsident Niels Neergaard, der var indstillet på en ligelig neutralitetspolitik, støttede udførslen, mens det er vanskeligt at placere Richelieus rolle.²⁸

Hele spørgsmålet om udførselstilladelsen til Portugal kædedes i den offentlige debat sammen med det danske forsvars forsyninger, hvad der var ved at udløse en regeringskrise, der ikke skal behandles her.

Som baneinteressen havde fulgt ham fra Siam, tog han også sporvejene med sig. Fra 1903 sad han i bestyrelsen for A/S De københavnske Sporveje, indtil de i 1911 overgik til Københavns kommune. Et hjørne bevarede han dog gennem medlemskabet af bestyrelsen for Skovshoved Elektricitets- og Sporvejsaktieselskab 1911-26. Af andre bestyrelsesposter i danske virksomheder kan nævnes Den kgl. Porcelænsfabrik og fajancefabrikken Alumina A/S. Et mere idealistisk anstrøg havde Dansk-Vestindisk Koloniallotteri, som i 1906 primært var stiftet for at hjælpe øerne, efter at salgsforhandlingerne i 1902 var brudt sammen. Det samme gælder Danmarks-Samfundet, hvis opgave det var at virke for den nationale sag ved at uddele faner til foreninger og institutioner og ved velfærdsarbejde blandt de værnepligtige. Bestyrelseshvervet i Danmarks-Samfundet bevarede Richelieu til sin død.

Alle disse poster gav arbejde, nogle af dem penge, endda mange, men besværligheder kunne de også medføre. De blev overvundet. Et sted gik det galt: I 1902 blev Richelieu medlem af bankrådet for Den danske Landmandsbank og fra 1908 til skæbneåret 1922 var han dets formand. Hvad deraf fulgte, gemmer vi en stund.

28. En rig mand

Det har foran været anført, hvor velstående admiral Richelieu var, da han kom hjem fra Siam. Kilden hertil var de københavnske ligningsmyndigheders ansættelse. For årene 1915 til 1919 er Richelieus egne regnskaber og opgørelser til brug for selvangivelsen bevaret. De bekræfter, at han var en såre velsitueret – for ikke at sige rig – mand. Der er næppe grund til at antage, at Richelieu søgte at unddrage sig skattebetaling ved mislige metoder, dels fordi det ikke var hans stil, dels fordi skatten i al fald i begyndelsen var så lav, at det ikke var ulejligheden værd. Nogle opgav endog mere, end de tjente for af statusmæssige grunde at komme højere op på skattelisten. Skattetænkning syntes ikke særlig udbredt dengang. Men det må tilføjes, at skattemyndighedernes kontrolmuligheder var meget svagere end i dag. Dog, regnskaberne giver uden tvivl et sandfærdigt billede af Richelieus økonomiske forhold.

Richelieu ejede Kokkedal, hvis landbrug var forpagtet ud (iøvrigt i en årrække til sønnen Louis) for en årlig afgift på 8.000 kr. År for år opgjorde admiralen omhyggeligt alle andre indtægter fra gården såsom leje af egen bolig i hovedbygningen på 6.000 kr., frugt og grøntsager til egen husholdning, brændsel, tørv og is fra mosen osv. Alt i alt gav Kokkedal i 1915 en bruttoindtægt på 27.000 kr. Her over for stod prioritetsrenter på 10.500 kr, amtsstueskat på 3.500 kr. og udgifter til aflønning af gartnere og kuske, parkens pasning, hestehold m.v. på 19.000 kr. (Alle tal er afrundede). Driften kunne altså ikke dække udgifterne til at bo standsmæssigt på Kokkedal. Under krigen steg tallene jævnt. I 1918 var bruttoindtægten således 37.000 kr., prioritetsrenterne de samme, men amtsstueskatterne dog steget til 5.000 kr., mens løn- og øvrige udgifter var gået op til 29.000 kr. Der er ikke noget særlig bemærkelsesværdigt ved disse tal – ud over, at gården altså krævede en betydelig indtægt ved siden af. Admiralsen ville bo standsmæssigt og var rede til – og formåede – at betale prisen.

I pension fra Siams regering oppebar Richelieu i perioden 1915 til 1919 fra 13.000 til 17.000 kr. årligt afhængig af valutakurserne. Ved sin afsked med Siam havde Richelieu som nævnt anmodet Kong Chulalongkorn om en pension, der gjorde det muligt for ham at opretholde en levestandard, som svarede til hans rang. Man må vel sige, at Siams regering indfriele dette ønske, eftersom hans pension lå et par tusinde kr. over, hvad chefen for den danske marine fik i løn.

Richelieus bestyrelsesposter indbragte honorarer. De viste en nedadgående kurve begyndende med 16.000 kr. for i 1919 at stå på 7.000 kr. Det hang bl.a. sammen med, at han ophørte som formand for B & W.

Renteindtægterne lå i 1915 på 16.000 kr. og steg jævnt, til de i 1918 stod på 51.000 kr. og i 1919 på 120.000 kr.

Meget større indtægter fik Richelieu dog i form af tantiemer for sine bestyrelseshverv. Det var dengang sædvane, at en forholdsvis stor del af både bestyrelsens og direktionens aflønning skete ved tantiemer, der var afhængig af virksomhedens overskud. Tantiemerne udgjorde i 1915: 83.000 kr. og steg så over 191.000 kr. til 262.000 kr. i 1917, for i 1918 at falde til 226.000 kr. Krigseventyret begyndte at ebbe ud. Alene DFDS udbetalte i 1916: 101.000 kr., 1917: 111.000 kr. og i 1918 og 1919 hvert år 113.000 kr. i tantiemer til Richelieu. B & W og ØK lå på 40.000 til 80.000 kr.

Den betydeligste indkomst stammede dog fra aktieudbytter; de var årligt på ca. 400.000 kr., med et maximum i 1916 på 475.000 kr. for i 1919 at gå ned på 281.000 kr.

Lægger man nu alle disse tal sammen, ser man, at admiral Richelieu i 1914 havde en samlet bruttoindtægt på 125.000 kr. Det var rundt regnet 100 gange mere end en fuldt beskæftiget håndværker. I 1918 var bruttoindkomsten 755.000 kr. eller 400 gange mere end håndværkeren – vel at mærke før skat.

Men skatterne var som berørt meget lave, omend stigende. Oven i købet kunne de i hine, fjerne tider fradrages i den skattepligtige indtægt. Høj skat i det ene år mildnede derved luften overordentlig det følgende. For en skatteyder som Richelieu var statsskatten tre-fire gange højere end kommuneskatten til Hørsholm. I 1915 androg hans samlede personlige skat 12.000 kr. altså mindre end 10% af indtægten. Fra 1916 kom nu yderligere en af de velstående meget forhadet merindkomstskat til dækning af de betydelige sociale og militære udgifter forårsaget af krigens forhold. Den var for Richelieu det første år på 59.000 kr., hvortil kom 29.000 i de sædvanlige personlige skatter. I 1918 var merindkomstskatten kommet op på 112.000 kr., de personlige skatter på 54.000 kr., altså i alt 166.000 kr. mod en bruttoindtægt på 755.000 kr. eller en stigning til godt 20%. I 1919 udgjorde Richelieus samlede skattebetaling 284.000 kr. (inclusive rangskat på 140 kr.) af en indtægt på 651.000 kr. – eller ca. 40%.

Der er intet under, at harmen over denne firedobling af skatten var betydelig i de samfundsklasser, som Richelieu tilhørte. Den rettede sig mod regeringen og folketingets flertal af radikale og socialdemokrater. Men det er lige så forståeligt, at arbejderne, som på grund af dyrtiden under krigen havde levet på et eksistensminimum, følte en tilsvarende uvilje mod overklassen. Selv i 1919 var Richelieus årsindtægt dog 200-300 gange så stor som deres – eller dristigt omregnet til vore dages mønt ca. 30 mill. kr. efter skat.

Regnskaberne giver også oplysning om Richelieus formueforhold. Efter fra-

drag af gæld udgjorde formuen i 1914: 1,6 mill.kr., derpå steg den gradvis for i 1918 at kulminere med 5,4 mill.kr. Kokkedal var vurderet til 500.000 kr., i 1918 forhøjet til 580.000 kr.

Resten af formuen lå mest i aktier, især i ØK med datterselskaber, DFDS (med Orient), Landmandsbanken, Privatbanken, men iøvrigt spredt på mange brancher og i flere lande. Richelieu var professionel investor. Aktiekurserne fulgte nøje krigens feberhede konjunktursvingninger. I 1917 stod ØK således i kurs 578, Dampskibsselskabet Orient i 550, DFDS i 367 osv.

Richelieu deltog naturligvis i den børsspekulation, der foregik under verdenskrigen. Alle, som kunne, var med, og ingen af dem betragtede dansen om guldkalven som forargelig, før det i 1922 afslørede for offentligheden, hvor slemt det stod til. Spekulation gav gevinster, men også tab. I 1918 opgjorde Richelieu sin fortjeneste ved spekulationssalg af aktier til 460.000 kr., men tabene til 306.000 kr. Tilbage blev altså en spekulationsavance på 154.000 kr. I 1919 satte kursnedgangene ind. Richelieu måtte nu notere et kurstab på 226.000 kr., men da formuen var vokset på anden måde, blev den samlede nedgang kun fra 5,4 mill.kr. til 5,3 mill.kr.¹

Skal man nu forsøge at gøre op, hvor velhavende Richelieu var, kan man se på hans formue. Den voksede som nævnt fra 1,6 mill. kr. i 1914 til 5,3 mill. i 1919. Men i samme periode steg pristallet fra 100 til 211. Formueforøgelsen er derfor ikke så stor, som bruttotallene udviser. Men helt galt er det næppe at anslå, at Richelieu var dobbelt så rig ved krigens slutning som ved dens begyndelse. Skatteydernes indtægter tredobledes som helhed fra 1914 til 1919. Richelieus mere end firedobledes. I 1918 var hans bruttoindtægt som nævnt 755.000 kr. Ved fradrag af forrige års skat og renter af gæld nedbragtes den til en skattepligtig indtægt på 669.000 kr. I København var der i samme skatteår kun 45 personer, der var ansat til en skattepligtig indtægt på over 500.000 kr.²

Man tør slutte, at Richelieu var en af Danmarks rigeste mænd. Og måske var han så rig, at han frygtede for, hvad der kunne ske. Tiden omkring den første verdenskrigs afslutning var turbulent. Riger sank i grus, troner styrtedes. I de første måneder af 1919 krævede Socialdemokratiet en ny progressiv grundlov, smede- og byggearbejderne indførte uden at spørge om forlov 8-timers dagen, i Nordslesvig dukkede der arbejder- og soldaterråd i bedste sovjetstil op, der var snesevis af uvarslede strejker, i folketinget fremsatte stats- og justitsminister C. Th. Zahle forslag om len- og stamhuses overgang til fri ejendom, og i marts endte den såkaldte statslånskrise med, at den radikal-socialdemokratiske regering med Kongens bistand kunne fortsætte, skønt landstinget ville vælte den. Selv om ØK deklarerede 30% i udbytte på Kronprinsens fødselsdag, syntes verden af lave. På denne baggrund er det måske ikke så mærkeligt, at Richelieu 4. april 1919 overførte 100.000 \$ til en bank i USA. Det svarede til knap 400.000 kr., altså et meget betydeligt beløb. Til gengæld er det uforklarligt, at

han 16. december 1919 trak pengene tilbage til Landsmandsbanken, thi efteråret 1919 var præget af endnu mere uro, bl.a. i form af havnearbejderstrejker, som berørte DFDS. Richelieus hensigt med transaktionen forbliver i det dunkle. Iøvrigt var der også megen turbulens i USA.³

I 1917 kunne den 64 årige admiral fejre sølvbryllup med sin 45 årige admiralinde og deres fem børn. Fra venstre Abi (19 år), Louis (24 år), Jing (21 år), Helge (22 år) og forrest Goe (13 år). Foto L. Albert. Privateje.

29. Landstingsmand

Da admiral Richelieu i efteråret 1913 kom hjem fra en rejse til England, lå på hans bord et manuskript med titlen ”Danmark og den vide Verden”, som forfatteren Svend Borberg søgte om støtte til at få publiceret. Det ville Richelieu ikke inlade sig på. Men læsningen gav ham anledning til at sammenfatte sine politiske forestillinger.

I 1913 var Det radikale Venstre for anden gang kommet til magten støttet af Socialdemokratiet. Det var ikke admiralens livret. Alligevel var han som så mange andre lige op til verdenskrigen præget af en lys fremtidsoptimisme. Han mente, at der i Danmark endnu var kræfter, som både ville og kunne arbejde for de kommende slægter ved at udvikle handel, industri og handelsflåde – på trods af, at landets ledelse ikke støttede denne udvikling tilstrækkeligt. ”Tendensen her hjemme synes jo desværre for tiden at være: riv ned, jævn ud, fordel alt, hvad flid og arbejde har sparet og samlet, så alle kan blive lige – ja lige – men lige små og lige fattige”, skrev Richelieu, næsten før fordelingspolitikken var begyndt. Regeringen burde ikke udelukkende beskæftige sig med at bruge de udpressedes penge, men også støtte erhvervene ved ”at bygge op, ved at ophjælpe landets landbrug, handel, industri og skibsfart”. Regeringen burde ikke kun være regering for dem, som ikke kunne ernære sig selv, men også for den slittige og sparsommelige minoritet!¹

Det var rene højreord for pengene, sagt før og gentaget tusind gange senere som alle politiske klicheer. Og så lige midt i det hele fremtræder admiral Richelieu som frisindet og fremsynet. Da han i oktober 1915 holdt tale for de nye studenter, udtrykte han ønsket om, at der kom handelsstudenter, og hvad han kaldte en ”Erhvervshøjskole”. Den skulle ”ligge ved eller i forbindelse med universitetet og uddanne handelskandidater, som man kunne kalde *cand. merc.*”. I Tyskland og Sverige var man igang med en sådan; men først en halv snes år senere begyndte man at tage hul på dette problem.²

Egentlige politiske ambitioner havde Richelieu dog ikke; men han ville gerne være med, og han syntes at kunne overkomme alt, skønt hans helbred efter de 27 år i troperne var svækket og tvang ham til jævnlige rekreationsophold ved tyske kuranstalter og i Norge. Da Højres organisation spurgte ham, om han ville repræsentere dette parti ved valget i 1915, svarede han ja. Nogen særlig kontakt med Højres organisation ses han ikke at have haft; men Højres chefind-

Der var tanker i tiden om at indføre en handelsstuder-eksamen, og en kommission arbejdede 1914-15 med problemet. Richelieu erklærede sig som tilhænger og også af at oprette en handelshøjskole. Disse ideer affødte denne kommentar med tegning af Alfred Schmidt i *Klods Hans* 29.10.1915.

Handelsstudenten.

G'måren, hr. stodent, må je' få en spegesild?

En spegesild? Ah, De mener en *Clupea harengus cum natrium!*... Meget gerne!

pisker Lars Dinesen, som han hadede af et godt hjerte, var ude af sagaen, så hvorfor ikke sige ja? I landstinget sad jo mange brave mænd som de tre gehejmekonferensråder C. Goos, grev C.C.H. Moltke til Lystrup og professor Deuntzer, foruden fabriksejer Holger Petersen, fideikommisbesidder, kammerherre, hofjægermester C.A.V. Knuth til Lilliendal, do. Alfred Hage til Oremandsgaard og do. H.R. Juel til Hverringe foruden lensgreve Mogens Krag-Juel-Vind-Frijs til Frijsenborg. Det var anstændigt selskab af den art, som Richelieu var vant til at færdes i.

Helst ville han have været kongevalgt landstingsmand; men det var der lukket for, efter at Venstre og de radikale skiftedes til at have magten. Valget i 1915 var et grundlovvalg alene afholdt for at få den nye grundlov vedtaget. Både folketinget og landstinget blev opløst, men partierne var efter mange viderværdigheder enedes om at lade valget være et fredsvalg, dvs. at alle, der genopstillede, blev valgt uden modkandidat. De få steder, hvor der ikke var genopstilling, blev suppleringsvalg afholdt, og ved et sådant blev Richelieu af valgmandsforsamlingen 21. maj valgt i 2. landstingskreds, der omfattede østif-

terne. 2. kreds valgte også proprietær Emil Piper, den uforstyrrelige formand for Højres rigsdagsgruppe.

3. juni 1915 mødtes rigsdagen til en kort sommersamling, hvor man skulle vedtage den nye grundlov. Højre havde været delt, og det kunne derfor være et spørgsmål, om Richelieu ville slutte sig til nej-sigerne eller dem, der havde opgivet modstanden mod en ny grundlov. I sin jomfrutale sagde han på den ene side, at de konservative interesser var blevet skadet ved, at den endelige beslutning om en ny grundlov som tidligere aftalt ikke var blevet udskudt til efter krigen. På den anden side havde Højres flertal altså accepteret at undlade at skabe uro ved valgagitation mod forslaget, og dermed var den nye grundlov i virkeligheden allerede vedtaget. Det måtte man nu tage til efterretning. Richelieu fremsførte to ankepunkter nemlig, at selve grundloven ikke indeholdt nogen bestemmelse om en overfor alle partier retfærdig forholdstalvalg måde, og at der ikke gennem det nye landsting blev skabt betryggende mindretalsgarantier.

Ikke desto mindre ville Richelieu stemme ja til grundloven, dels fordi Højres repræsentanter havde opnået det yderste af, hvad det var muligt, og dels fordi lettelsen af privilegieskellene kunne danne grundlaget for at stå sammen om at løse fremtidens store opgaver på en for vort lands velfærd betryggende måde. Men først og fremmest måtte man anerkende, at kvinderne nu fik valgret. Det var ”en retfærdigheds handling mod Danmarks kvinder, som de har ventet på i stilhed og tålmodighed på den smukkeste og værdigste måde, og jeg synes, at det må være en glæde og en ære for enhver dansk mand at arbejde med til, at vore kvinder bliver ligestillede med os selv og får de samme politiske rettigheder, som vi har”. Richelieu troede, at kvindernes deltagelse ville virke til en højnelse af moralen og til en udvikling af selvstændighedstrangen og være til gavn for hjemmene.³

I en tale ved de konservative kvinders møde i Studenterforeningen 25. januar 1916 fulgte Richelieu temaet op. Han roste på ny de danske kvinder for, at de med tålmod og på den smukkeste og værdigste måde havde ventet på, at der blev ydet dem retfærdighed.” For medens kvinderne i forskellige lande gennem larmende demonstrationer og ukvindelige handlinger har søgt at fremme deres ønsker, har kvinderne herhjemme haft den tillid til mændene, at de ville yde dem denne retfærdighed, når de blot på kvindelig måde tilkendegav, at de ønskede det”. I nutidige kvindeøren kan en sådan udtrykform nok skurre, men admiralen fortsatte med at udtrykke ønsket om, at alle veje ville stå kvinderne åbne. ”Jeg tror, at hun overalt vil være velkommen, for der er plads nok i vort samfund for alle gode kvindekræfter”. Det var ganske karsk tale af en konservativ landstingsmand i 1916, selv om han advarede mod særlige politiske kvindeforeninger. Mænd og kvinder burde virke i fællesskab i de samme foreninger. Richelieu roste i talen kvinderne for deres indsats under krigen på sygehuse, i ammunitionsfabrikker, på jernbaner og mange andre steder, hvor de tog mændenes arbejde op.

Han mente, at kvindevalgretten ville bringe os nærmere til krigens afskaffelse end alle fredskonferencer. Han udtrykte det på denne måde: ”For medens manden, ifølge sin natur og uddannelse, under visse forhold måske kan anse en krig for nødvendig eller uundgåelig, så tror jeg, at der skal langt mere vægtige grunde til, før en moder vil anse det for sin pligt at stemme for noget, der kan medføre, at hendes søn skal i krig”. Derfor ville kvinderne gå ind for, at alle uoverensstemmelser mellem nationerne afgjordes ved domstole.

Samtidig priste Richelieu hjemmet, hvor de kommende slægter under kvindernes vejledning og omsorg skulle lære deres pligt mod Konge, land og folk. ”Det er på disse hjem, at vort lands fremtid for en stor del vil komme til at hvile, og det er efter min formening her i disse hjem, at Danmarks kvinder vil kunne vinde lagt smukkere sejre end på nogen talerstol”.⁴

Talen røber det dilemma, især konservative politikere af hankøn var i. De skulle både fastholde kvinden i hendes sædvanlige kønsrolle og samtidig acceptere omend nølende, at hun gik ud i erhvervslivet. Talen afspejler naturligvis også tidsomstændighederne, der var præget af de millioner af kvinder, som måtte – og kunne – træde i mændenes sted, mens disse var i krig.

Dog, kvindevalgret var Richelieu en ubetinget tilhænger af uanset, at de fleste konservative mænd formentlig fandt den rædsom. Ikke for ingenting var han gift med en intelligent og selvstændig kvinde.

Som medlem af landstinget blev Richelieu straks konfronteret ikke blot med krigstidens økonomiske problemer, men også med de partitaktiske kampe, som den såkaldte borgfred med større eller mindre held søgte at lægge låg på.

Under hele krigen havde den radikale regering bryderier med den højreorienterede presse, der rettede beskyldninger mod den, som den mente kunne bringe vor neutralitetspolitik i fare. Richelieu og med ham mange andre fandt, at disse begrænsninger i ytringsfriheden, som presseloven indebar, kunne benyttes til at beskytte regeringen langt ud over det rimelige og frygtede ikke på samme måde som denne for, at det gjorde noget, om visse blade tog afstand fra det, man kaldte ”tyskerkursen”. Netop i sommeren 1915 drøftede man som lige omtalt forsvarrets forsyninger på en for regeringens politik ubehagelig måde. Bag det hele lå et ønske hos højrefløjen om at få regeringen til at gå af eller i det mindste blive en samlingsregering, evt. under J.C. Christensen. Skal man tro de radikale ledere, der gik i en konstant konspirationsangst, pønsede J.C. Christensen på at komme til.

I juli 1915 troede de, at Richelieu var hans redskab ved at søge at få landstingsflertallet til at standse presseloven og derved fremkalde en regeringskrise, der kunne føre Richelieu til statsministerposten og J.C. Christensen til magten, evt. efter et folketingsvalg. De antog, at Richelieu påvirkede Kongen, som de vidste omgikkes ham privat. Men heldigvis havde regeringen endnu på dette tidspunkt en ven i H.N. Andersen. Han modarbejdede Richelieu hos Kongen, og han og andre af forretningsverdenen indvirkede på Højre, så at landstinget

accepterede presseloven. Selvom det afgørende bevis mangler, var der sikkert noget om, at man på højrefløjen alvorligt overvejede at bringe regeringen til fald. Men H.N. Andersen havde på dette tidspunkt etableret sig som Kong Christians private chefrådgiver, og Andersen, der under de rådende forhold ikke ønskede et regeringsskifte, havde let ved at skubbe Richelieu til side.⁵

Richelieus korte jomfrutale i landstinget pegede frem mod en pragmatisk konservatisme, uden at han havde forpligtet sig. Da Det konservative Folkeparti senere på året stiftedes på ruinerne af Højre, fulgte Richelieu med; men nogen andel i det nye parti der ud over havde han ikke, og han havde ondt ved at sige "folke", men foretrak "Det konservative Parti".

Som naturligt var interesserede Richelieu sig engageret for alle sider af skibsfartens forhold. Hans grundlæggende opfattelse var, at regering og rigsdag gjorde for lidt for skibsfarten i forhold til andre lande, hvor man beskyttede denne ved subventioner, åbne og maskerede, mens de danske redere gjorde mere end andre m.h.t. sikkerhed, bemanning og uddannelse på sejlførende skoleskibe. Det var der ikke mange, som ville høre på, thi enten hans anbringende var forkert eller rigtigt, tjente rederierne allerede på dette tidspunkt under krigen – oktober 1915 – tykt med penge. Det lovforslag, der gav Richelieu anledning til at fremføre sin principielle opfattelse, handlede om forbedringer i navigationsundervisningen og sønæringen. Den kunne han godt acceptere, men han så gerne, at styrmandseksamen ændredes til skibsførereksamen af 2. grad, og at skibsførere med denne eksamen fik lov til at føre større dampskibe end foreslået af ministeren. Begrundelsen var derved at stille danske styrmænd lige med udenlandske. Den radikale trafikminister Hassing Jørgensen afviste Richelieu ret så håndfast ved lige ud at sige, at det kun var et pengespørgsmål for rederne, der ville slippe billigere ved at ansætte styrmænd som skibsførere.⁶

Krigsforholdene medførte en drastisk stigning i fragtraterne, som væltedes over på forbrugerne, mens rederierne tjente derpå, hvad de store stigninger i skibspapirernes kurser var et klart bevis på. Indenrigsminister Ove Rode fik et flertal i folketinget bestående af Det radikale Venstre, Socialdemokratiet og Venstre til at vedtage en lov om skat på bruttofragten, så at staten, altså det hele samfund, fik andel i de store krigsfortjenester. Det konservative Folkeparti undlod at stemme. 17. marts 1916 var loven til 1. behandling i landstinget. Rode citerede ved denne lejlighed Richelieu for at have tilsluttet sig dagbladet *Børsens* opfattelse af, at skibsfarten var konsolideret som ingensinde før, idet han havde sagt, at de høje kurser svarede til værdien af dampskibsselskabsaktierne.⁷

Richelieu hævdede i sit indlæg, at en beskatning af skibsfartens bruttoindtægt ville virke overordentlig skadelig, ja ødelæggende ikke alene for skibsfarten, men også for de erhverv søfarten betjente, særlig landbrug, handel og

industri – så var der ikke meget tilbage. Han kaldte den en særskat på skibsfarten, der jo i forvejen ifølge lov af 10. maj 1915 som andre betalte en ekstraordinær krigsskat på 20% af nettoudbyttet. Men lige meget, hvad han sagde, stod rederiernes, inclusive hans eget DFDS, store krigsfortjenester som en blokering af hans klagesang. Det hjalp ikke, at han skildrede dansk skibsfarts trange kår lige siden den florissante periode i 1700-årene stillet op overfor kun to års boom. Regeringen ville se penge. Det var naturligvis også en svaghed, at han som formand for DFDS kunne siges at være inhabil. Det har nu sjældent generet rigsdagens medlemmer, som jo er valgt for også at repræsentere deres vælgergruppers interesser (foruden helhedens); men helt troværdigt under de givne forhold virkede det ikke, når Richelieu konstaterede, at skibsfarten talte så få udøvere, at den altid ville blive majoriseret. Rode slog fast, at Richelieus tale nok havde vakt større opmærksomhed ved en festbanket af samtlige danske redere, end den havde gjort i landstinget.⁸

Ministeren havde fat i den lange ende; men den ellers tørre og omstændelige admiral sluttede sarkastisk med at citere en tale Cromwell holdt til dommerne i en sag mod nogle af hans modstandere: "Give them a fair trial and hang them". Det var den skæbne, Richelieu mente, overgik skibsfarten. Imidlertid bar Ri-

Landstingsmanden. Bister ser han ud, og til at spøge med var han ikke. Af de utallige fotografier, der findes af ham, ses han ikke at smile en eneste gang. Børnebørnene kunne dog tømme ham op, og når han smånynnede, vidste familien, at humøret var højt. Foto J. Petersen & Søn. Privateje.

chelieus og hele rederibranchens protester frugt. Regeringens mål var først og fremmest at få penge fra skibsfarten, formen var underordnet. Gennem forhandlinger med H.N. Andersen og DFDS' direktør, C.M.T. Cold, ændredes bruttofragten, der betød en afgift uden hensyn til udgifterne, til en særlig skat på skibsfarten på 11 mill. kr., lave kulfragter til kommunerne og nedsættelse af et fragtnævn med Cold som formand. De egentlige forhandlinger var ført mellem Ove Røde og H.N. Andersen, mens Richelieu leverede baggrundsstøj og Cold argumenter.⁹ På trods af fragtskatten og Richelieus spådom fortsatte aktiekurserne dog deres himmelflugt.

I november 1915 fremsatte finansminister Edv. Brandes et forslag om øget afgift på salg af aktier, derunder aktieemissioner. Begrundelsen var at skaffe penge i statskassen. Loven indeholdt også en bestemmelse om kontrol gennem indberetninger fra banker og veksellerere om alle aktiehandler. Med denne ønskede man at ramme spekulanter og andre, der ville søge at unddrage sig beskatningen. Samtidig skulle oplysningspligten benyttes ved ansættelsen af indkomst- og formueskat til staten. Brandes sagde, at det var en sørgelig erfaring, ”at personer, om hvilke man ikke skulle tænke sig det muligt, både på grund af deres position og på grund af den indsigt i sådanne forhold, som man må tilskrive dem, meget hyppigt opgiver så fuldkommen fejlagtigt”.¹⁰ Jagten på skattesnyderne var gået ind.

Folk med Richelieus opfattelse og placering havde det ikke nemt i årene under første verdenskrig, for nok tjente de mange penge, men hele tiden måtte de være i defensiven overfor et uforstående og misundeligt folketingsflertal. Richelieu stred ufortrødent og uden blusel. Sagen om aktiebeskatningen og oplysningspligten angik ham ikke blot personligt – hvormed ikke er antydnet, at han var skattesnyder -, men også som formand for Landmandsbankens bankråd (dvs. bestyrelse). Om denne og de øvrige hovedbanker sagde han i en ordveksling med Brandes: ”De store banker har hidtil anset sig for landets og statens tjenere og afventet i ro, hvorledes sagen udvikler sig”. Af Richelieus bemærkninger fremgik, at han inden lovforslagets fremsættelse havde fået Brandes til at droppe en beskatning af handel med obligationer, og han og bankerne havde ikke meget at sige imod den øgede beskatning af aktiehandel, selvom stigningen fra 1,5 promille til 2 forekom ham vel streng!

Derimod vendte Richelieu sig med en vis, omend behersket indignation mod kontrollen med aktiehandelen, ikke for bankernes skyld, men fordi den efter bankernes skøn i meget betydelig grad ville skade omsætningen af aktier. Richelieu benyttede lejligheden til at forsvare aktieselskaberne, uden hvis hjælp det ikke havde været muligt at starte store foretagender, der skaffede arbejde til landet og udviklede industri, handel og skibsfart ofte under vanskelige vilkår. Da Brandes havde søgt at sondre mellem spekulanter og ordentlige aktionærer, svarede Richelieu ham med en for en politiker overraskende åbenhjertighed, at

denne sondring var umulig, og at man for resten burde være glad ved spekulanterne, eftersom det var folk med penge, der kunne hjælpe selskaberne på gled og sætte hele forretningslivet godt igang. ”Jeg håber, at den højtærede finansminister vil blive meget tilfreds, når resultatet af selskabernes virksomhed i det forløbne år foreligger”.

Landstinget havde sin egen forhandlingsform, mere lavmælt, med kortere taler og en anelse større ”saglighed” end i folketinget. Alle medlemmerne kendte hinanden, en klub kaldte Brandes tinget, af hvilket han selv var et agtet medlem. Han svarede da også Richelieu mere urbant end Rode så meget mere, som han slet ikke havde hjertet med i forslaget, der var blevet skærpet af folketingets flertal. Richelieu og andres ændringsforslag blev forkastet med 26 stemmer mod 19.¹¹

I samlingen 1915-16 havde Richelieu to ordførerskaber, begge ukontroversielle, det ene om en ændring i talforholdet mellem flådens stampersonel og værnepligtige, det andet om postvæsnets styrelse. Hans indlæg var grundige og saglige, men politik var der ikke i dem – dengang.¹²

Det var der i to andre. Det ene drejede sig om den såkaldte Vålse sag, der satte sindene i voldsom bevægelse. Meget kort fortalt gik den ud på, at menigheden i Vålse ville have en bestemt præst, som biskoppen ikke ville vide af, da han med sine synspunkter efter bispens mening ikke hørte hjemme i den danske folkekirke. Den snilde kirkeminister Th. Povlsen klarede problemet ved et lovforslag, som satte Vålsepræsten direkte under kirkeministerens tilsyn. Richelieu mente som de fleste konservative, at resultatet af denne lex Vålse kunne resultere i en bekendelsesløs kirke og en religionsløs skole. I det mindste burde loven vente, til der første gang var afholdt valg efter den nye grundlovs bestemmelser – et argument, der blev flittigt benyttet af de konservative i årene 1915-18. Richelieu føjede til, at det måtte betegnes som et overgreb mod kvinderne i huj og hast at bringe denne sag frem til en afgørelse på dette tidspunkt, hvor de endnu ikke havde haft lejlighed til at udnytte den valget, som grundloven af 5. juni 1915 gav dem. Alle folkekirkens forhold og børnenes religionsundervisning i skolerne var sager af ”den allerstørste betydning for kvinderne”, sagde han.¹³

Det kan være svært at afgøre, hvor lidt eller hvor meget Richelieu var engageret i denne sag. Derimod gik han med liv og sjæl op i spørgsmålet om salget af de dansk-vestindiske øer. Det kan ikke overraske, at han var en indædt modstander af øernes afhændelse til USA. I rigsdagsgruppen talte han fra første færd imod salg; men uheldigvis fik han sin ØK-bestyrelseskollega, grosserer Holger Petersen imod sig. Holger Petersen havde siden 1902 mere end nogen anden engageret sig i at ophjælpe øerne og sat en formue ind derpå. Han mente nu, at dette arbejde var ganske spildt, og at man derfor burde afhænde øerne.¹⁴ Men Richelieu gav ikke op. Da salgsaftalen kom til rigsdagsbeslutning i landstinget 25. august 1916, tog Richelieu ordet og holdt en flammende tale mod

salget. Også her havde han to kasketter på, idet han var medlem af bestyrelsen for Dansk-vestindisk Koloniallotteri. Iøvrigt havde Landmandsbanken sammen med fire andre banker efter salgforkastelsen i 1902 oprettet en vestindisk nationalbank. Endvidere havde Richelieu som medlem af ØK's bestyrelse været aktiv for, at ØK overtog besejlingen af Vestindien med større dampere og for, at ØK oprettede det Dansk-Vestindiske Handelsselskab samt foretog en betydelig udvidelse af havnen på Skt. Thomas.

Det var ikke investeringer, som var særligt givtige. Men når ØK-kredsen alligevel gik ind i dem, var der også et klart nationalt motiv – imperialismen en miniature, om man vil. Som det stod for Richelieu i 1916 var disse foretagender på trods af skuffelser og uheld i en god udvikling, og han fremhævede uden vaklen deres store og uegennyttige arbejde. Hvis blot staten ville erkende sit ansvar for øerne, kunne de gå en blomstrende fremtid i møde og blive et betydeligt aktiv for Danmark. Men staten havde aldrig gjort, hvad den burde, mente Richelieu. Han nævnede særligt, at staten havde forsømt at skaffe navnlig Skt. Croix vandforsyning og at ordne de hygiejniske og sociale forhold. Han kaldte salget en yderligere lemlæstelse af vort land og talte som salgsmodstanderne iøvrigt om, at en afhændelse var udtryk for modløshed og selvopgivelse. Næsten lidenskabeligt appellerede han til at lade ”det danske flag vaje over øerne, som det havde gjort i 200 år for ved fælles kræfter at bringe øerne på fode igen”.¹⁵

Men slaget var tabt. De konservative salgsmodstandere var for få, og den efterfølgende folkeafstemning i Danmark viste en næsten total ligestilling overfor spørgsmålet, idet kun 37% stemte, deraf 23 for, 14 imod. Da konventionen om salg var til endelig afgørelse i rigsdagen 21. december 1916, anfægtede Richelieu folkeafstemningens værdi, fordi under en fjerdedel havde stemt for. Han mente heller ikke, det var sandt, at USA som påstået skulle søge at berøve os øerne med magt, hvis vi ikke solgte – ”det Nordamerika, hvor så mange hundredtusinder af vore landsmænd har fundet et andet hjem, og som ved enhver lejlighed har vist vort land så megen velvilje og forståelse”. Richelieu stred til det sidste mod øernes salg. Han fik ikke andet ud af det, end en cadeau fra finansminister Brandes, der sagde, at Richelieus egen virksomhed i Danmark var et vidnesbyrd om, at blot man besad tilstrækkeligt initiativ og dygtighed, så kunne man uden egne støttepunkter både handelsmæssigt og industrielt opnå betydelige resultater, som tjente vort land til ære. Samtidig kaldte Zahle i sin dagbog Richelieu for en ”millionærattrap” og ”H.M. Kongens kammerherre og ridder af Gud ved hvad, samt oppebærer af tantiemer i mangfoldige selskaber, hvor han ingen nytte gør”. Richelieu sagde ikke engang tak for komplimenten, altså Brandes', men som den sidste, der på rigsdagen havde ordet i denne sag, forklarede han uroen på øerne med et for svagt gendarmerikorps og arbejdsløsheden med regeringens ulyst til at gøre noget.

Derefter vedtoges salget med 40 stemmer mod 19 (2 var fraværende).¹⁶

Den profil, der trådte frem i Richelieus første rigsdagssamling, holdt sig i de to resterende samlinger inden valget i 1918. Den røde tråd var en beklagelse af, at søfarten aldrig modsat f.eks. landbruget havde haft nogen repræsentation på rigsdagen og derfor var blevet slet behandlet. Ved enhver lejlighed stred han for dens, dvs. rederiernes interesser. Da indenrigsminister Rode i december 1917 havde huslejeloven til forlængelse, udviklede diskussionen i landstinget sig til at blive en debat om hans reguleringspolitik i almindelighed. Formanden, den gamle Venstre-politiker Anders Thomsen, havde svært ved at holde medlemmerne til sagens genstand. Bl.a. fik Richelieu skudt en bemærkning ind om, at rederne havde stillet rigeligt med tonnage til rådighed for regeringen, og at det var dennes egen skyld, at denne tonnage ikke var udnyttet.¹⁷ I januar 1917 var fragtskatten for til forlængelse. En sådan modsatte Richelieu sig med den begrundelse, at antallet af skibsforslis var steget voldsomt og assurancesummerne endnu mere, hvortil kom, at de mange såkaldte tvangsrejser efter kul i England var særligt farlige.¹⁸

I maj 1917 behandlede landstinget en af folketinget vedtaget lov, som satte merindkomstskatten i vejret fra 25 til 30%. Det fandt Richelieu oprørende især for skibsfarten, som siden 1. februar 1917 var ramt særligt hårdt på grund af den tyske blokade. Han foreslog i stedet, at regeringen optog statslån, der kunne tilbagebetales engang i fremtiden.¹⁹ Da skatteskruen i september 1917 skulle drejes yderligere, indskrænkede Richelieu sig til at slå et slag for, at man for at afhjælpe arbejdsløsheden satte offentlige anlægsarbejder i gang i form af havneanlæg og privatbaner.²⁰

Under finanslovsbehandlingen i marts 1917 foreslog Richelieu statsbanetaksterne sat op med 20% for at undgå, at de, der ikke brugte banerne, betalte til dem, der gjorde. Det var trafikministeren af sociale grunde ikke meget for.²¹ Man kan ikke frigøre sig for en mistanke om, at Richelieu tillige tænkte på sin kære Slingerup-bane, hvis takster så også kunne forhøjes.

Også dengang var der langstrakte brodebatter. I oktober 1917 handlede den om Storstrømsbroen. Trafikministeren ønskede en lavbro med en bevægelig del, hvorigennem skibsfarten skulle foregå. Da der var ca. 12.000 gennemsejlinger om året, lavede folketinget broen om til en højbro med en gennemsejlingshøjde på 33 m. Richelieu advarede meget mod både en lavbro og en højbro. Begge ville genere skibsfarten på grund af påsejlingsfare og på en så høj bro risikerede man, at togene ville blive blæst i vandet. Han måtte i stedet anbefale en tunnel. Men ville man alligevel anlægge en bro, burde den ikke bygges helt af cement, men også af stål, med andre ord det, man senere kaldte en kompositbro. Selv om han ikke sagde det, kan det vel ikke udelukkes, at han herved havde Burmeister & Wain i tankerne. Allerhelst så han dog, at man ganske afstod fra en fast forbindelse og i stedet byggede et antal store godsfærger med

dieselmotorer! Her må han have set B & W's ordrebog for sit indre øje.²² Alle de fremførte argumenter havde været vendt og drejet før og blev det endnu flere gange siden. Faktisk lykkedes det Richelieu til trafikministerens irritation at få skabt et flertal i landstinget mod broen.²³ Først i 1937 kom en højbro i beton og stål.

Ved rigsdagsvalget i maj 1918 var det forudset, at Det konservative Folkeparti ville gå frem i folketinget på grund af den delvise indførelse af forholdstalvalgmetoden og tilbage i landstinget, fordi den privilegerede valgret bortfaldt. Det holdt stik. I landstinget gik de konservative fra 28 ned til 16 mandater. De 12 kongevalgte var nu erstattet af 18 landstingsvalgte, og skønt de konservative kunne vælge otte, blev der ikke plads til Richelieu, der måtte nøjes med at blive l. suppleant.

Imidlertid døde Alfred Hage i april 1919, og Richelieu indtrådte da atter i landstinget. I det ene år, hans medlemskab varede, beskæftigede han sig udelukkende med søfartsforhold. I spørgsmålet om anlæg af "en radiotelegrafstation til telegrafering på lange afstande", som det dengang hed, kom han i et mindre klammeri med trafikminister Hassing Jørgensen, som efter Richelieus og landstingsflertallets mening krævede en blancovæksel. Af hensyn til skibsfarten var det åbenbart, at Richelieu måtte gå ind for en telegrafstation. Hassing Jørgensen havde derimod kun ønsket en telegrafforbindelse med USA, men måtte under surhed acceptere også at anlægge en station, der kunne kommunikere med skibe i søen.²⁴ Richelieu forsøgte ingen lejlighed hverken i tinget eller uden for til at agitere for havneanlæg. Det gjaldt for eksempel småhavne som Rungsted og Gilleleje, men også et stort og mere visionært projekt som Hirtshals havn, hvortil de første spadestik blev taget i 1919.²⁵

Mens tonen mellem Hassing Jørgensen og Richelieu var ufordragelig, prægedes den af lutter elskværdighed, når handelsminister Christopher Hage havde sager for. Det gjaldt f.eks. love om skibsregistrering, om salg af skibe i udlandet og om tilsyn med skibe. Christopher Hage talte ligefrem rosende om den guldstrøm, skibsfarten under krigen havde bragt ind over landet. En pæn del var da også havnet i hans egne lommer, hvad han dog beskedent undlod at komme ind på. Richelieu kvitterede behørigt med at prise Hage for, at han som minister altid havde vist den største forståelse for skibsfartens tarv og "gjort alt, hvad der på nogen måde var muligt, for at støtte og hjælpe skibsfarten, frentede dens formål og fremme dens evne til at virke". Det var jo såre godt, men ændrede ikke ved det forhold, som stadig pinte Richelieu, at Norges handelsflåde var tre gange så stor som vor. Årsagen så han i, at det danske samfund ikke havde vist samme forståelse for en handelsflådes betydning som det norske.²⁶ Sluttelig skal det nævnes, at i rigsdagsgruppen bekæmpede Richelieu sammen med Alexander Foss Ove Rodes forslag om en antitrustlov.²⁷ Ved landstingsvalget i august 1920 blev Richelieu ikke genvalgt. Partiet tildelte ham på ny pladsen som l.

Da admiral Richelieu i 1900 blev Storkors af Dannebrog malede Ordenskapitlets våbenmaler H.F. Funch (1841-1919) dette våben, som stadig hænger i Frøderiksborg slotskirkes ridderkapel. Som sin devise valgte Richelieu: *Nunquam Non Paratus* – Aldrig uforberedt, lige passende for en søofficer som for en forretningsmand. I våbnet findes i guld felt en blå sparre ledsaget for oven af to røde roser, for neden af en blå heraldisk lilje. I Siam fik Richelieu allerede i 1890 et andet våben, hvori indgår en hvid elefant, røgelses-skåle med sabler og det her gengivne våben.

suppleant for de tingvalgte, og han foretrak så ved det næste valg slet ikke at lade sig opstille.

Andre eksempler på Richelieus holdning, end de her anførte, kunne gives, men de ændrer intet ved det ret entydige billede, der tegner sig af Richelieus politiske indstilling. Han var ikke som Venstre liberalist og en ubetinget tilhænger af den fri markedsmechanisme, men derimod af statskonservatismen. Det private initiativ skulle florere, men staten måtte gerne støtte med begunstigelser og subventioner, ligesom den ved offentlige arbejder såsom bygning af baner, havne og skibe kunne bidrage til virksomhedernes fremgang og dermed til landets udvikling. Med i Richelieus samfundsbillede hørte også de nationale og kristelige værdier, Gud, Konge og Fædreland var for ham realiteter, der indebar respekt for den luthersk-evangeliske tro og for monarkiet, og som betød, at man skulle værne om vore besiddelser med penge til praktiske og sociale foranstaltninger som f.eks. i Vestindien og til et stærkt forsvar.

Meget havde Richelieus opfattelse ikke ændret sig i årenes løb, vel kun på et enkelt punkt. Som det fremgår af hans bevæggrunde til at sige nej til en folketingskandidatur for Højre i 1909, havde han oprindeligt været positiv overfor

arbejderklassen ud fra en patriarkalsk tankegang. Småårsfolk skulle behandles ordentligt, men også kende deres plads i samfundet. Heri skete der nu en forandring. Revolutionen i Rusland og udryddelsen af Zaren og hans familie fyldte Richelieu som de fleste af hans klasse med gru. Radikaliseringen af proletariatet ramte også Danmark bl.a. i form af omfattende strejker. I 1919 gik det som omtalt bl.a. ud over havnene og dermed over landbrugseksperten, som DFDS nærmest havde monopol på at befordre. En vælgermødetale, som Richelieu på afbud måtte holde i april 1920, viser, at nu var arbejdervenligheden gået fløjten.²⁸

Som det fremgår, havde Richelieu stort set på alle punkter udviklingen imod sig. Nok så han en stærkere stat gro frem, men den måde, på hvilken det skete, pegede for ham snarere frem mod socialismen.

Arbejdsomt havde medlemskabet af landstinget været overkommeligt selv udvalgsarbejdet medregnet. De fleste love var tygget igennem af folketinget og partierne i landstinget bundne af partifællernes beslutninger, selv om den konservative landstingsgruppe viste større selvstændighed end de andre partiers. Richelieus aktivitetsniveau ligner gennemsnittet af landstingsmændenes. Der var nogle som f.eks. Piper, der var hyppigere i ilden, men der var årligt op imod en snes medlemmer, som ikke åbnede munden og adskillige kun en enkelt gang, hvilket ikke udelukker, at de som f.eks. grev Mogens Frijs kunne udøve væsentlig indflydelse. På rigsdagen fik Richelieu aldrig en sådan. Han kom for sent ind i politik og havde alderen imod sig. Hans interesser var for specifikke, og han var for snævert forbundet med big business til, at han kunne få en fremskudt position i noget parti. Han var heller ikke taktiker, og for resten ejede han slet ikke viljen til at affinde sig med en tilværelsesform som ledende politiker i et folkeligt demokrati som vort. Først og fremmest var de parlamentariske forhold umulige for de konservative, fordi radikale og socialdemokrater bejlede til Venstre.

30. Sønderjylland

Som det fremgår flere gange af det foregående, spillede det nationale en afgørende rolle for Richelieu. Det var en holdning, han havde fælles med andre danskere, der under lang udlændighed ser Danmark som noget ganske særligt. Hertil kom for Richelieu vedkommende, at han aldrig glemte, at han var født i Løjt i Sønderjylland, der faldt i tyske hænder i 1864. I 1917 havde han måtte se Vestindien gå tabt for Danmark, og i 1918 forlod Island ved forbundsloven i realiteten rigsfællesskabet, hvad der også pinte ham.¹ Derfor måtte der gøres noget erhvervsmæssigt og på anden måde for Grønland, så at vi i al fald sikrede denne vor sidste koloni.²

Da Tyskland i november 1918 var slået, og kampen herhjemme om grænsen begyndte, meldte Richelieu sig straks som tilhænger af Slien-Danevirke-linjen, som han var parat til at tage uden afstemning, da den var "Danmarks tusinde års gamle ret".³ Han kaldte uden vaklen den clausenske linje (den nuværende grænse) for "forbryderisk".⁴

Selvom Richelieu således ideologisk hørte til den kreds af Venstre-politikere som Jens Vanggaard, officeren Erik With og andre, der var for et Stordanmark, ses han ikke at have deltaget i de machinationer, der førte til afskedigelsen af ministeriet Zahle 29. marts 1920. I april 1919 var han aktiv i den adressebevægelse, der virkede for en Danevirkelinje. Adressen fik 116.000 underskrifter, og det lykkedes bevægelsen at få J.C. Christensen til at indbringe den for folketinget.⁵ Sin interesse for 2. (og 3. zone) viste han ved i julen 1919 at lade DFDS' skib "Kong Haakon" sejle til Flensborg med danskere, som ønskede at stive de danske dernede af. I januar 1920 sejlede Richelieu til Århus medførende sin bil, som han kørte til Flensborg i. Her havde han møder med redaktør Ernst Christiansen. Flere møder fulgte efter, og på afstemningsdagen i 2. zone 14. marts 1920 opholdt Richelieu sig i Flensborg. Hans harme over de mange tilrejsende tyskere, der ved en fejl havde fået stemmeret, kendte ingen grænser. Han mente, de afgjorde tabet af 2. zone.⁶ Det var nu ikke tilfældet. Det danske nederlag var entydigt uanset de tilrejsende. Men derfor var det lige smerteligt. Richelieu ilede nu tilbage til København, hvor han 17. marts i Studenterforeningen deltog i et af de største demonstrationsmøder til fordel for Danevirke-linjen.

Der er således ingen tvivl om Richelieus ståsted og ej heller om hans deltagelse i det røre, der dannede baggrunden for Kongens afskedigelse af ministeriet Zahle, ligesom han allerede i 1919 forklarede Kongen sit syn på grænsespørgsmålet og gentog det så sent som 29. februar 1920. ("Havde besøg af Kongen og Dronningen på Kokkedal, hvor jeg meddelte Kongen mit syn på de vanskelige forhold i Flensborg-Zonen"). Men han er ikke påtruffet som planlægger eller tilskynder. Han var sympatisør, ikke egentlig aktør.⁷

Da ministeriet Friis var trådt tilbage efter det af Kongen og højreoppositionen så hedt attråede valg, som da også halverede Det radikale Venstre, blev Niels Neergaard udnævnt til statsminister for en Venstre-regering. Det er kendt, at Kongen søgte og fik H.N. Andersens godkendelse af regeringen. Men 1. maj 1920 var også Richelieu som J.C. Christensen og Niels Neergaard hos Kongen i samme anledning.⁸ Richelieu var på dette tidspunkt medlem af den konservative rigsdagsgruppe, som imidlertid ikke blev rådspurgt. Samtalens indhold kendes ikke. Utvivlsomt har han dog accepteret ministeriet Neergaard som det maksimalt opnåelige.

En samlet vurdering af grænsespørgsmålet har Richelieu givet i et udateret manuskript til en landstingstale, som han aldrig fik lejlighed til at holde, enten det nu skyldtes, at andre konservative sagde det samme, eller at han i august 1920 ikke blev genvalgt.

Af manuskriptet fremgår, at Richelieu følte sig ramt af den kritik, der var fremført mod en række privatpersoners private udenrigspolitik. Den kunne sagtens tåle dagens lys, mente han. Men det kunne Erik Scavenius' ikke, thi så snart det stod klart, at Tyskland ville tabe, optog han, professor Aage Friis og H.P. Hanssen lyssky samtaler med den tyske gesandt Brockdorff Rantzau og hans regering, hvorved grunden blev lagt til Clausen-linjen, et forrædderi, der prisgav 50.000 danske. Han beskyldte regeringen for at have undertrykt den britiske regerings påståede tilbud om en sydligere grænse. Han udøste tillige sin vredes skåler over, at den danske regering fik hindret afstemningen i 3. zone. Richelieu gjorde også et stort nummer ud af, at to medlemmer af regeringspartierne havde forladt disse, hvorved regeringen havde mistet sit parlamentariske grundlag – en iøvrigt fejlagtig, men uafslædig gentaget opfattelse. Den konservative Birck var gået den modsatte vej og derved havde ministeriet stadig flertal i folketinget.

Richelieus nationale, eller vel snarere nationalistiske, holdning kom klart frem i følgende svada: "Medlemmer af den regering, der gennem 7 lange år har vanrøgtet landets tarv udadtil, og som har solgt Vestindien under foregivende om en fare fra Amerikas side, der ikke eksisterede, som har sprængt Island bort fra riget, som har søgt at skabe ufred og utilfredshed på Færøerne, og som nu har snigløbet Flensborg og 2. og 3. zone, de har vovet at udtale, at der i den sønderjyske sag havde været Ulfelder i virksomhed". Ulfelderne var efter

Richelieus mening selvfølgelig Zahle, Scavenius og H.P. Hanssen. Han forudså, at de som den rigtige Ulfeldt ville få deres skamstøtte.

Heri fik han nu ikke ret. Tværtimod kunne man sige, da den i 1920 dragne grænse ud fra næsten enhver betragtning har vist sin rigtighed. Noget ganske andet er så, at Richelieu og de øvrige Danevirke-tilhængere ved deres urealistiske forestillinger ødelagde muligheden for at få Flensborg til Danmark. Talen, der aldrig blev holdt, udmærker sig også ved et for Richelieu sjældent stærkt ordvalg overfor tilhængere af den detroniserede regerings grænsepolitik.

Da afgørelsen var truffet, fulgte Richelieu med de øvrige rigsdagsmedlemmer i juli 1920 om bord på DFDS' "A.P. Bernstorff" til Sønderjylland for sammen med Kongefamilien at deltage i genforeningsfestlighederne. Det skete for hans vedkommende med blandede følelser.

Selv om han mistede en platform, da han ikke blev genvalgt til landstinget, gik han alligevel aktivt ind i arbejdet for de danske syd for den nye grænse. Han blev et ledende medlem af Flensborg-samfundet, stiftet af danske, der skuffede var vendt hjem fra afstemningen i 2. zone. Foreningen, hvis formand blev den fremtrædende industrimand, ingeniør Poul Larsen, skulle forhindre og afbøde enhver personlig og økonomisk forfølgelse af det danske mindretal både i Flensborg og i landdistrikterne. Flensborg-Samfundet købte straks afdøde redaktør Jens Jessens villa til hjem for ungdomsforeningerne, ligesom den også omgående begyndte at organisere ferierejser til Danmark for skolebørn. Arbejdet for Flensborg-Samfundet førte også Richelieu ind i paraplyorganisationen Sønderjydske Foreningers Fællesråd. Den talte udtrykkeligt om "den unaturlige grænse" og "et Danmarkskort, hvor alt dansk igen er vort". Der fandtes da heller ikke blandt stiftere og anbefalere en eneste tilhænger af H.P. Hanssens grænsepolitik.⁹

Derimod fandt Richelieu sammen med H.P. Hanssen ved oprettelsen af A/S Det Sønderjyske Kompagni. Dette selskab, der blev stiftet 10. september 1920, så det som sin opgave at fremhjelpe erhvervsvirksomheder i Sønderjylland. Forberedelserne til mødet foregik i ØK, fra hvilket direktør Johs. Madsen-Mygdal i begyndelsen varetog sekretariatsforretningerne. Blandt stifterne var ud over de allerede nævnte borgmester Holger Fink, Aabenraa, bankdirektør R.P. Rossen, Tønder og lensgreve Otto Schack foruden andre kendte sønderjyder af forskellig observans. Selskabets hjemsted var Aabenraa, og aktiekapitalen var på 5 mill. kr. Stifterne havde hver tegnet sig for 1000 kr., resten ville blive udbudt, og ØK havde givet tilsagn om at overtage, hvad der ikke blev solgt.

Det var med andre ord et ØK-foretagende, og det var også ØK, der udlånte et par af sine folk som ledere. Ideen i Det sønderjyske Kompagni var nationalpolitisk. Man ville ikke konkurrere med bstående danske virksomheder f.eks. indenfor korn- og foderstofbranchen, men derimod m.h.t. rutesejladsen på søn-

Richelieus nationale engagement fik ham under indtryk af hele genforeningsstemningen til at lægge sig i selen for at få udført et såkaldt rigsbanner, som Kongen skulle have til at pryde det tredje Christiansborg. Som *Blækspruttens* neurupin fra 1919 viser, kneb det med at få penge nok indsamlet. Richelieu bidrog selv med et klækkeligt beløb, og rigsbanneret står i dag på Christiansborg ved opgangen til de kongelige gemakker.

derjyske havne, idet denne var tysk ejet og ledet og til tider viste ”megen taktløs optræden”. Man gik også ind i en gros kolonialbranchen, men ville foreløbig ikke røre ved den usikre teglværksindustri ved Broager.¹⁰

På trods af de mange gode navne og de smukke hensigter fik kompagniet dog kun begrænset betydning for erhvervsudviklingen i Sønderjylland.

31. Landmandsbanken

Som ØK havde sin H.N. Andersen, havde Den danske Landmandsbank sin Glückstadt, endda to. Da "Gamle Glückstadt", gehejmeetatsråden, lukkede sine øjne i 1910, efterfulgtes han af sin kun 35 år gamle søn Emil, snart efter etatsråd. I 1901 var Richelieu blevet medlem af bankrådet og i 1903 af dettes delegation, dvs. bestyrelsen, som den blev benævnt fra 1920. Da formanden for begge forsamlinger, departementschef C.F. Ricard, døde i 1908, efterfulgtes han af Richelieu. Med Isak Glückstadt havde han gjort forretninger lige siden ØK's stiftelse, og han havde ubetinget tillid til ham. Emil tog han med, vist nok med en smule skepsis over hans glatte og slebne facon. Men også Richelieu lod sig som de fleste i samtiden blænde af Emil Glückstadts ubestridelige dygtighed.

Bankrådet bestod oprindeligt af 19 medlemmer, men fra 1914 af 24. I vore dage ville man kalde det et repræsentantskab. Det holdt møde fem-seks gange om året. Dets væsentligste indflydelse lå i, at det udpegede direktionen, ligesom det prøvede og godkendte den årlige balance, mens decharge blev givet af generalforsamlingen. Bankrådet stod relativt fjernt i forhold til bankens virksomhed.

Delegationen eller bestyrelsen talte oprindeligt fem medlemmer, fra 1914 otte. Dens opgave var sammen med direktionen at træffe beslutninger i en række sager. Den arbejdede i mindre udvalg efter sagernes art, og disse mødtes oprindeligt hver for sig to gange om ugen og havde ifølge vedtægterne en betydelig indflydelse på kreditgivning, filialoprettelser, ansættelser osv. Allerede i 1914 var bankens omsætning steget til 14 milliarder fra 5 milliarder kr. i 1907. Under krigen voksede bankens forretninger så voldsomt, at det var ganske umuligt for delegationen at have den indsigt og medbestemmelsesret, som egentlig var forudsat. I 1918 var omsætningen på 48 milliarder kr. Derfor foreslog direktionen, at kun sager af større betydning skulle forelægges delegationen. Direktionen, der nu kom op på 15 medlemmer, skulle så "i delegationsmøderne give en samlet fremstilling af, hvad der siden sidste møde var foregået på ethvert punkt indenfor banken i almindelighed, og de ydre tildragelser, som havde haft indflydelse på bankens virksomhed", som det hed i den i 1922 nedsatte undersøgelseskommissions beretning. Delegationen (bestyrelsen) holdt i det meste af Richelieus formandstid møder med direktionen et par

gange om måneden. Men det fremgår af bestyrelsesprotokollen, at bestyrelsen i intet tilfælde nægtede direktionen et lån, denne anbefalede.

Der er ingen tvivl om, at direktionen tiltog sig større og større magt, og at bestyrelsen efterhånden reelt var ude af stand til at følge med i, hvad der skete. Bestyrelsen inclusive dens formand nærrede efter alt at dømme blind tillid til Landmandsbankens direktion. År efter år oplæste Richelieu den af direktionen udarbejdede beretning, han underskrev regnskaberne og hævdede sin tantieme. Den toppede i 1919 med 38.644 kr., hvilket var ret nøjagtigt det dobbelte af statsministerens løn eller ti gange så meget som en postkontrollørs årsgage. Laveste år var 1914 med 9.807 kr, i 1920 var tantiemen 30.059 kr. og i 1921 15.580 kr. Glückstadts løn var ca. 20 gange større end statsministerens. Under krigen indkasserede Richelieu som nævnt ligesom alle andre med tilknytning til banken spekulationsgevinster. Heri behøvede der ikke at være noget ulovligt, og bankkommissionen har da heller ikke fæstnet sig ved noget forhold af denne art vedrørende Richelieu.¹

Han har iøvrigt i sine regnskaber omhyggeligt bogført såvel gevinster som tab. I 1918 havde han således som allerede omtalt spekulationsavancer på 460.000 kr., men tab på 306.000 kr. Alene på en ØK-aktieudvidelse tjente han 417.000 kr. De største tab led han på Nordisk oversøisk Kompagni (110.000 kr.), DFDS (63.000 kr.), Dampskibsselskabet Orient (56.000 kr.) og Ballin & Hertz (34.000 kr.).²

Tilliden til Glückstadt kunne kun styrkes af, at under krigen brugte den radikale finansminister Edvard Brandes Landmandsbanken og dennes førstedirektørs tjenester, og efter magtskiftet i 1920 overtog stats- og finansminister Niels Neergaard så at sige Emil Glückstadt. På regeringens anbefaling blev det betroet ham at reorganisere Østrigs pengevæsen, ligesom han på overlegen måde havde løst genforeningens vanskelige økonomiske skæringsopgørelse med Tyskland. Bestandig var Glückstadt på farten, hans prestige enorm. Richelieu var ilde berørt over, at Glückstadt på regeringens foranledning 1919-22 var bort i 22 måneder.

Senere, da banken var brudt sammen, kom dens omfattende og tvivlsomme spekulationsforretninger for en dag. Hvor stort kendskab Richelieu har haft til disse, er vanskeligt at klarlægge. Han havde ikke mulighed for eller været i stand til at gennemskue alt, hvad der skete. Den grundlæggende misere for banken var revolutionerne i Rusland og Tyskland, som kuldcastede forventningerne til efterkrigstidens Europa. Den konkrete møllesten om bankens hals var Transatlantisk Kompagni, hvis leder, Harald Plum, utvivlsomt led af storhedsvanvid. Glückstadt må allerede i 1921 have været klar over, at bankens helt uansvarlige engagement i Transatlantisk Kompagni kunne blive livsfarligt. Skønt han var formand for ØK's bestyrelse, søgte han i sommeren 1921 bag H.N. Andersens ryg at opkøbe de store ØK-aktieposter, der lå i Frankrig.

Hensigten var at søge en fusionering mellem ØK og Transatlantisk Kompagni og derved redde banken og sig selv. Det lykkedes ikke, og Glückstadt opnåede kun at ophidse H.N. Andersen, som i forvejen var jaloux på den unge fløs, der syntes at gøre ham rangen stridig som nationens og regeringens ypperste tillidsmand inden for erhvervslivet. Max Ballin-koncernens vanskeligheder og Ballins selvmord i april 1921 skabte også vanskeligheder for Landmandsbanken.³

I sit udkast til formandsberetning på generalforsamlingen i april 1921 skrev Richelieu, at man kunne ”imødesee de kommende tider med tillid” – med streger under tillid. I den endelige version blev det til ”fuld fortrøstning”, hvem der så har rådet til denne afsvækkelse.⁴ Udbyttet fastsattes som det foregående år til 12%. Richelieu var nok klar over, at bankens gyldne tider var forbi. Men han følte sig overbevist om, at de ganske betydelige beløb, som direktionen selv foreslog henlagt til imødegåelse af tab var tilstrækkelige, og at banken i al fald endnu i 1921 var sund og levedygtig. Herpå tydede det også, at den anerkendte, fremragende dygtige departementschef K. Riis-Hansen accepterede bestyrelsens tilbud om fra 1. oktober 1921 at blive direktør i Landmandsbanken. Men meget i bankens forhold 1914-22 er ikke gennemanalyseret, og adskillige spørgsmål savner stadig svar trods undersøgelseskommission og retssag.

Samtidig med Riis-Hansens ansættelse blev overformynder, tidl. stats- og justitsminister M.P. Friis viceformand for bankrådet. Richelieu fortsatte som formand, men gled i baggrunden til fordel for de to nye – og Emil Glückstadt.⁵ I løbet af efteråret 1921 begyndte rygterne om banken at løbe samtidig med, at der blev udbudt mange Landmandsbankaktier, og den konservative folketingsmand V. Lemvigh-Müller henstillede til finansministeren, at han søgte at forhindre Glückstadt til at blive i Danmark og benytte sin indsigt her. Landmandsbankens bestyrelse tog Lemvigh-Müllers udtalelser højst unådigt op, og Richelieu forlangte af den konservative rigsdagsgruppe, at den desavouerede ham. Men bankens bestyrelse enedes om ikke at foretage sig noget i tillid til, at sagen ville dø hen af sig selv.

Et andet problem for banken var, at den lå med over dobbelt så mange af sine egne aktier, som den måtte ifølge bankloven. Dette løstes efter idé af de to tidligere justitsministre Frits Bülow (nu formand for Nationalbankens repræsentantskab) og M.P. Friis. En snæver kreds af bankens venner stiftede Syndikatet af 10. november 1921, der præsterede en indbetaling på 10 mill. kr. og på dette beløb i Nationalbanken lånte 30 mill., for hvilket man købte aktier i Landmandsbanken, ØK tegnede sig for 2 mill. kr. af de 10, Richelieu for 300.000 kr. Men de 5 mill. kr. kom reelt fra bankens egne hemmelige reserver via A/S Ergor, som var et maskeret Landmandsbankselskab. Selv om de to fremragende jurister stod bag transaktionen, var den lovlig smart.

Under retssagen udarbejdede Richelieu et notat om oprettelsen af dette syndikat, fordi anklagemyndigheden hævdede, at Richelieu og den øvrige be-

styrelse havde kendt "forholdet i dets enkeltheder". Ifølge notatet havde Richelieu nok været med fra begyndelsen for at yde sit bidrag til at absorbere de mange aktier, der flød rundt på grund af inflationen i Tyskland. Selve stiftelsen hævdede han kun at kende gennem Glückstadts referat af hans forhandlinger med Nationalbanken. Han satte sin lid til, at Friis og Bülow sagde god for ordningen. Modsat H.N. Andersen o.a. havde Richelieu straks efter indbetalt sin andel på 300.000 kr. i kontanter. Først ved juli-ordningen 1922 blev Richelieu bekendt med, at A/S Ergor var en af bankens egne kasser. End ydermere havde direktionen 11. januar 1922 til bankinspektøren indberettet ikke at besidde egne aktier.

Richelieus redegørelse er formentlig sand, men viser også, hvorledes det var muligt for direktionen at manipulere med den alt for tillidsfulde Richelieu, som stolede på Glückstadt og hans meddirektør O. Ringberg. De havde imidlertid med forsæt og efter aftale ført Richelieu bag lyset med urigtige oplysninger. Det er let at være bagklog, og der er noget, som hedder sør, og noget andet, der hedder efter Landmandsbankens sammenbrud. Bestyrelser er blevet klogere, revisorer skrappere, banktilsynet skærpet. I kærnen har Richelieu ret. I en koncern af Landmandsbankens størrelse var og er det umuligt for en bestyrelsesformand alene at komme op mod et komplot.⁶

I januar 1922 stod det klart, at Transatlantisk Kompagni havde påført Landmandsbanken et tab på ca. 100 mill. kr. Richelieu noterede i sine optegnelser for 26. januar 1922: "Begynder at ramle L.B.", og under 4. februar har han skrevet: "Begyndte undersøge L.B.". Man kan sige, at det var sent og i al fald for sent. Hvori den undersøgelse, bankrådets formand foretog, bestod, oplyser han ikke, men blot to dage efter var der bestyrelsesmøde i banken og her underskrev alle medlemmerne regnskabet for 1921. På bankens generalforsamling 31. marts 1922 blev det fremlagt og godkendt. Men mens man i 1918, 1919 og 1920 havde foretaget afskrivninger på henholdsvis 100.000 kr., 400.000 kr. og 600.000 kr., beløb de samlede afskrivninger for 1921 sig til ikke mindre end knap 31 mill.kr. Ved en generalforsamling 10. juni 1922 likvideredes Transatlantisk Kompagni. Aktiekapitalen plus 3 mill. kr. var tabt, og det var Landmandsbanken, som måtte bære tabet. Richelieu har tilsyneladende taget sagen med stor ro, thi under denne dag har han blot noteret: "Saltoft malede mig første gang".⁷

Inden da var Richelieu for længst kommet på det rene med, at H.N. Andersen var edderspændt rasende på Emil Glückstadt. Den direkte foranledning var Glückstadts udsendelse som regeringsrepræsentant ved den internationale valutakonference i Genua og ved en konference i London om Europas økonomiske genrejsning. Richelieu har 4. marts 1922 noteret: "Glückstadt tilbage fra England. Han ballade med H.N.A". Konflikten medførte, at Glückstadt tilskrev H.N. Andersen, at han måtte gå som formand for ØK's bestyrelse. Denne

Aktionærerne vedtager Landmandsbankens Rekonstruktion

Bankraadets Beretning paa Generalforsamlingen Igaar.

Etatsraad Glückstadt stiller sin Formue til Raadighed for Aktionærerne.

Der nedsættes et Udvalg, som skal udpege en Aktionærrepræsentant til Bankraadet.

Personerne på *Berlingske Tidendes* forside er fra venstre:

Bankinspektør H. Green, overformyndet M.P. Friis og derpå i øverste række generalforsamlingens dirigent, overretssagfører Axel Bang, overretssagfører A. Rothenborg, admiral Richelieu og kontorchef i banken, Prior, som forsvarede Glückstadt. Nederste række fra venstre: Richelieu og tre kritikere: rentier Oehlenschläger, ingeniør J. Rump og fru Herdis Bergström. Den sidste høstede langvarigt bifald, da hun som talsmand for enkerne konstaterede, at deres aktier nu ikke var mere værd end 50 øre, eller lige så meget som en omstigningsbillet til og fra Landmandsbanken. Hun krævede størrelsen af bankrådets og bestyrelsens samlede honorarer og tantiemer de sidste 10 år offentliggjort. Tegning af Gerda Ploug Sarp (1881-1968).

beslutning inddrog Richelieu, thi det var en umulig situation, hvis Landmandsbankens direktør ikke kunne samarbejde med ØK, bankens største kunde. Formentlig på Richelieus foranledning blev Kongen nu adviseret, og han pålagde de to lige ambitiøse og forfængelige kamphaner at forliges. 22. marts 1922 fandt der da et forsoningsmøde sted, som dog ikke indebar nogen form for tilgivelse fra H.N. Andersens side. Han ville have Glückstadt fjernet, og han så gerne, at Transatlantisk Kompagni gik ned.

Det er bekendt, at bankinspektør H. Green i juni 1922 påbegyndte en undersøgelse af Landmandsbankens forhold. I hans dagbogsoptegnelser figurerer

Richelieu næsten ikke, hvad der kan undre, da han var formand for bankrådet, og først 7. juli 1922 noterer Richelieu: ”Begyndende uro om L.banken”. På dette tidspunkt havde Green konstateret tab på 144 mill. kr. Det er også kendt, at regeringen og Nationalbanken med ny kapital nu kom ind i billedet, og at Landmandsbanken med statsministerens og handelsministerens billigelse afgav en bevidst urigtig erklæring om, at tabene kun var på 56 mill.kr. På et oprivende møde i Richelieus lejlighed accepterede bankrådet Glückstadts opgørelse. Straks efter at julierklæringen var fremsat, rejste Richelieu på ferie i Schweiz.⁸ Sommeren over rullede bolden videre. 31. august følte Richelieu sig foranlediget til at anmode bankrådets medlemmer, om at tilbagebetale deres tantieme for året 1921. Han kunne ikke erkende nogen hverken juridisk eller moralsk forpligtelse dertil, men på baggrund af de eksplosivt voksende afskrivninger fandt han det hensigtsmæssigt af hensyn til opinionen.⁹ H.N. Andersen krævede nu Glückstadts afgang, og den skete reelt 4. september 1922. Herefter gennemførtes det andet redningsforsøg ved staten (40 mill. kr.), Nationalbanken og Store Nordiske Telegrafelskab (hver 5 mill. kr.), ØK med 20 mill. kr. og Nationalbanken yderligere med 30 mill. til reservefonden.

Samtidig – dvs. søndag 17. september – måtte Richelieu lade bankrådet indkalde telegrafisk. På mødet bedyrede han bestyrelsens ukendskab til direktionens tabsvoldende engagementer, især i Transatlantisk Kompagni. Han gav samtidig oplysning om 1921-syndikatet, der som omtalt var stiftet for at støtte kursen på bankens aktier. De 5 mill. kr., direktion og bestyrelse personligt havde indskudt, var tabte. Situationen var så alvorlig, at direktionen måtte gå af, og han bebudede den ovenfor nævnte redningsaktion.¹⁰

21. september nedsatte regeringen en særlig undersøgelseskommission. H.N. Andersen lod forstå, at han var villig til at blive ny formand for bestyrelsen i Landmandsbanken. Han fortrød dog hurtigt, formentlig bl.a. fordi formandsposten under de rådende forhold ville blive stærkt eksponeret i pressen, og den var H.N. Andersen som tidligere nævnt altid ængstelig for.¹¹

6. oktober holdt Landmandsbanken generalforsamling. Som man kan forestille sig blev det et rivegilde, til det yderste dramatisk og forsidestof i alle aviser. Da Richelieu havde halsbetændelse, var det den nyvalgte næstformand tidl. statsminister, overformynder M.P. Friis, der aflagde beretning.

Efter at have redegjort for de uforudset store tab på Transatlantisk Kompagni på 16 mill.kr. og børsengagementer på 7 mill.kr. fortsatte Friis med at fastholde: ”Enhver, der kender til bankforhold, vil erkende, at det er umuligt for en bestyrelse i et så vidtomspændende bankinstitut som Landmandsbanken at erhverve sig et virkeligt indgående kendskab til holdbarheden af et fremlagt regnskab”. Med andre ord var ansvaret revisorernes. Men dem kunne man ikke bebrejde noget, for regnskabet var i sig selv rigtigt. Derimod var skønnet over forudselige tab åbenbart forkert. Men det var direktionens skyld. Det var,

sagde Friis, ikke gørligt for bestyrelsens medlemmer ”at udøve tilsidesættelse af direktionens skøn”.

Det er klart, at Friis måtte opholde sig længe ved 9. juli erklæringen, der havde skudt bankinspektørens opgørelse til side til fordel for direktionens urigtige. Forklaringen var, at bestyrelsen 9. juli havde accepteret Glückstadts påstand om, at værdien af Riffelsyndikatet, af tilgodehavenderne i Rusland og af lån imod børsPapirer svarede til forskellen på de to opgørelser. Men 9. juli-ordningen havde kun øget uroen, udtrækkene tog til, aktiekursen faldt osv. Konklusionen var, at aktiekapitalen nu måtte nedskrives til 10 mill.kr.

Denne ordning var der på forhånd flertal for, og den var nøje sammenhængende med den lov, rigsdagen havde vedtaget 21. september, og som lod staten, Nationalbanken, ØK og Store Nordiske Telegrafelskab reorganisere banken. Men forsåeligt nok var minoritetsaktionærerne opbragte og fortvivlede over at se deres større eller mindre formuer smuldre hen. Ret meget kunne de ikke stille op ud over at stille ubehagelige spørgsmål. Således spurgte overretssagfører A. Rothenborg direkte Richelieu, om det var sandt, at han havde solgt sine og sine slægtninges aktier i tidsrummet mellem juli og oktober 1922. Richelieu blev rasende, trodsede sin dårlige hals og fralagde sig beskyldningerne. Under voldsomme afbrydelser forklarede han ”den grovkornede overretssagfører”, som han kaldte ham, at han – Richelieu – ultimo 1921 havde for 400.000 kr. Landmands-aktier, men nu for 474.000 kr. Det var rigtigt, at han havde solgt nogle aktier, men de var straks tilbagekøbt. Iøvrigt havde han ydet 300.000 kr. til det omtalte november-syndikat. De var alle tabt. Både bestyrelse og bankråd havde tillige tilbagebetalt deres tantiemer for 1921. Han sluttede: ”Vi ser ikke ned på vore aktionærer. Vi behandler dem ikke som lopper, som man nu påstår... Aktionærerne er vore venner”. Her bredte latteren sig. Det har uden tvivl været den gamle admirals sorteste time. Rothenborg borede nemlig videre i spørgsmålet om, hvorfor Richelieu havde solgt og købt aktier, og noget overbevisende svar kunne han ikke rigtig give.¹²

Forklaringen fik rigsadvokaten under forundersøgelsen til den efterfølgende retssag. Richelieu løj ikke på generalforsamlingen, men han sagde heller ikke hele sandheden.

I november 1921 havde Richelieu givet sønnen Louis 40.000 kr. nominelt i Landmandsbankaktier. Disse var straks blevet solgt for 48.000 kr. Ved samme lejlighed havde datteren Dagmar Marie fået 74.000 kr. Landsmandsaktier og datteren Lillian 10.000 kr. Disse to poster blev båndlagt i Landmandsbankens forvaltningsafdeling. 7. september 1922 ombyttede Richelieu efter datterens længe nærede ønske posten på 74.000 med obligationer, mens han forærede aktierne til sønnen Louis, der straks solgte dem for 69.000 kr. På dette tidspunkt var bankens aktier under pari.

I Richelieus redegørelse af 13. februar 1923 til rigsadvokaten hedder det:

”Jeg kom senere til at tænke på, at det muligvis var urigtigt, at jeg på det tidspunkt havde solgt Landmandsbankaktier”. Han havde derfor 30. september 1922 tilbagekøbt de 74.000 kr. aktier og henlagt dem i sit depot i Landmandsbanken, som derefter var på 474.000 kr. Richelieu bedyrede, at han endnu 7. september 1922 troede på juli-ordningen, ”og tænkte jeg mig ikke, at Landmandsbanken ville behøve yderligere støtte”.¹³

Det er meget svært at komme til rette med dette udsagn. Så sent som 31. august havde han bedt bankrådets medlemmer om at tilbagebetale deres tantiemer; han må have vidst, at banken vaklede. Samtidig vidner hans notater fra disse bevægede måneder om, at han bevarede en tyrkeretro på, at banken kunne rejse sig igen. Under alle omstændigheder var det mere end uklogt, at han med den turbulens, som fra sommeren 1922 var omkring banken, overhovedet indlod sig på nogen disposition, der kunne give den mindste antydning af, at han søgte at bjærge sine egne penge – jf. Rothenborgs angreb på generalforsamlingen.

Rigsadvokaten besluttede i foråret 1923 ikke at tage forholdet op. Der var dengang ikke så skrappe regler for insider-handel som i dag. Måske anså han sagen for bagatelagtig i forhold til den hele menage, måske formildede det ham, at Richelieu så hurtigt tilbagekøbte aktierne.

Allerede 11. oktober 1922 havde Richelieu nedlagt sine hverv som formand for Landmandsbankens bestyrelse og bankråd.

Under den svækkelse, regeringen havde lidt, lykkedes det 9. oktober 1922 H.N. Andersen at få udskiftet udenrigsminister Harald Scavenius, der havde tilladt sig at sætte sig ud over H.N. Andersens udenrigspolitiske vrangforestillinger, med C.M.T. Cold. Han havde som omtalt året før forladt DFDS efter en konflikt med bestyrelsen. Da han nu i dele af pressen blev fremstillet som en forfulgt uskyldighed, fremkom DFDS' bestyrelse med en erklæring, der skulle godtgøre, at den og ikke Cold var den uskyldige part. Richelieu havde ikke været til stede, da DFDS' bestyrelse vedtog erklæringen mod Cold, og han benyttede denne omstændighed til at forlade DFDS' bestyrelse. Denne rykkede så atter ud med en udtalelse om, at Richelieu var blevet bedt om at gå, fordi han var formand for Landmandsbankens bankråd. I forvejen var Glückstadt udtrådt af DFDS' bestyrelse.

Social-Demokraten ønskede at bore i det forhold, at Richelieu ikke ville deltage i kritikken af Cold. Men da bladet ringede til admiralen, var det admiralinden, som tog telefonen. Hun erklærede, at hendes mand led af betændelse i stemmebåndene og derfor ikke kunne tale i telefonen. Til gengæld kunne hun ikke tie stille. Hun fandt angrebene på sin mand uretfærdige: ”Han har ingen forbrydelse begået, men Venstre ved ikke, hvordan de skal klare den. Der er gået politik i sagen. Min mand er ikke politiker. Han har holdt på den gale hest, det er det hele. Der ligger skjulte kræfter bag den kampagne, der er indledt mod

I 1922 kulminerede etatsråd H.N. Andersens indflydelse. Han styrede mere eller mindre den svage Neergaard-regering, fik udenrigsministeren afsat og en ny "antaget". På Landmandsbanksagen havde han afgørende indflydelse. Hans holdning førte til et brud med admiral Richelieu. Det tog han sig formentlig let, da Richelieu ikke længere kunne forvolde ham skade. Derimod kom han sig ikke efter tidl. udenrigsminister Erik Scavenius' tale 24. november 1922, hvori denne kastede lyset på Andersens "hemmelige indflydelse". Foto *Berlingske Tidende* ca. 1930.

ham". Hun lod forstå, at han snart også ville gå ud af ØK's bestyrelse. Brodden mod H.N. Andersen var altså tydelig. Det skete nu ikke, og næste dag måtte Richelieu beklage sin hustrus udtalelser. Dagmar de Richelieu havde sagt sin uforgribelige mening uden at tænke over, at hendes udtalelser, som sikkert var rigtigt gengivne, kunne tjene til at latterliggøre hendes mand. Bankinspektør Green har 2. november 1922 noteret: "Kvinderne kæmper i øjeblikket en hård kamp. Fru Richelieu og fru Glückstadt manøvrerer vældigt bag kulisserne. Navnlig mod Andersen". I dette tilfælde var fru Richelieu dog trådt frem på scenen, omend det kun blev for en gæsteoptræden.¹⁴

Efterhånden som bankkommissionen arbejdede sig ned i Landmandsbankens forhold, blev det stadig tydeligere, at en tilbundsgående undersøgelse ville kompromittere så mange fremtrædende borgere med tilknytning til alle erhverv og mange med mere eller mindre betydningsfulde poster i alle partier. Først og fremmest stod det H.N. Andersen klart, at også han ville få sin sag for. Også han havde som alle de andre drevet tvivlsomme spekulationer. Sammen med Glückstadt havde han således spekuleret i ØK's egne aktier. Og han havde tillige med en række ØK-folk dannet et særligt syndikat, der spekulerede i Østasiatisk Industri og Plantage Kompagni. Andersens andel i syndikatet ud-

gjorde 32%, Glückstadt havde 12% og blandt de øvrige var Richelieu med en andel på 5,5%. Spekulationen havde givet deltagerne kæmpegevinster.¹⁵

Da således alle gode kræfter var enige om at begrænse opgøret til kun at placere ansvaret for bankens tab og ikke for spekulationsforretningerne, kunne en mere fåtallig kreds kastes for ulvene. Bekvem og ikke ganske uretfærdigt var det især Glückstadt. Han døde under retssagen i juni 1923, og hans meddirektør O. Ringberg var allerede død året før.

Derudover var der så bestyrelsen. Den blev ved landsretten pure frifundet 7. juli 1923. Da Glückstadt var død, kunne han ikke dømmes, men dommens præmisser vedrørende hans skyld er klare, og hans bo afkrævedes 4/5 af sagens omkostninger. Om bestyrelsen hedder det, at den på hyppige møder har taget stilling til de større engagementer, som direktionen forelagde den, og at bankens stilling i det hele jævnlig har været drøftet på disse møder. Bestyrelsen hævdede under sagen, at den havde været berettiget til at stole på direktionens og revisionens oplysninger, og dette tog landsretten altså til følge.

Den gik også ind på bestyrelsesmødet 1. februar 1922, hvor bankens tabsgivende engagementer drøftedes. Spørgsmålet var, om ikke bestyrelsen burde have anstillet en nøjere undersøgelse af bankens risiko, inden man underskrev regnskabet. Også på dette punkt frifandtes bestyrelsen ud fra den begrundelse, at en undersøgelse ville have skabt større uro om banken, og at det drejede sig om endnu ikke konstaterede tab, hvorfor bestyrelsen ville være henvist til at bygge på direktionens oplysninger. Bestyrelsen måtte også anse den hellige grav for vel forvaret, da der blev foretaget uhyre store afskrivninger.

Det hed i dommen, at bestyrelsen ikke havde pligt til at foretage en kritisk undersøgelse, ”men at skønne på bedste måde”, og selv om bestyrelsen burde have indset, at afskrivningerne ikke var tilstrækkelige, var der dog ikke tale om grov uagtsomhed.

Dommens præmisser sluttede med denne generelle observation: ”I et bankforetagende af Landmandsbankens dimensioner må bestyrelsen i højere grad end ved mindre foretagender være ude af stand til uden om direktionen selvstændigt at følge virksomheden og vurdere bankens hele stilling, og den må i tilsvarende højere grad være henvist til at stole på rigtigheden af de oplysninger, der meddeles den af direktionen og ganske særlig af den administrerende direktør”. Og da Glückstadt, som det blev fastslået, havde foretaget ”uforsvarlige transaktioner” og ved ”fortielser, urigtige og vildledende meddelelser til bestyrelsen” havde ført denne bag lyset, så burde altså Richelieu m.fl. for anklagemyndighedens tiltale i denne sag fri at være.

Sagen blev anket til højesteret. I sin dom af 29. september 1923 lagde denne ret vægt på, at aktieselskabslovens § 25 indeholdt et påbud om i regnskabet at opføre erhvervede egne aktier. Derfor havde det været direktionens og bestyrelsens (bankrådets) pligt i bankens regnskab for 1921 at give oplysning om den

direktion idømtes hver en bøde på 4.000 kr., seks andre 2.000 kr. for overtrædelse af bankloven. Direktøren for Nordisk Kabel og Traadfabrikker H.P. Prior blev derimod efter straffeloven idømt 120 dages fængsel for bedrageri.¹⁶

Da Richelieu ved årsskiftet 1923-24 søgte at forklare for sig selv, hvorledes katastrofen var opstået, så han en årsag i, at Venstregeringen i november 1921 havde afbrudt forhandlingerne med Sovjetrusland om en overenskomst til normalisering af forholdet mellem de to lande efter revolutionen. Da afbrydelsen skete på en måde, der krænkede bolsjevikerne, havde de nationaliseret al dansk ejendom, hvoraf bankens tilgodehavende var 38 mill.kr. Richelieu mente, at nu, hvor en overenskomst var opnået, ville Rusland tilbagegive os de nationaliserede selskabers ejendomme m.v.¹⁷

Hvad Richelieu ikke vidste, var, at det var på H.N. Andersens foranledning, at regeringen havde afbrudt forhandlingerne.¹⁸ Richelieu klyngede sig også til en forestilling om, at Rekyriffel Syndikatet, som banken i slutningen af 1921 havde overtaget fra Transatlantisk Kompagni, ville vise sig at blive et kæmpeaktiv både i Rusland og andre steder. Det skulle hurtigt vise sig at være sæbebobler.¹⁹

De dømte følte sig alle som syndebukke. Det gjaldt admiral Richelieu, og det gjaldt måske endnu mere hans hustru. Vreden rettede sig mod H.N. Andersen, der for en menneskealder siden var blevet hjulpet frem af Richelieu. Harmen mod Andersen fremgår af et notat, som Dagmar de Richelieu nedskrev umiddelbart efter en samtale, hun og hendes mand 4. maj 1923 havde haft med Richelieus forsvarer højesteretssagfører J.F. Fenger. Samtalen havde drejet sig om syndikatet i Østasiatisk Industri og Plantage Kompagni, og Fenger kunne berette, hvor forfærdet rigsadvokat V. Topsøe-Jensen var blevet over at se, ”hvorledes Andersen havde været fælles med Glückstadt i adskilligt, der ikke tålte dagens lys”, så at han nu stod ”som en stemplet og uhæderlig mand”. De burde alle være straffet, havde rigsadvokaten udtalt. Om ”alle” også omfattede Richelieu, fremgår ikke. Men det lyssky skulle bestå i, at Andersen havde beriget sig personligt på ØK’s bekostning. Det er nemt at forstå, at Richelieu måtte mene, at skulle han tiltales (og straffes), burde også H.N. Andersen undgælde. Navnlig forekom det Richelieu til det yderste usolidarisk, at Andersen af forfængelighedshensyn modarbejdede Glückstadt, og at han sprang fra som ny bankrådsformand. Det var efter Richelieus opfattelse afgørende for, at banken gik under.²⁰

Hvad der i Siam begyndte som et venskabsforhold var over et køligt pragmatisk forretningssamarbejde endt i fjendskab. Richelieu måtte konstatere, at H.N. Andersen kunne man ikke stille for retten – og stole på ham, kunne man åbenbart heller ikke.

Prisen for at underskrive regnskaber uden for alvor at have sat sig ind i det, der stod oven over underskriften, var altså et farvel til et par formandsposter, en bøde på 4.000 kr., en hel del mere i sagførersalær og et endnu større tab ved

Moderne Sørøveri

*Fru Richelieu: Hallo, er det Socialdemokraten?
– Ja – Admiralen er sat fra Bestillingen, jeg har
overtaget Kommandoen*

Dagmar de Richelieu var en myndig dame, der havde nøje indseende i og indflydelse på sin mands forretninger. Under Landmandsbank-sagen kom hun for skade over for *Social-Demokraten* at tage ordet ud af munden på sin mand. Det førte til denne tegning af Chr. Hoff i *Svikmøllen* 1922.

andel, som banken havde i syndikatet af 10. november. Dette var stiftet med det eneste formål at opkøbe bankens aktier for at støtte kursen. Særligt Richelieu som formand og M.P. Friis som næstformand måtte, mente højesteret, have været vidende om, at årsregnskabet for 1921 var galt, når det angav: ”Egne aktier, nominelt kr. 0”. Ligeledes fandt retten, at samtlige bankens reserver, overførsler og aktiekapitalen var tabt ved udgangen af 1921, hvorfor regnskabet var urigtigt på afgørende punkter.

Rettenes konkusion var da, at Richelieu, Friis og fem andre af bestyrelsens og direktionens medlemmer havde udvist grov uagtsomhed ved regnskabets aflægelse. Retten lagde herved vægt på, at skønt den foreliggende verdenskrise havde medført store kursfald på børspapirer og bragt mange handels- og industriforetagender i en meget vanskelig stilling, og til trods for, at de var klare over bankens faretruende engagementer, så foretog de på intet tidspunkt noget af virkelig betydning for at komme til klarhed over bankens sande stilling. Bestyrelsen fik også den bemærkning med på vejen, at den blindt havde troet på forklaringerne fra den direktion, der havde bragt banken i uføre.

Dommen lød da på, at Richelieu og Friis samt fire andre fra bankråd og

Admiral Richelieu fotograferet sammen med sin forsvarer, højesteretssagfører J.F. Fenger uden for landsretten efter sidste møde for denne instans. Fenger slog i sin procedure gentagne gange på, at det var anklagerne, som skulle bevise, at bankens regnskab var urigtigt. Tabsopgørelserne beroede på et skøn, og iøvrigt var Richelieu hverken fagmand i bankvæsen, handel eller jura, sagde Fenger. *Hver 8. Dag* 12.7.1923.

den del af Richelieus formue, der var gået tabt ved bankens sammenbrud. Indskuddet i 1921-syndikatet på 300.000 kr. var tabt. Det samme gjaldt hans Landmandsbankaktier på nominelt 474.000 kr. og i Nordisk oversøisk Handelselskab på 125.000 kr. På den rekonstruerede banks vegne krævede højesteretssagfører H.H. Bruun 2,5 mill.kr. af den gamle banks bestyrelse. Den havde jo fået dom for ikke at have røgtet sit hverv efter loven. For Richelieu betød det, at han for at undgå et civilt søgsmål i november 1924 accepterede at betale 400.000 kr. i kontanter og 500.000 ved et gældsbrief, at afvikle i løbet af fem år. Richelieu havde således tabt i al fald godt 1,8 mill.kr.²¹ Det skal naturligvis vejes op mod, hvad det havde indbragt Richelieu at være bankens formand, og hvad den havde hjulpet ham til at tjene ved at få en del af hans midler til at yngle. Økonomisk havde han lidt et tab, men ikke større, end at han kunne bære det.

Da banksagen var definitivt afsluttet, lød regningen til samfundet på knap 500 mill. kr. Til sammenligning var statens samlede udgifter på finansloven 1927-28 på 327 mill. kr.

32. Slutning

Men sagsforløbet og dommen havde alligevel mærket Richelieu, selvom brøden ikke fulgtes af en i den offentlige mening vanærende straf. Den offentlige menings mangelhovede uhyre var dels kørt træet i de alenlange referater med tilhørende reportager. Det var det samme og det samme. Dels var det en almindelig opfattelse, at det var et ret vilkårligt udpluk af pæne borgere, der havde måttet stille til åbenbar skrifte. Mange mente også, at Landmandsbanken havde kunnet klare tabene, hvis den havde fået fred og gradvis afskrevet tabene.

Richelieu gik i stå. Han var også ved at blive gammel. Midt under optrækket til det begyndende sammenbrud fyldte han 24. februar 1922 70 år. Frivilligt og nødtvungent begyndte han derefter at afvikle de fleste af sine mange hverv. Københavns havns bestyrelse forlod han i 1931, og ved sin død sad han kun i bestyrelsen for ØK, Koloniallotteriet og Den kgl. Porcelænsfabrik samt Danmarks-Samfundet med de årlige faneuddelinger på Valdemarsdag.

På Kokkedal, hvis landbrug var bortforpagtet, kunne han nu sidde og lade tankerne gå tilbage til de unge år i Siam og også skrive om dem.

Egentlige musiske interesser havde han ikke. Men han læste, ikke mindst i den engelsk-sprogede ugeavis fra Bangkok, som netop i disse år bragte udførlige genoptryk af artikler og reportager fra hans unge år i Siam.

Richelieu var udgået fra et præstehjem, og han var hele sit liv ganske ureflekteret luthersk-evangelisk. Da dele af Birkerød, Blovstrød og Karlebo sogne i 1929 blev slået sammen til Usserød sogn, skænkede Richelieu 6 tdr. land af Kokkedals jord og 10.000 kr. til opførelse af en kirke. Denne sag lå ham meget på sinde, og han rejste rundt i landet for at se på kirker, som ville passe til det nordsjællandske landskab. Richelieu var ikke i tvivl. Det skulle være en kirke i gammel dansk landsbystil, og en sådan havde arkitekt Carl Brummer (1881-1952) bygget i Gurre. Brummer var elev af professor, kammerherre F. Meldahl og havde tegnet skibsinteriører til både Kongeskibet ”Dannebrog” og ”Selandia”. Der var konsekvens i admiralens handlinger. Da han overrakte gavebrevet, var det ledsaget af en tegning udført af Brummer og i overensstemmelse med hans ønsker. Planen blev dog aldrig ført ud i livet, og i 1938 blev Usserød sogn lagt sammen med Hørsholm.¹

På Richelieus 80års fødselsdag i 1932 kom fra Kongen en smuk rød æske. Forventningsfuldt åbnede admiralinden den for sin døende mand overbevist

Den gamle admiral fotograferet i sit arbejdsværelse på Kokkedal. *Berlingske Tidende* 23.2.1927.

om, at Andreas nu i sidste minut i rang og stand kunne komme op på siden af H.N. Andersen. Det var dog ikke Elefantordenen, men Dannebrogordenens storkors i diamanter. Skuffelsen var stor.² Richelieu var da dødssyg af blære- og nyresygdom. Aviserne skrev smukt om ham. *Politikens* artikel kørte dog på melodien: Hvem vil ikke gerne vinde et søslag, idet den postulerede, at Richelieu i 1893 havde vundet et sådant. Landmandsbanken nævntes ikke med et ord. Artiklen var i det hele temmelig pjattet, men havde dog den rigtige observation, at mens Richelieu havde spredt sig i alle mulige store selskaber, havde H.N. Andersen koncentreret sig om ØK.

En måned efter – 25. marts 1932 – lukkede Andreas du Plessis de Richelieu sine øjne på Kokkedal. *Politikens* nekrolog var modsat 80års-artiklen seriøs. Den beskrev korrekt, hvad den kaldte det ”glimrende overfladeliv”, men understregede samtidig de betydelige økonomiske interesser, Richelieu havde varetaget. Og avisen skrev: ”Blev han end den siamesiske Konge en god og nyttig tjener, så vedblev han dog at være dansk af sind”.

Berlingske Tidende brugte en stor del af sin forside på nekrologen. Den fremhævede Richelieus mandighed, pligtfølelse og uselvskhed. Den skjulte ikke Land-

mandsbank-sagen, hvorom den skrev, at Richelieu havde taget sig den meget nær. Iøvrigt var artiklen, som man kunne forvente den i *Berlingske Tidende* dengang. Det mest interessante ved bladets dækning af dødsfaldet var dog, at H.N. Andersen hævdede ikke at være rask nok til at fremkomme med en udtalelse. *Berlingske Tidende* havde derfor gravet nogle tidligere udsagn frem. I disse erklærede Andersen, at han i de 50 år, han havde kendt Richelieu, aldrig havde hørt ham sige noget ufint ord eller begå nogen ufin handling. Samtidig bagatelliserede han deres forbindelse i Siam. Han havde først hilst på Richelieu tre år efter sin bosættelse i Bangkok, og først i 1885 efter stiftelsen af Andersen & Co. havde deres forhold udviklet sig til et samarbejde.

Også *Bangkok Times* bragte 28. marts en stor og anerkendende nekrolog.

Ved den pompøse bisættelse fra Holmens Kirke 31. marts 1932 var H.N. Andersen ikke til stede, men han sendte en krans. Derimod kom Kong Christian ledsaget af Prinserne Valdemar og Georg af Grækenland. Fem herboende siamesiske Prinsere repræsenterede Siams Kongehus. Holmens provst, kgl. konfessionarius Harald Hornbeck holdt ligtaalen og forrettede jordpåkastelsen. Derpå førtes kisten ud i kapellet, hvor den stod og står – smukt for en søkriger – ved siden af Tordenskjolds sarkofag.

Dagmar de Richelieu solgte Kokkedal og flyttede til København. Hun døde i 1942.

Der var ingen andre danske erhvervsmænd, der kunne møde op med en så eksotisk baggrund som Richelieu, siamesisk admiral og marineminister, jernbanegrundlægger og lysmager. Men som type adskilte han sig alligevel ikke fra andre såkaldte ”gründere” fra tiden op til og under første verdenskrig. Han så mulighederne og udnyttede dem, hvor de var. Hans holdninger og idealer adskilte sig heller ikke fra tidens selvsikre foretagermiljø. Han havde lige så lidt som H.N. Andersen fået noget i arv, men var i decideret grad den selvhjulpne mand. Hans rigdom og fremgang steg ham ikke til hovedet, selvom han nok kendte sit eget værd. Og modsat H.N. Andersen var han hverken salvelsesfuld eller uoprigtig. Han var ej heller bange for at træde frem og exponere sig politisk. Han var autokrat, ikke demokrat, men han accepterede demokratiets vilkår.

Det er kun få beskåret at udrette noget af konkret påviselig værdi, for slet ikke at tale om det, der har blivende karakter. Hvad det er, bestemmes i nogen måde af historikerne. I Siam er Richelieu ikke glemt.³ Hans virke i Danmark var spredt over mange områder. Sarkastisk kan man afleje hans virksomhed som den kuponklippende og tantiemkrævende kapitalists. Visselig var han da også i besiddelse af en stor og udmærket saks. Men han havde tillige en mere ideel stræben. Den røde tråd i hans virke var ikke kun at tjene penge, selvom de var ham kære, men kan sammenfattes i et begreb: Danmarks velgående lå i

Fra admiral Richelieus storslåede begravelse i Holmens Kirke. Til højre for kisten ses Kong Christian X. Privateje.

søfartens fremme. Den tabte han aldrig af sigte, og som formand for Det forenede Dampskibsselskab og Burmeister & Wain og som medlem af Østasiatisk Kompagnis bestyrelse havde han praktisk muligheder for med udnyttelse af ny teknik at omsætte sine tanker til virkelighed.

Hans væsentligste indsats for dansk erhvervsliv øvede han, da han trådte til i DFDS' skæbnetime, og da han under B&Ws krise viste Ivar Knudsen tillid og dermed banede vejen for dieseleventyret. Han førte sine bestræbelser for skibsfarterhvervet ind i sin kortvarige rigsdagstid.

I skæringen mellem politik og erhvervsliv lå den del af Richelieus virksomhed, som skaffede forbindelsen med dr. Sophus Deuntzer, hvis bror i København, Johan Henrik Deuntzer, blev næstformand i ØKs bestyrelse og konsejlspræsident, og som fik Kong Christian IXs protege, løjtnant Arthur Lange ansat i Siams marine, ligesom også Viggo Hørups ven, Michael Rovsings uregerlige søn Christian Rovsing, kabinetssekretær Rosenstands to vidtløftige nevøer og mange andre. Det siamesiske netværk, som ikke kunne være opbygget uden Richelieu, blev også operationaliseret i Danmark og fik afgørende betydning for både ØK og demokratiets gennembrud i 1901.

Hadde Andreas du Plessis de Richelieu levet i Storbritannien, ville han såvel som H. N. Andersen have passet ind i rækken af eminente viktorianere. Baner,

kanaler, skibsfart, moderne teknologi – alle sådanne forehavender var gavnlige for folket, højnede dets moral og gav initiativtagerne en rimelig fortjeneste for deres foretagsomhed, risikovillige kapital og lederskab. For dem og for Andreas de Plessis de Richelieu var der en smuk sammenhæng i det hele.

De gamle Gründere, dvs. iværksættere, satte ikke deres lys under en skæppe. I 1904 lod Richelieu dette pompøse maleri af et bestyrelsesmøde i ØK i 1898 påbegynde. Det er udført af August Jerndorff (1846-1906) og Frants Henningsen (1850-1908). Det hang oprindeligt i Richelieus arbejdsværelse, nu på Frederiksborgmuseet. Fra venstre: Isak Glückstadt, H.N. Andersen, Richelieu som manden i midten, Axel Heide og J.H. Deuntzer. Deuntzers sagnomspundne puddelhund savnes, men atmosfæren er truffet. De tre ser hen mod bordenden med Glückstadt (pengene) og H.N. Andersen (ledelsen). Alle er enige om, at de har gjort det godt. Billedet blev færdigt i 1906, da havde ØK overstået sine startvanskeligheder.

Om kildematerialet

Kildematerialet til denne fremstilling er meget heterogent. Bortset fra trykte, let tilgængelige kilder har først og fremmest admiral Andreas du Plessis de Richelieus håndskrevne optegnelser eller erindringer været af værdi. De er på 1152 sider, men dækker alene Siam-tiden 1875-1902 og er skrevet i 1929, da Richelieu var 77 år gammel. De bygger på hukommelse, som dog kun synes at huske konkret forkert en enkelt gang, på stikordsagtige kalendernotitser, af hvilke er bevaret dem fra tiden efter Siam; på aviser, bl.a. Bangkok Times, som i 1920'erne bragte en række tilbageskuende artikler fra Richelieus periode.

Erindringerne er stærkt selektive. Bortset fra enkelte rivninger, der strejfses, er de harmoniserende, som det så ofte vil være tilfældet, når man i alderdommen ser tilbage. Dernæst fæstner de sig ved alt det ydre og spektakulære, der var forbundet med Richelieus hof tjeneste. Og ceremonier var der mange af. Vi får dem alle med Kongen, Dronningerne, Prinserne, høje hofembedsmænd i fuld galla og store dekorationer, buddhistiske præster i gule dragter, elefanter, heste, templer, kortegesejladt til Barren for at afhente dignitarer lige fra en brovtende Prins Heinrich af Prøjsen over vor egen rare Prins Valdemar til den ulykkelige Konge over Sandwichøerne, som frygtede for sit folks eksistens. Alle bliver de modtaget med kanonsalutter og mandede ræer, og salutterne besvares. 21 hver gang, 24 når Kongen af Siam er med. 17 til Richelieu selv, da han når viceadmirals rang. At dømme efter Richelieus erindringer må alle Siams flådes skibe være medgået til at sejle op ad åen, Menamfloden, til det ene kongelige sommerslot Bang-pa-in eller ud i Siam-bugten til et andet på øen Koh-si-chang og hele marinens krudtbeholdning til saluttering. I al fald kalder det på smilet, at så såre ØK i 1897 fik agenturet for Donse Krudtfabrik, bad H.N. Andersen Richelieu om at blive salutkrudtleverandør. "Det tæller med", skrev han. Det må have buldret og braget hele tiden.

Derimod tier erindringerne næsten helt om Richelieus betydelige forretningsmæssige engagementer. Med H.N. Andersen havde han det tættest tænkelige samarbejde, men Andersen optræder som omtalt nærmest kun i et par bisætninger. Da Richelieu skrev sine erindringer, nærrede han og ikke mindst hans hustru Dagmar en betydelig bitterhed mod Andersen, fordi Richelieu, der i 1922 var formand for Landmandsbankens bankråd, følte sig svigtet af etatsråden i forsøgene på at redde banken. Alligevel er Richelieus store erindringsværk

ikke en ligegyldig kilde. De viser både direkte og indirekte, hvordan Richelieus opstigen foregik, og hvorledes hans forhold til Kong Chulalongkorn udviklede sig. Mange begivenheder kan tidsfæstes og personer placeres.

Helt anderledes forholder det sig med det samtidige brevmateriale, der findes i Richelieus arkiv. Han synes at have destrueret stort set alt, bortset fra brevene fra H.N. Andersen; fra tiden 1893-99 er der – for de ca. 36 måneder Andersen var borte fra Siam – ca. 100 breve tildels meget lange, 14-15 sider, med bilag i form af breve fra andre, avisudklip og kodetelegrammer, der alle er udkodet. Her taler Andersen lige ud af posen, og man får et udmærket indtryk af den måde, hvorpå Andersen opbyggede ØK – støttet bl.a. til Richelieu. Brevene handler om forretning, men uden sindrige økonomiske kalkuler, som hverken Andersen eller Richelieu magtede, om fyrstehusene som lokomotiv for deres forretninger, om politik generelt – og om udsendelse af danske officerer og teknikere, ikke alle Guds bedste børn.

En helt anden kilde er tre bevarede bind dagbøger skrevet af Dagmar de Richelieu 1895, 1896 og 1898, formentlig ud af flere, som ikke til nu har kunnet findes. Det ene af bindene blev for få år siden bjerget på et loppemarked i Svendborg. Mens admiralen i sin alderdom som nævnt mest fæstnede sig ved det ydre og glansfulde ved det siamesiske hof, får vi her en djærv, frisk og uimponeret ung kvindes skildring af livet både foran og bag kulissen. Ingen af disse tre kildegrupper har før været benyttet.

Til dette knytter sig arkivalier i offentlige arkiver som udenrigsministeriets og forsvarrets. Til brug for en aldrig realiseret TV-udsendelse om H.N. Andersen har Hans Arne Hansen fra National Archives i Bangkok hjembragt enkelte akter, der er benyttet, ligesom ridderbiografier i ordenskapitlet og andet, som vil fremgå af noterne.

Af det trykte materiale har først og fremmest A. Kann Rasmussen: *Danske i Siam 1858-1942* (1986) været til stor nytte. Fra Siam-perioden findes en del udgivne erindringer. H.N. Andersen er for Siam-perioden vedkommende behandlet i Ole Lange: *Den hvide elefant. H.N. Andersens eventyr og ØK 1852-1914* (1986). Langes stærkt kritiske holdning til ØK's regnskaber er blevet imødegået af Per Bro i *Historisk Tidsskrift* (1988). På engelsk findes en righoldig litteratur om Siam i reformperioden under Kong Chulalongkorn. Der henvises til litteraturfortegnelsen.

*Utrykte kilder**Det kgl. Bibliotek, København*

H. Cavlings arkiv

Rigsarkivet. København

Udenrigsministeriets arkiv. Journalsager fra Bangkok. B 3382, B 5214, B 6216, B 8244, B 8246

Marineministeriets arkiv. Søetatens kombinerede ret.

Jourprotokol for Kongens adjutantstab.

Schiøppfes samling

H. Steins arkiv.

Aage Westenholz' arkiv

Landsarkivet for Sjælland m.v.

Hof- og stadsrettens domprotokol 1895-96

Roskilde Katedralskoles Eksamensprotokol og Censurprotokol 1865

Landsarkivet for Fyn m.v.

Nyborg byfogeds justitsprotokol m. bilag 1895-98

Stadsarkivet i København

Skattelister

Ordenskapitlet

Diverse levnedbeskrivelser

National Archives, Bangkok (Hans Arne Hansens samling)

Breve t. Kong Chulalongkorn

Marineministeriets arkiv

Public Record office, London

Foreign Office's arkiv

Dagmar og Andreas du Plessis de Richelieus privatarkiv

1. A. de Richelieus optegnelser I-IV, dækker tiden til 1902.

Originalerne på Dønnerup, pr. Jyderup. Fotokopier i Rigsarkivet. Tiden 1902-27 på løse ark, lommebog 1909 i Rigsarkivet.

2. Dagmar de Richelieus dagbøger 1895, 1896 og 1898. Originalerne på Dønnerup. Fotokopi i Rigsarkivet.

3. Brev- og manuskriptarkiv. Rigsarkivet.

4. Regnskabspapirer 1914-1919 og papirer vedr. Landmandsbankens sammenbrud. Rigsarkivet.
5. Avisudklip 1898-1932. Rigsarkivet.

DFDS, København

Generalforsamlings- og bestyrelsesprotokoller.

Mary Laugesens samling

Fru Mary Laugesen, amerikansk af fødsel (f. 1906), men dansk gift i Siam, har skrevet en utrykt fremstilling af ”Thai-Danish Relations”, omfattende alle sider af disse og ført helt op til vor tid. Fremstillingen og det underliggende kildemateriale beror i Østasiatisk Kompagnis hovedsæde i København. Forfatteren har haft adgang til det hele. Det omfatter indsamlede beretninger, korrespondance med danske firmaer, aviser og det danske konsulats arkiv (i Rigsarkivet), hvortil Mary Laugesen har udarbejdet en regeest over samtlige journalsager fra 1858 til ca. 1925. En del af materialet har dannet baggrund for bogen ”Scandinavians in Siam” (Bangkok 1980).

ØKs bestyrelsesprotokoller

Da Ole Lange i 1986 udgav ”Den hvide Elefant”, første bind af en biografi om H.N. Andersen, mente han at kunne sigte denne for bedrageri og falsk. I en kronik i *Politiken* 18.12.1986 bebrejdede højesteretssagfører Niels Klerk, at Lange ikke havde søgt adgang til ØKs bestyrelsesprotokoller. Klerk kunne videre skrive: ”ØK har velvilligst stillet protokollerne til min rådighed, og disse har været mig til stor nytte ved min undersøgelse”. Denne velvilje er ikke kommet forfatteren af denne bog til gode, idet man har mødt mig med et ”Adgang forbudt for uvedkommende”. ØKs direktion har oplyst over for mig, at Klerk som ØKs advokat skulle forsvare selskabet mod Langes ærerørige angreb og derfor fik den nødvendige aktindsigt. Vi er altså henvist til at skulle tro på en sagførers partsforklaring. Det er beklageligt, at ØKs direktion ikke kan indse, at alene en uafhængig forskning kan trænge gennem myternes slør.

Trykte kilder og litteratur

- H. A. Andersen: Bao Luang. Ti Aar i Siam (1929)
- H. N. Andersen: Tilbageblik (1914)
- Christopher Andrew: Théophile Delcassé and the Making of the Entente Cordiale (1968)
- Beretning om Forholdene i Den danske Landmandsbank afgivet af den ved kgl. Ordre af 21. September 1922 nedsatte Kommission (1924)
- E. Bodenhoff: Lyse Minder (1915)
- Carl Brummer: Mennesker, Huse – og Hunde (1949)
- Henrik Cavling: Østen I (1900)
- Walter Christmas: Et Aar i Siam (1894)
- Walter Christmas: Peder Most (1901). Udg. m. indledn. v. H. Jansen (1985)
- Dagblade m.v. (Avisen, Bangkok Times, Berlingske Tidende, Børsen, Dannebrog, Frederiksborg Amts Avis, Helsingørs Avis, Hørsholm Avis, Illustreret Tidende, København, Nationaltidende, Nyborg Avis, Politiken, Sorø Avis, The Times, Vort Land)
- Dansk biografisk Leksikon, 3. udg. (1979 ff.)
- Den danske Lægestand (1885)
- Troels Fink: Da Sønderjylland blev delt 1918-20, I-III (1978-79)
- Troels Fink: Estruptidens politiske historie I-II (1986)
- Alexander Foss: Memoirer fra 1. verdenskrig. Ved P. Melgaard og E. Foss (1972)
- Aage Friis' samling vedr. systemskiftet i 1901. Ved L. Rerup (1970)
- Poul Graae: Hundrede År på havene. Det forenede Dampskibsselskab 1866-1966 (1966)
- W. Graham: Siam I-II (London 1924)
- H. Greens dagbøger I-II. Stenc. udg. ved Søren Mørch (1984)
- Holger Hammerich: Mit Levnetsløb. Ved T. Kaarsted (1980)
- Jørgen Hatting: Fra Piper til Christmas Møller. Det konservative Folkepartis historie I (1966)
- Th. Hauch-Fausbøll: Admiral Richelieus Anetavle (1931)
- Ole Hyldtoft: Moderniseringen af Burmeister & Wain 1898-1914. Fabrik og Bolig (1982)
- Bent Jensen: Danmark og det russiske spørgsmål 1917-1924 (1979)
- Kraks Blaa Bog
- Torben Krogh: Viggo Hørup (1984)
- Tage Kaarsted: Påskekrisen 1920 (1968)
- Tage Kaarsted: Frederik VIII og dannelsen af ministeriet Holstein-Ledreborg i 1909. Historie, ny række VIII (1970)
- Landstingstidende 1915-20

- Ole Lange: Den hvide elefant. H.N. Andersens eventyr og ØK 1852-1914 (1986)
- Ole Lange: Jorden er ikke større.... H.N. Andersen, ØK og Storpolitikken 1914-37 (1988)
- Ole Lange: Kinch-affæren. Fund og Forskning XXVIII (1988)
- Mary Laugesen, Poul Westphal & Robin Dannhorn: Scandinavians in Siam (Bangkok 1980)
- Johs. Lehmann: Burmeister & Wain gennem 100 Aar (1943)
- Johs. Lehmann: A. de Richelieu og regeringsdannelsen i 1909, Historie, ny række IX (1971)
- P. Munch: Erindringer I-V (1959-64)
- Søren Mørch: Det store bankkrak (1986)
- Søren Mørch: En storkorsridder. En historie fra gullaschtiden. Festskrift t. T. Kaarsted (1988)
- Henry Normann: The Peoples and Politics of the Far East (London 1895)
- Personalhistorisk Tidsskrift 1884, 1893, 1917
- Tuomo Polvinen: Riket och Gränsmarken. N.I. Bobrikov. Finlands generalguvernör 1898-1904 (Helsingfors 1988)
- A. Kann Rasmussen: Danske i Siam 1858-1942 (1986)
- Ove Rodes dagbøger. Ved T. Kaarsted (1976)
- Holger Rosenberg: Siam og Danskerne i de hvide Elefanter Land (1900)
- Christian de Saint-Hubert: Rolin Jaquemyns and the Belgian Legal Advisers at the Turn of the Century, The Journal of the Siam Society (1965)
- J. Schovelin: Den danske Landmandsbank 1871-1921 (1821)
- H. Warrington Smyth: Five Years in Siam (London 1898)
- Hakon Stangerup: Henrik Cavling og den moderne avis (1968)
- A. Svedstrup: De danskes Vej (1902)
- Chr. Svestrup: Hovedpunkter af Det østasiatiske Kompagnis Historie 1897-1909 (1910)
- B. J. Terwiel: A History of Modern Thailand 1767-1942 (University of Queensland Press 1983)
- Thai-Danish Relations. Udg. af The Royal Danish Ministry of Education (Bangkok 1980)
- P. Thomassen: København-Slangerup Banen (1980)
- Niels Thomsen: Dagbladskonkurrencen 1870-1970 (1972)
- K. Vedel-Petersen: Københavns Kommune i Aarene 1914-1921 (1931)
- D. K. Wyatt: Thailand. A Short History (Yale 1984)
- C. Th. Zahles dagbøger. Ved T. Kaarsted (1974)

Noter

(*Optegn.* står for R.s erindringer og optegnelser dækkende tiden 1874-1902 og nedskrevet 1927-29. *Dagb.* står for fru R.s dagbøger).

1. *Reserveløjtnanten*

1. Optegn.
2. Sst., Hauch-Fausbøll s. 7. I Personalhistorisk Tidsskrift 1884 (s. 697), 1893 (s. 302-12) og 1917 (s. 348-53) er R.s slægtskabsforhold indgående diskuteret. P.B. Grandjean hævder, at R.s stamfar i Danmark-Norge var en eventyrer fra Koblenz, der i 1663 ses at være immatrikuleret ved universitetet i Heidelberg, og at han ikke førte du Plessis' våben. Hans navn skulle være Richel, og han eller hans efterslægt påstås at have usurperet både navn og våben efter den franske hertugelige slægt du Plessis. Hauch-Fausbøll bestrider dette.
3. Roskilde Katedralsk.s eks.- og censurprotokoller 1865.
4. Lægestaten.
5. Dagb.
6. Aarhus Katedralsk.s Karakterprot. 1865-72, C 636-187.
7. Sst. Rektors kopibog 1861-73, C 636-47.
8. Eksamensbeviser i R.s arkiv, E.A. Thomle stamtavle i Pers.h.T. 2.r.V, s. 173f.
9. Udn. patent sst.
10. Anbef. sst.
11. Sst., audiensprotokol, Optegn. Interview i København 24.2.1912.
12. Optegn., Cavling: Østen I s. 229ff.

2. *I Siam*

1. Optegn.
2. Dagb.
3. Wyatt, Smyth, Kann Rasmussen.
4. Kann R.
5. R. er ikke meget for at indrømme dette i sine opt., men de bekræfter forholdet indirekte. Direkte kan man læse om det ikke blot hos Walter Christmas, men også fx i Smyth s. 28ff.
6. Kann R., Scandinavians s. 22 ff.
7. Terwiel s. 210-47.
8. Optegn.
9. Smyth s. 329.
10. Sst.
11. Optegn., officiel rapport, Schiöpffes samling.
12. Sst., Kann R., Cavling: Østen I s. 233f.

3. Jagtkaptajn hos Kongen

1. Optegn.
2. Terwiel s. 215f.
3. Optegn.
4. Sst.
5. Normann s. 436 hævder, at den henrettede var uskyldig.
6. Optegn., jf. Smyth s. 28ff.

4. I Danmark 1883

1. R.s levnedbeskr. 1902, Nat. Archives, Bangkok, jf. Optegn.
2. Kopi af brevet i R.s arkiv.
3. Optegn.

5. Andre danske

1. UM.s arkiv journalsager B 3328.
2. Konsul Leckie's indb. 20.9.93, UM.s arkiv B 6216.
3. Kap. bygger på Kann R. og spredte oplysn. i Optegn. og Dagb. Samt på ret udførlige oplysninger i Schiöppfes samling, Rigsarkivet.
4. Indb. 30.8.90. UM t. de to aviser 10.10.90, UM.s arkiv B 6216.
5. Admiral C. Pajusanont, i eng. oversættelse, M. Laugesens samling.
6. Rovsing var fortørnet over denne "Royal Baurat". Schiöppfes samling.

6. Richelieus stjerne i fortsat stigen

1. Smyth I s. 25ff., jf. Optegn.
2. Thai-Danish Rel. s. 122, Walter Christmas skriver (s. 147), at mange blev skudt.
3. Optegn.
4. Wyatt s. 202.
5. Optegn.
6. Walter Christmas fandt den ubrugelig, s. 44f.
7. Lange s. 33
8. Optegn.

7. H. N. Andersen og Richelieu

1. Lange s. 26.
2. I R.s efterslægt lever forestillinger om både opiumshandel og bestikkelse. Kilderne tier imidlertid helt herom. Men det er vel sandsynligt, at både HNA og R har ydet bestikkelse. Kongegunst var næppe altid tilstrækkelig, og der var dengang mange fremstrakte hænder i Siam – både i bogstavelig og overført forstand.
3. Optegn.
4. Westenholz levnedsb., Ordenskap.
5. Sst., jf. Optegn., Cavling: Østen s. 246ff. Westenholz' kopibøger vidner om det nære forretningsmæssige samarbejde, han havde med R, til deres forhold i juni 1895 brød ud i fjendskab for i 1898 at blive repareret nødtørftigt.
6. Dagb.

7. Bangkok Times 4.10.90, Westenholz var med ved projektets start, men trak sig allerede 1889 ud af det uvist af hvilken grund. W t. R 14.10.89, W.s kopibog.
8. Sst. 15.7.91.
9. Graham II s. 142, jf. Optegn., Dagb. 19.12.96.
10. Bangkok Times 10.3.88, jf. Graham II s. 71f.
11. Sst. 5.4. og 31.5.90, 4. og 11.1.91.
12. Sst. 24.9.90.
13. Fx Bangkok Times 4.6.87.

8. I Europa 1891-92

1. Optegn.
2. UM journalsager B 3382, R t. UM 25.5.87
3. Optegn. R anfører, at han talte med den danske rigsdagsmand Hans Kryger; men han var død 11 år tidligere
4. Pol. 17. og 19.1.92, jf. Dagb. og Optegn.
5. Dagb. 25.2.95
6. Sst. 22.10.98
7. Optegn. og Dagb.

9. Konflikten med Frankrig i 1893

1. Times 23.4.92.
2. Lange s. 35.
3. Smyth s. 28ff.
4. Generalen hed Fielding, han havde i 1853 været i Danmark for på den brit. reg.s vegne at drøfte arvefølgespm. Dagb. 1895.
5. Smyth s. 28-31. Hans vurdering falder meget sammen med W. Christmas', bortset fra anerkendelsen af R.
6. Christian de Saint-Hubert: Rolin Jacquemyns. 7. Graham I s. 309. Smyth (II, s. 257) roser Jacquemyns for hans store arbejde udøvet på trods af stor modstand blandt europæere og siamesere.
8. Se bl.a. Wyatt s. 202f.
9. C. Andrew: Th. Delcassé s. 29-34.
10. Optegn.
11. Sst., sml. W. Christmas s. 19

10. H. N. Andersens hemmelige mission

1. HNA t. R 27.5.93.
2. HNA t. R 5.6.93.
3. R t. Rosenstand 17.5.93 (kopi i R.s arkiv).
4. Telegr. A t. R 3.7.93, A t. R 14.7.93.
5. Fink: Estrup II s. 146-58.
6. Telegr. A t. R 13.7.93, A t. R 14.7.93.
7. Smyth s. 256-58, UM B 6216 (Göttsche-sagen), Holcks levnedssb., Ordenskap.
8. Wyatt s. 203.
9. Times 15. og 17.7.93, Guldbergs rapport 31.7.93, Christmas s. 192-208. (Der er ingen uoverensstemmelser vedr. selve hændelsesforløbet).

10. Kong C. t. Kachon 19.7.93 (kopi i R.s arkiv).
11. Telegr. R t. A 18.7.93.
12. Times 18.7.93, A t. R 19.7.93.
13. A t. R 1.8.93, Dagb. 19.2.95 jf. Lange s. 41f., 87, Krogh s. 313, Stangerup s. 162-65.
Det synes at være Westenholz, som udvirkede, at Roving fik lov at kalde sig Consulting Engineer og tillige blev dekoreret. W t. Devawongse, Kopibog 22.3.94.
Allerede året efter kom det til et brud mellem W og Roving, som af W nu karakteriseredes som lidende af storhedsvanvid, W t. W. Christmas 7.6.95 (kopibog).

11. Kongelig mægling

1. Alle telegr. i R.s arkiv.
2. Times 31.7. og 2.8.93.
3. Original i Nat. Archives, Bangkok.
4. Telegr. R t. A 28.8.93.
5. Fink: Estrup II s. 160.
6. A t. R 11.10.93.
7. A t. R 1.11.93.
8. Optegn.
9. Terwiel s. 261.
10. Thai-Danish Rel. s. 128.

12. H. N. Andersen under mistanke

1. A t. R 25.10.93.
2. A t. R 20.12.93, R t. A 29.1.93 (kopi), Kann R.
3. A t. R 9.1.94.

13. Jorden gødes for ØK

1. A t. R 8.12.93.
2. Sst.
3. A t. R 15.12.93, 18.5.94 og 20.5.97, R t. A 17.5.94. A.s konkurrent til konsulatet hed Tegner. A t. H. Cavling 4.6.98 (Cavlings arkiv).
4. A t. R 22.11.93, telegr. R t. A 29.11.93.
5. A t. R 1.1.94.
6. Dagb. 25.11.96.
7. Lange s. 43.

14. Walter Christmas

1. UM journalsager B 3328, A.V. Scheels levnedbs., Ordenskap.
2. Læg i R.s arkiv om W. Christmas.
3. Kann R.
4. Fx 15. og 17.7.93.
5. Guldbergs rapport i R.s arkiv.
6. Christmas s. 26ff.
7. Brevveksling i R.s arkiv.
8. A t. R 22. og 29.11.93. Også Holck fik en kommandørdekoration, levnedbs., Ordenskap.

9. A t. R 27.9.93, Opffer t. A 23.9.93 (i R.s arkiv).
10. A t. R 18. og 25.10.93.
11. Devawongse t. R 29.11.93.
12. Kopi v. Christmas' levnedbeskr., Ordenskap.
13. A t. R 22.11.93.
14. A t. R 29.11.93.
15. A t. R 29.11. og 15.12.93.
16. A t. R 8.12.93.
17. A t. R 20.12.93.
18. A t. R 4.1.94.
19. A t. R 8.12.93.
20. A t. R 29.11.93, Michael Rovsing døde 24.2.94.
21. A t. R 8.12.93, Westenholz t. W. Christmas 27.2.95 (kopibog).
22. A t. R 4.1.94.
23. A t. R 7.1.94.
24. A t. R 16.1.94.
25. A t. R 16.1. og 24.1.94.
26. T. Kaarsted: Ove Rode I s. 87.
27. Sættatens komb. Ret, nr. 5/1894, RA. Politiken bragte 27. april 1894 en ret grundig redegørelse for dommen. Artiklen var sympatisk indstillet overfor W.C. og stillede spørgsmål om, hvorfor mon en tapper dansk officer blev afskediget for så lidt. Da artiklen 29. maj nåede Bangkok, udløste den et harmdirrende brev fra HNA t. H. Cavling. HNA antog, at artiklen måtte være kommet i ved en fejl, der aldrig ville være sket, hvis M. Rovsing ikke var død to mdr. før. HNA t. Cavling 27.5.94.
28. Han blev ved krigens begyndelse stationeret i Skagen, hvorfra han syntes at have spioneret til fordel for de allierede. Han fik i al fald ordre til at forlade Danmark. Ove Rodes dagbog 17.4.1917, jf. W.C.s levnedsb.
29. Dannebrog 2., 3. og 29.5.94.
30. Hof- og stadsrettens domprot. 1895-96, s. 7-9.

15. Injuriesagen i Nyborg

1. Optegn.
2. A t. R 18.6.96
3. Ved vidneafhøringerne for den danske konsulardommer i Bangkok mødte Westenholz som Christmas' attorney, Nyborg byfogeds arkiv, dokumenter t. justitsprot. 1895-97, jf. Dagb. 3.2.96. Westenholz' kopibøger godtgør den intime forbindelse mellem W og W. Christmas 1894-98. Christmas rejste fra en betydelig gæld i Siam og var muligvis blevet afhængig af W. Se f.eks. W t. WC 27.2.95.
4. A t. R 18.6.96, jf. Nyborg byfogeds justitsprot.
5. Dok. t. justitsprot.
6. Afhøringerne tyder herpå. Bl.a. vred Guldberg sig som en ål. Dok. t. justitsprot.
7. A t. R 14.7.96
8. Dagb. 1898, Westenholz' levnedsb.
9. A t. R 12.6.94
10. Westenholz' notat, M. Laugesens samling, jf. Kann Rasmussen s. 49f.
11. Dagb. 4.9.95

16. Rejserne til Java 1896 og Europa 1897

1. Saint-Hubert.
2. Dagb.
3. Optegn.
4. Dagb. og Optegn.
5. Saint-Hubert.
6. Dagb. 24.1.98.

17. ØK

1. A t. R 22.4.96.
2. A t. R 20.5.96.
3. A t. R 18.6.96.
4. A t. R 13.8.96. I Schiöpffes samling omtales Lange som søn af Prins Hans.
5. Kann R.
6. A t. R 5.1.97.
7. A t. R 14.7., 24.9. og 14.10.96.
8. A t. R 22.10. og 19.11.96.
9. A t. R 13.8. og 14.10.96.
10. A t. R 24.9.96.
11. A t. R 19.11.96, Lange s. 46ff.
12. A t. R 3.12.96.
13. Lange s. 50.
14. Tilbageblik s. 47, jf. Pol. 28.1. og Vort Land 11.2.97.
15. A t. R 5.1.97.
16. Kvitteringer m.v. i R.s arkiv.
17. A t. R 22.4.97.
18. A t. R 3.2.97, m. brev af 14.1. fra Cawston t. A.
19. A t. R 23.2. og 18.5.97. Westenholz deltog også i As og Rs forsøg på at samarbejde med Cawston, men allerede 13.8.94 udtrykker W bekymring for Røvsings bestræbelser på at binde dem til Cawston. W t. R, kopibogen aug.-sept. 94.
20. Lange s. 52f.
21. A t. R 18.5.97.
22. A t. R 4.10.97. Rosenstand var til stede under modtagelsen og refererede dens forløb for A.

18. ØK konsolideres

1. A t. R 21. og 23.8.97, 13.4.99.
2. A t. R 4.10.97.
3. Dagb.
4. A t. R 4., 6. og 12.10.97, jf. Kann R.
5. Kann R.
6. A t. R 21.10.97, jf. Kann R.
7. A t. R 18.11.97, jf. Lange s. 52 ff.
8. A t. R 9.2.99, Lange s. 60.
9. R forlod Bangkok 26.1.98 og var tilbage 13.2.99, levnedssb. (Nat. Archives).
10. Dagb. aug. 98.

11. Lange s. 56-58.
12. Optegn.

19. Den russiske malkeko

1. Dagb. jan. 99.
2. A t. R 18.1. og 9.2.99, jf. Dannebrog 17.1.99.
3. A t. R 9.2. og 6.3.99.
4. Lange s. 59.
5. A t. R 6.3.99.
6. Ses ikke i R.s arkiv.
7. Michael Murawieff, rus. gesandt i Kbh. 1893-97, derpå udenrigsminister.
8. Jean Jusserand, fransk gesandt i Kbh. 1898-1902.
9. Ses ikke i R.s arkiv.
10. Alexander Benckendorff, rus. gesandt i Kbh. 1897-1902.
11. A t. R 22.4.99.
12. Sst. Polvinen s. 127. Endnu i 1901 var Matilda Witte ikke modtaget ved hoffet.
13. A t. R 8.8.99
14. A t. R 29.8.99, jf. 22.4.99, Lange s. 63.
15. A t. R 26.9.99.
16. Lange s. 60.
17. A t. R 28.4.99.
18. A t. R 22.4.99.
19. Dagb. aug. 98.

20. Investeringer i Siam

1. A t. R 8.8.99.
2. Lange s. 83 ff.
3. A t. R 22.4. og 8.8.99.
4. A t. R 26.9.99.
5. A t. R 6.3.99.
6. A t. R 30.3.99.
7. A t. R 13.4.99.
8. Optegn., jf. A. Guns levnedbeskr. (Ordenskap.).
9. Optegn.

21. Valkyrien i Siam

1. Lange s. 87-93.
2. A t. R 12.10.99.
3. A t. R 30.3.99.
4. A t. R 13.4.99.
5. A t. R 26.9.99.
6. A t. R 8.8.99.
7. Lange s. 87-93.
8. Foreign Office 69/206, PRO.
9. Rørdams levnedbeskr. (Ordenskap.).

22. *Familieliv i Siam*

1. Kap. bygger generelt på fru R.s Dagb. og R.s Optegn., jf. Cavling: Østen I s. 239f.
2. Kann R, 2. del s. 22f.
3. Dagb.
4. Brev og telegr. 1899 (R.s arkiv).

23. *Marineminister*

1. Optegn.
2. R t. Chulalongkorn 11.7.00 (Nat. Archives).
3. Optegn., breve fra R t. Chulalongkorn jan. 02 (Nat. Archives).

24. *Siamesisk eftermæle*

1. Kann R.
2. H.A. Andersen s. 97.
3. Sst. s. 104.
4. Sst. s. 231-35.
5. A. Guns levnedsb. (Ordenskap.).
6. Kann R.
7. A. Guns levnedsb. (Ordenskap.), Thai-Dan. Rel. s. 129f.
8. Terwiel s. 270.
9. Rosenberg s. 184 f., Alexander Svedstrups karakteristik svarer hertil, men er der ud over ren panegyrik, s. 223-29.

25. *Fortsat forbindelse med Siam*

1. R t. Chulalongkorn 8.10.02. 11.7.00 indberettede R t. C., at Prinsesse Marie ville rejse til Paris, efter at han havde instrueret hende. Da hun havde været den, der havde arrangeret alliancen mellem Rusland og Frankrig via den nu afdøde Zar, antog R., at hun stadig havde indflydelse hos den franske regering, som hun nu ville søge at påvirke til Siams fordel (Nat. Archives).
2. Oplysn. t. vennen H. Stein (S.s arkiv).
3. R t. Damrong 13.2.04 (Nat. Archives).
4. Wyatt s. 266.
5. Optegn., Lange s. 136.
6. Guldberg t. Damrong 9.4.04 (Nat. Archives).
7. Optegn.
8. Børsen 2.3.07, Optegn., Thai-Dan. Rel. s. 57.
9. Optegn.
10. Breve 9.8. og 14.10.07 (Nat. Archives).
11. Sveistrup.
12. R t. Damrong 17.1.09 (Nat. Archives).
13. Optegn.
14. R t. Chulalongkorn 9.8.10 (Nat. Archives), Thai-Dan. Rel. s. 36f.
15. Optegn.
16. Læg m. breve: Siams legation i London (R.s arkiv).
17. Prachak t. R 24.1.21.

18. Breve 1923-25 fra Thomsen t. R.
19. Optegn., brit. gesandt i Bangkok t. Sir E. Grey, FO 371/2464 (i M. Laugesens samling).
20. R t. Damrong 24.12.25 (Nat. Archives), Cramer t. R 12.12.26, Thai-Dan. Rel. s. 136ff. De otte var generalmajor P. Warming (kom t. Siam 1903. Levnedsb. i Ordenskap.), obersterne H. Trolle (1901), N. Springer (1902) og F. Steiner (1904), oberstløjtnanterne B. Thorvaldsen (1901), J. Jarmer (1903), V. Sylow (1904), J.P. Andersen (1904), de to marineingeniører S. Tørsleff (1906) og V. Lund (1908).
21. Cramer t. Traidos 14.1.26 (Nat. Archives), Cramer t. R 12.12.26.
22. Brev fra det da. UM.s dir. t. R 17.1.27, R. t. samme 19.1.27 (koncept). Berl. Tid. 4.-11.4.27, Pol. 5.-12.4.27 (læg i R.s arkiv), Kann R. s. 49.

26. Statsminister?

1. Lange s. 95-108, 232 f. Lange anfører (s. 101) med kilde i Axel Heides beretning fra august 1901 (i Aage Friis' samling), at Richelieu var vært ved en politisk middag 15.7.01. Men oplysningen er forkert. R var ikke i Danmark på dette tidspunkt. Der er fuldstændig vished for datoerne for Richelieus fire Danmarksophold.
2. Colds beretning.
3. Dagbog 26.5.98.
4. Tilbageblik s. 20.
5. R t. Chulalongkorn 1.9.09.
6. Lommebog 1909, Helsingørs Avis 26.3.32.
7. Frederik VIIIs arkiv synes renset for alt, der angår politik.
8. Oplysn. fra fam. R.
9. Hammerich s. 192, 240, 242.
10. Optegn., Lommebog, Kronpr. Chr.s notat, R.s arkiv, P. Munch I s. 296, T.K. i Historie VIII, 1970 s. 486-97, Johs. Lehmann sst. IX s. 292 ff.

27. I dansk erhverusliv

1. Skattebogen 1903-04 og 1907-08, Stadsark. i Kbh. Skatteoplysningerne er først tilgængelige efter 80 år.
2. Lange s. 164ff.
3. 13. dec. 1903: "E. Kinch resignet. Fr. Kinch ventes gøre det samme" og 29. juni 1905: "Bestyrelsesmøde ØK. Bestemte sagsanlæg mod Kinch". Foss s. 93ff.
4. Lange s. 119ff.
5. Sst. s. 158-63.
6. Sst. s. 124ff.
7. A t. R 26.9.99, A t. Westenholz 15.11.00 (W.s arkiv) Kann R.
8. Lange s. 123, Preben Stuer Lauridsen, Politiken 22.1. og 1.2.87, Niels Klerk sst. 11.11. og 18.12.86, Langes svar 22.1.87.
9. Graae s. 111.
10. Sst. 124ff., DFDS best.prot.
11. R t. J. Glückstadt 19.8.05 (koncept i R.s arkiv), best.prot. 19.11.02.
12. Optegn., Ill.Tid. 25.2.1912, best.prot. 7.5.07.
13. Graae s. 132.
14. Sst. s. 150, Optegn., best.prot. 5.9.16.
15. Mørch: Festskrift. T.K. s. 219ff, R.s arkiv (mappe H).

16. Graae s. 166-70, Lange mener, at Cold blev fyret for dispositioner uden om bestyrelsen, II s. 198f. DFDS best. prot. 17.3.21, Børsen 1.4.21.
17. Hyltoft s. 8-18.
18. Lehmann s. 167f., jf. Notat i R.s arkiv, Ingeniøren nr. 13 og 15, 1912.
19. Sst. s. 167f., 177f., jf. Optegn., Børsen 17.3.18.
20. Thomassen s. 21.
21. Sst. s. 37.
22. Sst. s. 54ff.
23. Sst. s. 56ff.
24. Sst. s. 67.
25. Sst. s. 77f.
26. Sst. s. 83.
27. Sst. s. 86.
28. Zahle s. 71ff., 76. Af brev fra Cramer t. R 22.1.22 fremgår det klart, at R havde interesser i Riffelsyndikatet.

28. En rig mand

1. Udførlige regnskaber i R.s arkiv.
2. Vedel-Petersen s. 25f.
3. Regnskabspapirer 1919, R.s arkiv.

29. Landstingsmand

1. Koncept 3.11.13, R.s arkiv (A2).
2. Berl. Tid. 11.10.15.
3. Landstingstidende e.o. samling 1915 sp. 39f.
4. Ms t. talen i R.s arkiv.
5. O. Rodes dagb. s. 101f, Munch III s. 108f.
6. Landstingstidende 1915-16 sp. 68-87.
7. Sst. sp. 818.
8. Sst. sp. 850-859.
9. Sst. sp. 877, 891, Rodes dagb. s. 125-139.
10. Sst. sp. 165.
11. Sst. sp. 200f., 206f., 345, 367ff.
12. Sst. sp. 634ff., 1479ff.
13. Sst. sp. 1175.
14. Hatting s. 52 f.
15. Landstingstidende sp. 1919-27. Tidenden har anvendt kursiv, hvad der viser, med hvilken eftertryk R talte.
16. Sst. 1916-17 sp. 436-465, Zahle s. 127.
17. Sst. 1917-18 sp. 304ff.
18. Sst. 1916-17 sp. 686ff.
19. Sst. sp. 1525-30, 1555ff.
20. Sst. sp. 2105ff.
21. Sst. sp. 1044ff.
22. Sst. 1917-18 sp. 206ff.
23. Sst. 1919-20, sp. 234f., 246.
24. Sst. sp. 223-45, 355.

25. Hørsholm Avis 10.10.18, København 18.11.19.
26. Sst. sp. 253ff., 269ff., 992ff., 1482-87.
27. Hatting s. 147.
28. København 25.9.19, Sorø Avis 25.4.20. Se også ms til art. i Kolding Avis 1.1.20 (R.s arkiv).

30. Sønderjylland

1. Talemanus. 1918 (R.s arkiv).
2. Udat. takketale til Godfred Hansen (R.s arkiv).
3. A. t. Andr. Grau 7.12.18 (koncept R.s arkiv), Hatting s. 127.
4. Talemanus, udat. 1920 (R.s arkiv).
5. Munch IV s. 95.
6. R.s notater om genforeningen.
7. T.K.: Påskekrisen s. 36, 49, 108, R.s optegn.
8. R.s notater om genforeningen.
9. Læg "Flensborg Samfundet" (R.s arkiv).
10. Læg "Det sønderjyske Kompagni" (R.s arkiv).

31. Landmandsbanken

1. Notat, R.s arkiv, Bankkommissionens beretn. s. 3ff., 48f.
2. Regnskabspapirer, mappe H, R.s arkiv.
3. Lange II s. 184f., Mørch: Det store bankkrak, s. 20-49.
4. Mappe G 4, Landmandsbanken, R.s arkiv.
5. Mørch s. 52ff.
6. Sst. s. 58f. Notat i R.s arkiv, G 5.
7. R.s optegn. i læg m. diverse notater, R.s arkiv, jf. Mørch s. 78f., 87.
8. Mørch s. 245f.
9. Mappe G 4, R.s arkiv.
10. Notat sst.
11. Mørch s. 277f.
12. Berl.Tid. 7.10.22, notater, G 4, R.s arkiv.
13. Kopier af breve til rigsadvokaten 13. og 22.2.1922, G 5, R.s arkiv.
14. Mørch s. 288f., Green s. 235.
15. Lange II s. 220ff.
16. Bankkom.s beretn. bilag s. 1-36, div. papirer vedr. Lmb. G 5, R.s arkiv.
17. Se Bent Jensen: Da. Ruslandspol., R.s notat G. 5.
18. Notater, G. 5.
19. Samtaleref. Kuvert mrk. "Hvad højeaterstssagfører Fenger sagde om Andersen". På samme kuvert er skrevet med fru R.s hånd: "Kladdebrev til etatsråd H.N. Andersen 20.10.1922". Men brevet er ikke i kuverten. G 5, R.s arkiv.
20. G 5. Gælds brevet blev afviklet på to år.

32. Slutning

1. Nat.Tid. 23.12.29, Frederiksborg Amts Avis 27.3.32, Brummer s. 95f.
2. Familiens oplysn.
3. Richelieu ofres således stor omtale ikke blot i værker som Thai-Danish Relations og

Scandinavians in Siam, men også i egentlige videnskabelige arbejder, som henverder sig til thailændere som f.eks. Maliwon Khongcharon: *The Roles and Abilities of the Royal Thai Navy under the Absolute Monarchy* (Thesis, Dept. of History, Chulalongkorn University, 1974) og Admiral Chaen Pajusanont: *History of the Thai Navy* (Bangkok 2505).

Om bogens billeder

I privateje befinder sig hos fru Susanne Christmas Poulsen, Holte, billederne side 36, 67, 99, 108.

Hos hofjægermesterinde Ellen de Richelieu, Båstad, billederne side 41, 43, 65, 147 (1), 155 og 163.

Alle øvrige hos godsejer A. Hastrup, Dønnerup pr. Jyderup.

Summary

The family of Andreas du Plessis de Richelieu (1852-1932) descends from France but had lived in Denmark-Norway as officers, civil servants and vicars since the seventeenth century. Andreas de Richelieu left school at an early age, went to sea, passed the mate's examination in the mercantile marine and became a lieutenant of the reserve in the Danish marine. On the recommendation of King Christian IX he went to Siam in 1875 where he was employed by the Siamese marine. He learnt Thai and quickly became Captain of King Chulalongkorn's yacht. The King immediately trusted him. He also made friends with the King's most clever and most influential sons, Prince Devawongse (1858-1923), who became Minister of Foreign affairs, and Prince Damrong (1862-1943) who became Minister for Home Affairs. Richelieu had thus made his fortune. He participated in the development of the business world of Siam by cooperating with influential Siamese in founding The Bangkok Tramways (1887) which later was merged into The Siamese Electricity Company, and in 1893 he built the first Siamese railwayline from Bangkok to Paknam. It all turned out to be a major source of income. During the conflict between France and Siam in 1893 the navy and the coastal defence were put to a test which they did not pass. They could hardly have been expected to pass it as the navy's most important job was to be a royal picnic navy. The conflict, however, gave rise to the fact that, requested by King Chulalongkorn, Richelieu and the Danish sea captain H. N. Andersen tried, via the Danish King, to influence the Zar of Russia to intervene against France. The initiative yielded no immediate results but Richelieu and H. N. Andersen got some useful royal connections which they knew how to make use of in connection with their sphere of commerce. During Richelieu's time in Siam (until 1902) he had about one hundred young Danes employed in the Siamese marine. On the basis of these employments a network was built up which was operated both politically and commercially in Denmark. In 1897 H. N. Andersen thus established The Danish-East Asiatic Company in Copenhagen. By the establishment of the company Richelieu was a central figure but H. N. Andersen later almost excluded him from the history of the Company. Based on newly found sources it is demonstrated how Richelieu and H. N. Andersen used their royal connections in Denmark and Russia to obtain certain advantages for the East-Asiatic

que Company. The Siamese network had a crucial influence on the so-called change of system in Denmark in 1901 by which the old conservative government was replaced by a contemporary liberal. For reasons of health Richelieu left Siam in 1902. He was at that time a vice-admiral and Minister of Naval Affairs. In Denmark he tried his hand at politics and was for a while a member of the landsting (Upper House). In 1909 he was during a constitutional crisis mentioned as a prospect for the post of Prime Minister but liberal groups agreed at the last minute to appoint somebody else in order to avoid what was called "the yellow danger". Richelieu achieved no political influence. He was politically a conservative die-hard, but commercially very receptive to especially new technology. He therefore played a part in Danish trade. He was from 1908 to 1922 chairman of the big shipping company DFDS whose falling-off he turned and he was for the same period of time chairman of the Shipyard, Burmeister and Wain. Against much opposition he here supported the development of the Diesel engine in ships which proved to be extremely far-sighted. He was also the chairman of the board of directors in The Danish Agriculturist Bank (Den danske Landmandsbank), the biggest bank in Scandinavia. During the post-war crisis the bank crumpled up and Richelieu's influence was thus over. It is the object of the book to prove how Richelieu and H. N. Andersen's basis in Siam, via royal connections, form the foundation of an important political and commercial activity in Denmark. Andreas du Plessis de Richelieu appears as a typically Danish eminent Victorian.

Personindeks

ved Claus Chr. Koch

Indekset omfatter alle personnavne der forekommer i hoved- og billedteksten. Sidetal efterfulgt af en * angiver, at navnet alene optræder i en billedtekst.

Indekset omfatter ikke noterne og ej heller navne, hvor disse indgår i et firmanavn eller som navnet på et skib.

- Adamsen, Hans, læge 38
Alabaster, engelsk embedsmand 25
Albech, A., jurist 105
Albert Victor, engelsk prins 30
Albert, L., fotograf 211*
Alberti, Peter Adler, politiker 97, 178, 185
Alexander II, zar af Rusland 16
Alexander III, zar af Rusland 56, 69, 72, 76-83, 90
Alexandra, dansk prinsesse, dronning af England 30, 54, 56, 123, 132*
Alexandrine, dronning af Danmark 226
Andersen, H. A., officer 160ff.
Andersen, H. N., etatsråd, direktør 31, 34ff., 38, 42, 45-48, 50-53, 58ff., 62, 68f., 71-81, 83, 88-109, 114-31, 133-40, 142f., 151ff., 160, 162-70, 174-77, 179, 182*, 185, 188, 190ff., 194-97, 200-3, 206*, 215f., 218, 226, 229-34, 236f., 240, 243f., 246ff.
Andersen, Maria (f. Benedictsen) 58f., 74*
Andersen, Peter, kaptajn 34
Andersen, Sigurd, godsejer 58*
Antons, A., apoteker 205
Apakorn, siamesisk prins 153f., 156
- Bahnson, Jesper, politiker 72
Ballin, Albert, fabrikant 134
Ballin, Max, direktør 231
Bang, Axel, jurist 233*
Barnholt, Aron, officer 127
Beatty, David, engelsk søofficer 152
Benckendorff, russisk diplomat 128f.
Bergstrøm, Herdis, enkefrue 233*
Berntsen, Klaus, politiker 179, 181, 183
Bhanuwongse, Chao Phya, siamesisk minister 40, 53
Bhutanpantuwongse, siamesisk prins 22
Birck, L. V., politiker 226

- Blechingberg, Georg, søofficer 38, 96
 Blixen, Karen, forfatter 51
 Bodenhoff, Ernst, forfatter, officer 11
 Bojesen, S., søofficer 100, 118, 122
 Bojesen, Aage, officer 122
 Boldt, A., søofficer 102
 Borberg, Svend, forfatter 212
 Borgbjerg, F. J., politiker 183, 186
 Brandes, Edvard, politiker, forfatter 75, 190, 218ff., 230
 Brandes, Georg, forfatter, kritiker 97
 Brandt, Jacob, direktør 192-95
 Brialmont, H. A., belgisk fæstningseksperter 109
 Bro, Per, historiker 248
 Broge, Hans, købmand 11
 Brummer, Carl, arkitekt 242
 Bruun, H. H., jurist 241
 Bunsen, de, engelsk diplomat 147f.
 Bülow, Frits, jurist 231f.
- Carl, landgreve af Hessen 115
 Carl, dansk prins, senere kong Håkon VII af Norge 98, 168
 Carnot, M. F. S., fransk politiker 54
 Caroc, G. A., søofficer 102
 Carøe, C. J., grosserer 124
 Caspersen, Hans Christian Gether, billedkunstner 81
 Castenskiold, Jørgen, officer, forstmand 36f., 56, 66*, 115f.
 Castenskiold, Ludvig, hofchef 76
 Cavling, Henrik, journalist 74f., 92, 97, 99, 101, 140ff., 172, 176, 190
 Cawston, engelsk forretningsmand 118f., 121
 Chartres, hertugen af, fransk 129*, 152
 Chira, siamesisk prins 28, 42, 56, 80, 89f., 98ff., 104, 114, 119, 163, 165
 Cholayudh, siamesisk hofdame 111*
 Christensen, J. C., politiker 140, 178-81, 183ff., 215, 225f.
 Christian IX, konge af Danmark 12, 16, 23, 31ff., 38, 45, 55f., 68f., 72f., 76-83, 88-91, 93f., 98, 102, 115, 117, 119, 122, 124, 129*, 132f.*, 139f., 142, 151, 153, 162, 172*, 175, 186*, 206*, 245
 Christian X, konge af Danmark 124, 179-82, 184f., 187, 203*, 210, 215f., 226, 228*, 233, 244, 246*
 Christiansen, Ernst, redaktør 225
 Christmas-Dircknick-Holmfeld, Aja (f. Weber) 66*, 71
 Christmas-Dircknick-Holmfeld, Walter, officer, forfatter 25*, 37f., 66, 69-72, 89, 94-108
 Christmas-Dircknick-Holmfeld, Walter Edmund, officer 88
 Chulalongkorn, konge af Siam 9, 15f., 18-31, 33, 40-44, 46ff., 51ff., 55ff., 59f., 62-66, 68ff., 76, 78f., 81, 85-90, 96, 98f., 101f., 104, 110, 112, 114, 119f., 123, 135f., 139f., 144, 146, 148, 150-59, 162-66, 168ff., 172, 174*, 186, 206*, 208, 247f.
 Churchill, Winston, engelsk politiker 202
 Clarks, F. Sydenham, engelsk forretningsmand 50
 Cold, C. M. T., kaptajn, minister 140, 175f., 197ff., 218, 236

- Cramer, Fritz, diplomat 171
 Cromwell, Thomas, engelsk politiker 217
 Curzon, George Nathaniel, engelsk politiker 112
- Daell, P. M., grosserer 188
 Dagmar, zarina af Rusland (Maria Feodorowna) 56, 72, 79, 81, 115*, 127f., 132*
 Dahl, Kristian, journalist 189
 Dalgas, Enrico, officer 17*,
 Damgaard, Holger, fotograf 187*
 Damrong, siamesisk prins, minister 22, 27*, 33, 35, 44, 49f., 54ff., 63, 86, 115, 120, 163, 165-72
 Delcassé, Théophile, fransk politiker 64, 130, 136, 152f., 162, 165, 168
 Deloncle, Francois, fransk politiker 165
 Dessau, Martin, direktør 198, 203*
 Deuntzer, Johan Henrik, politiker 35*, 124f, 175, 213, 245f.
 Deuntzer, Sophus, læge 34f., 116, 118, 120, 135, 138f., 144, 150, 245
 Devawongse, siamesisk prins 22, 33, 40f., 44, 55, 63, 65, 71, 90, 92, 98, 101f., 106f., 170f.
 Develle, Jules, fransk minister 64
 Dinesen, Lars, politiker 204, 213
 Dorph, Georgia (f. Schultz) 9, 10
 Dorph, Peter Hegelund, læge 9, 10
 Dorph, Poul, lærer 31
- Edward VII, konge af England 16, 30, 54
 Elfelt, P., fotograf 89*, 182*
 Erslev, Edvard, geograf 11
 Estrup, Jacob Brønnum Scavenius, politiker 32, 175
 Étienne, Eugène, fransk politiker 165
- Falkenberg, F. H., skovrider 57
 Fenger, J. F., jurist 240f.
 Fink, Holger, borgmester 227
 Fix, Henrik, ingeniør 96
 Foss, Alexander, industrimand 189f., 222
 Fraenkel, Louis, bankdirektør 135
 Frederik IV, konge af Danmark 28
 Frederik VIII, konge af Danmark 32, 55, 69, 72f., 90, 93, 122, 124, 151, 168, 171, 178-87
 Frederik IX, konge af Danmark 210
 Friis, M. P., embedsmand 226, 231-35, 239
 Friis, Aage, historiker 226
 Frijs, Mogens, greve, politiker 179ff., 183, 224
 Funch, H. F., våbenmaler 223*
- Gad, J. H. T., auditor 102
 Gamborg, Knud, tegner 133*
 Genua, hertugen af 30
 Georg V, konge af England 30
 Georg, dansk prins, konge af Grækenland 16, 45, 56, 168, 186*, 188, 244

- Glückstadt, Emil, bankdirektør 197ff., 229-36, 238
 Glückstadt, Isak, bankdirektør 78, 91ff., 114, 117f., 123ff., 135f., 138, 152f., 192, 194f.,
 197, 229, 246*
 Glückstadt, Laura 237
 Goos, C., jurist 213
 Gowan, Peter, engelsk embedsmand, læge 50, 144
 Graham, W. A., engelsk Siam-ekspert 63
 Grant, Ulysses, officer, amerikansk politiker 25f.
 Grassi, J., forretningsmand i Siam 51
 Green, Holmer, bankinspektør 233f., 237
 Greville, G., engelsk diplomat 135f. 147f.
 Guldberg, Astrid (f. Benedictsen) 108*, 151
 Guldberg, Vilhelm K., søofficer 34, 45f., 62, 69f., 77*, 93, 96, 104-8, 116, 120f., 135,
 140, 142, 151, 167f.
 Gustav, dansk prins 168f.
 Gøttsche, Theodor, kaptajn, direktør 69f.
- Hafner, W., søofficer, minister 12
 Hage, Alfred, godsejer 213, 222
 Hage, Christopher, politiker 118, 222
 Hagemann, G. A., godsejer 201
 Hammerich, Holger, ingeniør, politiker 183
 Hans, prins af Lyksborg 115
 Hansen, Constantin, billedkunstner 17*
 Hansen, Dagmar, sangerinde 99*, 114
 Hansen, Frederik, redaktør 97f.
 Hansen, Hans Arne, journalist 248
 Hanssen, H. P., politiker 226f.
 Harald, prins af Danmark 168
 Harding, Warren, amerikansk politiker 106*
 Hastrup, Knud, musiklærer, pianostemmer 144
 Hauch-Fausbøll, Th., direktør 9
 Hay, Jenny (f. Nielsen), sygeplejerske 71
 Hays, Thomas, engelsk læge 71, 150
 Heide, Axel, bankdirektør 120, 123ff., 138, 140, 175, 188, 246*
 Heinrich, preussisk prins 139, 141, 247
 Henningsen, Frants, billedkunstner 206*, 246*
 Henri, prins af Bourbon-Parma 42, 64, 77, 152
 Hight, engelsk læge 150
 Hindenburg, A., advokat 102f.
 Hoff, Chr., tegner 239*
 Hohlenberg, E., fotograf 8*, 39*, 99*, 157*
 Holck, Carl von, officer 36f., 54, 70
 Holstein-Holsteinborg, C. C., lensgreve, politiker 179
 Holstein-Ledreborg, Johan Ludvig, lensgreve, politiker 32, 118, 179ff., 183f., 187
 Hornbeck, Harald, teolog 244
 Hovgaard, A. P., søofficer 185*
 Høffding, V., grosserer 124
 Høgsbro, Svend, politiker 204

Hørup, Viggo, politiker, redaktør 35, 74f., 78, 97f., 101, 176, 190, 245
 Høst, Niels, direktør 198

Jagd, Chr., kaptajn 32
 Janssen, P. Jules, fransk astronom 17
 Jardin, N. H., fransk arkitekt 133*
 Jean, fransk prins 80
 Jensen, Johan Silldorff, apoteker 37f.
 Jerndorff, August, billedkunstner 206*, 246*
 Jessen, Jens, redaktør 227
 Johore, sultanen af 44
 Jonsen, Aage, søofficer 96, 111
 Juel, H. R., godsejer 213
 Jusserand, fransk diplomat 128
 Jürgensen, C. P., instrumentmager 33, 73
 Jøhnke, F., søofficer 176
 Jørgensen, Hassing, politiker 216, 222

Kachon, Phra Ong, siamesisk prins, minister 42, 70, 96f., 99, 104, 109, 115, 117, 120,
 139
 Kalakua, konge af Hawaii 30
 Kauffmann, Heinrich, officer 176
 Keda, Sultanen af 19*, 20, 24
 Kidiakorn, siamesisk prins 42
 Kinch, Emmanuel, direktør 34, 46, 50,
 118, 120f., 125, 190, 192
 Kinch, Frederik, direktør 34, 46, 92, 118,
 Kinch, Peter, ingeniør 34, 46, 110, 116, 118, 192
 Klang, siamesisk prins 30f., 42
 Knudsen, Ivar, direktør 200-3, 245
 Knuth, C. A. V., greve 213
 Komsky, Chevalier, pianist 148
 Korff, Modeste von, russisk diplomat 130
 Krag-Juel-Vind-Frijs, Mogens, lensgreve 213
 Krøgh, C. C. von, officer 99
 Kromatah, siamesisk minister 47, 53, 120
 Kuhn, C. F., jurist 178
 Købke, Frederik, skibsreder 16, 17*, 34, 38

Lamington, lord, engelsk politiker 72
 Lange, Arthur Heinrich Hansen, officer 115, 122, 245
 Lange, Mads, købmand 44
 Lange Ole, historiker 46, 248
 Larsen, H. C. J., bankdirektør 136
 Larsen, I., skolemand 192, 194
 Larsen, Poul, industrimand 227
 Larsen, Thomas, politiker 204
 Lassen, Georg, læge 150
 Leckie, C. S., engelsk forretningsmand i Siam 34, 37, 39, 101, 146

- Lemvig-Müller, V., politiker 231
 Leopold, ærkehertug af Østrig 42
 Lerche, Ferdinand Hans Henrik, jurist, embedsmand 59
 Lerche, Helena Maria (f. Gulstad) 59
 Lerche, Kay, søofficer 37f., 122, 160
 Lerche, Nico (f. Nordsten) 122
 Levtzow, Heinrich von, geheimekonferensråd 189*
 Liebe, Otto, jurist 186
 Lillie, J. J., redaktør 78, 92, 105
 Linde, Albert de, ingeniør 35
 Loftus, A. G., engelsk kaptajn, direktør 50f.
 Loftus, Kenneth, engelsk søofficer 48
 Louis Philipe, konge af Frankrig 129*
 Louise, dronning af Danmark 31, 36, 81*, 139
 Lütken, L. C. F., officer 175
- Madsen, Oscar, forfatter 102
 Madsen, W. H. O., officer 176, 206
 Madsen-Mygdal, Johannes, direktør 169, 227
 Manicus, Emil, redaktør 97
 Margrethe, prinsesse 170
 Marie, prinsesse 55, 64, 77, 80f., 83, 89, 93, 100, 119, 123, 126f., 129ff., 133, 136, 140f.,
 152, 165f., 170, 175, 187
 Maupassant, Guy de, fransk forfatter 102
 McCarthy, J., engelsk embedsmand 50, 116
 Melchior, Lauritz, operasanger 205
 Meldal, S., søofficer 89, 101ff.
 Meldahl, F., arkitekt 242
 Meza, C. J. de, officer 176
 Mihalowitz, Alexander, russisk storfyrste 127
 Mongkut, konge af Siam 15, 27*
 Morant, lærer 146
 Mortensen, Th., zoolog 142
 Munch. P., politiker 185
 Murawieff, russisk embedsmand 127
 Møller, A. P., skibsreder 199
- Narit, Chao Fa Krom Khun, siamesisk prins, minister 139, 153
 Neergaard, Niels, politiker 178-81, 183, 207, 226, 230, 237*
 Nellemann, J., politiker, jurist 38
 Nicolai II, zar af Rusland 45, 56, 76, 81, 112, 114-17, 127, 130f., 133, 136f., 162, 166,
 224
 Nielsen, Chr. V., arkitekt 189*
 Nielsen, Hans, politiker 191*
 Nightingale, Florence, engelsk sygeplejerske 54
- Oehlenschläger, rentier 233*
 Olarovsky, russisk diplomat 136
 Olga, dronning af Grækenland 56

- Opffer, Emil, redaktør 97, 105f.
 Orloff, fyrst, russisk diplomat 79
 Oscar II, konge af Sverige 42
- Pahang, malayisk sultan af 109
 Parapago, Prop, siamesisk prins, minister 139
 Parapak, siamesisk minister 161
 Pasha, Osman, tyrkisk officer 56
 Pavie, Auguste, fransk diplomat 44, 64, 66
 Petersen, Hans, skibsreder 52
 Petersen, Holger, grosserer, fabriksejer 124, 183, 213, 219
 Petersen, J., fotograf 143*, 191*, 206*, 217*
 Pheen, siamesisk prins 30f., 42, 98ff.
 Piper, Emil, politiker 214, 224
 Plehve, V., russisk politiker 127*
 Plum, Harald, direktør 230
 Povlsen, Th., præst, politiker 219
 Prachack, siamesisk prins, minister 153f., 161, 170
 Prajadhipok, siamesisk prins 170
 Pravit, siamesisk prins 42
 Pricha, Phra, siamesisk embedsmand 26
 Prior, H. P., direktør, politiker 233*, 240
- Rabi, siamesisk prins 42
 Rama IV, konge af Siam 206*
 Rantzau, Brockdorff, tysk diplomat 226
 Rasmussen, A. Kann, civilingeniør 34, 248
 Ravn, N. F., søofficer, minister 12, 72, 100, 122, 140, 178
 Reedtz-Thott, Tage, baron, politiker 88ff., 92, 118
 Ricard, C. F., departementschef 229
 Richelieu, Agnes Ingeborg du Plessis de ("Abi") 144, 147f., 150, 211*
 Richelieu, Dagmar Marie Louise du Plessis de ("Jing") 144, 150, 211*, 235
 Richelieu, Dagmar Therese Louise de (f. Lerche) 15, 37, 56f., 59, 73, 87*, 108-11, 115f.,
 121ff., 125, 139, 143-52, 160, 182, 206*, 211*, 236f., 239f., 244, 247f.
 Richelieu, Frederikke de 10*, 12
 Richelieu, Helge du Plessis de ("Læk") 144, 148, 150, 211*
 Richelieu, Johan Christopher de, embedsmand, officer 9
 Richelieu, Johannes de 12
 Richelieu, Lillian du Plessis de ("Goe") 144, 211*, 235
 Richelieu, Louis Armand Immanuel Septimaine du Plessis de, sognepræst 9, 10*
 Richelieu, Louis Armand du Plessis de 144, 147*, 150, 211*, 235
 Richelieu, Louis August du Plessis de, søofficer 12, 35, 37*, 53, 115, 139, 160, 208
 Riis-Hansen, K., embedsmand 231
 Rimestad, H. G., fotograf 113*
 Ringberg, O., bankdirektør 232, 238
 Rivett-Carnac, C., fransk embedsmand i Siam 135f.
 Rode, Ingeborg, billedkunstner 31*,
 Rode, Ove, politiker, redaktør 216-19, 221f.
 Rolin-Jaquemyns, Gustave, belgisk embedsmand i Siam 16, 63, 86, 109, 112, 116, 146

- Roosevelt, Theodore, amerikansk politiker 187*
- Rosebury, engelsk politiker 54, 72
- Rosenberg, Gottfried, arkitekt 189*
- Rosenberg, H., forfatter, journalist 22, 142, 164
- Rosenstand, F. V. F., kabinetssekretær 38, 55, 68f., 71f., 76, 78, 80, 82f., 88ff., 93, 98, 114f., 119, 146, 175, 245
- Rosenstand, Philip, officer 38, 69
- Rosenørn-Lehn, Otto, lensgreve, minister 12
- Rossen, R. P., bankdirektør 227
- Rothenborg, A., jurist 233*, 235f.
- Rovsing, Chr., ingeniør 35f., 50, 73ff., 87*, 147f., 245
- Rovsing, Michael, officer 36, 75, 78, 100f., 115, 118f., 121f., 245
- Rovsing, Thorkild, læge 188
- Rump, J., ingeniør 233*
- Rørdam, K., geolog 143
- Sai, Phra Ong Chao, siamesisk prins 23, 26f., 29f., 40, 42, 48
- Salisbury, Lord, engelsk politiker 54, 64
- Salomon, F. B., jurist 105
- Saltøft, Edvard, billedkunstner 232
- Sanfrassat, Krum Mun, siamesisk embedsmand 116
- Sarp, Gerda Ploug, billedkunstner 233*
- Savapongs, dronning af Siam 24, 29, 66, 111f., 120
- Sawath, siamesisk prins 161
- Scavenius, Erik, politiker 226f., 237*
- Scavenius, Harald, politiker 236
- Schack, Otto, lensgreve 227
- Schau, Gustav, officer 35f., 41, 63, 66*, 87, 116, 147
- Scheel, A. V., søofficer 94
- Schiøpffe, officer 18*, 137*
- Schmidt, J., officer 102
- Schmiegelow, O., søofficer 102
- Schmidt, Alfred, tegner 167*, 179*, 185*, 193*, 196*, 203*, 213*
- Schmith, Johs., havbiolog 142
- Schnitger, R., fotograf 108*
- Seidelin, Carl Philip, officer 88, 119, 146
- Seidelin, Ellen (f. Tegner) 146
- Sinding, N. E., fotograf 10*
- Smyth, Warrington, engelsk embedsmand i Siam 18, 63, 71
- Sonne, Carl, fotograf 182*
- Sophie Magdalene, dronning af Danmark 189*
- Suenson, Edouard, direktør 179
- Suriwongse, Samdech Chao Phya ("Regenten"), siamesisk minister 16, 23f., 26f., 29f., 32
- Svasti, siamesisk prins 66, 80, 93, 109, 119
- Svedstrup, E. A., forfatter 141
- Sveistrup, Charles, sekretær i Siams udenrigsministerium 36ff.

- Thomsen, Anders, politiker 221
 Thomsen, Fritz, søofficer 170f
 Thyra, hertuginde af Cumberland 132*
 Tietgen, C. F., industrimand 114
 Topsøe-Jensen, V., rigsadvokat 240
 Torp, Carl jurist 194f.
 Traidos, siamesisk minister 171
 Tvede, Charles, brønderiejer, politiker 178
- Uldall, F. P. A., søofficer 102
 Ulfeldt, Corfitz, rigshofmester 227
 Ulstrup, Frederikke Karen Elisabeth Christiane 9, 10*
 Ulstrup, Regnar Christopher, embedsmand 9,
 Umberto, konge af Italien 56
- Vajiravuh, Maha, kronprins af Siam (fra 1911 kong Rama VI) 114, 126, 161, 167*,
 170f.
 Valdemar, dansk prins 55, 102, 124, 129-33, 140, 142, 151, 170, 244, 247
 Wallenberg, Knut, svensk bankdirektør 152
 Vanggaard, Jens, politiker 225
 Warming, Palle, officer 171f.
 Wattanah, Sawang, dronning af Siam 110, 148 150, 161
 Vedel, Peter, diplomat 55, 89, 101
 Welsch, J. M., redaktør 178
 Westenholz, Ellen (f. Grut) 51
 Westenholz, Aage, ingeniør 36f., 49ff., 69, 91, 100f., 104f., 107f., 117, 137, 171f., 174,
 200
 Viborg Larsen, L. A. , jurist 105
 Victoria, dronning af England 54
 Viggo, dansk prins 100
 Wilhelm II, kejser af Tyskland 56, 80, 174*, 200-3
 Witte, Sergej Juljevitch, russisk politiker 127f., 136
 With, Erik, officer 225
- Zahle, C. Th., politiker 206f., 210, 220, 225ff.

Af samme forfatter

- Hvad skal det nytte? De radikale og forsvaret 1894-1914 (1958, 3. udg. 1969).
Almueskæbner (1961).
Ove Rode – en politiker bliver til (1963).
Kilder til Danmarks politiske historie 1920-1939 (ed. sam.m. Ole Samuelson 1966, 11. udg. 1985).
Regeringskrisen 1957 (1964, 2. udg. 1969).
Admiral H. Konows erindringer 1877-1927, I-II (ed. 1966-67).
Påskekrisen 1920 (1968, 3. udg. 1973).
Dansk politik i 1960'erne. (1.-2. udg. 1969).
Valget og regeringsdannelsen 1968 (ed. 1971).
Ove Rode som partipolitiker (1971).
Ove Rodes dagbøger (ed. 1972).
Ministerrådets protokoller 1908-40, I-V (ed. 1973-84).
C. Th. Zahles dagbøger (ed. 1974).
Storbritannien og Danmark 1914-20 (1974, 2. udg. 1975, eng. udg. 1979).
Grundloven. Med et rids af dens historie (1974).
Flåden under 1. verdenskrig (ed. 1974).
Undervisningsminister M. Hartling (ed. 1977).
De danske ministerier 1929-53 (1977).
Landbrugsminister H. Hauch (ed. 1978).
Spillet om magten 1913 (1978).
En hedebonde (ed. 1978).
Etatsråd Holger Hammerich (ed. 1980).
Thomas B. Thrige – primus motor (sam.m. Per Boje 1983).
Gustav Pedersen (ed. sam.m. Jørgen Thomsen 1983).
Nyborg-Bogota og retur. Den dansk-colombianske slægt Michelsens historie (1985).
Ove Rode som indenrigsminister (1985).
Hædersmænd. 45 Dannebrogsmænds levnedsskildringer (ed. 1986).
Folk i Århus (ed. 1987).
Regeringen, vi aldrig fik. Regeringsdannelsen 1975 og dens baggrund (1988).
Ove Rode – en politiker ved vejs ende (1989).

stadig huskes som ØKs stifter og leder, er Andreas de Richelieu gledet i baggrunden. På baggrund af dagbøger og nyfundne breve fra H. N. Andersen skildrer Tage Kaarsted engageret og spændende, hvorledes de to mænd opbyggede et netværk i Siam. Omkring århundredskiftet omplantedes det til Danmark, hvor det fik afgørende betydning for dansk politik og erhvervsliv. Richelieu blev med baggrund i en reserveløjtnants uddannelse viceadmiral og marineminister i Siam. Hjemkommen til Danmark var han på et hængende hår blevet statsminister i 1909. Han var en ledende kraft i bl.a. Landmandsbanken, B & W og DFDS.

Tage Kaarsted, siden 1968 professor i moderne historie ved Odense Universitet, er kendt for sit omfattende forfatterskab inden for politisk historie. Det omfatter værker som *Regeringskrisen 1957* (1964), *Påskekrisen 1920* (1968), et firebindsværk om første verdenskrigs magtfulde indenrigsminister Ove Rode (1963-89), *De danske ministerier 1929-53* (1977) og *Regeringen, vi aldrig fik. Regeringsdannelsen 1975. og dens baggrund.* (1988).

ODENSE
UNIVERSITETSFORLAG